

ВАСИЛЬ МАРЧУК

**ЦЕРКВА, ДУХОВНІСТЬ,
НАЦІЯ**

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
ЯРИНА
2016**

ББК 86.377-6 УДК 262.1

М30

**Ухвалено до друку Вченою радою Прикарпатського
національного університету імені Василя Стефаника**

Рецензенти:

Проф. доктор габ. *Йоганна Маршалек-Кава*, Університет Міколая Коперніка в Торуню (Республіка Польща);

Проф. доктор габ. *Орест Красівський*, Інститут культури європейської, Університет Адама Міцкевича в Познані (Республіка Польща);

Проф. доктор історичних наук *Микола Вегеш*, Ужгородський національний університет (Україна).

М-30 Марчук Василь.

Церква, духовність, нація.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. - Івано-Франківськ: Ярина, 2016.- 464 с.

ІБК 966-8265-51-3

У науковому дослідженні висвітлено етнокультурну роль Української греко-католицької церкви в суспільному житті України ХХ ст. На маловідомому джерельному матеріалі аналізуються церковно-релігійні трансформації в західному регіоні. Особливу увагу приділено життєдіяльності церковних структур після відновлення незалежності України. Для науковців, викладачів і студентів вузів, всіх, хто цікавиться новітньою історією України.

ББК 86.377-6

© Василь Марчук, 2016

ISBN 966-8265-51-3

SUMMARY

Vasyl Marchuk, “Church, Spirituality, Nation”

By the end of the nineteenth century the Ukrainian Greek Catholic Church had lost its leading role in the national movement to a secular elite. This “crisis” of the 1890s nonetheless had a positive influence on the Greek Catholic structure. It compelled its hierarchies to strengthen their own spiritual and organizational foundations, which required ridding themselves of both Polish-Latin and Moscowphile influences. The appointment of Bishop Andrej Sheptytskyj as Metropolitan in 1901 rectified and even strengthened the role of the clergy and church members in national and social processes. During the first six years of his service, Sheptytskyj renewed authentic forms of Eastern monasticism. He also made the first steps to found the Russian Greek Catholic Church. At the same time, under Sheptytskyj the church developed broad cultural, educational, and theological programs.

At the turn of the century a new generation of priests who were public figures began to form. This new generation, following Ukrainian Radicals and National Democrats, became aware of the need to struggle for the sovereignty of Ukraine. In this way the priesthood won representation at the Galician Sejm and at the Parliament in Vienna and supported the paramilitary youth movements. Dozens of clergy members who had accepted the National Democratic ideology entered the ranks of the Ukrainian National Democratic Party, and the most active of them were elected to its leading organ.

Due to the personal involvement of Metropolitan Andrej Sheptytskyj in the Ukrainian liberation movement of 1914-1923, the

church again renewed its authority in society, although there also were conflicts between the politically structured liberation movement and the Christian and humanitarian views of Sheptytskyj. Members of the clergy who were elected deputies of the Ukrainian National Council became founders of the West Ukrainian People's Republic. Such priests were elected to local assemblies and served as chaplains in the Ukrainian Sich Rifleman legions and then in the Ukrainian Galician Army in 1918-1919.

In the interwar period the Greek Catholic Church again became an independent moral, spiritual, and social force closely connected with the national liberation movement. At the same time it kept a critical following in left and right radical camps. The Greek Catholic Church's national-patriotic position caused a counter-reaction by Polish chauvinist forces. Such forces sought in vain to neutralize the influence of leaders of the church, above all Andrej Sheptytskyj, on the masses. The Greek Catholic Church in interwar times protested against repression in Soviet Ukraine and offered support to victims of the 1932-33 famine. Its priests encouraged the development of paramilitary youth organizations, and they took part in anti-alcohol and anti-smoking campaigns.

German occupation during II World War led to a renewal of church activities, yet Berlin's policies were also anti-democratic and anti-Ukrainian. The Metropolitan's office saw mass executions of Ukrainians, Poles and Jews as a threat to the world and to the Greek Catholic Church in particular. In the meantime Sheptytskyj strove to unite Greek Catholic and Orthodox churches.

In the Lviv Council of 8-10 March 1946, the Soviet regime liquidated the Greek Catholic Church to neutralize a source of nationalist ideas and a spiritual ally of the UPA, as well as to unify all aspects of national-religious life in the USSR. Yet the catacomb existence of Greek Catholic church structures showed the unity of the Greek Catholic clergy and its faithful and their opposition to Moscow's Communist empire. Many Greek Catholics became members of the anti-Communist opposition in the 1950s-80s and contributed to the national and spiritual awakening of millions of Ukrainians under Gorbachev. The Greek

Catholic Church in 1988-1991 overcame attempts by the Soviet regime to promote the Russian Orthodox Church and later the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in Western Ukraine. With religious pluralism, which became a statewide policy in independent Ukraine, the Greek Catholic Church gained the right to participate actively in public life and renew its institutions.

While a number of problems remain before it, the Greek Catholic Church since 1991 has in fact renewed its pre-war structures, and its presence has spread throughout Ukraine. While various parties and political blocs, particularly those of national-democratic directions, have sought its favor, the church has stayed outside specific political alliances, and it has supported a climate favoring democratic principles and Ukrainian national renewal

Вступ

Історію Греко-католицької церкви неможливо розглядати поза контекстом літопису державності та соборності України ХХ ст. Тим більше, що тисячі її священників і мільйони мирян були не лише об'єктом міжнародної політики, але й суб'єктом етнополітичного, релігійного і духовного розвитку українського народу. Священнослужителі брали участь у передвиборчих мітингах і безпосередньо в діяльності Галицького сейму, були серед засновників та активістів “Просвіти”, Наукового товариства ім. Шевченка, “Сільського господаря”, “Маслосоюзу” та інших громадських та кооперативних товариств, обиралися до Національної Ради Західноукраїнської Народної Республіки, служили капеланами в легіоні УСС, Галицькій армії та УПА, сформували релігійне дисидентство в опозиційному русі 40-80-х рр. ХХ ст. Нині УГКЦ є важливим етнокультурним чинником державотворення незалежної України.

Тож вивчення проблеми взаємовідносин державної влади, суспільства і церкви як соціального інституту у минулому столітті викликане низкою причин. По-перше, в останнє десятиріччя в Україні помітно зріс громадський інтерес до релігії як до недостатньо вивченого соціально- культурного феномену. По-друге, зміни у державно-політичному устрої України після 1991 р. істотно вплинули на роль і місце церкви у соціально-політичному і духовному житті суспільства. Більшість релігійних організацій, яким надано статус юридичної особи, уже показали свою здатність доносити до віруючих і невіруючих людей позитивні моральні і а культурні цінності, активно сприяти національному відродженню. По-третє, налагодження цивілізованих відносин влади з церквою сприятиме утвердженню справжньої демократії в Україні¹. Бо і держава, і державно-релігійні структури зацікавлені у конструктивному діалозі та співпраці.

У цьому контексті особливої наукової актуальності набуває повернення історичної правди про суспільну роль Греко-

католицької церкви, її священництва та вірних у державно-соборному процесі в Україні, особливо в добу Визвольних змагань першої половини ХХ ст., а також повоєнний період зміцнення та краху тоталітарної системи в СРСР-УРСР.

Всебічний аналіз державно-церковних стосунків допоможе зрозуміти й складну ситуацію, що виникла в Українській православній церкві повоєнного періоду. Вивчення цих неоднозначних процесів сприятимуть й виявленню міжконфесійних непорозумінь у західному регіоні й шляхів їх подолання. Бо для громадянського єднання віруючих потрібна їх добра воля, терпимість один до одного, широкий екуменічний діалог, співучасником якого автор вважає і цю працю. Як бачимо, окрім суто наукового інтересу, актуальність піднятої у роботі проблеми зумовлена також практичними потребами подолання певної міжконфесійної відчуженості, формування громадянського суспільства.

На сучасному етапі розвитку історичної науки стало зрозуміло, що, незважаючи на великий корпус опублікованих джерел і літератури, залишається багато непорозумінь і суперечностей наукового характеру. Тому для того, щоб представити неупереджений аналіз суспільної місії греко-католиків в новітній історії України, вважаємо необхідним показ та узагальнення широкого суспільно-політичного тла не лише західних земель, але й Центрально-Східної Європи від кінця ХІХ до початку ХХІ ст.

Проблема розроблялася в рамках дослідницьких програм кафедри історії України Прикарпатського університету імені Василя Стефаника й Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України.

Мета і завдання дослідження обумовлені актуальністю обраної теми, зокрема виявленню причин і наслідків конфесійно-етнічних трансформацій в західноукраїнському регіоні, а також узагальненню суспільної місії Греко-католицької церкви в державно-соборному процесі України впродовж останнього століття.

Автор поставив перед собою наступні завдання:

- проаналізувати стан наукової розробки теми та джерельну

базу дослідження;

- розкрити специфіку конфесійно-етнічних процесів в Австро-Угорщині, характер, механізм і наслідки конфесійно-інституалізаційних трансформацій греко-католицизму в Галичині наприкінці XIX - початку XX ст.;
- показати націо- і державотворчу роль Греко-католицької церкви в розбудові Західно-Української Народної Республіки; участь її діячів у діяльності Української Національної Ради і Державного секретаріату, місцевих органів самоврядування, службі польовими капеланами у Галицькій армії;
- підтвердити спрямованість етнічно-конфесійної політики влади Другої Речі Посполитої на західноукраїнських землях у 1918-1939 рр.;
- визначити зміст і характер дискусій в середовищі єпископату щодо державно-політичних орієнтацій Церкви у міжвоєнний період; показати спроби станіславського єпископа Г.Хомишина нормалізувати українсько-польські стосунки, що викликало спротив більшості націонал-демократичних сил;
- з'ясувати зміст і характер конфесійно-інституалізаційної політики гітлерівців на території Генеральної губернії;
- показати екуменічні наслідки рішень Львівського "собору" 1946 р., який заініціював етноконфесійні трансформації греко-католиків західного регіону в умовах підпілля 40-80 рр. XX ст.;
- проаналізувати політику УГКЦ у вирішенні соціальних і національно-культурних проблем народу, збереженні його історичної пам'яті, формуванні системи морально-етичних цінностей;
- з'ясувати роль та місце УГКЦ у подоланні міждержавного протистояння у Центрально-Східній Європі, гармонізації міжнаціональних стосунків на сучасному етапі українського державотворення.

Отже, об'єкт дослідження - конфесійно-етнічні трансформації на західноукраїнських землях під владою Австро-Угорщини, Польщі, Чехословаччини, Німеччини, а також у складі ЗУНР,

СРСР-УРСР і незалежної України у ХХ ст.; місце і роль у цих процесах Греко-католицької церкви та її окремих структур - єпископату, видавництва, редакцій газет, товариств, місій та ін.

Предмет дослідження - суспільно-організаційні тенденції та закономірності функціонування Греко-католицької церкви в контексті державно-церковних відносин і національного руху західних українців у новітню добу.

Хронологічні рамки даного дослідження в основному обмежуються ХХ ст. Нижня межа - рубіж ХІХ-ХХ ст. - визначається політизацією національно-визвольного руху західних українців і втратою Греко-католицькою церквою лідерства у цьому процесі; верхня - кінець ХХ ст. - легалізацію церкви в період краху тоталітарного режиму в СРСР-УРСР, її суспільно-культурна участь у будівництві незалежної України, формуванні нового громадського суспільства.

Географічні межі дослідження в основному охоплюють територію західноукраїнських земель, що входили до складу Австро-Угорщини і міжвоєнної Польщі, а в період Другої світової війни-Генеральної губернії. Сучасні конфесійно-етнічні трансформації розглядаються в межах незалежної України.

Методологічну основу праці складають принципи історизму, об'єктивізму, позаконфесійності, світоглядного плюралізму. При розв'язанні конкретних завдань застосовано методи: проблемно-хронологічний, порівняльний, систематизації та класифікації документальних матеріалів. Аналіз життя та діяльності церковнослужителів здійснювався із залученням методів біографістики.

Наукова новизна праці полягає в концептуальній постановці та комплексному дослідженні суспільної місії Греко-католицької церкви, насамперед її україноцентричності, в новітній історії України. На підставі аналізу інституційних і соціальних аспектів історії держави і церкви автор узагальнив суспільно-політичну та культурно-просвітницьку діяльність УГКЦ, зокрема її керівників, релігійних видавництв і кооперативів, товариств і місій, як в умовах бездержавності, так і в період національного державотворення (ЗУНР, незалежна Україна). Відтворено біограми не лише керівників, але й середньої і місцевої ланки церковної ієрархії,

прослідковано систему функціонування та реорганізації державної структури, подано характеристики суб'єктів церковно-державних стосунків на широкому історичному тлі ХХ ст.

Теоретичне і практичне значення дослідження полягає в тому, що конкретно-історичні матеріали і висновки праці можуть бути використані у подальшій науково-дослідній роботі істориків, релігієзнавців, богословів і управлінців. Пропоновані результати є важливими для теоретичного узагальнення уроків національно-визвольного руху у першій половині ХХ ст., формування релігійного дисидентства у повоєнний період, розробки загальної концепції та моделі політичної історії України новітньої доби.

Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці нормативних курсів з новітньої історії України та Центрально-Східної Європи, релігієзнавства, політології, гуманітарної політики держави й для студентів-управлінців. Доробок автора залучено до написання окремих статей "Енциклопедії історії України", розробки методичних рекомендацій для управлінських структур органу місцевого самоврядування.

Результати дослідження апробовано на засіданнях ІV Міжнародного конгресу українознавців (Одеса, 1999), міжнародних польсько-українських конференціях (Варшава, 2000; Слупськ, 2000; Львів, 2002), історичній комісії Наукового товариства ім. Шевченка (Львів, 2002), Другому конгресі істориків України (Кам'янець-Подільський, 2003), а також кількох науково-практичних конференціях в Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника та Інституті політичних та етнонаціональних досліджень НАН України.

В основу структури праці покладено проблемно-хронологічний принцип. Її структура обумовлена логікою історичного дослідження, що впливає з його мети і основних завдань. Отже, вона складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, англomовного резюме, іменного покажчика.

РОЗДІЛ 1.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

1.1. Історіографія

Минуле століття, як відомо, стало жорстким екзаменатором міцності національного характеру українців, його здатності до самостійного державотворення і соборного єднання земель. Важливим чинником етнотворення, духовно-культурного самовдосконалення поневоленого народу завжди виступала Греко-католицька церква, життєдіяльність якої віддзеркалювала трагедію та поступ не лише греко-католиків, але й всього українського народу. Трагічним був і її науково-документальний літопис.

Історіографію проблеми можна умовно поділити на три періоди: 1) перша половина ХХ ст.; 2) час катакомбного існування УГКЦ (1946-1989); 3) сучасний період (від легалізації церкви 1990 р.), протягом яких окремі сюжети теми опрацьовувалися українськими та зарубіжними дослідниками.

У перший період, особливо в міжвоєнне двадцятиріччя, з'явилися перші церковно-аналітичні праці, перегляд яких дозволив діаспорному науковцю Олександру Оглоблину ствердити про формування у той час української церковної історіографії як окремої наукової дисципліни¹. Зокрема, огляди церковно-історичних праць були невід'ємною складовою історіографічних студій діячів Наукового товариства ім. Т. Шевченка і Українського товариства бібліофілів у Львові Івана Калиновича, Дмитра Дорошенка, Дмитра Бачинського, Мирона Кордубу, Євгена Пеленського, Миколи Чубатого². Вказані історики, як правило, узагальнювали причини, хід і наслідки переходу руських єпархій до унії та цікавилися їхнім суспільним становищем в період іноземного панування, зокрема в Речі Посполитій, Російській імперії, Австро-

¹ Див.: Курас І.Ф. Етнополітика: історія і сучасність. - Київ, 1999. - С. 24-29.

Угорщині. Посилена увага приділялася визначним церковним постатям на лише Греко-католицької (Й.Рутському, А.Шептицькому), але й Православної церков (М.Смотрицький, Й.Ніумлянський), а також релігійному книгописанню і друкуванню в Почаєві, Львові та Жовкві, просвітництву серед населення. Греко-католицькі вчені справедливо зауважували, що християнство на наші терени ширилося як зі Сходу, так і з Заходу, даючи підставу для формування самобутності української християнської культури.

Побачили світ і спеціальні історіографічні та біобібліографічні дослідження Володимира Біднова, Володимира Заїкіна (обоє були науковцями теологічного факультету Варшавського університету), Миколи Андрусяка, Івана Кривецького, а також священників Івана Крутія-Вігоринського, Романа Луканя та ін.³ Утім, фундаментальна “Бібліографія історії України” Мирона Кордуби (понад 50 тис. карток) півстоліття лежить в Інституті українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України недослідженою, і лише зараз робляться спроби її вивчення. Вона, зрозуміло, містить теж унікальний матеріал з історії державно-церковних стосунків на західних землях України попередніх століть.

Чималий поштовх дослідженню церковної історії дало відкриття 1923 р. у Львові Богословського наукового товариства, членами якого були відомі богослови Д.Дорожинський, Л.Лужицький, А.Ішак, Г.Лакота, Л.Глин, В.Залозецький, К.Королєвський, П.Хомин, Г.Кінах, а також світські історики М.Андрусяк, І.Крип’якевич, Я.Пастернак. Їхні церковно-історичні розвідки друкувалися у кварталнику “Богослов’я” (редактор Й.Сліпий; до 1939 р. вийшло 12 томів). Важливим осередком церковно-історичних студій стала Львівська Греко-католицька богословська академія (заснована 1927 р.), де викладали І.Крип’якевич, М.Чубатий (більшість його лекцій було надруковано в діаспорі вже після Другої світової війни)⁴.

Церковно-археографічні дослідження ініціювали: Архів історії унії (створений 1928 р. за сприяння митрополита А.Шептицького), з яким співпрацювали Б.Барвінський, Р.Зубик,

Б.Ольховський, В.Пелех, О.Цинкаловський, І.Шендрик; Ставропігійський інститут, у видавництві якого побачили світ праці С.Бендасюка, Т.Мишковського, В.Ваврика; Василянський науковий центр - Центральний василянський архів і бібліотека, збірник “Записки ЧСВВ” (редактори Й.Скрутень, Р.Лукшзь)⁵.

Зрозуміло, що у концепціях більшості перелічених авторів-галичан виражається конфесійне бачення проблеми - доведення унійного характеру Української церкви. Щоправда, існували певні розбіжності в історичному трактуванні церковної унії та її уроків світськими та духовними вченими. Перші, як правило, виділяли національно-державні пріоритети, оцінюючи культурно-християнські (орієнтальну та оксидентальну) риси української ментальності. Богослови, не відкидаючи національних пріоритетів, розглядали унійні процеси насамперед у релігійно-конфесійній площині. Втім, обидва напрямки змушені були реагувати на церковно-державні стосунки і політичне становище західноукраїнських земель у міжвоєнній Польщі, офіційну думку Апостольської столиці.

Українська радянська історіографія розвивалася за умов цензурних заборон, що суттєво обмежувало можливості дослідників у виборі тематики та її трактуванні. У зв'язку з офіційною забороною діяльності Греко-католицької церкви в СРСР-УРСР (1946) об'єктивне висвітлення її життєдіяльності стало неможливим. Відтак радянські історики, філософи і релігієзнавці загалом тенденційно препарували документи, що стосувалися церковно-релігійного життя в західному регіоні України: акцент робився на показі “експансії” Ватикану, викриттю “антинародної” політики Греко-католицьких ієрархів, їх несприйнятті ліворадикального руху, служінню німецько-фашистському режиму⁶. Радянська історіографія негативно оцінювала церковно-історичну спадщину: ігнорувалися національно-культурні ініціативи церкви, її соціальна політика, пам'ятко-охоронна, екологічна, господарсько-кооперативна діяльність. Характерною ознакою цих праць було утвердження в свідомості радянських

громадян войовничого атеїзму, ігнорування християнської моралі й релігійних традицій греко-католиків. Утім, опубліковані тоді монографії, а особливо збірники документів містили певну конкретно-історичну інформацію, актуальність та інформативність якої не втратили актуальності й донині. Зокрема, для вивчення еволюції державно-церковних стосунків у регіоні, впровадження радянської карально-репресивної системи, спрямоване на фізичне і моральне нищення духовенства та вірних “буржуазно-націоналістичної” церкви.

Яскравим представником радянської антиклерикальної думки можна вважати Ярослава Галана (псевдонім “Володимир Росовик”), який 8 квітня 1945 р. у львівській газеті “Вільна Україна” опублікував статтю “З хрестом чи з ножем” (того ж року вийшла окремою брошурую). Недавній член КПЗУ звинуватив “уніатську церкву” та її служителів у насильному витісненні православної віри на українських землях. У червні 1948 р. обласна газета “Закарпатська Україна” опублікувала його статтю “Присмерк чужих богів”, спрямовану проти забороненої церкви та її спочилого митрополита А. Шептицького. Її поява в ужгородській газеті стане зрозумілою, якщо взяти до уваги той факт, що партійно-репресивні органи розгорнули активну роботу по ліквідації УГКЦ на Закарпатті. Нова агітка переповідала зміст памфлету “З хрестом чи з ножем”, дошкуляла Ватикану і на цей раз таврувала дії наступника Шептицького митрополита Й. Сліпого. Критикуючи УГКЦ, москвофіл Ярослав Галан протиставляв їй Російську православну церкву, її духовенство як послідовних борців за повернення західних українців до віри предків⁷.

Лише у часи горбачовської “перебудови” посилювався інтерес науковців до проблем національно-культурного життя західних українців. Відтак у роботах того часу, зокрема книзі “Історичні передумови возз’єднання українських земель” (Львів, 1989), яку підготували науковці Інституту суспільних наук АН УРСР, уже подано інформацію про участь греко-католицьких священників в діяльності читалень “Просвіти” і “Українського товариства

педагогічного” (до 1912 р. - “Руське товариство педагогічне”), заснуванні 1896 р. “Русько-католицького союзу”, організації у Львові віча на честь 300-річчя Брестської унії, фінансово-господарському житті краю. Автори інформували читачів, що за переписом 1900 р. основну частину населення Східної Галичини (без Бжозовського повіту, заселеного переважно поляками) становили греко-католики: 3005916 осіб, або 63, 18% загальної чисельності⁸. У часи перебудови стали доступними й праці, що довгі роки зберігалися у спецфондах бібліотек і архівів.

Для глибшого теоретичного осмислення сучасні науковці почали звертатися до узагальнюючих робіт з історії християнства і Церкви в Україні, насамперед Степана Томашівського⁹, Івана Огієнка (митрополита Огієнка)¹⁰, Миколи Чубатого¹¹, Матвія Стахів¹², Григорія Лужницького¹³, Юрія Федоріва¹⁴ та ін., які вийшли за кордоном або ж до 1939 р. у Західній Україні. Вони вже були об’єктом історіографічних оглядів, тому зупинимося на здобутках сучасної історіографії проблеми.

У навчальному посібнику “Історія релігії в Україні” (Київ, 1999) за редакцією Анатолія Колодного і Петра Яроцького викладено “становлення греко-католицизму як чинника національного пробудження” українців, проаналізовано загальні тенденції розвитку Греко-католицької церкви в XVII- XX ст. Автори намагалися з’ясувати також сучасні проблеми церкви, зокрема, “поляризаційні” процеси між частинами духовенства, які перенесли великий тягар переслідування, перебуваючи в “катакомбній” церкві, і між тими, хто повернувся з діаспори; між тими, хто твердо дотримувався греко-католицизму, і між священиками, які в останнє десятиліття перейшли з православ’я. Київські науковці не оминули й назрілу проблему патріархату церкви, на що Апостольська столиця ще не дала свого благословення. Слушно стверджено й те, що соціальна доктрина УГКЦ базується на принципі “спомагання”, що сприяє розвитку здібностей та ініціативи людської особи і має бути головним дороговказом у проведенні реформ суспільно-економічного

устрою. Водночас дискусійною є теза київських релігієзнавців про те, що “хитання духовного світу між протилежними екстремами зумовило байдужість українця до питань своєї конфесійної приналежності, формувало у нього плюралістичний світогляд”¹⁵.

Етнополітичні орієнтації Греко-католицької церкви у ХУІІ-ХХ ст. намалювали релігієзнавці отець Борис Гудзяк, Михайло Чайковський, Надія Стоколос, Олег Турій, Олег Гринів у колективній роботі “Католицизм”, що вийшла 2001 р. під загальною редакцією доктора філософських наук П. Яроцького як четвертий том десяти томника “Історія релігії в Україні” (Київ, 1996-2002). У книзі показано хід і наслідки насильницької ліквідації Уніатської церкви під владою Російської імперії на Холмщині і Підляшші, загострення греко-католицьких і римо-католицьких обрядово-національних конфліктів у Галичині, етноконфесійні трансформації греко-католиків на Закарпатті у ХІХ ст., а також драматичні події ХХ ст. - динамічний розвиток церкви і водночас обмеження її діяльності згідно з ватикано-польським конкордатом межами Галичини, етноконфесійна трансформація греко-католиків на Лемківщині, запровадження римо-католицькою церквою нової унії на західноукраїнських землях без участі в цій акції греко-католиків, ревідикація польською владою православних церков і спроби колонізації православних українців у міжвоєнний період на Волині, Поліссі, Холмщині та Підляшші і, нарешті, репресій радянського тоталітарного режиму проти УГКЦ та її вірних у 40-80-х рр. ХХ ст.

Зрозуміло, що поневолені співвітчизники завжди прагнули національної церкви, а у переломні періоди - національно-державної релігії. Феномен українського національно-культурного відродження ХУІ-ХУІІ ст., що призвів до Берестейської унії, став об'єктом наукового дослідження ректора Українського католицького університету о. Бориса Гудзяка. Зокрема, львівський релігієзнавець дослідив релігійно-культурні реформи у Київській метрополії, а також її взаємини з Візантійською Церквою і латинським Заходом, негативний і позитивний вплив на Київську митрополію Польсько-Литовської держави та Московського

царства. Важливо й те, що дослідник критично переосмислив українську та світову історіографію генези, змісту та результатів унії, що стали докорінним переломом в історії Київської Церкви, наслідки якої викликали глибокий резонанс у релігійному, культурному й політичному житті Східної Європи і ще довго відбивалися на міжконфесійних стосунках у християнському світі¹⁶. Вказана праця є цінною з методологічної точки зору як для початкуючих, так і зрілих істориків-релігієзнавців.

Монографія єпископа Української церкви в Аргентині Андрія Сапеляка (1997 р. повернувся в Україну) “Київська церква на слов’янському Сході” (Буенос-Айрес; Львів, 1999) на великому документальному матеріалі з архіву Апостольського Престолу відтворює картину єкуменічно-унійного процесу в Київській церкві; при цьому підкреслено заслуги великих її будівничих - Вельямина Рутського, Андрея Шептицького, Йосипа Сліпого. Вартує погодитися також із авторським висновком: “Якщо хрещення України назагал позитивно оцінюється істориками як подія, що започаткувала нову християнську еру в Київській Русі, то про Берестейську унію маємо уже протягом чотирьох століть не тільки різні точки зору, але й відверту фальсифікацію Тому конче необхідно відтворити історичну правду про унію на підставі джерел...”¹⁷. Автор слушно вважає, що політична консолідація незалежної держави неможлива без церковної єдності суспільства.

У новій монографії Андрія Пашука “Українська церква і незалежність” (Львів, 2003) розглянуто політичну роль християнських Церков в національно-культурному житті України та українців. Основну увагу львівський філософ приділив релігійно-конфесійним стосункам у добу середньовіччя та новий період. Автор справедливо вважає, що “важливу роль у денаціоналізації українського народу і зміцненні свого панування над ним загарбники відводили і релігійно-конфесійному чиннику, розуміючи силу й волю його впливу на духовність, психологію та свідомість як людини, так і періоду в цілому”. Тому міжконфесійні періоди, резюмує автор, завжди ослаблювали українське

суспільство, що мало “фатально небезпечні наслідки для державотворення, зміцнення безпеки і незалежності України” (с. 5). На прикладі публікації Володимира Росовича (Ярослава Галана) “З хрестом чи з ножем” (1945 р.) А. Пашук аргументовано розвінчує радянські фальшивки з приводу наслідків Берестейської унії (ніби це справа рук поляків і спольщених німців, колоністів- католиків у Львові), а також “звинувачення” митрополита, єпископату і духовенства церкви у співпраці з “буржуазними націоналістами” та “німецькими фашистами”.

Сучасну історіографію проблеми важко уявити без чотирьох випусків “Ковчегу” - “наукового збірника із церковної історії”, який видає з 1993 р. у Львові Інститут історії Церкви Українського католицького університету (до 2002 р. - Львівська богословська академія). Вказаний інститут організував низку наукових конференцій, зокрема цикл “Берестейських читань”, приурочених 400-літтю Берестейської унії. Власне результатами його дослідницьких проектів з давньої та новітньої історії стали статті у вказаному збірнику. Насамперед виділимо студії, присвячені участі митрополита А. Шептицького у суспільно- політичному житті України та світу⁸. Окремо відзначимо четверте число “Ковчегу”, яке вийшло під темою “Єклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи” (містить розвідки про діяльність церкви на Закарпатті, Пряшівщині, Буковині, а також Росії, Словаччині, Румунії, Угорщині).

Серед сучасних українських науковців до вивчення духовної спадщини митрополита чи не найбільше спричинилася Оксана Гайова (Центральний державний історичний архів України у Львові), яка упорядковує архів родини Шептицьких і є співупорядником кількатомного видання (робота над ним продовжується) “Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали”, який видається у Львові з 1995 р. Утім, це велике фундаментальне видання заслуговує на більш розлогі передмови, особливо археографічних частин.

Візитатійна документація Церкви та проблема її дослідження

була об'єктом археографічних узагальнень Ігоря Сkochилися (Український Католицький університет)¹⁹.

Окремі сюжети про суспільно-культурну місію греко-католицьких громад на Буковині - їх участь 1864 р. спільно з православними в панахиді в пам'ять Тараса Шевченка у чернівецькій церкві св. Параскеви, перебудові за проектом В. Залозецького і Й. Легнера Греко-католицької церкви у Чернівцях у 1930-1936 рр. та ін. - містяться у колективній роботі науковців Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича "Буковина: Історичний нарис" (Чернівці, 1998). Цінний матеріал про суспільно-політичне життя і національно-релігійні трансформації у цьому регіоні подано у монографії Олександра Добржанського "Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ - початку ХХ ст." (Чернівці, 1999. - 574 с.)

Вдалою спробою узагальнення історії УГКЦ на Буковині став невеликий нарис Степана Карачка, вміщений у "Католицькому щорічнику" за 1996 р., що підготував Видавничий дім Києво-Могилянської академії²⁰. Автор стверджує, що перші спроби організувати у краї Греко-католицькі громади було зроблено ще у 80-і роки ХVІІІ ст., однак лише у 1811- 1814 рр. у Чернівцях та навколишніх селах розпочато регулярну греко-католицьку відправу; відзначає громадську значимість візитів у регіон митрополитів Йосифа Сембратовича (1880) і Андрія Шептицького (1900), подає факти злочинів комуністичної влади щодо репресованої церкви та її святинь, зокрема Успенської церкви у Чернівцях. Можна лише пошкодувати, що нарис позбавлений науково-джерельного апарату.

Практично обійдено увагою дослідників суспільно-освітню діяльність греко-католицьких семінарій, які стали школою не лише богословських, але й політичних студій для сотень українських юнаків. Як відомо, вихованець Львівської греко-католицької семінарії та член польсько-української конспірації "Союз синів вітчизни" (1837-1840) о. Василь Подолинський (1815-1876) у польськомовній рукописній брошурі "Слово перестороги" (1848 р.;

перевидана у Львові 2001 р. з коментарями Ф. Стебля) виступив із критикою усього, що пережило себе і перешкоджало суспільному прогресові. Його ідея - рівноправність усіх людей; без громадянської рівності немає свободи. Автор заперечує тенденційні твердження польських публіцистів Й. Супінського та Й. Цибульського, начебто українці не є окремою нацією, а становлять частину польського народу. Священик бачив серед українців різні політичні течії (“партії”), що були зорієнтовані на підтримку зовнішніх сил (Польщі, Австрії чи Росії), але найбільше йому імпонувала “чисто українська течія”, що прагнула безумовно національної незалежності українського народу (“незалежної Русі”) в колі вільних слов’янських народів²¹.

Окремі сторони проблеми знайшли висвітлення в релігійознавчих працях з церковної історії регіонів. Насамперед виділимо двотомні “Нариси історії Церкви Закарпаття” відомого богослова Атанасія В. Пекара, в яких узагальнено суспільно-культурну та наукову працю духовенства, проаналізовано діяльність священицьких товариств - Общества св. Василя, Товариства Катехитів, Апостольства св. Кирила і Методія, Товариства Українських греко-католицьких священиків) і навчальних закладів (Мукачівської богословської школи, Ужгородської та Пряшівської семінарії). Чимало уваги приділено добродійній діяльності церкви у першій половині ХХ ст. - будівництву епархальних гуртожитків для гімназистів, сиротинців і народних кухонь, господарській освіті селян, проведенню антиалкогольних кампаній, музично-мистецькому вихованню молоді²². Вказану працю вдало доповнює тритомна монографія отця Степана Пана “Історія Закарпаття”, що вийшла у 2001-2003 рр. у видавництві “Нова зоря” (Івано-Франківськ).

З’явилася низка публікацій, в яких зроблено спробу відтворити участь священослужителів у кооперативному русі кінця ХІХ - першої половини ХХ ст., зокрема створенні 1904 р. за ініціативою отця Остапа Нижанковського у Завадові на Стрийщині першої української молочарської спілки, що стала зав’язком

потужного “Краєвого Господарсько-Молочарського Союзу”²³. Поштовхом і документальним підґрунтям для цих робіт послужили історико-мемуарні та аналітичні публікації американського вченого українського походження І. Витановича, насамперед його фундаментальна монографія “Історія українського кооперативного руху” (Нью-Йорк, 1964).

Порівняно недостатньо розкрита тема взаємозв’язків священослужителів із світською інтелігенцією. Втім, в останні роки з’явилися публікації, які, всупереч радянським ідеологемам, розкривають підтримку греко-католицьким священництвом творчості зрілого Івана Франка. Свою шану Каменяреві священники, зокрема, висловлювали, відвідуючи ювілейні концерти, маніфестації, авторські академії; митрополит А. Шептицький на 40-літньому творчому ювілеї “галицького українського Шевченка” у Великому театрі Львова (1913р.) “під оплески присутніх випроводив його під руку на почесне місце”²⁴.

Не оминають складних і неоднозначних аспектів життєдіяльності церкви міжвоєнного періоду ХХ ст. вчені Прикарпаття. М. Москалюк проаналізував здобутки та невдачі християнсько-суспільного руху²⁵. Роль та місце УГКЦ у політичній системі Другої Речі Посполитої висвітлили В. Перевезій²⁶, В. Марчук²⁷, І. Пилипів²⁸. О. Єгрешій розкрив причини і суть ідейних розбіжностей між владиками УГКЦ, визначив передумови створення єпископом Г. Хомишином окцидентальної ідеологічної течії та консервативної програми українсько-польського порозуміння 30-х рр. ХХ ст.²⁹ Однак, на нашу думку, непереконливим є авторський висновок про ідейний розкол в УГКЦ 30-х рр. (мова може йти лише про дискусію, ідейні хитання окремих чільних діячів)³⁰.

Професор Прикарпатського університету імені Василя Стефаника Микола Кугутяк, розглядаючи етнополітичні витоки та історичну роль західноукраїнської націонал-демократії у першій чверті ХХ ст., наводить численні факти опосередкованого чи прямого втягнення у вир цього політичного руху греко-

католицького духовенства, яке прагнуло консолідувати і гармонізувати національно-державний табір краю³¹.

Роль та місце християнсько-суспільної думки в суспільно-політичному житті західного регіону з'ясовано у навчальному посібнику “Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX-XX ст.)” (Львів, 2001), що вийшов під загальною редакцією професора Ярослава Малика. Зокрема, узагальнено основні віхи діяльності у міжвоєнний період Української християнської організації, Української народної католицької партії, Українського католицького союзу, яких класифіковано угодовськими партіями. Аналізуючи анти-церковну кампанію 1944-1946 рр., автори книги справедливо резюмують: “Радянська влада небезпідставно розглядала УГКЦ передусім як національну церкву, яка обстоювала ідеї національної державності, відроджувала її в 1941 р., допомагала створенню військових формувань на окупованій гітлерівцями території, була своєрідною ланкою між західними українцями і Заходом, становила джерело такої ж небезпеки, якою для радянської влади були ОУН та УПА” (с. 180).

У новій монографії Степана Качараби “Еміграція з Західної України (1919-1939)” (Львів, 2003) на основі офіційних переписів населення та новітніх студій зарубіжних та вітчизняних авторів уточнено чисельність населення регіону за віросповіданням, показано соціальний статус греко-католиків історичної Галичини. Автор зазначає, що серед ініціаторів створення у 1925 р. Товариства опіки над українськими емігрантами був А. Шептицький; Товариство опіки над українськими переселенцями ім. св. Рафаїла (ств. 1925 р. у Вінніпезі) активно підтримував єпископ церкви у Канаді Никита Будка.

Активізувалися дослідження з історії Церкви на польсько-українському пограниччі, зокрема Надсянні. Чимало спеціальних розвідок опубліковано у тритомному збірнику наукових праць і матеріалів “Перемишль і Перемиська земля протягом віків” (Перемишль; Львів, 1996-2003), який підготовлений Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України спільно з Науковим товариством ім. Шевченка у Польщі. Особливо

зацікавлять читачів статті, присвячені організації та територіальній структурі Перемиської єпархії³², діяльності Перемиської капітули³³, духовної семінарії³⁴, дякоучительського інституту³⁵ і парафіяльних шкіл³⁶, історія митри Перемиських владик³⁷, а також суспільному чину і життєдіяльності єпископів Григорія Лакоти і Йосафата Коциловського.

Київський архівіст Георгій Папакін зробив спробу реконструювати ставлення гетьмана Павла Скоропадського (1918 р.) до митрополита Андрея Шептицького, в якому бачив майбутнього патріарха об'єднаної Української церкви. Автор зауважує, що “з особливою симпатією до гетьмана ставився Василянський чин УГКЦ, який активно підтримував державницький рух не лише на теренах Східної Галичини, Польщі, а й по всьому світу, сподіваючися на відбудову гетьманської України”. Г. Папакін проаналізував неопубліковану переписку галицького клерикального діяча О. Назарука із П. Скоропадським, яка відтворює підготовку зустрічі митрополита з гетьманом у 1938-1939 рр., що не відбулася через трагедію Карпатської України та вибух нової світової війни³⁸.

У полі зору дослідників (Казимира Б., Марунчак М., Понятишин П., Хомин П., Цегельського Л.), головно діаспорних, були місіонерські візити митрополита А. Шептицького у Північну і Південну Америку в міжвоєнний період³⁹. Утім, значно менше уваги приділено його поїздкам країнами Західної Європи. Частково цю проблему розглянув львівський історик Орест Красівський у книзі “За Українську державу і Церкву” (Львів, 1995).

Цій непересічній постаті присвятив нарис та підбірку богословських праць і світлин Ярослав Заборовський⁴⁰. У книзі велику увагу приділено екуменічній поставі митрополита Андрея, його зовнішньополітичній та фінансово-господарській діяльності на захист поневолених західних і східних українців; стверджено ініціювання ним низки протестаційних акцій та збору зерна для голодуючих в УРСР.

Пам'яткоохоронна діяльність Церкви (музейництво, наукові експедиції тощо) була об'єктом дослідження львівського

релігієзнавця та археолога Миколи Бандрівського. Особливо детально автор розкриває співпрацю Митрополичої консерваторської комісії з Науковим товариством ім. Шевченка під час археологічних розкопок княжого Галича та Львова⁴¹. Вказана тема була також у полі зацікавлень прикарпатця Ігоря Коваля⁴². Вважаємо, що цей напрям узагальнень слід продовжити на матеріалах діаспори - Північної та Південної Америки, півдня Європи.

Важливим науково-інформаційним джерелом до вивчення проблеми є світлини владик, духовних святинь, церковно-релігійних свят, які, на жаль, нині ще не упорядковані та не обліковані й зберігаються у архівах, бібліотеках, музеях і приватних колекціях Львова, Івано-Франківська, Тернополя, Коломиї, Москви, Праги, Риму, Торонто, Варшави, Перемишля та інших міст світу. До сих пір не видано в Україні унікальні колекції світлин митрополита А. Шептицького, які робили фотографи Юліан Дорош, Левко Янушевич, Михайло Шалабавна. Лише нещодавно опубліковано невеликий фотоальбом Ярослава Коваля “Господар Перегінської пуці. Рідкісні фотографії з життя Слуги Божого Андрея Шептицького” (Львів, 1996. - 34 с.). Як свідчать світлини та передмова книги, у гостях у митрополита в “Кедровій палаті” в Підлютому на Долинщині у 20—30-і роки були відомі громадські діячі - генерал УГА Мирон Тарнавський, професор медицини Мар’ян Панчишин, діяч УНР Олександр Лотоцький, харківська співачка Марія Сокіл та ін.

Зроблено перші спроби узагальнити організаційно- фінансову підтримку церкви громадських структур суспільної опіки міжвоєнної доби - опікунських товариств, сиротинців і захоронок, які, незважаючи на складні внутрішні умови окупації, намагалися не лише матеріально, але й морально допомогти обездоленому західноукраїнському населенню⁴³.

Науково-творча і громадсько-політична активність священництва на просвітянській ниві та в представницьких органах влади у XIX - першій половині XX ст. неодноразово висвітлювалися

у численних історично-краєзнавчих публікаціях Петра Арсенича⁴⁴, Володимира Полека⁴⁵, Володимира Грабовецького⁴⁶.

Окремі грані етнокультурної та соціальної місії церкви, зокрема досвід її християнського виховання громадянина-патріота у 20-30-х рр. ХХ ст. висвітлено в історико-педагогічних розвідках, що опубліковані в “Наукових записках” Національного університету “Острозька академія”⁴⁷. Найповніше цей досвід узагальнено Любов’ю Геник (Івано-Франківський теолого-катехитичний духовний інститут) у книзі “Релігійно-моральне виховання молоді в навчальних закладах Східної Галичини(кінця ХІХ- поч. ХХ ст.)” (Івано-Франківськ, 2000). Дослідниця відтворює систему національно-релігійного вишколу в молодіжних товариствах “Січ”, “Сокіл”, “Пласт”, “Марійські дружини”, а також зміст, методи, форми і засоби релігійно-морального виховання у приватних і державних закладах різного рівня - народних школах, гімназіях, ліцеях, семінаріях, цивільних і релігійних вузах. Важливо й те, що авторка проаналізувала найрізноманітніший джерельний матеріал - звіти гімназій, богословські підручники, реферати студентів, хроніки Богословської академії тощо. Науково виваженим є авторський висновок про те, що викладення таких предметів як катехизм, історія біблійна Старого і Нового завітів, літургіка, апологетика і догматика, християнська етика, теологія моральна, пастирське богословіє, педагогіка та психологія, життя святих, патрологія та історія Христової Церкви, не лише розширювало знання учнів із світової культури, але й поглиблювало їхній світогляд та пізнавальні можливості щодо вивчення світової історії, культури, літератури, філософії, богослов’я та етики. Використання народно-релігійних традицій, на думку дослідниці, дає можливість відновити історичні традиції українського народу, виховувати підрастаюче покоління на українських ідеалах, а також зберігати традиції української духовності⁴⁸. Ці ж проблеми також опосередковано розглядалися Б. Ступариком, В. Моцюком, Г. Білавич і Б. Савчуком та ін.⁴⁹

Складність церковно-релігійного життя у період гітлерівської

окупації намагалася проаналізувати львівська дослідниця Оксана Сурмач. Вона довела, що релігійна політика нацистів на заході України зумовлювалася необхідністю позитивного впливу на українське населення з метою проведення окупаційних заходів щодо експлуатації матеріальних і людських резервів; згідно з інструкцією імперської канцелярії 1941 р. діяльність церков на території України не заборонялася доти, доки вони не займаються політичною діяльністю. Авторка стверджує, що між церковною ієрархією УГКЦ і вищою німецькою владою (за винятком відвідин губернаторів) не було постійних взаємин, тільки з місцевою адміністрацією утримувалися зв'язки буденного характеру; митрополичий ординаріат сприйняв гітлерівську окупацію як справжню загрозу для населення у цілому і для Церкви зокрема. Розглянуто також екуменічну діяльність УГКЦ, її взаємини з Українською Автокефальною Православною Церквою і Автономною Православною Церквою. Авторка навела численні факти активної участі греко-католиків у діяльності Українського Центрального Комітету, до сфери якого входили майже всі ділянки суспільного українського життя в генерал-губернаторстві (крім суто політичних); ієрархи прагнули попередити польсько-український збройний конфлікт, а також припинити міжусобну політичну боротьбу й об'єднати ОУН для нового спільного виступу на захист українських інтересів⁵⁰.

Олександр Реєнт і Олександр Лисенко (Інститут історії України НАН України) проаналізували малодосліджену проблему взаємодії релігійного та національного не лише на рівні суспільної свідомості, але й площині конкретно-історичних подій першої половини ХХ ст., насамперед 20- 40-х років. Автори розглянули релігійний аспект української національної ідеї, приділивши особливу увагу концепції В. Липинського, яка обґрунтувала чітку диференціацію суспільних функцій держави і церкви. Серед перших дослідників вони виокремили релігійні елементи в програмних документах ОУН і УПА. При цьому підкреслили “відчутний вплив уніатської церкви на громадсько-політичне життя” міжвоєнної

Польщі, “активну діяльність на церковній ниві й неприховану антипатію Шептицького до комуністичного режиму на Великій Україні”. Водночас відзначили відмінність церковно- релігійних головних форм і засобів боротьби за українську державність від військово-політичної платформи ОУН⁵¹.

Серед новаторських робіт, присвячених добі Другої світової війни, відзначимо монографію Олександра Лисенка “Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр.” (Київ: Інститут історії України НАН України, 1998), яка вперше у вітчизняній історіографії узагальнює проблему стосунків між церковними і державними структурами в УРСР після визволення її території від гітлерівців до 1946 р. При цьому чимало уваги приділено церковно-релігійному життю в умовах “нового порядку” в райхскомісаріаті “Україна” та Генеральній губернії, де греко-католицькі священики займали чільні посади в делегатурах Українського Центрального Комітету. Київський історик на новому археографічному матеріалі ще раз доводить: процес ліквідації УГКЦ шляхом її злиття з Російською православною церквою був організований не знизу, а згори державними органами; останні здійснювали свої задуми руками РПЦ та її ієрархів. Неканонічність “собору” УГКЦ 1946 р., на думку О. Лисенка, полягає ще й в тому, що там головували нововисвячені єпископи іншої церкви - РПЦ. Обґрунтованим є й авторський висновок: якщо за умов Польської держави й німецької окупації УГКЦ змогла частково адаптуватися, то спроба налагодити мирне співіснування з радянською владою в обох випадках супроводжувалося трагічними наслідками; перемога над гітлерівцями розв’язала руки сталінській верхівці й дала формальні підстави (звинувачення у співпраці з нацистами) для того, щоб вирвати з корінням той дух національної самодостатності, який несла Греко-католицька церква⁵².

У монографії львів’янина Андрія Боляновського “Дивізія Галичина. Історія” (Львів, 2000) відтворено складні перипетії створення цього стрілецького формування у 1943 р. і нетрадиційно стверджено: А. Шептицький, підтримуючи формування дивізії

(виділив для її “потреб” 10 священників), навряд чи симпатизував запропонованому німецьким командуванням її регіональному характерові; митрополитові імпонувала ідея створення української армії на основі кількох дивізій, укомплектованих з українців і озброєних німецьким командуванням (с. 68-73). Створення дивізії дієво підтримали, наголошує автор, й інші представники кліру, зокрема член Митрополичої Капітули Гавриїл Костельник, парох церкви Преображення з села Грімно Комарнівського повіту Ярослав Пасічник та інші, які віддали синів до цієї дивізії.

Результатом багаторічних архівних пошуків і запису свідчень очевидців став документальний нарис львівського науковця Петра Шкраб'юка “Виноградник Господній: Історія життя о. Йосифа Кладочного” (Львів, 1995), в якому відтворено біографію священника і громадсько-політичного діяча, що постійно виконував доручення митрополита А. Шептицького й ОУН, був капеланом політв'язнів у 30-50-х рр. ХХ ст. Особливе зацікавлення викликають сюжети про участь о.Й. Кладочного в екуменічних переговорах між ГКЦ і УАПЦ 1942 р. у Києві, в ході яких православні владики ухвалили просити Шептицького, щоб він став їхнім Патріархом (пропозицію не прийнято), оскільки УАПЦ тоді відчувала матеріальні та організаційні проблеми.

З'явилися роботи й узагальнюючого характеру. У монографії “Православ'я в новітній історії України” (Полтава, Володимир Пашенко аналізує церковно-релігійне життя в Україні в умовах тоталітаризму, зокрема реакцію радянської влади та РПЦ на суспільну активність греко-католицького кліру і мирян після 1946 р. Утім, автор покладає відповідальність за ускладнення нинішніх міжцерковних відносин, зокрема між РПЦ і УГКЦ, на державні органи, трактуючи РПЦ та її ієрархію як вимушеного партнера комуністичного режиму. Така теза, як слушно зауважили окремі рецензенти, виглядає надто спрощеною та вимагає більш диференційованішої й комплексної оцінки⁵³. Текст загалом об'єктивної і потрібної книги, на жаль, перевантажений риторичними запитаннями, емоційними думками, великими

цитатами.

Нова релігієзнавча праця професора Володимира Пащенка (Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Короленка) “Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів)” (Полтава, 2002) є черговою вдалою справою проаналізувати суть політики КПРС і Радянської держави щодо репресованої Церкви, зокрема при розгортанні атеїстичної пропаганди, насадженні радянської обрядовості як засобу протидії релігійним традиціям в регіоні. При цьому особливо детально проаналізовано безуспішні спроби уповноважених Ради у справах релігії в УРСР нейтралізувати “екстремістські дії уніатського духовенства” та “релігійних фанатиків” у підпільних “домашніх” церквах і монастирях, біля “святих місць” (Зарваниця, Грушів та ін.) і навіть духовних семінаріях РПЦ; стверджено участь органів держбезпеки в проникненні у лоно “неканонічної церкви” дезінформаторів для її розгрому, підриву довір’я за кордоном (зрозуміло, що ця проблема потребує нових документальних пошуків). У роботі В.Пащенка також по-новому проаналізовано радянську історіографію проблеми, показано “вклад” Я.Галана у зникнення легального греко-католицизму як “явища суспільно-політичного життя радянського суспільства”. Обґрунтованим є також авторський висновок про те, що тоталітарна держава не здатна забезпечити громадянам демократичні права і свободи, не вміла і не хотіла врегулювати конфліктні ситуації, що виникали у питаннях віри, роблячи ставку здебільшого на силове розв’язання проблеми⁵⁴. Втім, текст книги дещо перевантажений матеріалом про повоєнне суспільно-політичне життя в СРСР і УРСР, а також цитуванням партійних документів тієї доби; бракує джерелознавчого та історіографічного аналізу вітчизняних і зарубіжних видань УГКЦ. Загалом нова книга В.Пащенка є, на нашу думку, найповнішим виданням “зовнішньої” історії українських греко-католиків, що розкриває драму взаємостосунків влади і церкви у повоєнній Україні.

Оригінальні аналітично-інформаційні статті публікують

окремі видання УПЦ Київського патріархату. Зокрема її “Шематизми” подають змістовні екуменічні матеріали про минуле і сучасне церковно-релігійне життя в регіоні. В одному з них вміщено науково-довідкову статтю медієвіста-релігіє-знавця Василя Кметя (Львівський національний університет ім. Івана Франка) про маловідомі факти взаємин греко-католицьких і православних владик (1944 р., наприклад, митрополит Андрей благословив владик УАПЦ, які емігрували на Захід, служити у львівській Преображенській церкві). Втім, нам видається, що львівський дослідник переоцінив внутрішні й недооцінив зовнішні, радянські чинники, що привели відомого протопресвітера Гавриїла Костельника (1886-1948) до відверто антиунійської роботи після “золотого вересня” 1939 р. і започаткував політику ліквідації УГКЦ⁵⁵.

Дещо інший погляд на цю неоднозначну постать подали філософи Марія Кашуба та Ірина Мірчук: “Сам Костельник був людиною європейської вченості (протягом 2,5 років навчався у Швейцарії, здобув ступінь доктора філософії), отже, добре орієнтувався у найновіших світоглядних вченнях та здобутках європейської науки. Він чуйно вловлював ідеологічні спекуляції на угоду певним політичним силам, особливо, якщо це стосувалося його рідної України...”⁵⁶. Матеріали книги підводять читача до нетрадиційної думки про те, що необхідність зберегти “своїх” душпастирів для опіки над вірними й послужними, можливо, й послужили аргументом переходу Г. Костельника на бік нової радянської влади та лав РПЦ.

З’явилися змістовні видання про греко-католиків Закарпаття. Михайло Бойко узагальнив життєвий шлях та друкарську діяльність закарпатського владика Діонісія Няроді, якого навесні 1939 р. репресувала угорська окупаційна влада (у 1922-1927 рр. був Апостольським адміністратором Пряшівської єпархії, а з 15 листопада 1938 р. - Візитатор Мукачівської єпархії, співорганізатор у 1939 р. Товариства греко-католицьких священиків; помер 1940 р. у Хорватії)⁵⁷. Біографічні дані про нього та інших владик

Мукачівської та Пряшівської єпархій (П.Гебея, П.Гойдича, Т.Ромжу та ін.) вміщено також в уже згаданих “Нарисах історії Церкви Закарпаття” (Рим; Львів, 1997. Т. 2).

Життєвий шлях і душпастирську діяльність єпископа Мукачівської єпархії у 40-і роки ХХ ст. Теодора Ромжі викладено в історично-документальному нарисі, що вийшов у Львові 2001 року⁵⁸. Книга є також своєрідною хронікою протесту греко-католиків Закарпаття проти брутального насильства комуністичного режиму щодо духовенства єпархії, яке прагнуло бути невоз’єднаним з РПЦ.

Значно слабше досліджено релігійне життя на крайніх західних етнічних теренах Лемківщині та Пряшівщині, населення яких упродовж декількох століть зазнавало соціальних і національно-релігійних утисків, впливів сусідніх поляків, словаків, німців, угорців, румунів, а в роки Першої світової війни – росіян.

У брошурі архівіста Ігора Андрухів “Галицька Голгофа. Ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945-1961 рр.” (Івано-Франківськ, 1997) проаналізовано фонди донедавна партархіву Івано-Франківського ОК КПУ (нині Державний архів Івано-Франківської області), що розкривають волонтаристські дії партійних комітетів і силових структур області щодо греко-католицьких священиків і вірних, “які категорично відмовлялися від возз’єднання і прийняття православної віри”. Особливо зацікавлять дослідників матеріали про організацію владою та “ініціативною групою” спеціальних зборів і конференцій у деканатах з нагоди “об’єднання” із РПЦ. Автор слушно вважає, що у 1946 р. “Руська православна церква на теренах області була оформлена адміністративним шляхом. Залишилося оформити її канонічно, хоча за логікою цей процес мав проходити навпаки”⁵⁹. Наведено також документальні матеріали про організаційно-пропагандистські акції збройного підпілля ОУН і УПА серед священицтва та вірних, “екзекуційні міри” повстанців до окремих “нових православних” владик (вони інколи “доносили” в МДБ на своїх “конкурентів”). При цьому архівіст розповів про трагічну

долю монастирів у Станіславі, Коломиї, Дорі, Погоні, Гошеві, Микуличині, Войнилові. Репресіям проти УГКЦ, зокрема, греко-католицької інтелігенції, чимало уваги присвячено у монографії Тамари Марусик “Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40-50-ті рр. ХХ ст.)”. Авторка досить змістовно проаналізувала передумови, хід та наслідки Львівського собору 1946 р., в роботі якого активну участь брали працівники НКДБ.

З’явилося чимало історико-краєзнавчих досліджень про історію заснування і культурно-мистецьке життя окремих монастирів (Бучач, Крехів, Жовква, Унів та ін.) та важливі релігійні центри України, зокрема “український Люрд”, село Зарваницю на Тернопільщині. На жаль, більшість аналогічних видань не мають науково-інформаційного апарату і носить популяризаторський характер. Утім, суспільна потреба у таких працях велика⁶⁰.

В історико-релігійному нарисі Петра Шкраб’юка показано національно-суспільну місію впродовж чотирьох століть Крехівського монастиря (Львівщина), в якому після Добромільської реформи 1882-1904 рр. відкрито новіціят, що почав готувати високоосвічених, жертвних душпастирів, місіонерів, для краю й українських громад за кордоном. Відтак він подарував Церкві й Україні плеяду видатних отців-учених, письменників, видавців, капеланів УСС і УГА (Йосафат Скрутень, Роман Лукань, Андрій Трух, Іриней Назарко, Йосафат Жан, Теофіль Коструба), а також дав духовний прихисток у давнину Петру Могилі, Богдану Хмельницькому, Івану Мазепі, а в ХХ ст. - Івану Франку, Василю Щурату, Івану Огієнку, Івану Крип’якевичу та іншим українським ученим, політикам, громадським діячам⁶¹.

Органічною складовою сучасної української історіографії є праці, де національно-політичні процеси у державі подаються у поєднанні у вивченням релігійних традицій регіонів. У цій групі видань насамперед виділимо навчальний посібник для священників УГКЦ “Національно-духовне відродження: історія і сучасні проблеми” (Львів, 1995) філософа Олега Гриніва, у якому

розглянута роль релігії в духовному житті українського народу і людиноненависницька суть більшовизму як квазирелігії, проаналізовано суть духовного оздоровлення народу після проголошення відновлення державної незалежності. При цьому особливу увагу присвячено трактуванню Блаженнішим патріархом Йосифом Сліпим взаємозв'язку віри й науки як двох форм людського духу. Важливим є також авторський висновок щодо уроків поразки УНР-ЗУНР: невміння взаємопов'язати виконання національних і соціальних завдань створило ґрунт для большевицької пропаганди серед людей з низьким рівнем національної свідомості⁶².

Окремі аспекти проблеми актуалізовані в декількох докторських і кандидатських дисертаціях, захищених по спеціальності “релігієзнавство”. Зокрема, Надія Стоколос (Рівне) узагальнила конфесійно-етнічні трансформації в Україні у XIX - першій половині XX ст.⁶³ Львів'янин Ярослав Білас узагальнив суспільно-політичні погляди і політичні кроки митрополита Шептицького, спрямовані на подолання комуністичних і праворадикальних впливів на соціум, національно-політичну консолідацію західних українців, узгодження теоретичних засад і практики національно- визвольного руху з християнською мораллю⁶⁴. В релігієзнавчо-філософській роботі Оксани Волинець (Львів) показано основні тенденції розвитку державно-церковних стосунків у сучасній Україні, а також проаналізовано феномен греко- католицизму в процесі національної та релігійної самоідентифікації українців за умов відсутності власної національної держави та у перші роки її розбудови⁶⁵.

Великий конкретно-історичний матеріал містять тези і повідомлення тринадцяти міжнародних наукових конференцій, які опубліковані в збірниках “Історія релігій в Україні”, що видаються у Львові з 1994 р. Інститутом релігієзнавства - філією Львівського музею історії релігії, Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, Відділенням релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.Сковороди

НАН України. Схвально те, що збірник став своєрідним полігоном думок не лише істориків, але й соціологів, етнопсихологів, політологів, архітекторів, музеєзнавців. До його недоліків можна віднести хіба те, що чимало публікацій не мають науково-довідкового апарату, що зменшує вартість пропонованих публікацій.

Занедбаною ділянкою досліджень є проблема капеланства, якій присвячено загалом небагато спеціальних публікацій, або окремі сюжети монографій⁶⁶.

Церковно-релігійний фактор польсько-українських стосунків у XIX-XX ст. розглядався у дослідженнях, що були опубліковані 2003 р. Інститутом історії України НАН України в збірнику пам'яті П.М. Калиниченка "Україна - Польща: історія і сучасність"⁶⁷. Цей важливий чинник міжнаціонального порозуміння (а інколи й розбрату) потребує нових архівних студій та організацій міжнародних конференцій чи круглих столів за участю науковців і представників Римо-католицької та Греко-католицької церков.

Щоправда, у 40-80-і роки XX ст. вказана проблема опрацьовувалася переважно в емігрантському середовищі. Зокрема, чималу увагу державно-церковним стосункам у Карпатському регіоні приділили українські дослідники з Ватикану, Німеччини, Франції, Австралії, США, Канади, Аргентини. На жаль, окремим з них притаманна конфесійна (як правило, католицька) та політична зорієнтованість. Утім, відомий канадський дослідник українського походження Іван Павло Химка, вивчаючи греко-католицьке духовенство, наочно показав, як воно наприкінці XIX ст. поступилося провідною роллю у національному русі Галичини світській, здебільшого соціалістично налаштованій еліті. Власне греко-католицьке духовенство було відсунуте на другий план тим рухом, який воно само започаткувало. І тільки завдяки особистій харизмі та заангажованості митрополита Андрея в національну справу церква знову змогла відновити суспільний авторитет, хоч, як вказує дослідник, тут також виникали конфлікти - між на той час уже політично організованим національним рухом та християнсько-

гуманістичними поглядами архиєрея⁶⁸.

Особливо ж багатими на джерельний матеріал є повоєнні публікації “Записок Чину св. Василя Великого” (Рим), які написані із залученням документів архіву Ватикану та Українського католицького університету ім. Св. Климента папи (Рим). У цьому автор ще раз переконався, відвідавши українські духовні святині Ватикану в 2000 р.⁶⁹

Діаспорний дослідник Стахій Стеблецький узагальнив репресії російської імперської влади щодо Української та Білоруської католицької церков у ХУІІІ-ХХ ст. Він стверджує, що масове усунення уніатських священників від парафій на Волині, Поліссі, Поділлі та Холмщині почалося після царського указу 1832 р., згідно з яким обсада парафій відбувалася лише після дозволу влади - губернатора. Аналізується й волюнтаристський указ від 1833 р.: “Хто за володіння Катерини ІІ, Павла І та Александра І перейшов з уніята на римо-католицьке, той рахується православним”. Водночас автор дещо емоційно критикує знаних істориків М. Грушевського, М. Аркаса, В. Антоновича, які “нарочно закрили перед нами огидні переслідування (уніатів - авт.) від царів, злегковажили ту, таку важливу справу документально”⁷⁰. Нині книжка є бібліографічною рідкістю і потребує перевидання в Україні.

1985 р. українське еміграційне видавництво “Смолоскип” ім. В. Стефаніка (Торонто; Балтимор) видало документальний збірник “Мартирологія Української Церкви”, в якому зібрано різноманітні документи, матеріали і спогади, що відтворюють список ув’язнених і закатованих у радянських концтаборах греко-католицьких єпископів і священників, а також діяльність релігійних громад у підпіллі⁷¹. Зрозуміло, що упорядникам видання О. Зінкевичу і Т. Лончині не були доступні матеріали судових справ із відомчих і державних архівів СРСР. Загалом вказана праця, не зважаючи на малодоступність широкому читачеві, добре знана у колі фахових науковців.

Перемиський краєзнавець і діяч Об’єднання українців у

Польщі Михайло Козак у книзі “Пом’яни, Господи, душі слуг твоїх” (Львів, 2002) упорядкував матеріали про переслідування та утиски УГКЦ у 40-х роках минулого століття в межах Перемиської єпархії. Автор подає дані про вбивства і репресії священнослужителів німецькими, польськими та радянськими спецслужбами і військовиками. Власне увагу читача привернуть біографи 60 замордованих окупантами священнослужителів, документальні світлини і добре упорядкована історіографія проблеми.

Державно-церковні стосунки в регіоні завжди були в центрі уваги польських дослідників, праці яких містили великий фактаж, однак, як правило, були конфесійно заангажованими. Водночас вони є підставовими студіями для вивчення політики латинізації пограниччя, насамперед Холмщини, Підляшшя, Лемківщини, проведення єзуїтської реформи Василянського чину наприкінці ХІХ - початку ХХ ст., дослідження польсько-українських міжконфесійних відносин у першій половині ХХ ст.⁷²

До серйозних досліджень слід віднести публікації Ришарда Тожецького (Інститут історії ПАН), присвячені польсько-українським стосункам у 20-40-х рр. ХХ ст. Зокрема, варшавський історик (на відміну від колеги Едварда Пруса) об’єктивно показав родинне коріння Андрея Шептицького, його політичний розум (посол Галицького сейму, член Палати панів у Відні), організаційні здібності щодо розбудови митрополії (відкриття семінарій у Станіславові, Перемишлі; навчання духівників у Римі, Відні, Інсбруку, Фрайбурзі), церковні та дипломатичні акції в Римі, Парижі, Бельгії, США, Бразилії, Аргентині на підтримку “незалежності свого народу”, а також проти “втручання Антанти у справи Західно-Української Народної Республіки і ... неприєднання Східної Галичини до Польщі”⁷³. Загалом справедливий є авторський висновок щодо політичної позиції А.Шептицького у 30-і роки: “Видається нам, що митрополит намагався гальмувати розвиток екстремістського націоналістичного руху або впливати на нього. Він принципово не погоджувався з належністю священників до ОУН (Організація Українських Націоналістів), але й не

забороняв їм співпрацювати з нею... Співпрацював із тими українськими рухами, що стояли на християнській платформі”. Названо читачеві й важливі публічні виступи митрополита напередодні Другої світової війни: протест у справі нищення владою православних храмів у 1937-1939 рр., на захист Карпатської України, а “після договору Ріббентропа-Молотова - заклик до нейтралітету у справі польсько-німецького конфлікту, що означало протидію організації антипольського повстання”. Вказано також його несприйняття ідеології та практики комунізму і гітлеризму⁷⁴.

Заслуговують уваги і схвалення церковно-релігійні студії Станіслава Стемпня (Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі), що були опубліковані в п'ятитомнику під його редакцією “Польща - Україна. 1000 років сусідства” (Перемишль, 1990-2000). Зокрема, другий том присвячений історії східного християнства на галицькому етнічному та культурному пограниччі⁷⁵, третій - історії Перемиської Греко-католицької єпархії (автори Тадеуш Сліва, Томаш Стриєк, Анна Крохмаль, Даріуш Іваненко та ін.)⁷⁶, п'ятий - місцю і ролі Греко-католицької церкви у Вселенській церкві⁷⁷. Важливо й те, що поруч із польськими авторами друкувалися дослідження українських істориків (Андрія Кравчука, Івана Біласа, Ореста Мацока та ін). Вказані публікації перемиської інституції показують Греко-католицьку церкву не лише як церковну та духовну структуру, але й національно-суспільну силу українців у XIX-XX ст., що зберігала православну обрядовість та історичну пам'ять поневоленого народу, брала участь у виробленні політичної культури населення регіону.

Не втратила актуальності й критична думка відомого історика Ярослава Дашкевича: “На стан історико-релігійних досліджень в Україні негативно впливає відсутність об'єктивної історії Української Греко-католицької церкви. Автори багатьох опрацювань цієї теми, незважаючи на те, що часто подають їх, як “правдиві”, “безсторонні”, фактично викладають історію цієї церкви або в апологетичному (католицька, зокрема українська

католицька історіографія), або в агресивному, негавістичному (православна, т.зв. радянська історіографія) душі. При цьому в апологетизованій історіографії уникають відповіді на питання, яку реальну допомогу отримувала (або не отримувала) уніатська церква від Папського престолу, а також не торкаються проблеми про те, що в історії церкви різні періоди мінялися. Однією з причин становища, яке склалося, було намагання обмежувати історію Української греко-католицької церкви виключно до історії лише цієї конфесії та відмова від порівняльного аналізу історії аналогічних (з точки зору зв'язків з Римом) уніатських церков Сходу, навіть тих, виникнення яких частково пов'язане з територією України (вірмено-католицька церква). Традиційно уникали - і уникають - також глибокого дослідження питання про "посередницьку" роль між Римом та Україною польського й угорського католицького єпископатів; темою майже цілковитого табу стало питання про Українську греко-католицьку церкву як предмет обговорення під час т.зв. екуменічних переговорів між Римом та Москвою"⁷⁸.

Підсумовуючи історіографічний огляд, необхідно зазначити, що жертвний літопис УГКЦ кінця ХІХ-ХХ ст. не став предметом комплексного наукового дослідження. Окремі його зрізи знайшли висвітлення в спеціальних публікаціях богословів, релігієзнавців, істориків, педагогів. На щастя, відкриття архівних і бібліотечних спецфондів та запис спогадів носіїв "живої історії" (в Українському католицькому університеті) створили непогану базу для всебічного дослідження церковно-релігійних стосунків в нашій державі, переосмислення усталених в історіографії ідеологічних тверджень. І тому слід погодитися із висновком львівського науковця Леоніда Зашкільняка, що історіографія повинна "відігравати провідну роль у формуванні історичної свідомості суспільства, від якої залежить культурний рівень його членів". Бо "образ історичного минулого, заснований на застарілих міфологемах, ускладнює орієнтацію у сучасному світі, не здатен (всупереч оптимістичним очікуванням) об'єднати громаду, постійно породжує конфронтаційні ситуації"⁷⁹.

Власне про це думав автор праці, взявшись за міждисциплінарне дослідження, присвячене національно-патріотичній позиції УГКЦ, що була послідовно орієнтована на незалежнення українців від будь-яких форм політичного поневолення.

1.2. Характеристика джерельної бази

Джерельну базу дослідження склали рукописні та друковані матеріали, які зберігаються в архівах і бібліотеках України, Росії, Польщі, Чехії, Канади, США, Ватикану. Вона відзначається різноплановістю та інформативною насиченістю, дозволяючи всебічно та глибоко вивчити суспільну місію Греко-католицької церкви в новітній історії України та Центрально-Східної Європи. Втім, джерельний комплекс має незначні прогалини (1915-1917, 1939-1941, 1944-1946, 50-70-і рр. XX ст.), зумовлені рядом об'єктивних (неодноразові воєнні дії, підпільне існування релігійних громад у повоєнний період) і суб'єктивних (знищення репресивними органами церковних книгозбірень та архівів) чинників. Загалом документи, вважаємо, є репрезентативними, а це дає підставу ствердити, що Греко-католицька церква була важливим чинником формування національної свідомості західних українців, невід'ємним елементом національних процесів у Карпатському регіоні до 1939 р., складовою анти тоталітарного руху в повоєнний період, а після 1991 р. - повноцінним етнокультурним учасником державотворення незалежної України.

Увесь комплекс виявлених джерел, необхідних для дослідження соціально-творчої діяльності церкви, її священиків і вірних пропонуємо за походженням умовно класифікувати у наступні групи:

1. Програмні документи соборів і синодів, офіційні відозви керівництва УГКЦ, пастирські листи митрополитів.

2. Епістолярій священнослужителів з офіційними установами, громадськими організаціями, товариствами і партіями, приватними особами.

3. Документи центральних та місцевих органів влади і управління Австро-Угорщини, Росії, Польщі, Німеччини

(Генеральної губернії), СРСР-УРСР (законодавчі, виконавчі і судові органи, силові структури, компартійні організації).

4. Документи органів влади та управління Західноукраїнської Народної Республіки, командування Галицької армії, Служби Преподобництва.

5. Документи політичних партій, громадських організацій та об'єднань.

6. Документи органів влади та управління незалежної України (після 1991 р.).

7. Твори українських церковних, громадсько-політичних і державних діячів.

8. Документи Апостольської столиці, міжнародних організацій та конференцій.

9. Спогади безпосередніх учасників та свідків подій.

10. Періодичні та неперіодичні видання.

11. Матеріали особистого походження.

12. Кінофотофонодокументи, твори мистецтва.

Зрозуміло, що кожна з названих груп за змістом і жанром можна поділити на окремі види документів, здійснити їх внутрішню класифікацію.

Найбільше неопублікованих документів, що безпосередньо стосуються проблеми, виявлено в фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові: 358 (Шептицький Андрій-Олександр, граф, митрополит Греко-католицької церкви), 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м.Львів), 201 (Греко-католицька митрополича консисторія, м.Львів), 409 (Центральна адміністрація столових маєтків Греко-католицької митрополії, м.Львів), 684 (Прото-ігуменат монастирів Чину св. Василя Великого), 508 (Марійське товариство молоді, м.Львів), 509 (Релігійне товариство св. Андрея, м.Львів), 852 (Бучко Іван, львівський греко-католицький єпископ), 682 (Войнаровський Тит, митрополит, адміністратор маєтків Греко-католицької митрополії), 364 (Лукань Степан-Роман, священник ЧСВВ), 376 (Скрутень Йосафат, священник ЧСВВ, історик Церкви), 581 (Колекція

документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР), 348 (Товариство “Просвіта”, 1868-1939), 359 (Назарук Осип, адвокат). На жаль, частина цих документальних колекцій нині знаходиться у архівах і бібліотеках східної Польщі, зокрема Бібліотеці народовій у Варшаві (архів НТШ).

Документи про церковно-релігійне життя в Галичині, суспільно-політичну діяльність митрополита А.Шептицького та окремих єпископів в 20-40-і рр. ХХ ст. містяться також у фондах Державного архіву Львівської області: 1 (Львівське воєводське управління), 110 (Львівське міське староство), 121 (Львівське воєводське управління державної поліції) та ін.; Державного архіву Івано-Франківської області: 2 (Станіславське воєводське управління, м.Станіслав (1921-1939), 68 (Управління державної поліції Станіславського округу, м.Станіслав (1921-1939), 69 (Станіславське повітове управління державної поліції (1921-1939), 226 (Прокуратура окружного суду, м.Станіслав (1922-1939), 504 (Станіславська консисторія Греко-католицької церкви, 1788-1939) та документації обкому партії повоєнної доби.

Репресивні дії тоталітарної влади проти Греко-католицької церкви у 40-і роки ХХ ст. розкривають матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Як уже зазначалося, вони вже частково опубліковані київськими істориками Володимиром Сергійчуком та Іваном Біласом. Плани лідерів ЦК КПРС і кремлівських верховодів щодо нейтралізації “націоналістів-уніатів” розкривають донедавна секретні матеріали Державного архіву Російської Федерації, Російського центру зберігання та вивчення документів новітньої історії (насамперед фонд 17 - ЦК КПРС).

В Архіві Служби безпеки України в Івано-Франківській області збереглися кримінальні справи на репресованих діячів Греко-католицької церкви, зокрема єпископа Григорія Хомишина (1867-1945), заведена 1945 року. Аналогічні справи на

репресованих священників знаходяться в Архіві СБУ в Львівській області (В.Градюка, Є.Бобрецького, М.Пелеха, М.Когута, П.Керничного, І.Розумійка, Д.Богуна) та Архіві СБУ в Тернопільській області (П.Олинського, М.Лютака).

Конкретна інформація про національно-культурне життя галицьких і буковинських українців, релігійне книговидання і тогочасне церковне мистецтво міститься у відділах рукописів, рідкісної книги, мистецтва та україніки Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, також у Науковій бібліотеці Львівського національного університету ім. Івана Франка, державних, громадських і церковних бібліотеках Польщі, Росії, Канади, Ватикану⁸⁰. Мало опрацьованими є музейні збірки Львова, Івано-Франківська, Коломиї, Чернівців.

Важливим джерелом інформації про церковно-релігійне та особисте життя, національне виховання, ментальність галичан, богословські студії послужили релігійні періодичні та неперіодичні видання: “Місіонер” (1897-1944), “Малий Місіонарчик” (1903-1914, 1939), “Нива” (1904-1914, 1916- 1939), “Основа” (1906-1914), “Наш приятель” (1922-1939), “Поступ” (1921-1927), “Лицарство Пресвятої Богородиці” (1935-1939), “Католицька акція” (1934-1939), “Дзвони” (1931— 1939), “Добрий пастир” (1930-1939), “Сівач” (1936-1939), “Христос наша сила” (1934-1939), “Нова зоря” (1926-1939), “Записки ЧСВВ” (1924-1939,1942), “Богословія” (1923-1942) та ін. Більшість з них виходили у Львові, деякі у Жовкві, “Нова зоря” - у Станіславові.

Офіційну інформацію традиційно друкували органи церковної влади: “Львівські архієпархальні відомості” (1889-1944), “Черемиські єпархальні відомості” (1889-1918), “Вісник Перемиської єпархії” (1889-1918), “Вісник Станіславівської єпархії” (1886-1939)⁸¹. Широко використано й світську пресу, що виходила у Львові, Станіславові, Коломиї, Тернополі, Жовкві та інших містах. Із сучасних видань насамперед відзначимо світські журнали “Релігійна панорама” (гол. ред. А.Колодний), “Людина і світ” (ред. В.Сленський), а також релігійні часописи “Мета”,

“Місіонар”, “Світло”, “Нова зоря” та ін. Публікації у вищезгаданих релігійних і світських виданнях ще раз підтвердили взаємозв’язок релігійного і національного чинників у житті суспільства, що прагне бути громадянським, зокрема історико-культурному та інформаційному просторі заходу України.

Значна кількість джерел з досліджуваної тематики опублікована в збірниках документів і матеріалів, що підготували археографи Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника⁸², Інституту українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України⁸³, Київського національного університету ім. Т. Шевченка⁸⁴, Львівської богословської академії⁸⁵. В археографічному збірнику “Культурне життя в Україні. Західні землі. 1939-1953 рр.” (Т. 1. - Київ, 1995) подано низку документів і матеріалів про життя Греко-католицької церкви та її вірних, зокрема, заповіт митрополита Андрія Шептицького про престолонаслідування, спогади митрополита Йосифа Сліпого і отця Григорія Хомишина, лист вчительки, черниці-василіанки Дам’яни до митрополита Андрія. На підставі публікації простежується мученицький шлях греко-католиків, яким комуністичний режим силкувався накинати зміну багатовікового віровизнання, звичаїв та обрядів своїх предків. Опубліковані архівні документи показують, що тоталітарна влада з допомогою шантажу, переслідувань за віру, репресій намагалася знищити суспільно активну церкву. Завдяки цьому інспірувалися різноманітні наклепи, засилялися вишколені агенти-теологи, псевдомісіонери. Водночас матеріали двотомника засвідчують несхитну волю ієрархів, більшості віруючих в обороні Церкви, національної культури і духовності співвітчизників.

Не втратили інформаційної цінності й деякі документальні збірники, які вийшли в УРСР й публікують матеріали про державно-церковні стосунки в регіоні у XIX-XX ст.⁸⁶

До важливих джерел дослідження віднесено також публічні виступи та твори відомих церковних діячів - А.Шептицького, Г.Хомишина, Ю.Дзеровича, Й.Сліпого, Г.Костельника, Л.Любачівського, Л.Гузара, С.Мудрого та ін., які багато в чому визначали вектори складних трансформацій, що зазнавала Греко-

католицька церква впродовж минулого століття⁸⁷.

Використана релігійно-мемуарна література (М.Ваврик, І.Назарко, І.Лебедович, М.Цегельський, М.Чубатий та ін.) характеризується різноманітним фактажем, а головню особистим баченням подій суспільно-політичного, церковно-релігійного і культурно-мистецького життя в Україні⁸⁸. Маловідому інформацію про греко-католиків Буковини, їхні суспільно-культурні ініціативи, хід та наслідки приїздів до Чернівців Андрея Шептицького містить “Хроніка парохії греко-католицької у Чернівцях від її основання аж до часу біжучого 26/2 1912” Келестина Костецького, яку в 1996-1997 рр. передрукував “Буковинський журнал”⁸⁴. Історико-мемуарний корпус ще раз підтверджує спрямованість конфесійної політики Австро-Угорщини, Росії, Польщі, Чехословаччини, Німеччини, СРСР-УРСР, до складу яких тривалий час входили західно-українські землі.

Залучено численні мемуари світського характеру, які доповнюють аналіз окремих подій та процесів. Особливо багато їх опубліковано в періодиці останнього десятиліття; вийшли й окремі історико-мемуарні праці. Зокрема, у книзі спогадів адвоката і кооператора Василя Яшана “Під брутальним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в другій світовій війні, 1941-1944” (Торонто, 1989) відтворено трагедію німецько-мадярської окупації Прикарпаття, показано неоднозначні взаємини між окремими діячами ОУН і УГКЦ, наведено факти співпраці греко-католиків і римо-католиків у протистоянні “чисткам” “своїх” загонів, особливо ж гітлерівцям (цей сюжет потребує, на нашу думку, спеціального наукового розгляду).

Отже, наявна історіографія і джерельна база дають можливість розкрити характер, суспільні механізми та наслідки етноконфесійних трансформацій церковно-релігійного життя на західноукраїнських землях під владою іноземних держав, що прагнули позбавити галицьких українців духовного керівництва, а національний рух - інституційної опори в міцній самоврядній церкві. З’ясовано також тенденції, які мають місце в церковно-

релігійних стосунках і національно-культурному житті греко-католиків незалежної України. Водночас автор намагався відійти від надмірної політизованості й ідеологізації державно-церковних стосунків, що мали місце у працях діаспорних авторів та в Україні на початку 90-х рр. XX ст. Пошук істини здійснено шляхом аналізу всього комплексу задокументованих фактів.

1.3. Методологія дослідження

В історичному розвитку людської спільноти релігія завжди була важливим чинником впливу на етнос і суспільство, виявляла здатність прискорювати або гальмувати етно-національні процеси залежно від того, наскільки її конфесійна спрямованість співпадала з інтересами нації. Релігійно- церковне життя в Україні перебувало теж під постійним впливом політичних і етнонаціональних чинників⁹⁰.

Від прийняття християнства Київська Церква не стояла осторонь суспільних процесів, відігравала роль інтегруючого фактора українського етносу, який був “одним з найрелігійнішим у світі”⁹¹. Церква прискорила динаміку етнополітичного розвитку українства й часто визначала релігійним поняттям приналежність до певної держави чи нації. Не так давно у деяких країнах Заходу в статистиці про кількість населення визначали, скільки православних, католиків, греко- католиків, протестантів та ін.

Зауважимо, що саме поняття етносу або нації в нашому сучасному розумінні теж безпосередньо пов’язується з релігією. У латинських варіантах Біблії цим поняттям визначали групи чужинців. За середньовічної доби, як стверджує Георгій Касьянов “об’єднані системою династичних зв’язків, єдиною церквою та універсальною мовою культурних і політичних еліт - латиною, не знав поділу на нації”⁹². Але саме на церковних соборах угруповання представників церковної і світської еліти певної географічної спільноти визначалися як “нації”. Поступово етнізація торкнулася території, мови. Кардинальні зрушення в цій сфері сталися XVI ст., коли до ознак нації додано державу й розгорнувся процес творення

національних держав із власного церквою.

Розглядаючи роль релігії в українському етногенезі, слід насамперед відзначити, що значна частина богословів вважають релігію основною ознакою етносу, “яка забезпечує народам самобутній етнонаціональний та етнокультурний розвиток. Одна етнічна спільнота відрізняється від іншої, передусім конфесійною належністю”⁹³. Цю точку зору не поділяв Михайло Драгоманов, який виступав проти тотожності національності і конфесійної належності. “Ідентифікація якої б то не було національності з релігією є абсурд”⁹⁴. Він вважав ототожнення нації і релігії дуже шкідливим для українства, оскільки це зміцнювало ідею російської великодержавності. Його підтримують і сучасні вчені, зокрема, В. Піддубний.

Чимало вчених-етнологів світу сходяться на тому, що релігія - стійка ознака етносу. “Релігія як один із найдавніших проявів людської культури, - підсумовував відомий соціолог та етнолог Ольгерд Бочковський (1884-1939), - вважається деякими націологами також за ознаку нації. У світлі історичної ретроспективи народотворення доводиться констатувати, що релігія, безсумнівно, й особливо під час етногенезу, сприяла формуванню народів”⁹⁵. Цей погляд поділяють ряд сучасних українських дослідників, зокрема Е. Геллер, О. Шуба, А. Пономарьов. Відзначимо й однобічний спрощений підхід до цієї проблеми представників ортодоксальної марксистської думки, які розглядали релігію як суто культурне явище. Зауважимо, що ототожнення понять етносу і конфесійної приналежності, зокрема в Росії, було більш правомірним, ніж в Україні, яка ніколи не була моноконфесійною. Наслідки цього призвели до гострих міжконфесійних конфліктів, особливо в періоди відродження і становлення державності.

Власне сама церковна догматика не має етнонаціонального забарвлення. Отже, стверджує Олексій Шуба, “етнонаціональна специфіка релігії найбільшою мірою проявляється у культовій сфері. Якраз на релігійному культі, на відміну від інших елементів

релігійного комплексу, відбиток етнічних ознак є найпомітнішим. Одні й ті ж культові дії чи обряди, залежно від менталітету народу, можуть набувати різних відтінків. Особливості національної культури, традицій, фольклорних надбань накладають на релігійний культ свій відбиток”⁹⁶. Саме тому, попри однакову догматичну основу, православні церкви світу різняться між собою внаслідок впливу національних культур і традицій народу.

Протягом століть релігія впліталася в український етнічний ґрунт, глибоко проникала у національну свідомість, зливалася з національною культурою, народними звичаями і традиціями. Внаслідок тісної взаємодії етносу і релігії утворилася самобутня українська духовність. Християнство, запроваджене Володимиром в Україні-Русі, яке народилося в Римській імперії і прийшло з Візантійської, змогло утвердитися на східнослов’янських землях саме тому, що адаптувалося до особливостей культури і традицій місцевого українського населення, втративши певні риси й пристосувавши певні догмати. Російський академік Борис Греков (1882-1953) слушно зауважив, що “християнство на Русі ...виявилось в кінцевому підсумку не візантійським і не римським, а руським”⁹⁷. Успіхи християнізації України-Русі, опанування ним народного життя, релігійного світогляду Михайло Грушевський обґрунтовував насамперед тим, що православна церковність наповнювалася етнонаціональним змістом, ширилася і наближалася до потреб, особливо селянства. “З елементів церковних, свійських перед-християнських і ріжних замандрованих релігійних мотивів твориться, - підкреслював він, - нове народне християнство - та релігія, що стала підставою нарядного світогляду в пізнійших століттях, аж до нинішніх днів”⁹⁸.

Ці безсумнівні, на наш погляд, твердження знайшли свій відбиток у релігійних проявах українського народу. Різдво Христове, Великдень, Водохреща, Трійця та інші релігійні свята і обряди увібрали в себе національні і місцеві елементи народних звичаїв і традицій, коріння яких сягають в глибину історії Русі. “Християнство, зародившись і проіснувавши близько десяти століть

поза східнослов'янським соціально-культурним та етнополітичним ареалом, лише тоді міцно утвердилося у свідомості, поведінці та побуті українців, коли набуло етнонаціональних рис, - наголошує О. Шуба. - В результаті взаємного проникнення православної релігії у східнослов'янське етнокультурне середовище... православ'я стало українським етнонаціональним і соціокультурним явищем"⁴⁹.

У своїй тисячолітній історії Україна неодноразово втрачала незалежність. Сусідні імперії, насамперед Російська, поширюючи свої володіння за рахунок України, перш за все намагалися ліквідувати етнонаціональні риси Української Церкви. Цей процес на зламі XVII-XVIII століть ініціював імператор Петро Перший, що тривало фактично до наших днів. Слід відзначити, що у поліетнічній і поліконфесійній Романівській імперії православ'я було державним, і Церква обслуговувала імперську владу. "Московський шовінізм у московській церкві, - наголошував М. Бердяєв, - це... суто московська національна її прикмета. Московська церква насичена московським шовінізмом від гори до споду і в минулому, і в сучасному"¹⁰⁰. Після того, як 1686 р. Київська митрополія була підпорядкована Московському патріархату, розпочався процес ліквідації національних релігійно-церковних особливостей Наддніпрянщини, приєднаної до Російської імперії. Він стосувався обрядів і традицій Церкви, які склалися протягом віків у її діяльності, богослужебній практиці, релігійно- побутовій сфері та ін. З міркувань загальнодержавних інтересів "національно-церковна специфіка саме України стала об'єктом хворобливо-непримиренного реагування не лише церковних властей, а й держави, набуваючи в багатьох випадках політичного забарвлення"¹⁰¹. Особливу активність проявляв Московський патріархат, використовуючи заходи для уніфікації Церкви, ліквідації її самобутності. На цю руйнівну діяльність ієрархів звернув увагу діаспорний історик Іван Лисяк- Рудницький, який писав: "З другої половини XVII століття Церква бачить свій інтерес в найгіснішому союзі з династією Романових"¹⁰².

Прагнучи утворити суцільний геополітичний простір і єдину

національну церкву, російський уряд і московська церква уніфікували церковну службу, витіснили українську мову із богослужбової практики, церковної культури, звичаїв і традицій. Велася активна русифікація населення України та його Церкви. Зауважимо, що ця послідовна державно-релігійна політика Росії протягом трьох століть негативно відбилася на національній свідомості населення колишньої Наддніпрянщини, згодом УРСР, що особливо проявилася у період відновлення незалежності і становлення України 1990-х років.

В умовах наступів московського православ'я і польського латинського католицизму Київська Церква бачила рятунок етнонаціональної і релігійної ідентичності у союзі з Римом. До цього її спонукало й геополітичне становище між Сходом і цивілізованим Заходом та між католицьким Заходом і східним мусульманством, одвічне тяжіння до Вселенської Церкви в особі Апостольського Престолу. Берестейська унія Київської Церкви з Римом позначила новий період у релігійному житті українства. Утворена Українська греко-католицька церква у формі західної католицької зберігала свою етнонаціональну окремішність, насамперед обряд, мову, традиції, а головне - свою незалежність від Москви і Варшави, що забезпечило її плідне трьохвікове існування. За висловом Сергія Головаценка, “католицизм протягом століть був невід’ємним складником релігійного, культурного, соціального та політичного життя народів, що населяють Україну..., він становив знаряддя збереження національно-культурної ідентичності української людності в умовах панування іноземної та іновірної влади”¹⁰³.

Отже, русифікація царської Росії та її православної церкви, яка претендувала на роль “третього Риму”, політика колонізації окупованих українських земель Польщею та прагнення латинської церкви покатоличити їх населення, зазнали поразки на українській етнічній території, де вірні почали усвідомлювати свою етнонаціональну ідентичність вже не через православ'я, а через греко-католицизм. Після Берестейської унії взаємозв'язок етносу і

релігії набув нового змісту. “Саме Українська греко-католицька церква протягом довгих століть, - наголошують київські історики Олександр Реєнт і Олександр Лисенко, - відіграла роль генератора національної свідомості, провідника і носія української ідеї. Саме наявність альтернативної конфесії дозволила народу України зберегти свою етнічну самобутність, встояти під натиском зовнішніх деструктивних сил, спрямованих на денаціоналізацію українства”¹⁰⁴.

Водночас чимало вчених істориків і богословів стверджують, що унія ”спричинила глибоку релігійну кризу, яка вийшла за межі XVI ст., гостро позначилася на всій історії українського народу, викликала довготривалі церковні й національні конфлікти”¹⁰⁵. С. Головащенко, зокрема, визнаючи, що Греко-католицька церква відіграла в історії західних регіонів України особливу роль, закидає: “Однак перемога католицизму на західноукраїнських землях закріпила етноконфесійний (а потенційно і політичний) розкол української нації, запрограмувала міжконфесійне напруження в майбутньому”¹⁰⁶. З цією думкою, зрозуміло, можна лише частково погодитися.

Слід відзначити, що греко-католицизм як самостійна конфесійна течія Католицької церкви піддавалася постійному утиску з боку польської латинської ієрархії і світської влади, які намагалися асимілювати греко-католицьке духовенство. УГКЦ завжди залишалася нижчою, а її духовенство через етнонаціональне спрямування ніколи не було рівним у правах з римо-католицьким. (Не змінився її статус і після візиту Папи Римського в Україну 2001 р.). Слід визнати, що УГКЦ цілком інтегрувалася в українське суспільство і сприймалася ним як національна церква впродовж другої половини XIX і в XX ст., у період національного відродження в Галичині, коли повністю злилися у один потік прагнення етносу і релігії. Зауважимо, що велику роль у цьому процесі зіграли видатні представники греко-католицького духовенства, які присвятили своє життя і діяльність інтересам нації. “Могутньою постаттю в історії Української Греко-католицької

церкви” визначають автори “Історії релігії в Україні” (редактори А.М. Колодний і П.Л.Яроцький) митрополита Андрея Шептицького, який завжди поєднував церковні інтереси з національними¹⁰⁷. Це можна також сказати про єпископів Йосафата Коциловського, Йосипа Сліпого та ін.

Отже, національні риси релігій формуються в результаті взаємовпливу конкретних умов життя народів, їх національної духовності. Конкретна релігія підпорядкована етнічним процесам і обов’язково проявляється у національній формі. Релігійні явища і особливості завжди набирали етнічного забарвлення. Водночас, включаючись в процес етногенезу, релігія зумовлює формування національної ідентичності. Кожна нація, кожен етнос мають неповторні самобутні риси релігійності. Хоча вони не можуть монополізувати її. Як відомо, православ’я сповідають зовсім різні за національними ознаками спільноти. Однак комуністична ідеологія повністю ігнорувала релігійний чинник у процесах етноінтеграції і етноіндивідуалізації. Сучасні дослідники А. Колодний, П. Яроцький, О. Реєнт, О. Лисенко, О. Шуба, С. Головащенко, І. Паславський стверджують: релігійність кожного народу є своєрідною, бо має свої специфічні форми вияву, які є надбанням етносу в його історичній генезі. Релігійний чинник часто був визначальним у процесі етноутворення і етноінтеграції, хоча для України характерні певні, особливості внаслідок її поліконфесійності, коли пріоритетною була національна ідея.

Звернемо увагу на концепцію з цієї проблеми Руської Православної Церкви, яка й сьогодні посідає вагоме місце серед конфесій України. Богослови РПЦ стверджують, що релігія є основною і найголовнішою ознакою, яка визначає сутність етносу і забезпечує нації самобутній етнокультурний розвиток. Отже, одна етнічна спільнота відрізняється від іншої, насамперед, конфесійною належністю, тобто релігійний чинник повністю ототожнюється з національним. “Принцип тотожності національної і релігійної належності, - підсумовує О. Шуба, - покладався в основу суспільно-політичного та релігійно-церковного життя Російської імперії”¹⁰⁸.

Як відзначалося раніше, саме ця концепція домінувала в принципі визначення національної належності особи, зокрема при переписі населення Росії, а також в офіційних документах особи. Безперечної, що у системі, де церква була державною структурою, ця концепція всіляко підтримувалася державою і церквою, оскільки сприяла поширенню і зміцненню православ'я як інституції.

Відзначимо, що в Україні, незважаючи на бездержавне існування й панування іноземних режимів, ідеї тотожності релігійної і національної належності були слабкішими, оскільки вона не була моноконфесійною. На Наддніпрянщині, зокрема, існували думки про неприйнятність зазначеної вище великоруської ідеї для української національної справи, внаслідок того, що вона зміцнювала панування російського самодержавства. М. Драгоманов категорично наголошував, що “ідентифікація якої б то не було національності з релігією є абсурд принциповий і практичний”. У іншому місці він ще раз полемізував: “Теперішні релігії не можуть входити в ряд ознак національних”¹⁰⁹.

Водночас, на наш погляд, було б великою помилкою ігнорувати релігію як одну із важливих атрибутивних ознак нації. Отже, слід погодитися з вченими, які вважають релігію невід’ємним елементом ознаки етносу. “Соціум стає етносом, - наголошує сучасний український науковець Е. Геллер, - якщо інтегрується на основі таких чинників, як ... мова, звичаї, фольклор, релігія”¹¹⁰. Такої ж думки дотримується етнолог О. Бочковський, який відзначав: “Релігія як один із найдавніших проявів людської культури, вважається деякими націологами також за ознаку нації... Релігія, безсумнівно, й особливо під час етногенезу, сприяла формуванню народів”¹¹¹. Попри вікову бездержавність, національне, культурне та духовне нищення з боку царського, згодом комуністичного режимів, українська нація виявила унікальну здатність зберегти етнічну ідентичність. Вирішальним чинником, визнає широкий загаль вчених світу, була опора нації на духовні цінності, з яких найважливішим стала релігія. “Ми будемо не в стані зрозуміти свою тотожність, - відзначали львівські

релігієзнавці Ф. Медвідь і А. Коваленко, - не ставлячи питання про місце в ній християнства. Християнізація Руси-України зумовила домінуючу роль релігії у культурному розвитку останньої”¹¹². Увесь історичний процес розвитку українського етносу засвідчив вплив релігії практично на всі етнонаціональні окремішності українців: культуру, менталітет, навіть військо тощо.

Дещо під іншим кутом розглядав співвідношення релігійного і національного чинників у розвитку українського етносу А. Колодний, зазначаючи, що релігія і нація як безумовно важливі суспільні феномени, не відіграють “визначальної ролі в процесі розвитку етнічних спільнот, національної самосвідомості”. Водночас наголошено, що, залежно від конкретно-історичних умов релігія “може виступати в ролі важливого, а часом і вирішального фактору етноутворення”¹¹³. Оригінальну думку висловив тернопільський науковець Л. Кубаєвський, який з позицій філософсько-політологічного синтезу розглянув взаємозв’язок української національної ідеї та ідеї релігійної. Він стверджує, що кінцевою метою української національної ідеї є побудова Української соборної держави, відтак для релігійної ідеї - побудова загальнонаціональної церкви”¹¹⁴. Розглядаючи роль релігії в національному самовизначенні держави, окремі доповідачі Міжнародного симпозіуму “Християнство і національна ідея” 1999 р. в Тернополі висловлювали спірну думку про те, що релігійний чинник сам по собі ніколи не був визначальним у процесах етноутворення і етноінтеграції, національного відродження. Пріоритет у цьому завжди, на їх думку, належав національній ідеї”¹¹⁵.

Досліджуючи вклад Православної церкви у духовний розвиток України, ректор Львівської Духовної академії і семінарії УГЦ КП о. Віталій Політало підкреслював, що саме християнство визначило “характер національного буття та світогляду..., вдихнуло новий зміст і окреслило нове призначення для тих суспільних інституцій, що вже існували... або дало поштовх чи ідеологічно обґрунтувало необхідність творення таких форм суспільної організації і громадської самоорганізації, яких ще не знало тогочасне українське

суспільство... Потужний вплив ідеології і практики Православної церкви відчули на собі всі, без винятку, сфери духовного розвитку та інтелектуального уконституювання України”¹¹⁶. Далі релігійний діяч підсумував: “Духовна історія України, її духовна еволюція, а значною мірою і духовне обличчя українського сьогодення формувалися під безперечним і благодотворним впливом православ’я... При будь-якій спробі осмислення її духовних підвалин, є усвідомлення унікальної ролі Православної церкви у закладенні та утвердженні духовних начал української держави, української нації”¹¹⁷.

Християнська релігія, проникаючи у сфери суспільно-політичного життя, підносила над етнічними об’єднаннями, підпорядковувала їх і ставала стійкою ознакою нації поряд з іншими - територією, мовою, культурою, обрядовими і військовими традиціями. Будучи наднаціональною світовою релігією, християнство водночас пристосовувалося до процесу етноутворення, виявлялося у певній національній формі, мало певне етнічне забарвлення. Зокрема, православ’я початку третього тисячоліття існує у вигляді автокефальних, незалежних церков, внутрішнє життя яких залежить від національних та історико-регіональних традицій народів, до яких вони належать. Те ж стосується і східних церков, однією з яких є УГКЦ зі своїм українським національним обрядом¹¹⁸. Отже, ми маємо взаємозв’язок, у якому релігія впливає на етнотворчі та суспільні процеси, водночас національні чинники та суспільно-політичні накладають на неї помітний відбиток. В результаті зазначеної взаємодії створилася етноконфесійна карга світового співтовариства, на якій помітне місце посідає Україна.

Однією із найпоказовіших особливостей українського народу, яка сформувалася внаслідок взаємодії релігії і етносу в умовах довголітнього підневільного національного буття, є його релігійність. Український народ загалом був і є одним із найрелігійніших народів світу¹¹⁹. Геополітичне розташування України між Сходом і Заходом, на рубежах сходження і

протистояння християнства і мусульманства, православної і католицької конфесій ставило її народ у надзвичайно складне становище постійної боротьби за самозбереження. І релігія, і церква служили чи не єдиним засобом національного самовиявлення українства та збереження ідентичності етносу. Сприятливим ґрунтом для глибокої релігійності українців зіграли геопсихічний фактор, географічні умови та належність до хліборобської нації, здебільшого селянського способу життя, менталітет, відповідний християнським ідеалам. Характерним виявом релігійності українців є вшанування християнських обрядів у переплетенні з народними традиціями, явище, яке М. Грушевський називав “народним християнством”.

Отже релігійність українців - результат багатомісячного історичного процесу взаємодії релігії, суспільства і етносу. Зважаючи на тривалу бездержавність України, належність частин її території до різних держав-сусідів в умовах колонії або напівколонії, цей державносорборний процес мав свої особливості, зокрема на західноукраїнських землях, де впродовж чотирьох останніх віків панував греко-католицизм, а на сході - російське православ'я. В силу цих та інших обставин чимало сучасних релігієзнавців вважають, що релігія не завжди була визначальним чинником національного відродження і етноінтеграції. Відтак Україна стала поліконфесійною і національної єдності може досягти лише за умов дотримання принципу світоглядного і релігійного плюралізму¹²⁰.

Підсумовуючи сказане, слід відзначити, що у науковців, як українських, так і зарубіжних, немає єдності у визначенні ролі релігії в етнотворчому процесі, в оцінці релігії у суспільному житті нації. Головною причиною такого явища є те, що у різних народів етнотворча роль релігії та церкви була неоднаковою: в одних - головним етнонаціональним інтегратором, в інших - немала суттєвого значення, ще в інших - відігравала деструктивну роль в етнополітичних процесах. Зокрема за радянських часів її роль

повністю ігнорувалася більшістю науковців, чимало релігієзнавців західного регіону України, навпаки, перебільшують її значення. Глибоке вивчення проблеми взаємозв'язку етносу, суспільства і релігії в історичному плані, розвитку і еволюції різноманітних комбінацій співвідношення, взаємозв'язку та взаємодії етносу й релігії, вплив цих процесів на релігійну і суспільно-політичну ситуацію в Україні у третьому тисячолітті - важливе завдання сучасних українських істориків, політологів, богословів, культурологів. Особливої ж уваги дослідників чекають позаукраїнські еклезіальні авторитети та неукраїнські національно-політичні чинники, що впливали на церковно-релігійне життя в нашій відродженій незалежній державі¹²¹.

Зібраний та проаналізований у наступних розділах конкретно-історичний матеріал дає можливість глибше зрозуміти історію християнської церкви в Україні, її значення у формуванні та розвитку вітчизняної культури, національної свідомості, державотворчих процесах у ХХ ст.

¹ Оглоблин О. Українська церковна історіографія // Український історик. - 1969.-№ 1-4(57-60).- С. 12-29.

² Детальніше див.: Заїкін В. З сучасної української церковної історіографії // Записки ЧСВВ.-Львів, 1927.-Т. 2.-Вин. 1-2.-С.425-431;Калинович І. Бібліографія українознавства за 1914-1923 рр. Вип. 1: Історія України. - Львів, 1924. - 59 с.; Кондратюк К. К. Українська історіографія ХІХ початку ХХ століть: основні напрями і конденції. - Львів, 2002. - 240 с.

³ Біднов В. Дослідження церковної історії в православних країнах. - Крем'янець, 1931. - 20 с.; Заїкіни А. і В. Матеріали до бібліографії української історії 1930-1931 // Записки ЧСВВ. - Львів; Жовква, 1936. - Т. 6.-Вип. 1-2.-С. 338-394; Андрусак М. Бібліографія з історія Церкви// ЦДІАУ у Львові. - Ф. 388, оп. 1. спр. 58, арк. 1-129; спр. 60, арк. 1-53; Кривецький І. Видавництво Чину св. Василя Великого в Жовкві // Альманах Василянських богословів. -Кристинопіль, 1933.-С. 35-39; Крутий-Вігоринський І. Видавництво оо. Василян у Жовкві // Календар "Місіонаря". - Жовква, 1932. - С. 67-72; Луцький Р. Список книжок Видавництва ЧСВВ в Жовкві//Записки ЧСВВ.-Рим, 1967.-Т. У.-С. 389- 420 (стаття підготовлена ще наприкінці 30-х рр. ХХ ст.).

⁴ Див.: Тиміш Л.І. Церковно-історичні дослідження у міжвоєнний період // Історія релігій в Україні. Праці Х міжнар. наук. конф. (Львів, 16-19 травня 2000 р.).-Львів, 2000. - Кн. 1.-С. 375-378; її ж. Наукові семінари Миколи Чубатого в Греко-католицькій

- Богословській академії (до питання про розвиток церковно-історичних досліджень у міжвоєнному Львові // Вісник Київського університету. Історія.-Київ, 2001.-Вип. 58.- С. 66-70.
- ⁵Тиміш Л.І. Археографічна діяльність наукових осередків міжвоєнного Львова (до проблем формування архівно-джерельної бази дослідження історії української Церкви) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. V. -Дрогобич, 2001.-С. 222-235;їж. Дослідження проблем з історії української Церкви вченими Ставропільського інституту (міжвоєнний період) // Історія релігій в Україні. Праці ХШ-І міжн. наук. конф. (Львів, 20-22травня2003р.). Кн. 1,-Львів,2003.-С. 574-578.
- ⁶Йдеться про праці С.Даниленка, В.Добричева, К.Дмитрука, П.Петлякова, О.Уткіна, А.Шиша, Т.Миговича, В.Масловського; колективні монографії, низку збірників документів “Тайное становится явным” (1961), “Правда про унію” (1968), “Документи свідчать” (1985), що вийшли у 70—80-і рр. ХХ ст. у Києві, Львові, Ужгороді (див. також список використаних джерел і літератури).
- ⁷Детальніше див.: Пашченко Володимир. Ярослав Талан. Міфи і факти біографії і творчості // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. - Тернопіль,2002.-Вип. 2.-С. 61-73.
- ⁸ Історичні передумови возз’єднання українських земель / Відп. ред. Ф. Стеблій. - Київ: Наук. думка, 1989. - С. 258,266,267,270,308.
- ⁹ Історія Церкви на Україні (від найдавніших часів до монгольської навали). - Жовква: Місіонер, 1932.
- ¹⁰Огієнко І. Українська Церква: Нариси з історії Української православної церкви.- Прага, 1942(2-евид.: Київ: Абрис, 1993). Огієнко І. у 20-30-і рр. ХХ ст. співпрацював із Василянським видавництвом “Місіонер”, працював у бібліотеках Жовківського і Крехівського монастирів.
- ¹¹Чубатий М. Історія Християнства на Русі-Україні. В 2-х т. - Рим; Нью- Йорк: Укр. Католицький ун-тім. Св. Климента папи, 1965-1976.
- ¹²С гахів М. Христова Церква в Україні (988-1596). Нарис історії католицької Церкви та аналіз охрещування в ній інтересу Риму, Царгороду, Варшави і Москви св. В. Великого. - Рим, 1985.
- ¹³ Лужницький Г. Українська церква між Сходом і Заходом: нарис історії Української Церкви. - Філадельфія: Провидіння, 1954.
- ¹⁴Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. - Люблін, 1991.
- ¹⁵Історія релігії в Україні. - Київ, 1999. - С. 608-625, ін.
- ¹⁶Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берес тейської унії. - Львів: Інститут історії церкви ЛБА, 2000.-426 с.
- ¹⁷Сапеляк А. Київська Церква на слов’янському сході: Канонічно- екуменічний аспект.- Буенос-Айрес; Львів, 1999.-С. 8.
- ¹⁸Вл. Любомир (Гузар). Екуменічна місія Східних Католицьких Церков у баченні митрополита Андрія (Шептицького) // Ковчег. Ч. 2. - Львів, 2000. - С. 189-212; Расевич В. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900-1918 роки) //Там само. -С. 212-223; Кравчук А. Християнська етика підчас німецької окупації Галичини, 1941 -1944: митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя //Там само. -С. 224-272; Глистюк Я. Два листи о. Мирослава Івана Любачівського до митрополита Андрія (Шептицького) з 1941-1942 років // Ковчег. Ч.

3. - Львів, 2001. - С. 507-510; Гуркіна С. Митрополит Андрей (Шептицький) в період німецької окупації Галичини: найновіша історіографія питання (1989-2000 роки) // Там само. - С. 556-565; Авакумов Ю. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблеми церковної єдності в Росії // Ковчег. Ч.3. - Львів, 2003.-С.101-114.
- ¹⁹Скочилас І. Дослідження візитаційної документації Львівської єпархії у Галичині в другій половині XIX - першій половині XX століття // Ковчег. Ч. 3. - Львів, 2001. - С. 470-489.
- ²⁰ Карачко С. Українська Греко-Католицька Церква на Буковині // Католицький щорічник. 1996. - Київ, 1996. - С. 78-80. Див. також: Карачко С. Греко-Католицька Церква на Буковині // Нова зоря. - 1996. - Ч. 23.
- ²¹ Див.: Подолинський В. Слово перестороги. - Львів, 2001; Стеблій Ф. Українці і поляки Галичини в 30-40-х рр. XIX ст.: пошуки політичного партнерства // Polska-Ukraina: Historia, polityka, kultura. - Szczecin- . Warszawa, 2003.
- ²²Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. Т. 2. - Рим; Київ, 1997. -С. 172- 231,292-305,381-431.
- ²³ Історія споживчої кооперації України / Кер. авт. колективу С. Гелей. - Львів, 1996; Андрій Палій - будівничий та керманіч "Маслосоюзу". Статті, спогади, листи. / Упор. Р. Матейко. - Тернопіль, 2001; Мазур М., Скробач В. Кооперативний буквар.-Івано-Франківськ, 1995.
- ²⁴ Детальніше див.: Мельник Ярослава. З останнього десятиліття Івана Франка.-Львів, 1999.
- ²⁵Москалюк М. Українська католицька народна партія і проблема польсько-українського порозуміння // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. - Івано-Франківськ, 1997; його ж. Український християнсько- суспільний рух Галичини в 20-х рр. XX ст. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ, наук. - Київ, 1998.
- ²⁶Перевезій В. Українська греко-католицька церква в політичній структурі східногалицького суспільства в 20-30-х рр. XX століття // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. - 1919. - № 1.; його ж. Греко-католицька церква в умовах українсько- польської конфронтації 20-30-х рр. XX ст. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. - Київ, 1998.
- ²⁷Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис. - Івано-Франківськ, 2001; його ж. Греко-католики в Другій Речі Посполитій: суспільний чин та конфесійно-територіальний устрій // Галичина. - **2001.** -№5-6.
- ²⁸ Пилипів І. Державотворча політика греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті Західної України 20-30 років XX ст. // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи. Ч. 1. - Львів, 2001.
- ²⁹Сгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння 1904-1939 рр. - Івано-Франківськ, 2001; його ж. Взаємовідносини митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина // Галичина - 2001. - № 5-6. - С. 315-321.
- ³⁰Сгрешій О. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904-1945 рр.). Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. - Івано-Франківськ, 2003.
- ³¹ Див.: Кугутяк М. Історія української соціал-демократії. 1918-1929. Т. 1. - Київ; Івано-

- Франківськ, 2002. Т.2, 2004; його ж. Галичина: сторінки історії. -Івано-Франківськ, 1993.-С. 84-99.
- ³²Степень С. Організація та територіальна структура Перемиської греко- католицької єпархії за владцтва єпископа Йосафата (Коциловського) ЧСВВ (1917-1946) // Перемишль і Перемиська земля протягом віків / За ред. С. Заброварного; упор. С. Заброварний, М. Литвин, Ф. Стеблій. - Перемишль; Львів, 2003. -С. 195-233.
- ³³Павлище П. З історії Перемиської капітули // Там само. - С. 167-187.
- ³⁴Васьків Р. Блаженний Єпископ-Новомученик Кир Григорій Лакота як ректор першої повної духовної семінарії в Перемишлі та його праця в інших інституціях // Там само. - С. 155-156.
- ³⁵Ясіновський Ю. Дяко-учительський інститут у Перемишлі //Там само. - С. 249-259.
- ³⁶Дзьобай О., Тимочко М. Парафіяльні школи та підручники, видані в Перемишлі українською мовою (кінець XVIII- перша половина XIX ст.) // Там само. - С. 260-272.
- ³⁷Білий Б. Митра Перемиських владик або так звана "Корона Данила": міфи і факти //Там само. - С. 245-248.
- ³⁸Папакін Георгій. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси.-Київ, 2003.-С. 117-134.
- ³⁹Казимира Б. Митрополит Андрей Шептицький та канадські українці // Пропам'ятна книга оо. Василян у Канаді. -Торонто, 1953. -С. 97—149; Її ж. Achievements of Metropolitan A. Sheptycky for Ukrainian Canadians. - Toronto, 1958; Марунчак М. Митрополит Андрей Шептицький на Заході 1920-1923. - Вінніпег; Едмонтон, 1981; Понятишин П. З моїх споминів. Митрополит Андрей Шептицький в Америці // Українці у Вільному світі. Ювілейна книга Українського Народного Союзу, 1894-1954. - Джерсі Сіті, Нью-Джерсі, 1955. - С. 19-36; його ж. Митрополит Андрей Шептицький в Америці // Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький в Америці. - Філадельфія, 1997. - С. 110-123; Хомин П. Митрополит Андрей Шептицький як Апостольський Візитатор для українців у Полудневій Америці//Богословія. - Львів, 1926.-№ 1.-С. 207-210; ЦегельськийЛ. Митрополит Андрей Шептицький. - Філадельфія, 1937.
- ⁴⁰"Митрополит Андрей Шептицький. Мат. і документи (1865-1944 рр.). Друге дог. вид. / За ред. Я. Заборовськош. - Львів; Івано-Франківськ, 1995.
- ⁴¹Бандрівський М. Митрополит Андрей Шептицький - меценат української археології // Берестейська унія (1596-1996). - Львів, 1996. - С. 204-207; його ж. Археологічна діяльність Ісидора Шараневича (1829-1901)//Постаті української археології: Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.Вип. 7. - Львів, 2000. -С. 95-97; Бандрівський М. та ін. З історії досліджень Успенського собору в Галичі // Записки НТШ. Т. ССХХУ. - Львів, 1993. - С. 393-^105; його ж. Пам'яткоохоронна діяльність Церкви в контексті національно-культурного руху в Галичині (кінець ХІХ-ХХ ст.). Автореферат дис. на здобуття наук, ступеня канд. іст. наук.-Львів, 2001.
- ⁴²Коваль І. Ярослав Пастернак - основоположник української церковної археології // Нова зоря. -1999. - 26 травня.
- ⁴³Гйог С.І. Греко-католицька церква і організація суспільної опіки Галичини (1921-1939 рр.)// Актуальні проблеми державного управління. Вип. 6. - Львів, 2001.-С. 299-309.
- ⁴⁴Арсенич П. Греко-католицькі священники в національних змаганнях українців

- Галичини // Нова зоря. - 1991. - Ч. 5-6, ін.
- ⁴⁵Полек В. Духовна освіта на Прикарпатті//Нова зоря. - 1991. -Ч. 33-34; його ж. Священик-меценаг // Нова зоря. - 1991. - Ч. 25-26; його ж. Біографічний довідник Прикарпаття. Зош. 1-17.-Івано-Франківськ, 1993; зош. 18-29.- 1999.
- ⁴⁶Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського собору Христового Воскресіння. - Івано-Франківськ, 2000; його ж. Андрей
- Шептицький і Станіславівщина//Галичина.-1994.-21 жовтня.
- ⁴⁷ Кіндрат К., Кіндрат К. Андрей Шептицький - праведник України // Християнські цінності: історія і погляду третє тисячоліття. 36. наук, записок Національного університету “Острозька академія”. Т. VI. - Острог, 2002. - С. 26-31; Чепіль М. Християнська педагогіка Юліана Дзеровича // Там само. - С. 439^146.
- ⁴⁸Геннк Л.Я. Релігійно-моральне виховання молоді в навчальних закладах Східної Галичини (кінця XIX- поч. XX ст.). - Івано-Франківськ: Плай, 2000.-С. 199-201.
- ^{41>}Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772-1939).-Івано-Франківськ: Акорд, 1994; Ступарик Б., Моцюк В. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772-1939). - Коломия: Вік, 1995; Білавич Г., Савчук Б. Товариство “Рідна школа”(1881- 1939). - Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999; Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. - Мюнхен: В-во УВУ, 1993, ін.
- ⁵⁰ Див.: Сурмач О. Греко-Католицька Богословська Академія в роки німецької окупації (1941-1944) // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету.-Львів, 1999. Вип. 2.-С. 185-187; її ж. Внутрішньодержавне життя УГКЦ в роки німецької окупації (1941— 1944) // Питання історії України. - Чернігів, 2000. Т. 4. - С. 175-179; Її ж. Польсько-український конфлікт і УГКЦ в часи німецької окупації // Українське релігіознавство. - Київ, 2000. - № 15. - С. 59-67; Її ж. Екуменічна діяльність УГКЦ в роки німецької окупації Галичини (1941-1943 рр.) // Київська Церква. - 2000. -№ 4. - С. 72-78; її ж. Соціальна опіка УГКЦ в роки німецької окупації // Історія релігій в Україні. - Львів, 1999. Кн. 2. - С. 161-163; Сурмач О., Малик Я. Преса про діяльність Української греко- католицької церкви в період німецької окупації (1941-1944 рр.)// Українська періодика: історія і сучасність. - Львів, 1999. -С. 169-179.
- ⁵¹ Реснт О.П., Лисенко О.П. Українська національна ідея і християнство. - Київ, 1997. - С. 30-51,65-74,97.
- ⁵² Лисенко О. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. - Київ: Інститут історії України НАНУ, 1998.-С. 11-46,274-368.
- ⁵³ Див. рецензію Юлії Комар на книгу: Ковчег. Ч. 3.-Львів, 2001. -С. 549- 552.
- ⁵⁴Пашенко В. Греко-католики в Україні. - Полтава, 2002. -С. 5-25,590; див. також рецензію Ю.Комар, О.Турія в четвертому числі „Ковчегу” (Львів, 2003. - С.322-329).
- ⁵⁵Кметь В. Львівська православна єпархія: короткий огляд історії // Шематизм Львівсько-Сокальської єпархії Української Православної Церкви Київського Патріархату. 2000 рік. Статистично-біографічний довідник. - Львів, 2000. - С. 44.
- ⁵⁶Кашуба М., Мірчук І. Гавриіл Костельник: філософські погляди. - Дрогобич, 2002.-С. 9-11,13.
- ⁵⁷Бойко М. Владика Діонісій Няраді // Католицький щорічник. - Київ, 1996. - С. 107-110.
- ⁵⁸ Пушкар П. Кир Теодор Ромжа. Життя і смерть єпископа. - Львів, 2001.
- ⁵⁴Див.: Андрухів І. Галицька Голгофа. Ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945-1961 рр. - Івано-Франківськ, 1997.-С. 33,36-37.

- ⁶⁰ Див.: Сагайдак М., Бубній П. Зарваниця. - Тернопіль, 1993; Андрушків Б. Зарваниця - святина землі української. - Тернопіль, 2001; Ведуть в Зарваницю стежки і дороги. - Тернопіль; Тербовля, 1995; Яремич Г. Дорога до храму: Ансамбль Жовківської Василянської церкви, монастиря, друкарні. - Львів, 2000 та ін.
- ⁶¹ Шкраб'юк П. Крехів: Дороги земні та небесні. - Львів, 2002.
- ⁶² Гринів О. Національно-духовне відродження: історія і сучасність.-Львів: Місіонер, 1995.-С. 91.
- ⁶³ Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX - перша половина ХХ ст.) Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. доктора іст. наук.-Київ, 2003.
- ⁶⁴ Білас Я.І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно- визвольного руху українців. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. - Київ, 2003.
- ⁶⁵ Волинець О.О. Функціонування Української греко-католицької церкви в контексті державно-церковних відносин. Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. - Київ, 2003.
- ⁶⁶ Див.: Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. - Львів, 1998. - С. 188-199; Кияк Р. Капелянська служба у Збройних силах України // Нова зоря.-1996.-Ч. 21.
- ⁶⁷ Ресент О. Українсько-польські відносини в ХІХ - на початку ХХ ст. // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редкол. В.Смолій; відп. Ред. Ю.Пінчук. Вип. 13. У 2-х ч.; Україна - Польща: історія і сучасність. Збірник наук, праць і спогадів пам'яті П.М.Калиниченка (1923-1983). - Ч. 1. - Київ, 2003. - С. 90-97; Марчук В. Церковно-релігійне життя в Західноукраїнській Народній республіці (1918-1919 рр.)//Там само. - С. 215-220; Заброварний Б. Депортації українського населення із Закарпаття в 1944—1947 роках //Там само. -С. 359-374.
- ⁶⁸ Детальніше див.: Htmka J.-P. Priests and Peasants: The Greek Catholic Pastor and the Ukrainian National Movement in Austria, 1867-1900 // Canadian Slavonic Papers. -1979. N21 (1). - P. 1-14; Його ж. The Greek Catholic Church and Nation-Building in Galicia, 1772-1918// Harvard Ukrainian Studies. -1984. - N8(3-4). - P.426-452; Його ж. Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century. - Houdmills, 1988; Його ж. Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867-1900. - Montreal-Kingston (Ontario), 1999.
- ⁶⁹ Йдеться про праці Д.Блажейовського, М.Ваврика, В.Косика, О.Купранця, А.Кравчука, І.Назарка, Н.Полонської-Василенко, І.Огієнка, А.Сапеляка, М.Марунчака, І.-П.Химки, М.Чубатого, В.Яніва та ін., що подані в списку джерел і літератури. Див. також: Патрило І. Джерела і бібліографія історії Української Церкви. В 3-х томах. - Рим, 1975,1988,1992.
- ⁷⁰ Стеблецький Стахій. Переслідування Української і Білоруської католицької церкви російськими царями. - Мюнхен: Українське католицьке видавництво, 1954. -С. 59-60,78.
- ⁷¹ Мартирологія Української Церкви / Упор. О.Зінкевич, Т.Лончина. - Торонто; Балтимор, 1985.-839 с.
- ⁷² Див.: Lubienski Henryk. Kosciol Grecko-Katolicki w wojewodztwach poludniowo-wschodnich. - Warszawa, 1935. - 213 s.; Uminskij Jozef. Historiografm Koscielna (stan badan i wazniejsze postulaty) // Kwartalnik historyczny.-Lwow, 1937.-R. LI.-S. 329-332;

- JurkiewiczJaroslaw. Watykan a Polska w okresie miedzywojennym 1918-1939,-Warszawa, 1958.-313 s.; Sliwa W. Kosciol grecko-katolicki w Polsce w latach 1918-1939 // Kosciol w II Rzeczypospolitej / Red. Z.Zilinski,S.Wilka.-Lublin, 1981.—S. 149-164;Prus Edward. Wladyka swi^tojurski. - Warszawa, 1985. - 286 s.; Krasowski Krzysztof. Episkopat Katolicki w II Rzeczypospolitej. - Warszawa; Poznan, 1992. - 288 s.; Soczynski Roman. 400-lecie Unii Breskiej. 1596-1996. - Warszawa, 1996.-232s.;RzemieniukF. UniciPolscy. 1596-1946.-Siedlce, 1998.-286 s.
- ⁷³TorzeckiR.Metropolita AndrejSzeptycki//Znak.- 1988.-N 9.-S. 55-63; Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький // Ковчег. - Ч. 1. Львів, 1993. -С. 101-112.
- ⁷⁴ Там само. I V ^
- ⁷⁵Polska - Ukraina. 1000 lat sqsiedztwa. T. 2: Studia z dziejow chrzescianstwa na pograniczu kultumym i etnicznym / Pod red. S.St^pnia. - Przemysl, 1994. - 430 s.
- ⁷⁶Polska- Ukraina. 1000 lat s^siedztwa. T. 3: Studia z dziejow chrzescianstwa na pograniczu kultumym i etnicznym / Pod red. S.St^pnia. - Przemysl, 1996. -336 s.
- ⁷⁷Polska-Ukraina. 1000 Lat s^siedztwa. T. 5: Miejsce i rola Kosciola Greckokatolickiego w Kosciele powszechnym. - Przemysl, 2000. - 568 s.
- ⁷⁸ Дашкевич Я. Дослідження історії Української і реко-католицької церкви в порівняльному аспекті // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень Міжнародного круглого столу. 4.2. - Київ; Львів, 1995. — С. 139-142.
- ⁷⁹ Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми / За ред. Л.Зашкільняка. - Львів, 2004. - С. 401.
- ¹¹⁰ Див.: Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Матяш, К. Климовой-Кив, 2002. -С. 537-556.
- ⁸¹ Див. також: Кревецький І. Українська католицька преса // Нова зоря. - 1929. - Ч. 101; Канчалаба О. Релігійно-церковна періодика ХІХ - першої половини ХХ ст. у фондах ЛНБ ім. В.Стефаника НАН України // Українська періодика: історія і сучасність. Вин. 6. - Львів, 2000. -С. 189-193; Крив'як Б. Видавничо-просвітницька діяльність Василіянського Чину в Україні // Київська церква. - 1999. - Ч. 6. - С. 36-37; Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914—1939 рр.): Матеріали бібліографії.-Львів, 1998.
- ⁸² Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Док. і мат. У 5-ти томах /Віdp.ред.О.Карпенко.Т. 1-2.-Івано-Франківськ,2001.
- ⁸³“Культурне життя в Україні: західні землі. Т. 1-2. - Львів, 1995-1996; Літопис нескореної України. Т. 1-2. - Львів, 1993-1995; Депортації: Західні землі України кінця 30-х - початку 50-х рр. / Віdp. ред. Ю.Сливка. Т. 1-3. - Львів, 1996-2003.
- ⁸⁴Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво іреко-католиків України в боротьбі за віру і державу. - Київ, 2001. - 496 с.
- ⁸⁵ Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Т. 1; Церква і церковна єдність; Т. 2. Кн. 2. Церква і суспільне життя. Листування. - Львів, 1995-1999.
- ⁸⁶Діяння Собору УГКЦ 8-10 березня 1946 р. - Львів, 1946. - 167 с.; Правда про унію. Док. і мат. Вид. друге, доп. - Львів, 1968.-422 с.; Документи свідчать. Вид. друге, доп. / Упор. А.Гайдаш. - Ужгород, 1985. - 160 с..
- ⁸⁷ Див.: Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Т. 1-2. - Львів, 1995-1999; Костельник Г. Нова доба нашої Церкви. - Львів, 1926; його ж. Вибрані твори. - Київ,

1987; Гузар Л. У пошуках гармонії. - Львів, 1993 та ін.

⁸⁸Більшість їх праць вийшла у 30-70-і роки ХХ ст. в Канаді, США, Ватикані.

⁸⁹Див.: Красзнавчий музей Чернівецької області. - Інв. № 12551-111-6972; Костецький К. Хроніка парохії греко-католицької у Чернівцях від її основания аж до часу біжучого 26/2 1912 // Буковинський журнал. - 1996. -4.3-4; 1997.-4.1,2.

Реснт О.П., Лисенко О.П. Українська національна ідея і християнство. - Київ: Богданна, 1997. - С.10; Сергійчук В. Нескорена Церква. - Київ: Дніпро, 2001. - С.4-40.

⁹¹ Гринів Олег. Національно-державне відродження: історія і сучасні проблеми. - Львів: Місіонер, 1995.-С. 50.

⁹² Касьянов Георгій. Теорії нації та націоналізму. - Київ: Либідь, 1999. - С.32

⁹³ Шуба Олексій. Релігія в етнонаціональному розвитку України. - Київ: Криниця, 1999. - С. 21.

⁹⁴ Драгоманов М. Листи до Франка та інших. 1881-1886.-Львів, 1906. — С.188.

⁹⁵Бочковський О. Вступ до націології// Генеза. - 1996.-№ 1(4). -С.90.

⁹⁶ Шуба О. Вказана праця. - С. 27.

⁹⁷Греков Б.Д. Киевская Русь. - Москва, 1953. - С. 392.

"Гру шевський М. З історії релігійної думки на Україні. - Київ: Освіта, 1992. -С. 50-52.

"Шуба О. Вказана праця. -С. 82.

"Бердяев М. Судьба России. - Москва, 1990. - С. 7.

¹⁰⁰ Історія релігії в Україні / За ред. А.М.Колодного і П.Л.Яроцького. - Київ: Знання, 1999.-С. 223.

¹⁰² Лисяк-Рудницький Іван. Нариси з історії нової України. - Львів, 1991. - С.211.

¹⁰³ Головащенко Сергій. Історія християнства. - Київ: Либідь, 1999. - С. 252.

¹⁰⁴Реснт О.П., Лисенко О.П.Вказана праця. - С. 13

¹⁰⁵ Історія релігії в Україні... - С. 617.

"Головащенко Сергій. Вказана праця.-С. 251.

¹⁰⁷ Історія релігії в Україні... - С. 611.

¹⁰⁸Шуба Олексій. Релігія в етнонаціональному розвитку України... - С. 21.

"Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Літературно-публіцистичні праці; у 2-х томах. Т. 1. - Київ,1970. -С. 360. "Геллер Е. Нація-етнос // Мала енциклопедія етндержавознавства. - Київ: Генеза; Довіра, 1996.-С. 124.

"БочковськийО. Вступ до націології//Генеза. - 1996.-№ 1(4).-С. 90. "Медвідь.Ф.,

Коваленко А. Роль релігії у політичному житті України // Київська Церква. - 2000. - № 2. - С. 94.

¹⁰³ Історія релігії в Україні... - С.571.

¹⁰⁴Цит. за: Медвідь Ф., Коваленко А. Дослідження ролі релігії у національному самовизначенні держави // Київська Церква - 2000. - №1.-С. 131.

¹⁰⁵Тамсамо.-С. 132.

"Політило Віталій, о. Вклад Православної Церкви у духовний розвиток України // Київська Церква. - 2000. - № 3. - С. 102.

¹⁰⁷Там само.-С. 104.

¹⁰⁸ Див.: Гудзяк Б. Релігійне життя в Україні у перші п'ять років незалежності // Ковчег. - 4.2. - Львів, 2000. - С. 166-184.

¹⁰⁹Статистика релігій України. -1992-2002; Соціологічні дослідження 2001 року релігійності, конфесійної належності, довіри Богу, Церкві та духовенству // Релігійна

панорама. - 2002. - № 3. - С.41-51 ..

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Турій О. Греко-католики, латинники і православні в Україні: проти, поруч чи разом?
- Львів, 2000. - С.2-14

РОЗДІЛ 2

БОРОТЬБА ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ЯК СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ГРЕКО- КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

2.1. Роль греко-католицизму в поєднанні традицій східного та західного християнства

“Проби церковної унії, чи то злучення, - зазначав Михайло Грушевський, - мали свою довгу історію: вони розпочалися (коли рахувати звісний епізод часів кн. Ольги) ще скоріше, ніж була організована взагалі християнська церква на Русі”. Власне про геополітичні обставини і національно-культурні традиції укладення унії та загалом греко-католицизму і йтиметься у цьому розділі.

Український народ, як відомо, будує своє національне життя на географічному і культурному перехресті Заходу і Сходу. Саме пограниччя західної і східної цивілізацій, християнства і мусульманства, католицизму і православ'я зумовило складність церковно-релігійних процесів на Україні. Тому національно-культурна ідентичність і релігійні традиції народу формувалися під впливом і Заходу, і Сходу. Але вирішальний, за слушним висловом львівського дисидента Івана Теля, вплив мала Європа, оскільки в етнокультурному плані Україна завжди була її інтегральною частиною². Із цією думкою важко не погодитися.

“Обставини національного буття, особливості історичної й національної духовності спричинили те, - зауважив Анатолій Колодний, - що в масі своїй українці були і є одним з найбільших релігійних народів світу”³. Тож церква завжди була духовною опорою його життя. У багатомісячній історії Української церкви насамперед виділимо події вселенського значення: хрещення 988 р., Берестейську Унію XVI ст., перехід у підпілля і відродження Греко-католицької церкви у другій половині XX ст.

Найвизначнішим було хрещення Русі-України, коли

практично протягом одного-двох поколінь держава стала християнською. Але літопис християнства на її землях започаткувався набагато раніше, можливо, через Закарпаття, що межувало з Римською імперією⁴. Історичні джерела свідчать про поширення християнства на півдні нинішньої України ще з II ст. У “Житіях святих” неодноразово згадується про християн-русів VIII—IX ст., 839 роком датується перша згадка про єпископів у Перемишлі⁵. Існування християн-русів підтверджує договір князя Ігоря з греками 944 р. Християнкою була його дружина Ольга, яка прийняла християнство під час офіційного візиту 946 р. до Царгорода імператора Костянтина Багрянородного⁶, а згодом запрошувала єпископа і священників з Німеччини для душпастирської праці в Київській Русі. За легендою, у давні часи до Київських гір завітав апостол Андрій Первозваний, який пророкував виникнення великого міста з численними храмами. “Християнство сунуло з Заходу на Схід все більше і більше, - відзначав О. Андрієнко, - захоплюючи потрохи й Україну. Наші зносини тодішні з Заходом постійно були жвавіми, - а вони все показували нам блиск зовнішньої західної культури, що була міцно зв’язана з християнством... Думка заведення християнства в Україні в II половині X віку стає вже питанням часу, - не було тільки здібної на це людини. Але скоро й людина ця знайшлася, - це був князь Володимир”⁷.

Охрестивши Русь-Україну 988 р., Великий князь Володимир офіційно визнав християнство державною релігією. Зауважмо, що він керувався перш за все політичними міркуваннями: бажав мати у державі помічника і міцну опору - церкву. Прикладом співпраці влади і церкви була Візантія. Володимир актом хрещення створив “тривкий християнський фундамент єдності Київської держави на Сході Європи поруч з Римсько-Германською імперією на Заході та Візантійською на Півдні, - наголосив історик Української церкви єпископ Андрій Сапеляк. - Незалежність Київської Русі забезпечували прямі стосунки з Римом, центром християнства”^{*}.

Українська церква, особливо на першому етапі існування,

потрапила під вплив сильніших і досвідченіших церковних чинників Заходу і Сходу. Але вона відтворила і зберегла слов'янське християнство з тільки їй властивими традиціями і обрядами. “Водночас, як показує історичний досвід, - зауважив львівський історик церкви Іван Паславський, - сутнісним вираженням, квінтесенцією українського християнства є одвічне змагання до інтеграції і синтезу східної (візантійської) та західної (римської) церковних традицій. Вже саме геополітичне положення України на пограниччі християнського Сходу і християнського Заходу вирішально зумовило те, що українське християнство в процесі свого зародження і розвитку зазнало на собі як східних, так і західних впливів”⁹. (Відзначимо, що офіційне хрещення Русі-України відбулося до розпаду церкви на західну і східну. Отже, освячено не лише Візантією, звідки прийшло, а й Римом, центром Вселенської церкви).

Важливий внесок у фундамент Української церкви заклали видатні слов'янські апостоли Кирило і Methodій, які ще до хрещення поширювали цю релігію на західних окраїнах Київської Русі. Їх діяльність високо оцінював і підтримував Папа Римський. Особливістю їх місійної і наукової праці було те, як відзначала Наталія Полонська-Василенко, що “діяльність святих братів Кирила і Methodія зв'язала Захід із Східним християнством”. Причому, вона співпала, - підкреслювала автор, - з періодом, коли “на Сході Європи зароджувалась нова могутня потенційна сила - Україна-Русь”¹⁰. Отже, від самого народження і становлення українського християнства на ньому відчутно позначився головний принцип формування кирило-методієвської культури - поєднання візантійських і римських церковних елементів” . Водночас чітко визначалася належність молодій Українській церкві до Вселенської, впроваджувалася церковна слов'янська мова, яка стала в один ряд з грецькою та латинською, що панували у християнському світі.

Відзначаючи історичне значення діяльності Кирила і Methodія о. Ісидор Нагаєвський писав: “Упродовж віків Русь-Україна,

живучи в близькому контакті з Заходом, намагалася виповняти започатковану св. Братами церковновізантійську організацію змістом західної культури і цивілізації. В цьому саме полягає історична місія українського народу. Східна формою і західна своїм змістом, це найголовніша віха нашої духовної культури, що її започаткували св. Брати зі Солуня”. Автор слушно зауважив, що український народ прийняв на себе виконання історичної місії - вірно стояти “в обороні християнської цивілізації і культури проти євразійських орд”¹². Хоча після хрещення українське християнство зблизилося з візантійським обрядом, оскільки канонічно Київська митрополія входила до складу Візантійського патріархату, її інтегруючий дух жив і з особливою силою проявився в ході унійного процесу.

Відомий історик церкви М.Чубатий сформулював наукове поняття українського християнства як схрещення східного християнства із західним на базі передхристиянської культури придніпровської Русі-України і підкреслив, що воно причинилося до створення виразного духовного обличчя української нації, як окремої індивідуальності вже під кінець XI ст.¹³ Важливу роль у цьому процесі відігравали тісні політичні й церковні зв'язки Києва з Римом. Ще за Володимира центр Вселенської церкви відвідали п'ять його посольств. Цю традицію продовжили наступники Київського престолу, особливо Ярослав Мудрий, який зміцнював стосунки із Заходом ще й династійними шлюбами. Свідченням органічного зв'язку раннього київського християнства з цитаделлю тодішньої європейської цивілізації Римом у період, коли на Русі починала складатися національно-державна ідеологія, був культ св. Климента Папи, мощі якого перевезли до Києва. Про це свідчать сторінки “Повісті временних літ” та внесення до київського синодика католицького свята - весняного Миколая, який і сьогодні відзначають греко- католики й православні київської традиції.

Після розпаду Римської імперії і розквіту Візантійської, 1054 р. стався розкол єдиної Апостольської церкви на західну римську (католицьку) і східну візантійську (православну). Київські ієрархи

не підтримували розкол, бо мали напружені стосунки з Візантією. Звернення великого князя Ізяслава 1073 р. до Папи Григорія VII, листування Київського митрополита з Папою Климентом III, шлюбні зв'язки князів Русі-України з володарями Німеччини, Польщі, Угорщини, Англії, церкви яких були у юрисдикції Риму, свідчили, що стосунки Києва із Заходом продовжувалися і мали позитивні наслідки. Українська церква княжої доби успішно розвивалася. У містах будувалися величні храми. На початку XI ст., зокрема у Києві, нараховувалось 400 церков і 17 монастирів. Зауважимо, що під час пожежі у Києві 1124 р., як свідчить літопис, згоріло 600 церков¹⁴.

Церкви стали осередками громадського і культурно-освітнього життя. При них існували школи, а монастирі були центрами написання і збереження книг. У XIII ст. Київській митрополії (утворена 1037 р.) підлягала 21 єпархія від Сяну до Волги. В умовах церковного розколу Українська церква дотримувалася нейтралітету - "відіграла роль чинника рівноваги, роль третьої сили, буфера між Сходом і Заходом, які були зацікавлені в позиції України, намагалися на неї впливати"¹⁵. Особливою агресивністю відзначалася Візантія, яку Дмитро Степовик назвав "візантійським церковним імперіалізмом"¹⁶. Вона намагалася обмежити політичні, культурні й церковні зв'язки Русі із Заходом, сприяла інтригам і розбратові між князями, щоб послабити Київську державу та її церкву. Отже, як політична єдність Київська держава припинила своє існування в кінці XII ст. На її півдні утворилися князівства, які продовжували традиції Русі-України, розвинули культурне, освітнє і релігійне життя. Водночас на півночі поєднані Московією князівства змішувалися з фінськими племенами, втрачали київські і засвоювали візантійські традиції й звичаї, їх церква після перенесення митрополії з Києва до Москви все далі відходила від української, а політика переорієнтувалася на Константинополь.

Занепад Київської Русі-України зумовив те, що осередком

етнополітичного життя стала Галицько-Волинська держава, що 1199 р. з'явилася на геополітичній карті Європи¹⁷. Галицькі князі робили все можливе для створення Галицької митрополії, яка й постала 1302 р. у Галичі. Вона підтримувала тісні зв'язки з Римом, про що свідчить надання Папою Інокентієм IV Данилові Галицькому “королівського сану”, тобто титулу короля (1253 р.). (З наступників Данила цей титул вживав онук Юрій Львович). Михайло Грушевський навіть вважає, що “за Данила ... прийшло проголошення унії з Римом. Але її проголосило правительство, з мотивів чисто політичних, і вона була так ефемерична, що ми навіть не встигли нічого почути про те, яке становище зайняло до сеї унії духовенство й суспільність”¹⁸.

Рим підтримував Українську церкву та державотворчу діяльність галицько-волинських князів. Однак після падіння держави і анексії українських земель Польщею Рим радикально змінив церковну політику й сприяв польському католицизму. На початку XV ст. (1414 р.) у Львові було створено латинську митрополію, хоча католиків у краї мешкало небагато. Її засновники керувалися чисто політичними міркуваннями: знищити духовну твердиню поневоленого народу - Українську церкву, яка, за висловом о. К.Панаса, “після занепаду Галицько-Волинської держави була єдиною суспільно- громадською установою, що поєднувала українську націю”¹⁹. Зауважимо, що важливою закономірністю періодів політичного занепаду Української держави, більше, - в умовах вікової бездержавності, була консолідуюча роль церкви як провідника національної ідеї, гаранта збереження етнокультурної ідентичності від повної колонізації і зрощення.

XIV-XVI століття в історії України характеризувалися певним занепадом духовності народу. Після Люблінської унії до Речі Посполитої відійшло все Правобережжя. Найбільше терпіла від польської експансії Галичина. “Поляки з'являються у містах і дістають найбільші земельні маєтки на Самбірщині, Ярославщині, Рясівщині. Українські шляхетські роди поставлені перед дилемою:

втратити будь-яке політичне значіння або перейти на католицитво і сполонізуватися, - зазначала Н.Полонська-Василенко. - У XVI столітті вже не залишається в Галичині українців з верхніх верств, які трималися б своєї культури”²⁰. Суспільство поділилося: на вищий прошарок з польською культурою, мовою, католицизмом і нижчий - український, з народною мовою і православною вірою. Між ними зростали протиріччя, загострені національним та релігійним шовінізмом, що проявилися невдовзі у період Української революції XVII ст..

Піддавалася утискам і переслідуванням поляків й Українська церква, штучно послаблювався її престиж і авторитет. Водночас, оновлена Тридентським собором 1545 р., Польська Католицька церква, головно завдяки єзуїтам, міцніла. Широку місійну працю здійснювали у XIII-XV ст. ордени Домініканів, Бернардинів, Францисканів. Вони засновували польські школи й усіма засобами поширювали католицизм. Державно-церковна політика Польщі скеровувалася на ліквідацію Української церкви - духовного осердя української нації.

З іншого боку, Українській церкві загрожувала Москва. Після падіння Константинополя 1453 р. вона оголосила себе спадкоємицею Візантії і “Третім Римом”. Ця ідеологія стала державною за царювання Івана Грозного, коли Москву визнали столицею, а влада об’єдналась з церквою. На пропозицію Папи Римського об’єднатися для спільного протистояння мусульманству навколо Апостольського Престолу, Іван Грозний відповів, що не заперечує, але тільки навколо Москви. Під виглядом опіки над православними, намагаючись приєднати українські землі, Москва проголосила патріархом московським і “всія Великої Росії”, тобто й України²¹.

Постійно втручалися у життя Української церкви і візантійські патріархи. Вони були зацікавлені в тому, щоб якнайбільше затягнути її у обійми Москви. Керуючись такими намірами, самочинно вирішували кадрові питання. За усіх цих обставин ієрархи Української церкви дійшли до висновку: єдиний шлях до

збереження церкви і самобутності української нації - об'єднання (унія) з Римською церквою під верховенством Апостольського Престолу.

Важливою віхою на шляху унійного процесу була участь представників Української церкви на Ліонському соборі 1245 р. Архієпископ Петро Акерович інформував Апостольську столицю про татаро-монгольську навалу. Щоб допомогти Русі-Україні Папа надіслав до хана свого легата. Другий Ліонський собор задекларував унію Східної і Західної церков, керуючись більше політичними, ніж церковними мотивами. Тому вона виявилася нетривкою. Адже кожна з церков вперто відстоювала свою окремішність: Православна домагалася повернення Католицької і відмови Папи від главенства у християнському світі, а Католицька навпаки - стояла за приєднання і підпорядкування Апостольському Престолу Православної церкви. Зрештою, ієрархи Київської митрополії, відстоюючи інтереси держави, послідовно виступали за унію з Римом. Про це свідчила участь митрополита Григорія у Костанцькому церковному соборі 1418р.- першому загально-європейському форумі церковної і світської еліти. У своєму виступі митрополит заявив про готовність Української церкви поновити духовну єдність з Апостольським Престолом.

Особливо поважну роль відіграла делегація Української церкви (100 осіб) на чолі з митрополитом Ісидором у ході Флорентійського собору 1439 р., скликаного Папою Євгеном IV для впровадження Унії. Високоосвічений богослов, знавець кількох європейських мов, зокрема, української, грек за походженням митрополит Київський був палким прихильником порозуміння Візантійської церкви з Римом. Відомий історик церкви М.Чубатий назвав його "головним промотором у дискусіях та в укладенні точок Флорентійської Унії"²². Його діяльність сприяла прийняттю важливих рішень собору, насамперед щодо визнання Папи головою Вселенської церкви і об'єднання Західної і Східної церков. Унію підписали 115 єпископів Латинської церкви, а також митрополит Ісидор та інші східні єпископи крім Ефеського митрополита. Після

собору Папа іменував Ісидора кардиналом і наділив правами апостольського легата на Сході. Постанови собору, проголошені Ісидором в Україні, зокрема у Перемишлі, Холмі, Львові та Києві зустрічались з великим ентузіазмом. Але у Москві папського легата оголосили єретиком і ув'язнили, оскільки і цар Василій, і православна ієрархія не визнавали унії.

Безперечно, Флорентійська унія відіграла велику роль в історії Вселенського християнства і Української церкви як його складової частини. Невдовзі осідок Київського митрополита повернувся з Москви на батьківщину, що зміцнило Києво-Галицьку митрополію. Згідно з рішенням Унії Східні церкви зрівнялись з Латинською, що суттєво обмежило покатоличення і полонізацію українців. 1458 р. Папа Пій IV призначив митрополитом Київським Григорія II, якому підпорядковувалась Україна і Білорусія (Москва проголосила автокефалію і обрала митрополита окремо). “Київ повернув собі значення центру всіх українських земель, - відзначив наслідки Флорентійської Унії о. А.Сапеляк. - Григорія визнали митрополитом усі єпископи України і Білорусії. Це загальне визнання зупинило латинізацію України з боку Польщі. Під час правління Григорія II поляки не наважувалися втручатись у справи Української церкви”²³. До речі, Папа Олександр II своєю буллою заборонив “перехрещення” вірних східного обряду, тобто Української церкви, на латинський. Падіння під навалюю турків Візантії та патріаршого центру православ'я Царгорода радикально відбилося на долі Української церкви. Під тиском турків Царгородський патріарх відрікся від унії і припинив відносини з Римом. Сталося так, що з усіх східних Церков лише Українська дотримувалася Флорентійських угод і перебувала в єдності з Апостольським Престолом. Але підтримувати церковні і культурні зв'язки стало значно важче. Великої шкоди національно-релігійному життю завдали Литва і Польща. Їх латино-католицькі кола не сприймали Унію, яка не вписувалася у політику католичення українців і білорусів. Вони розраховували, що Унія стане знаряддям латинізації Української церкви. “Хто не латиник, той не християнин”, - таким було їх гасло. Відтак, незважаючи на

прихильність Папи, Українська церква зазнавала усіляких утисків з боку державних структур і ударів латино-католицьких кіл. Крім латинського католицизму, на Православну церкву наступали протестанти. На захист Української церкви стали деякі українські магнати, зокрема князь Костянтин Острозький, якому належали великі землі Волині і Галичини. Князь мав вплив на польського короля, володіючи 20-тисячним військом, що боронило Річ Посполиту від Москви і татар. У володіннях Острозького знаходилися Луцько- Острозька і Володимирська єпархії, які нараховували близько 1000 парохій²⁴.

Збереженню і розвитку Української церкви сприяли на початку свого існування церковні братства. Вони надавали громадянам матеріальну допомогу, очолювали культурно- освітню діяльність, боронили церкву від латинізації²⁵. Однак, у другій половині XVI ст. братства дедалі більше поширювали свої права щодо церкви: втручалися у внутрішні справи, компетенцію єпископів, обирали священників і єпископів. При цьому вони користувалися прихильністю царгородського патріарха Єремії II, який надавши права ставропігії, 1586 р. вилучив їх з-під юрисдикції єпископів і підпорядкував собі. Внаслідок цих обставин церква занепадала, відносини між братствами і церковною ієрархією, що прагнула позбавитися залежності від світських структур, загострилися. Загрозливого рівня досягав протиріччя між Українською церквою і Царгородським патріархом. Ієрархи Православної церкви вели боротьбу проти політики братств. Єпископ, згодом митрополит Київський і один із творців Унії Іпатій Потій небезпідставно вважав братства опорою реформаційного руху, а участь світських людей у внутрішніх справах церкви єретичною.

Відомий історик Юрій Федорів відзначав, що у XVI ст. відбулися дві важливі події, які суттєво вплинули на подальшу долю Української церкви та привели до Берестейської унії. Першою з них він вважає Реформацію, тобто протестантський рух, який насунувся із Заходу і відчутно загрожував Православній і

Католицькій церквам. Другою важливою подією - Люблінську унію 1569 р., у результаті якої утворилася Польсько-Литовська монархія і, таким чином, всі українські землі колишньої Литовсько-Української держави опинилися у володіннях Польщі²⁶. Зазначимо, що Польська Католицька церква успішно пододала протестантський рух завдяки діяльності монахів ордену Єзуїтів, які проводили місійну роботу, засновували школи (в одній з них у Львові навчався юний Богдан Хмельницький), видавництва. Використавши протестантство, єзуїти скерували свою діяльність на Українську Православну церкву, щоб підпорядкувати її шляхом латинізації. Цей курс повністю співпадав з політикою держави колонізувати всю країну.

На тлі розквіту Латинської, Українська церква, другорядна в чужій державі, перебувала в принизливому становищі. Слід відзначити, що на відміну від західного християнства, охопленого реформами, східне переживало кризу. Але, не маючи власної держави, Українська церква була особливо занедбана, її духовенство повністю залежало від владних структур. Занепад релігійної освіти негативно відбився на інтелектуальному, культурному рівні священства. До цього ж вела практика втручання світської влади у кадрові проблеми. Константинопольський патріархат не цікавився справами Української церкви, обмежуючись отриманням грошей. До речі, від нього поступово відходила Московська церква, особливо після утворення 1589 р. свого патріархату. Вона активізувалась у співдії з царем щодо розширення володінь, посилення впливу на Українську церкву. Але Київська митрополія, орієнтована на Захід і зближення з Римом як центром Вселенської церкви, відстоювала свою незалежність. Вона не сприймала політики Московської церкви щодо державної домінації, автокефальної ізоляції і відкидала заклики Константинополя, зокрема патріарха Теофана: “Жити у згоді з Москвою, яка є однієї віри з нами і під загрозою клятви не піднімати зброї проти Москви”²⁷.

За цих обставин ієрархи Української церкви у пошуках

радикальної розв'язки нагальних проблем церкви дійшли до висновку про унію з Римом. Цим заходом передбачалося: порвати з Константинополем і створити самостійний Київський патріархат, підпорядкований безпосередньо Апостольському Престолу; забезпечити при цьому збереження православного обряду з літургійними традиціями Східної церкви; шляхом унії зрівняти Українську церкву в правах з Польською Латинською, а її ієрархію і духовенство у привілеях з католицьким, зокрема у правах на сенаторство. Головна ідея унії - вивести церкву з глибокої кризи, відтак врятувати її та окремішність української нації. Наміри української ієрархії цілком вписувалися у курс Флорентійської унії і відповідали її умовам. "Справа Флорентійської унії, принаймні на ідейно-концептуальному рівні, залишалася живою в Україні, - слушно зауважив львівський історик церкви Іван Паславський. - Що більше, сміємо твердити, що весь духовний розвиток України того часу йшов дорогою флорентійського екуменізму, тобто по шляху дальшого зближення з Заходом"²⁸. Про це переконливо свідчить звернення української церковної і світської еліти до Папи Сикста IV 1476 р. Усвідомлюючи геополітичне становище України на перехресті західної і східної цивілізації, Католицької і Православної церков, вони підтримали інтеграцію церковних традицій, схвалили постанови Флорентійського Собору і визнали Папу главою Вселенської церкви, частиною якої була Українська.

Відчутного імпульсу унійному процесу надав Белзький синод, скликаний митрополитом Михайлом Рогозою у червні 1590 р., на якому було схвалено спільний лист про потребу негайного оновлення Української церкви. Для опрацювання стратегії оновлення й організації необхідних заходів вирішено збирати синоди щорічно. Чотири єпископи на чолі з Кирилом Терлецьким підписали заяву щодо злуки з Римом, перехід Української церкви в лоно Апостольського Престолу із збереженням східного православного обряду.

Важливою подією унійного процесу стало прилучення до українських єпископів 1593 р. Іпатія Потія, видатного церковного

діяча, письменника і богослова, діяльність якого тісно пов'язана з Берестейською церковною Унією 1596 р. "Іпатій Потій цілком заслужено вважається "апостолом унії", - відзначав І.Паславський. - Включившись у церковно- громадське життя у вже зрілому віці, він дуже скоро зробився головним речником ідеї оновлення Української церкви шляхом з'єднання її з Апостольським Престолом у Римі"²⁹. Зауважимо, що будучи Берестейським каштеляном, потім Володимирським і Берестейським єпископом Іпатій Потій брав діяльну участь в українському суспільно-культурному русі. Непересічного діяча підтримували король Сигизмунд III і навіть князь К.Острозький, який теж схвалював унію. До речі, у листі до єпископа саме він виклав умови об'єднання Української церкви з Римом: зберігався східний (грецький) обряд, заборонялося навернення православних до латинської церкви, українське духовенство отримувало рівні права з латинським, а владики - місця у сенаті і сеймі; ставилося питання поширення духовної і світської освіти й, нарешті те, що унія повинна охопити усі східні церкви, включно з Московською³⁰. Отож, створений деякими істориками образ К.Острозького як запеклого противника унії виглядає дещо інакше. Безумовно, його концепція мала екуменічний характер, але її ахіллесовою п'ятою була думка про те, що Українська церква повинна вступати в унію тільки спільно з усіма Східними, що, враховуючи церковну політику Москви, було нереальним.

Головна ідея унії - відновлення єдності з Вселенською церквою під верховенством Папи Римського і юридичної незалежності від Константинопольського патріархату, відтак від Москви й утворення повноправної самостійної помісної церкви - відразу ж здобула багато прихильників серед українського духовенства, яке усвідомлювало, що це єдиний шлях збереження й розвитку церкви у тодішній складній геополітичній ситуації. Є свідчення, що у ході візиту до Львова 1595 р. навіть патріарх Єремія, переконавшись у глибокому занепаді Української церкви, під час зустрічі з І.Потієм і К.Терлецьким не заперечував їх намірам возз'єднатись з

Апостольським Престолом³¹. Серед прихильників унії був польський король Сигизмунд III, ієрархія Латинської церкви. Зокрема, один із її ідеологів Петро Скарга (1536-1612) слушно зазначав, що в умовах, коли Константинопольський патріарх залежить від Туреччини, а Московська церква обслуговує світську владу, унія Української церкви з Католицькою необхідна для її порятунку. Ініціативу українських єпископів підтримав Папа Римський Климентій VIII, інформований про стан церкви і зацікавлений у її відновленні, оскільки був прибічником екуменічного процесу. Правда, деякі історики, навіть сучасні, вважають, що “апостольська столиця розглядала Унію з позиції проникнення впливів далеко на схід слов’янського світу й намагання повністю підпорядкувати Київську церкву”³².

Прихильників порозуміння з Римом історик церкви о. Софрон Мудрий поділив на три групи. До першої він відносить польські державні чинники, які вважали, що її треба відкласти на майбутнє, враховуючи впливовість і силу братств, загрозу нового розколу Православної церкви. Для вирішення проблеми разом з К. Острозьким вважали необхідним скликати Руський синод. Польські католицькі кола, підтримуючи унію і вважаючи, що не слід чекати Руського синоду, а дозволити православним переходити в католицтво, водночас виступали проти привілеїв для українського духовенства. Найрадикальнішими були українські церковні і світські діячі, які вимагали негайної злуки з Римом. Це обставини, в яких перебувала церква, прихильність короля, єдність єпископату. Останні сприятливі фактори з часом могли змінитися³³.

В унії було й чимало противників. Насамперед Константинопольський та інші патріархи Сходу. Після наради 1595 р. в Яссах вони звернулися з пастирським листом до українського духовенства 4 вірних, в якому засудили наміри митрополита Рогози і єпископів з’єднатися з Апостольським Престолом, звинувативши їх у зраді Православної церкви. Католицькі кола Польщі, розглядаючи унію з політико- державної точки зору, не хотіли зрівняння Української церкви з Латинською, а, таким чином,

українців, з поляками. “Це суперечило, - зауважив єпископ Андрій Сапеляк, - інтересам Польщі, яка хотіла спольщити українців через перехід на латинський обряд”³⁴. Активним противником унії згодом став амбітний князь К. Острозький (після того, як українські єпископи зігнорували його пропозиції). Він перетягнув на свій бік Львівського єпископа Гедеона Балабана, Перемиського - Михайла Копистенського, частину впливових шляхтичів і духовенства, які не підтримували концепцію локальної церковної унії³⁵.

Між тим, на Берестейському синоді 1595 р. ініціатори і творці унії опрацювали й затвердили 33 статті умов входження Української церкви до Апостольського Престолу. Вони відбивали вимоги церковного і світського характеру і захищали інтереси церкви. Серед них були умови церковно-богословського й ієрархічного характеру (11), церковно-громадського, зокрема про визнання Папи главою Вселенської церкви, а Київської митрополії як її складової (всього - 12 умов) і 10 статей щодо прав Української церкви та підтвердження її духовних цінностей і надбань. Головні умови визначали: церква зберігає східний обряд, свої звичаї, літургійну мову; право обирати із своїх кандидатів єпископів і їх висвячення митрополитом; отримує рівні права з Латинською щодо податків і пільг, надання єпископам місць у сенаті; українська шляхта і міщани повинні отримати рівні права з поляками латинського обряду на посади в міських та державних урядах; буде заборонено католичення українців православної віри та ін. Синод уповноважував єпископів Іпатія Потія і Кирила Терлецького виїхати до Риму і особисто просити Папу затвердити Статті унії³⁶.

28 вересня 1595 р. українська делегація (23 особи) виїхала до Риму і 15 листопада прибула до резиденції Папи Климента VII, який вже через два дні прийняв їх, і, вислухавши заяву щодо церковної єдності, з великою прихильністю висловив згоду Апостольського Престолу. Пропозиції українських єпископів розглядала папська комісія, яка прийняла їх майже без змін. 23 грудня відбувся урочистий акт воз'єднання або відновлення злуки Української церкви з Вселенською у присутності 33-х кардиналів, дипломатичного корпусу Європи, інших представників ієрархії.

Того ж дня Папа видав особливу грамоту - Конституцію, у якій з радістю повідомляв увесь католицький світ про об'єднання Української церкви із Вселенською. Булла Папи Климента VII від 23 лютого 1596 р. визначила Українську церкву як помісну автокефальну в унії з Римом і стала новим і основним канонічним документом Берестейської Унії.

Ще до від'їзду українських послів Папа звернувся до польського короля з листами, в яких просив надати підтримку уніатській церкві й місця у сенаті її єпископам, до ієрархів Латинської церкви в Польщі та впливових діячів щодо реалізації рівних прав для обох церков³⁷. У листі до митрополита М. Рогози містилося доручення скликати собор українських єпископів для остаточного вирішення унійного процесу, який отримав у Римі повну підтримку. Варто зауважити, що Папа Климент VII добре знав становище Української церкви: будучи кардиналом, часто як папський легат бував у Польщі й аналізував проблеми церкви. Більше того, він з симпатією ставився до українського народу. "Папа Климент VII відіграв величезну роль в історії Української церкви, - визначав владика А. Сапеляк, - був її найщирішим добродієм і приятелем у хвили, коли йшлося про саме її існування. Цей Папа прийняв її в лоно Вселенської церкви як помісну і тим назавжди забезпечив її існування"³⁸. Ратифікація Римського акту про возз'єднання Української церкви із Вселенською відбулася на соборі у церкві св. Миколая в Бересті (6-8 жовтня 1596 р.) за участю українських (за виключенням Львівського і Перемиського) і польських єпископів, папських делегатів, королівських послів і священства. Митрополит і українські єпископи урочисто присягалися і підписали акт Унії, в якому виклали аргументи на користь церковної єдності й проголосили її чинність. Водночас вони склали спільний пастирський лист, повідомляючи духовенство і клір про здійснення Унії з Римом³⁹.

Старий князь Острозький (воєвода київський) паралельно із зазначеним форумом у Бересті зібрав собор за участю ієрархів Православної церкви, зокрема Львівського і Перемиського

єпископів, шляхти і священників (близько 200 осіб). Незважаючи на заперечення короля і всупереч канонічним догмам, він оголосив збори синодом, який прийняв рішення, скероване проти Унії⁴⁰. Але заходи К. Острозького не змогли перешкодити ратифікації ухвали про унію Берестейським собором Української церкви, яку підтримала більшість духовенства і віруючих. Та рішуча боротьба князя і його прихильників гальмувала розвиток церкви, розділяючи її на два ворогуючих табори - прихильників і противників унії. У другому десятиріччі XVII ст. до церковно-релігійної боротьби прилучилося козацтво. Дійшло до того, що коли в Україні не залишилося жодного православного єпископа, гетьман Петро Сагайдачний домігся призначення митрополита і єпископів поряд з існуючими уніатськими. Широка полеміка, в якій брали участь непересічні релігійні публіцисти Іпатій Потій, Йосиф Вельямин Рутський, Мелетій Смотрицький, Петро Могила та інші, інколи набувала рис екстремізму, свідченням чого стала мученицька смерть Полоцького уніатського архієпископа Йосафата Кунцевича, митрополитичого намісника в Києві А. Грековича. На руку противникам унії була поведінка верхів Польської держави, які не виконали умов про надання українським єпископам місце у сенаті, рівності церкви, її священників та вірних у правах з латинськими католиками.

Через такі обставини Українська церква одразу після Берестейської унії опинилася в складному становищі: православний табір вважав її зрадницькою, відтак своїм ворогом, а польський католицький продовжував трактувати як другорядну, нерівноправну. Однак, враховуючи новий канонічний статус церкви, її безпосереднє підпорядкування Папі Римському, обидва табори змушені були рахуватися з нею. Тим більше, що на чолі її стояли визначні митрополити Іпатій Потій (1599-1613), Йосиф Вельямин Рутський (1613-1637), які зробили вагомий внесок в утвердження Унії і піднесення церкви вже у першій половині XVII ст. Останній доклав чимало зусиль, щоб припинити ворожнечу Українських церков. За його правління народився сміливий проект

Мелетія Смотрицького - утворення Київського патріархату, який об'єднав би церкви і підлягав Папі, зберігаючи повну автономію. Спроба об'єднання церков на соборах у Києві (1628) та Львові (1629) не вдалася головно через спротив козацтва. Прихильником створення Київського патріархату під протекторатом Папи був також митрополит Православної церкви Петро Могила (1631-1647), який листувався з Римом. Але проти нього виступили як козацтво, так і православне духовенство, все більше схиляючись до Москви⁴¹.

Після Переяславської військово-політичної угоди Богдана Хмельницького з Москвою 1654 р. Київську православну митрополію 1685р. насильно підпорядкували Московському патріархату. Невдовзі під Москвою опинилися північно-західні єпархії Української католицької церкви. Під загрозою церковної агресії Москви на початку XVIII ст. усі єпархії України й Білорусії, які визнали верховенство Папи, об'єдналися у Київську Православну Католицьку церкву. Отже, шляхи двох Українських Православних Церков розійшлися. 1720 р. у Замості відбувся важливий в історії Української церкви синод, який остаточно визначив її лице, "в основі зреформував Уніятську церкву вже як самостійну церковну одиницю в лоні Католицької церкви, - писав П.Ісаїв. - Колишня уніятська, немов неусталена щодо свого обличчя церква, стає Греко-католицькою церквою українського народу"⁴².

Складний шлях до унії з Римом водночас із Київською митрополією проходила Закарпатська єпархія. Хоча християнство сюди прийшло із Заходу раніше, ніж до Києва, лише наприкінці XIV ст. церква оформилася організаційно і входила до Перемиського єпископату, а 1490 р. склала єпархію й підпорядковувалася Константинопольському патріархату. Під впливом Української церкви Ужгородський собор 1646 р. за участю 400 священників (близько половини від загальної кількості) вирішив прийняти унію з Римом. Та лише 1721 р. до них приєдналися решту православного духовенства. Таким чином, на початку XVIII ст. Українська Греко-католицька церква об'єднувала усі єпархії західних земель і Правобережжя України⁴³.

“Якщо хрещення України назагал позитивно оцінюється істориками як подія, що започаткувала нову християнську еру в Київській Русі, - слушно зауважив владика Андрій Сапеляк, - то про Берестейську унію маємо вже протягом чотирьох століть не тільки різні точки зору, але й відверту фальсифікацію”⁴⁴. Більшість дослідників церкви і вітчизняної історії вважають, що Берестейська унія була після Хрещення 988 р. другою епохальною подією в історії України та українського християнства за позитивними наслідками, закономірним результатом об’єктивних процесів у ході історичного розвитку церкви, в контексті процесу інтеграції східних і західних церковних традицій. Вона виникла на хвилі культурно-національного піднесення кінця XVI - першої половини XVII ст., в період, який Михайло Грушевський визначив як перше українське культурно-національне відродження. Варто зауважити, що цей процес співпав з епохою формування в Європі національних держав і церков (Німеччина, Чехія, Швейцарія та ін.). Тобто, виникнення Берестейської унії безумовно пов’язане із загальноєвропейським процесом і було закономірним результатом розвитку України як інтегральної частини Європи.

“У контексті цього “паневропейського покликання” України і слід розглядати Берестейську унію, - наголосив І.Паславський. - Вже саме геополітичне положення України між Сходом і Заходом поклато на неї велику історичну місію: бути живим мостом між двома гілками європейської цивілізації -східною (візантійською) та західною (римською). Унійний акт 1596 р. найбільш адекватно відповідав внутрішньому змістові українського християнства і виводився з нього. Не зовнішні чинники на кшталт “польської інтриги”, “єзуїтських підступів” чи “агресії Ватикану” привели до берестейського з’єднання Київської митрополії з Апостольським Престолом, а внутрішні закони розвитку українського християнства, зокрема його вічний поклик до примирення Сходу і Заходу в богочоловічій єдності Христової церкви”⁴⁵. І з ним важко не погодитися.

Високо оцінював Берестейську унію митрополит Йосиф

Сліпий, видатний будівничий та історик Української церкви. Відзначаючи її величезне значення для відродження і піднесення Української церкви, він зауважував також, що унія стала ефективним засобом для формування українського народу як окремишньої нації: “Тільки єдність з Апостольським Престолом могла зберегти наш нарід від неминучого упадку”. Адже переходячи у підпорядкування могутнього Риму, Україна віддалялася від Москви, захищала від її експансії своєю вірою, водночас зберігала народ від спольщення⁴⁶.

Після восьми років перебування митрополита Йосифа Сліпого у радянських тюрмах і концтаборах, 1953 р. його привезли до Москви й запропонували допомогти встановленню дипломатичних зв'язків між СРСР і Ватиканом. Митрополит погодився, але при умові реабілітації Української Греко-католицької церкви. У ході переговорів представники МВС, ймовірно за доручення Л. Берії, попросили написати довідку з історії УГКЦ. Після арешту і розстрілу Берії Йосифа Сліпого вислали у Сибір, де він написав і передав до Москви працю “Погляд на догматичні і історичні основи Греко-католицької церкви в Радянському Союзі”, яка нині зберігається в архіві СБУ у Києві. Автор цієї донедавна невідомої праці наголосив: історія Греко-католицької церкви починається від Берестейської унії 1596 р. й нерозривно пов'язана з історією Вселенської церкви. Він аргументовано відкинув твердження деяких істориків (зрозуміло й радянських), що ініціаторами і творцями унії були польські королі і єзуїти. На його думку, унія є закономірним результатом історичного розвитку церкви, відновленим рухом давнього прагнення до церковної єдності Київської церкви. Вона “не нищить національної відомості, але навпаки, її ще скріплює і піддержує впродовж століть і стає засобом проти польської агресії”. Унія розбудила національну свідомість і врятувала український народ від загибелі⁴⁷. Цієї ж думки дотримується дрогобицький культуролог В. Іванишин, який зауважує, що Унія виникла за необхідністю національного захисту. “Відстоювати національні інтереси народу, запобігати полонізації

Українській церкві допомагав східний обряд, - наголошує він, - від русифікації її захищало прилучення до Вселенської церкви - католицизм. Тому історія Української Греко-католицької церкви - це боротьба за національну самобутність і національне відродження народу. Результат її діяльності - це збереження національної ідентичності і української духовності мільйонами українців на батьківщині і в діаспорі”⁴⁸.

Як вже відзначалося, Берестейська унія співпала з хвилею культурно-національного і суспільно-політичного пробудження українського народу на зламі XVI-XVII ст., що привело до Національної революції середини XVII ст.⁴⁹ Обставини не дозволяли тоді українцям разом з народами Європи зберегти власну національну державу. Але, завдяки Берестейській унії, вони мали власну незалежну церкву, яка стала носієм релігійно-національної свідомості й зберігала ідентичність народу. У пастирському листі до духовенства “Як будувати рідну хату?” - видатному зразку державотворчої ідеологічної думки митрополит Андрей Шептицький 1942 р. писав, “що ідеалом національного життя українського народу завжди була і є “наша рідна всенациональна Хата-Батьківщина”. “Український нарід через довгі століття належав до різних держав, був розділений різними культурами, - зауважував митрополит, - Бог дав йому землю, що лежить на пограниччі двох культур, майже собі ворожих: східної і західної... Через злуку із Вселенською церквою і західною культурою ми зискали силу зберегти наш нарід і наші традиції від противників, що нам їх відбирали. Історія нашої церкви від кінця XVI ст. є доказом цього, є нашим оправданням перед усіма закидами, які нам роблять”⁵⁰.

Берестейська унія своїми наслідками була безумовно успішною, бо “відповідала загальному інтеграційному процесу, інтересам українського народу”, - відзначав сучасний історик Дмитро Степовик. Відтак противники Унії безпідставно звинувачують її у “зраді” Православної церкви, маючи на увазі підмосковську Руську Православну церкву, яка ніколи не була

самостійною і відбивала імперську політику Москви, постійно намагаючись повністю підпорядкувати Українські Православну, Греко-католицьку, пізніше Автокефальну Православну⁵¹. Стверджуючи невідворотність об'єднання Української церкви із Західною в силу геополітичного положення України, львівський історик філософії Микола Фурса відзначав: “Унія постала на розламі двох культур, двох Церков і реалізувалася завдяки тимчасових компромісів у політико-ідеологічних, релігійних, культурних інтересів та тенденцій боротьби за Україну. Самостійна Українська церква була своєрідним мостом між Західною і Східною, водночас терпіла від протиріч між ними, знаходилася між молотом і ковадлом протистояння Візантії і Риму, Росії і Польщі”⁵². Важливим наслідком Берестейської унії став розквіт одного з найдавніших чернечих чинів - Чину св. Василя Великого в Україні, монастирі якого жили окремим життям, підлягали місцевим єпископам і відігравали невелику роль у суспільно-церковному житті краю. Після унії Київський митрополит Йосиф Рутський об'єднав монастирі, унезалежнив їх від єпископів, поставив на чолі їх архимандрита, заснував новіціат, студії богослов'я і філософії. Тобто Чин зреформувався на західний зразок. Підпорядкувавши собі усі монастирі й провівши адміністративну реформу, митрополит Рутський визначив головним завданням Чину пропаганду ідей унії, душпастирства, шляхом місійної праці і просвітницької діяльності. Київському митрополиту сприяв Апостольський Престол, який ствердив усі проведені заходи. За дозволом Папи Павла Уз 1615 р. при монастирях почали закладати школи і колеї для української молоді. Василяни розгортали мережу друкарень, зокрема, у Супраслі, Уневі, Угерцях, згодом у Почаєві, Львові, Жовкві⁵³. У середині XVIII ст. Конгрегація ЧСВВ в Україні об'єднувала 130 монастирів, близько 700 ченців-василіян. Поділ Польщі 1772 р. завдав Василянському Чину важкого удару й порушив його структуру в Україні. Монастирі, що залишалися на території, яка відійшла до Росії, а їх було в 1839 р. 190, - ліквідовано, за винятком Холмщини, де їх знищили через 25 років⁵⁴.

Незважаючи на погіршення умов, Галицька провінція ЧСВВ продовжувала свою багатогранну діяльність до трагічного для неї 1939 р.

Після того, як заходами російських царів, насамперед Петра Першого і Катерини Другої, Україна втратила залишки самостійності і свою церкву, лише Греко-католицька на прикарпатських землях продовжувала зберігати етнокультурну окремішність нації⁵⁵. У зв'язку з цим В'ячеслав Липинський писав: “Унія з віри найбільш поступових і рухливих елементів нації - стала там (на заході України - авт.) в протязі століть - вірою народних мас, вірою дідів і прадідів”⁵⁶. Цікаво, що відомий згодом історик М.Костомаров для магістрського іспиту у Харківському університеті обрав тему “О значенні Унії в історії Західної Русі”, у якій схвалив її наслідки. Це викликало протест православних ієрархів і самого міністра освіти Росії Уварова. В результаті дисертацію не лише заборонили, але й знищили⁵⁷.

Відзначаючи, що унія була “великою і вагомою подією” о. Іван Музичка підкреслює, що саме вона “врятувала народ від повного загину. Де вона втрималася, там збереглася церква і народ”⁵⁸. На цьому ж наголошує І.Міронович, який стверджує, що “Унія дозволила українському народові зберегти його біологічну і духовну субстанцію”. Він особливо відзначає видатну роль двох великих митрополитів Андрея Шептицького і Йосифа Сліпого у тому, що Греко-католицька церква вистояла у період великих потрясінь ХХ століття, церква була зразком “справжнього синтезу українського національного почуття з католицькою ісповіддю віри у візантійському обряді”⁵⁹. Роль Берестейського з'єднання виразно визначив історик новітньої доби Дмитро Дорошенко: “Унія зробилася головним забором української народності проти колонізації. Це вона властиво врятувала Галичину від національної смерті”⁶⁰.

Підсумовуючи наслідки унії історик Н.Кочан відзначає, що у Західній Україні Українська греко-католицька церква відіграла національно-інтегральну роль, сприяла збереженню національної

свідомості, мови, культури, народних традицій, вихованню національної інтелігенції. Водночас автор звертає увагу на деякі негативні аспекти унії, зокрема на те, що спокусою для неї були здебільшого політичні інтереси і цілі її учасників, що вона розколола українську націю за конфесійною ознакою⁶¹. Український професор історії Іван Власовський теж підкреслив: в результаті Берестейської унії утворилося дві Українські церкви - “стара православна і нова уніатська, що силою життєвих фактів вступили у боротьбу між собою”⁶².

Неоднозначно оцінив передумови і наслідки унійного процесу Михайло Грушевський (1905 р.): “З насіння церковної незгоди, засіяного між Руссю, збирали одвічні польонізм, католицтво і святкували свої тріумфи над Руссю, що падала все глибше і глибше. Український елемент відтіснявся все далі на далекі пляни політичного і суспільного життя”⁶³. Львівський історик Ярослав Дашкевич дотримується думки, що Рим вважав унію значним досягненням у своїй “експансії на Схід... Він добився повного контролю над уніатською церковною ієрархією”. Ще більше виграла від унії, - продовжує автор у статті “Унія українців та унія вірменів: порівняльні аспекти”, - польська католицька церква, бо вона дістала можливість зміцнити свої впливи на фактично підпорядковані їй обидві уніатські церкви, як однак, римо-католицька ієрархія Польщі далі дискримінувала, вважаючи менш вартими і заохочуючи, незалежно від формальних заборон, до переходу православних і уніатів на римо-католицький обряд”⁶⁴. Автор слушно вважає, що релігійне життя в Україні XVII ст. зазнавало відчутного політичного тиску: “Переплетіння релігійних і політичних проблем еволюціонувало в такому напрямі, що національний фактор став насправді переважати над релігійним, хоча й далі часто виступав під релігійною оболонкою”⁶⁵. Розглядаючи вплив Берестейської унії на державотворчі процеси в Україні періоду козацьких війн Богдана Хмельницького, Я. Дашкевич ствердив: Українська католицька церква була перешкодою на шляху творення національної держави, оскільки

унія розколола церкву і суспільство, а цей процес передбачає моноконфесійність нації. Отож козацтво вважало її “не просто зайвою, а шкідливою” і нещадно боролосся з нею. “Уніатський експеримент... порушив стабільність українського суспільства та довів до денационалізації аристократично-магнатської верхівки, потенціального національного лідера”⁶⁶.

Проблеми Берестейської унії та її впливу на розвиток України привернули увагу київських істориків М.Рибачука, О.Уткіна та М. Кирюшка, які у праці “Національне відродження і релігія” визначають її як “церковний розкол 1596 р.” Автори вважають, що вплив унії на культуру і взагалі на долю українського народу був неоднозначним. З одного боку, “...утворення греко-католицизму внаслідок цього розколу, - пишуть вони, - відіграло важливу роль у збереженні та розвитку національної самосвідомості, культури, мови у західних землях України”. З іншого - “розкол, послабивши православ’я, трагічно відбився на його здатності підтримувати зростання національної самосвідомості українства, його снагу до опору”⁶⁷. На жаль, дедалі більше український народ втрачав єдність, переставав бути “компактною нацією в центрі Європи” і це у період, коли творилися національні держави. На думку авторів, унія призвела до занепаду українських традицій, культури, освіти під могутнім потоком західної культури, наступом на мову, школи. Проте, вони стверджують, що починаючи з середини XVII ст., а особливо XVIII-XX ст. Українська Греко-католицька церква стала практично чи не єдиним на західних землях виразником національних засад, культури, посіла важливе місце у духовному житті народу, боролася проти полонізації, захищала рідну мову і сприяла формуванню національної інтелігенції - провідника нації. Церква зіграла важливу роль у перетворенні Галичини в “Український П’ємонт”⁶⁸.

Негативно оцінюють наслідки Берестейської унії деякі сучасні західні науковці. Йоган Майер вважає її не союзом, а поглинанням православ’я католицизмом, “підфарбованого кольором обрядів”, що Українська церква втратила свої традиції й опинилася між двома

конкурентами: відійшла від Православної і не стала рівною з Католицькою. Він стверджує, що теорія церковної єдності завжди мала політичні мотиви⁶⁹. Ернст Кристоф Суттір відзначає, що при укладенні Берестейської унії Київські єпископи і Рим сприймали її по-різному. Українська ієрархія прагнула зберегти автономію і рівність з Католицькою у Вселенській церкві і водночас духовну єдність із Східною. Апостольський Престол розумів унію як прийняття українців до Католицької церкви, без надання автономії і збереження її єдності із Східними церквами⁷⁰. На наш погляд, Берестейська унія - "найстарша церковна унія і перша між усіма"⁷¹ в усіх аспектах - всесвітньо-історична подія в історії Української й Вселенської Церков. Вона була закономірним результатом розвитку релігійно-церковного життя в Україні на зламі ХУІ-ХУІІ ст. і зумовлена її геополітичним положенням на пограниччі західних і східних церковних традицій і цивілізацій взагалі. Внаслідок благодірного синтезу елементів східної і західної культури в Україні відтворилася церква - Вселенська за суттю і національна за формою. Відтиснута ходом історичного розвитку України на західні землі Греко-католицька церква за висловом Є.Сверстюка "стала непохитним оборонцем старовинних звичаїв, народної обрядовості, візантійської літургійної практики. Те, що втратило українське православ'я над Дніпром, потрапивши в міцні обійми ієрархії Руської Православної церкви, дбайливо зберіг український католицизм, побудувавши... справді народну церкву"⁷².

2.2. Релігійний чинник національного відродження ХІХ ст.: ствердження української самобутності в церковній організації, владно-парламентській діяльності, культурно-просвітніх традиціях

Наприкінці ХVІІІ ст. колись могутня Польська держава перебувала у стані глибокої кризи. Скориставшись сприятливою геополітичною ситуацією, сусідні Росія, Австрія і Грузія протягом 1772-1795 рр. здійснили три поділи Речі Посполитої й викреслили її

як державу з карти Європи. В результаті цих подій прикарпатський терен інкорпоровано до Австрійської імперії. З усіх нових земель Галичина була найбільшою і вкрай занедбаною провінцією. Внаслідок довголітнього соціального і національно-духовного гноблення, українські селяни відзначалися низькою культурою і освітою. У стані організаційного занепаду перебувала й Греко-католицька церква. “Останні роки XVIII і перші XIX ст. - це безпросвітна, чорна доба в історії Галичини“, - відзначав історик Василь Верига⁷³.

Зрозуміло, що українство Галичини (71% населення 2-мільйонного краю, 1773 р.) в надії на краще прихильно сприйняло перехід влади до Габсбургів, які прагнули пристосувати абсолютну монархію до ринкових відносин та нових тенденцій суспільно-політичного життя. Імператорські реформи Марії Терези, Йосифа II, Франца I реформували аграрні відносини й сприяли культурно-освітньому пробудженню українства. Принизливе кріпацтво було замінене панщиною (1789), сільські громади дістали право самоврядування (1784). Зріс престиж Греко-католицької церкви, бо її вірних заборонено (1781) навертати до латинського обряду. Кардинальні зміни внесено в життя церков - їх підпорядковано державі. 1784 р. у Львові в колишньому монастирі домініканців засновано Греко-католицьку духовну семінарію, а також - філософський і богословський факультети при Львівському університеті імені імператора Франца. Окремі декрети зрівняли українських священників у правах і привілеях з латинськими ксьондзами, дозволено навчання українською мовою в школах⁷⁴.

Визначною подією в церковно-релігійному житті краю і загалом церкви стало відновлення Галицької митрополії. Після поділу Речі Посполитої осідок Київської митрополії опинився в межах Російської імперії. Тож галицький і холмський єпископи висунули ідею відновлення, або перенесення митрополичого престолу до реконструйованого Львова, що саме вирвався за межі середньовічних мурів, аби стати осередком динамічних подій нової історичної епохи. Галицькі ієрархи неодноразово звертали з цією

пропозицією до цісаря, особливо після 1803 р., коли польські ксьондзи розгорнули акцію підпорядкування українських єпархій латинському єпископату. Та лише 1808 р. до Галичини надійшла булла Папи Пія VII і цісарський диплом про відновлення у найбільшому місті краю Львові (1808 р. 41,5 тис. населення; у Кракові лише 25,7 тис.) Галицької митрополії на чолі з Антоном Ангеловичем (1756-1814). До митрополії увійшли Перемисько-Самбірсько-Сяноцька, Холмсько-Белзька та Львівсько-Галицько-Каменецька єпархії⁷⁵. Загалом початок XIX ст. видався надзвичайно складним в історії Прикарпаття і Волині, які у наполеонівських війнах у 1805-1809 рр. стали ареною бойових дій і зоною окупації як польсько-французького, так і російського війська. Надзвичайне військове становище суттєво перешкоджало діяльності Галицького митрополита та його кліру.

Заходи австрійського уряду суттєво не послабили дискримінаційну політику щодо українського населення Галичини у галузі економіки і культури. У політичному плані вона знайшла свій вияв у пануванні польської меншості над українською більшістю. Відень завжди надавав перевагу союзу з поляками, що спричинило довголітнє протистояння цих двох народів. Отже, хоча Галичина й підпорядковувалась Австрії, український народ і його церква не звільнилися від згубної польської політики денаціоналізації та латинізації. “Після приєднання до Австрії, - відзначав історик церкви А. Великий, - церковні, культурні, політичні реформи цісаря Йосифа II поставили були польську і українську сторони на однакові й рівні правні основи для дальшого розвитку церкви та релігійного життя”. Тож українці краю, внаслідок довготривалої польської окупації, перебували у стані духовно-культурної стагнації. їм бракувало політичного провладу (і досвіду), власної інтелігенції. Поляки ж, навпаки, зберегли національний провід, господарський потенціал і владне становище в Галичині. Вони усіма засобами намагалися утримати й закріпити свої самоврядні позиції та станові привілеї. “В результаті, галицьке духовенство, - слушно відзначав А. Великий, - майже ціле дев’ятнадцяте століття мусило нести на своїх плечах усі церковні, культурні, економічні та

політичні труди за українську справу”⁷⁶.

Наполеонівські війни та Віденський Конгрес 1815 р. призупинили реалізацію австрійських реформ щодо Галичини. І все ж митрополитові Антону Ангеловичу вдалося розв'язати низку питань, які сприяли духовно-культурному поступу краян й організаційному зміцненню церкви. До речі, дякуючи його протегуванню полегшено норми панщини українським селянам. Митрополит сприяв заснуванню у Перемишлі дяко-вчительського інституту, домігся збереження православного календаря з власною системою празників і свят, відстоював права на освіту рідною мовою у системі офіційного навчання.

Слід відзначити, що справа просвіти селян, церковного і світського шкільництва турбувала духовенство від самих початків християнства в Україні-Русі. Після втрати державності церква стає основним оберегом національно-культурних традицій і загалом етнокоду народу. Через шкільництво клір боронив паству від денационалізації і латинізації, загроза яких була надзвичайно актуальною протягом трьох-чотирьох століть. Під гаслами боротьби за народну освіту, захист рідної мови й піднялася перша хвиля національного пробудження в Галичині та Буковині.

Першу спробу організувати греко-католицьку громаду на Буковині зроблено ще у 80-ті роки XVIII ст., коли в регіон прибуло чимало селян-втікачів Семигороду (Трансільванії) та Мароморощини, де умови життя і праці були вкрай важкі. До того ж буковинське населення було звільнене від військової повинності. 1814 р. створено греко-католицьку капеланію в с.Уачиці. А першим греко-католицьким парохом і деканом Чернівців 1 жовтня 1814 р. призначено о. Теодора Лаврецького. До його парафії також належали приміські Садгора, Погорилівка, Великий Кучурів, Серет, Глибока. Служба Божа тоді відправлялися у костелі при вівтарі Успіння Пресвятої Богородиці. І лише 1820 р. чернівчанин Тадей Туркул подарував громаді земельну ділянку і гроші на будову нової церкви, яка 10 червня 1821 р. дістала благословення (нині це Успенський собор по вул. Руській)⁷⁷. У наступні роки церкву

відвідало чимало галицьких діячів науки та культури. Зауважимо також, що 1882 р. у Чернівцях поховано греко-католицького священика Миколу Верешинського (нар. 1793 р. у Ходорові на Львівщині), діяча Руської Ради 1848 р. у Коломиї, депутата Галицького сейму 1861 р., мецената-видавця знаменитої “Русалки Дністрової”, богослова - автора двотомової книги “Проповіді церковні”, організатора бібліотечної справи⁷⁸.

Загальновідомо, що культура і національний характер народу передусім виражаються його мовою. Бо мова, зауважував тогочасний німецький просвітитель Й. Гердер, робить людину людиною, тобто розумною істотою. Оскільки мова є вираженням певного способу мислення, відповідно, й кожна мовна спільнота має власний спосіб мислення, власний характер, культуру і, передусім, завдяки мові існує як окрема спільнота. Робота Й. Гердера, насамперед “Філософія історії людства”, були знайомі в XIX ст. у Галичині⁷⁹.

Власне після наполеонівських війн ієрархи церкви започаткували розбудову структур народного шкільництва. В українських селах створювалися парафії, які ставали своєрідними центрами етноінтеграції, що поширювали грамоту та релігійно-обрядові традиції, засновували парафіяльні школи, де вчителювали здебільшого священики і дяки. Галицькі митрополити і єпископи постійно вимагали від духовенства піклуватися школами, використовувати кожну можливість, надану новою владою для духовно-культурного відродження бідноти. Нагадаємо, що цісарськими законами і декретами від 1774 р. впроваджено однокласні парафіяльні школи в селах і три-, чотирикласні - у містечках та містах, обов’язкове загальне навчання дітей 5-12 років мовою більшості. Школи утримували громадою⁸⁰.

Особливо широкомасштабну культурно-освітню акцію розгорнув перемиський єпископ, а в 1815-1858 рр. львівський митрополит Михайло Левицький (1774-1858). “Доба правління Михайла Левицького, - слушно відзначав А. Сапеляк, - справедливо вважається переломною на шляху відродження національного

обличчя Української церкви”⁸¹. Розбудову шкільництва започаткував проведений ним у Перемишлі синод, який ухвалив відновити зруйновані війнами парафіяльні школи й запровадити в них українську мову. Митрополит також домігся від уряду впровадження нового статуту австрійського шкільництва і в Галичині. В результаті, за 1816— 1819 рр. у краї засновано 383 нові парафіяльні школи⁸². Референтом із шкільних справ М. Левицький призначив талановитого організатора і оборонця рідної мови священника Івана Могильницького, який уклав статут Перемиського дяко-вчительського інституту, що проіснував до Другої світової війни, тобто 120 років. За ініціативою владики 1816 р. у Перемишлі засновано культурно-освітнє “Товариство Галицьких греко-католицьких священників для поширення письмами просвіти і культури серед вірних”, яке видавало й розповсюджувало духовну літературу українською мовою. Того ж року видруковано “Буквар”, невдовзі о. І. Могильницький уклав граматику української мови. Згодом (1839) перший кардинал-українець М. Левицький виступив з протестом проти ліквідації російським урядом унії на Правобережжі, Волині й Білорусі.

Проблемами громадянського патріотизму і просвіти перейнявся й наступний перемиський єпископ Іван Снігурський. Завдяки його наполегливій діяльності 1832 р. в єпархії діяло 411 народних шкіл. Відчутно спричинявся до піднесення рівня освіти серед селянства Дяко-вчительський інститут на чолі з І. Могильницьким, в якому на кошти церкви у Перемишлі навчалися здебільшого діти селян, дяків і священників⁸³. У 1820-1830 рр. навколо молодого єпископа І. Снігурського згуртувалася група патріотично настроєних священників та інтелігентів, які налагодили у Перемиській греко-католицькій друкарні видання книжок церковнослов'янською мовою⁸⁴. Чимало з них на той час вже закінчили богословські факультети Львівського, Віденського та інших університетів західноєвропейських країн. І. Снігурський прагнув створити низку нових єпархіальних структур і мережу початкових шкіл у Надсянні⁸⁵.

Однак просвітньо-культурницька діяльність церкви наштовхнулася на спротив польської крайової адміністрації та Римо-католицького костелу. Після того, як українці дещо поліпшили стан шкільної справи, постала проблема української мови, яка піддавалася утискам, а часом і відверто заборонялася. Тому нерідко й проповіді проголошувалися т. зв. язичієм (мішанина польської, церковно-слов'янської та української мов). З 1815 р. митрополита греко-католицька консисторія розгорнула широку акцію за впровадження української мови в школах. Оскільки бракувало вчителів, митрополит Михайло Левицький дав завдання реалізовувати ці заходи парохам. Але польські та австрійські владні структури чинили українському кириличному письменству перешкоди, бо не вважали мову “русинів” рівноправною з польською. Велике значення у формуванні національного характеру за утвердження рідної мови, захист її самобутності мали публіцистичні виступи галицьких науковців, насамперед із середовища греко-католицького духовенства. Власне проблемі культурномовної єдності пошматованого народу й присвячувалась праця Івана Могильницького “Українці”. Перш за все автор розглянув українську мову в історичному контексті й довів, що вона не постала з польської, московської чи іншої, а є нарівні з ними окремою, “одною з віток слов'янської прамови”. На основі залучення архівних джерел, стародруків, грамот, публічних актів, автор ствердив, що українська мова “щодо старинності, вироблення й історичної ваги” не поступається жодній слов'янській мові. Посилаючись на мовознавчі праці тогочасних славістів, філософсько-богословські та літургійні теми українських митрополитів і єпископів, І. Могильницький спростовував закиди щодо змішування української мови з московською і аргументовано ствердив їх окремішність. У цій науковій праці автор постає, за влучним висловом А. Великого, справжнім “ідеологом українського літературного відродження в Галичині, що вийшло таки з церковних кіл та було винесене на плечах галицького духовенства”⁸⁶.

Усупереч духовним супротивникам митрополит М.

Левицький видав три меморіали (1817, 1821, 1830) щодо “усамостійнення української мови”. Однак консисторії знадобилося кілька років, щоб офіційний Відень, нарешті, видав розпорядження про навчання українською мовою уроків релігії для греко-католицького юнацтва, а також усіх наук в українських парафіяльних школах Галичини. Нагляд за українськими школами покладався на греко-католицьких деканів. Українці домагалися й заміни капеланів римо-католиків на уніятів у шести українських школах регіону (і це їм дозволено на початку 40-х років)⁸⁷.

У 1830-х роках у Галичині виразніше заявив про себе український національний рух, що започаткував першу хвилю національного відродження. На думку львівського історика Ярослава Грицака, це сталося внаслідок впливу політики “просвітницького абсолютизму”, нових європейських течій, політичних і культурних змін у Галичині, коли на арену політичного життя виступило нове покоління української інтелігенції⁸⁸. В. Верига, Н. Полонська-Василенко, О. Реєнт вважають, що процес національного відродження в Галичині прискорило польське повстання 1831 р. і національне відродження на Лівобережжі. Твори наддніпрянців І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, М. Максимовича, які з’явилися народною мовою, пробудили не одну тисячу західних українців⁸⁹. Водночас галицькі друки, зокрема із Перемишля, потрапляли й на Велику Україну.

Довголітнє польське панування “роз’їдало” не тільки українську мову, історичну пам’ять, звичаєве право, але й інтелектуал поневоленого народу. В XIX столітті у краї, за висловом недругів, українськими залишилися лише “хлоп і піп”. Отож, саме з них, що було характерною особливістю процесу, й розпочалося національне, культурне і політичне відродження. А втім, з греко-католицького кліру вийшов “не лише духовний і церковний, - слушно зауважив А. Великий, - але також громадський, суспільний, культурний та політичний провід народу” епохи відродження⁹⁰. На цю особливість суспільно-політичної історії краю звернув увагу Михайло Грушевський у праці “З історії релігійної думки на

Україні”: “В Галичині українська уніатська церква націоналізувалась і зв’язувалась з народним життям, з інтелігенцією та з народними масами різноманітними зв’язками не тільки релігійними, але й національними, культурними і політичними, завдяки тому, що духовенство під впливом ідей національного відродження потягнулося до народу, до активної участі в його політичній і національній русі”⁹¹.

Тож закономірно, що священство, займаючи певний суспільний статус, володіючи довір’ям селянства й очолило процес національно-культурного відродження. Саме про цю когорту галицьких священників отець Ісидор Сохоцький писав: “Всі ці Авдиківські, Ангеловичі, Бачинські, Барвінські, Білецькі, Білінкевичі, Білінські, Бобикевичі, Богачевські, Бурачинські, Вербицькі, Височанські, Витвицькі, Волянські, Войнаровські, Войтовичі, Вояковські, Гарасевичі, Головацькі, Горбачевські, Даниловичі, Дзеровичі, Добрянські, Заклинські, Залозецькі, Зарицькі, Ільницькі, Капустинські, Крип’якевичі, Куземські, Курмановичі, Лаврінські, Лагодинські, Литвинівичі, Лозинські, Лопатинські, Лужницькі, Малиновські, Матковські, Могильницькі, Нижанковські, Огоновські, Окуневські, Олесницькі, Охримовичі, Пеленські, Петрушевичі, Подолинські, Раковські, Роздольські, Сембратовичі, Скоморівські, Снігурські, Ступницькі, Устіяновичі, Цегельські, Чеховичі, Шаяковські, Шашкевичі, Шептицькі, Шухевичі, Яворські і багато інших, були здебільшого нащадками старих боярських або шляхетських, а мабуть, і княжих родів, що, рятуючись перед повним знищенням з боку польського уряду, посвятились духовному званню”⁹². Автор свідомо подав цитату І. Сохоцького повністю, нагадавши читачеві, що ці старовинні священні родини дали Україні цілу плеяду ієрархів Греко-католицької церкви, зокрема, митрополита Андрея Шептицького, видатних державних діячів (президент Національної Ради Західно-Української Народної Республіки Євген Петрушевич), воєначальників (генерал Віктор Курманович, Роман Шухевич), політичних провідників (Степан Бандера), непересічних

письменників, публіцистів, композиторів, активних учасників національно-визвольних змагань ХХ століття.

Новий етап українського відродження в Галичині започаткував у 1830-х роках гурт молодих теологів “Руська трійця”, діяльність яких на захист рідної мови все більше набирала елементів національно-визвольної боротьби. Це був період, коли ідеї просвітництва народу, до яких насамперед спричинилася Українська Католицька церква, підготували ґрунт для розгортання процесу національного відродження та його складової - визвольного руху. “Піонерами національного відродження Галичини, - зазначав Дмитро Дорошенко, - судилося стати трьом вихованцям Львівської семінарії, так званій “Руській трійці”: Маркіянові Шашкевичу, Іванові Вагилевичу і Якову Головацькому. Вони були дітьми священиків і самі стали священиками. Ще на шкільній лаві вони захопилися ідеєю відродження слов’янських народів і під впливом українського письменництва у Російській імперії вони працювали над Відродженням української народності в Галичині”⁹³. У іншій праці “Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу” Дмитро Дорошенко також зауважив чималі заслуги галицького духовенства у справі національного відродження: “Піонерами цього відродження явилися саме представники греко-католицького духовенства. Так історична доля повернула те, що мало служити зняряддям асиміляції і полонізації українського народу, в зняряддя його національного відродження”⁹⁴.

Усвідомлюючи, що в умовах поневолення українства, наступу полонізації, проблема рідної мови набирала важливого політичного значення, оскільки її юридичне знищення вело до асиміляції та ліквідації нації, “Руська трійця” активно пропагувала рідну мову, вважаючи її головною ознакою окремішності народу. Члени “Руської трійці” популяризували твори І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, М. Костомарова, збирали пісенний фольклор, писали літературно-патріотичні твори, популяризуючи національні традиції політичного життя, насамперед часів

Київської Русі і Галицько-Волинського князівства та Козацької християнсько-демократичної держави.

1833 р. вони підготували першу збірку народною мовою “Син Русі”, але влада заборонила її видання з ідеологічних міркувань. Наступна збірка “Зоря” (1834) теж не вийшла у світ через виявлений цензурою політичний характер, насамперед віршів М. Шашкевича, які закликали народ до боротьби за свої права. Нарешті 1837 р. вдалося “на руській народній мові” опублікувати у друкарні Угорського королівського університету (Буда) (головно на кошти директора окружної школи з Коломиї М. Верещинського) альманах “Русалка Дністрова” (понад 200 прим.). Своім змістом збірка нав’язувала до традицій власної державності та політичної незалежності: возвеличувала подвиги козацтва та гайдамаків, маніфестувала нескореність духу уярмленого народу, усвідомлення неправозгідності розчленування його етнічної території та готовність до праці над його духовно- культурним відродженням у колі вільних слов’янських народів⁹⁵.

“Русалка Дністрова” як перша ластівка нової української літератури, водночас була, за висловом Наталії Полонської-Василенко, “першим виявом відродження”⁹⁶. Її високо оцінив Іван Франко, справедливо зауваживши, що вона “була свого часу явищем наскрізь революційним”. Каменяр особливо схвально ставився до творів Маркіяна Шашкевича. “Писання Шашкевича робили дуже велике враження й були немов блискавка серед темної ночі. Він мав відвагу і дар висловити досить виразно.., досить зрозуміло все те, що людей боліло, чого вони бажали б надалі”⁹⁷. Альманах “Русалка Дністрова” приніс видавцям визнання серед слов’янської громадськості й високо оцінювався національно свідомою частиною галицького суспільства. Про його історичне значення виразно висловився М. Демкович-Добрянський: “Русалка Дністрова” започаткувала нову епоху в національному житті на західноукраїнських землях під Австрією, даючи початок новій літературі, а в парі з тим і національному відродженню”⁹⁸. Зрозуміло, що реакція австрійської влади і польської адміністрації

в Галичині була протилежною. Збірник конфіскували і майже цілком знищили згідно зі спеціальним розпорядженням галицького намісника⁹⁹. Авторів піддано утискам. Зокрема, М. Шашкевич був священником у найубогіших парафіях, жив у злиднях і передчасно помер на 32-му році життя. Це також є закономірністю тогочасних суспільно-політичних реалій. Відомий діяч радикального руху Михайло Павлик через півстоліття так охарактеризував трагедію “Руської Трійці”: “Можна сказати сміло, що заходи “Руської Трійці” - це була перша в Галичині революція против загалу руського духовенства, особливо вищого, у котрого й переклади з св. письма на мову мужицьку були ділом безбожним. То само значили ті заходи й для польської шляхти та цісарського правительства”¹⁰⁰.

Важливо і те, що майже рівночасно з появою програми Кирило-Мефодіївського братства, священник парафії із Микитинець на Коломийщині (згодом перший завідувач кафедри руської словесності Львівського університету) Яків Головацький сформулював засади політичної програми українського національного руху в Галичині, що стали підсумком патріотичної діяльності “Руської трійці”. Зокрема, в німецькомовній статті “Становище русинів у Галичині”, опублікованій у журналі “Щорічники з слов’янської літератури, мистецтва і науки” (Ляйпціг, 1846) він з докором нагадав усім, що українці - не переселенці, а потомственні аборигени, які кількісно (13 млн.) мають у слов’янському світі друге місце після росіян, і такий їх занепад - украй ненормальне явище. Далі Я. Головацький висунув низку вимог щодо забезпечення політичних умов вільного національного розвитку українців Австрійської монархії: скасування панщини або заміну її чиншем; піднесення “середнього стану”; поширення загальнокорисних знань рідною мовою; викладання і дослідження української мови у вищих школах з метою підготовки кадрів інтелігенції, здатних працювати в україномовному середовищі. Водночас Я. Головацький критикував відрив вищих суспільних верств від простолюду та національне ренегатство¹⁰¹. Заборонену владою статтю-відбиток схвально

зустріли побратими, семінаристи, що свідчило про важливість її ролі у справі політичного прозріння духовенства, мобілізації громадської думки краю навколо етнонаціональних проблем напередодні “весни народів”.

Інтерес до етнонаціональної спадщини проявили також представники закарпатського духовенства. Зокрема, чернець Мукачівського монастиря Іоанникій Базилович написав першу наукову історію Закарпаття - “Короткий нарис фундації Федора Коріатовича” (Кошиці, 1799-1805), в якій обгрунтував автохтонність місцевих русинів як невід’ємної частини східного слов’янства. Згодом (1830) відомий церковний діяч Михайл Лучкай видрукував у Буді “Граматику слов’яно-руської мови”, а невдовзі (1843) - шеститомну “Історію карпатських русинів”. Твори закарпатських авторів друкувалися також у Перемишлі, Львові, Коломиї¹⁰². Як бачимо, патріотично налаштоване духовенство, продовжуючи українські інтелектуальні традиції, не тільки глибоко переживало за багатовікову територіальну розчленованість України-Руси, а й відроджувало національну ідею, насичуючи її різноманітними етнокультурними елементами, зокрема й за Збручем. Наприклад, син греко-католицького священика з Хуста Іван Орлай (1771— 1829) працював директором Ніжинської гімназії (1821-1826) (навчав Миколу Гоголя і Євгена Гребінку), а згодом Рішельєвського ліцею в Одесі (1826-1829). Син греко-католицького священика з Пряшівщини (Горішня Ольшава) професор права Михайло Балудянський (1769-1847) 1819 р. став ректором Петербурзького університету, був прихильником просвітницької праці серед населення¹⁰³. 1848 р. усю Європу охопив революційний рух, який увійшов у історію як “весна народів”. Чи не найбільших потрясінь зазнала Австрійська імперія. Національно- визвольний рух поневолених народів Італії (власне там антиавстрійським повстанням й започатковано “Весну народів”), Угорщини, Чехії, Хорватії, Польщі, а також Галичини й Буковини та березневі народні виступи у Відні призвели до падіння режиму всевладного канцлера Меттерніха. Новий австрійський уряд декларував

демократичні свободи совісті та віросповідань, преси, зборів, організацій; 17 квітня цісар Фердинанд I підписав закон про скасування панщини, звільнення селян від повинностей і надання їм волі; 25-го квітня оголошено конституцію і загальні вибори до парламенту, дозволено формувати крайову національну гвардію. Революція дала поштовх демократичним перетворенням, які забезпечили небувале піднесення національного руху в Галичині, надавши йому політичного характеру. У протистоянні з польським сепаратизмом австрійський уряд, зокрема губернатор Галичини граф Ф. Стадіон, мусів прихильно поставитися до галицьких русинів (так тоді називали себе тутешні українці), лояльних до Відня і з помірними вимогами, викладеними у петиції до цісаря 19 квітня проводом львівської громади на чолі з крилошанином Михайлом Куземським. Вони дійсно були поміркованими: впровадити українську мову в школах, видавати цісарські розпорядження українською мовою, відкрити українцям шлях в органи місцевого самоврядування, зрівняти греко-католицьке духовенство у правах і привілеях з латинським¹⁰⁴.

Перебіг суспільно-політичних подій в Галичині переконливо засвідчив бажання ієрархії Української церкви взяти участь в національному русі. Власне тоді церква трансформувалася із духовної сили в суспільну інституцію. “Переїняло греко-католицьке духовенство в Галичині провід у всіх ділянках руху, названого “весною народів”, - відзначав А. Великий, - і в центрі, і на провінції, в селах і містах, в ділянках політичній, громадській, освітній, науковій, а навіть економічній”¹⁰⁵. Зауважимо, що культурно-політичне прозріння українства Галичини і стрімке піднесення національно-визвольного руху під час революційних подій 1848 р. у контексті геополітичного положення між Заходом і Сходом неоднозначно сприймалися сучасниками й відповідно викликали різні напрямки церковної політики. “У середовищі греко-католицького духовенства щодо ситуації історичного моменту і перспектив розвитку церкви, - стверджує львівський історик Олег Турій, - існували дві основні точки зору: тісна

інтеграція з католицьким світом і латинізація, або піднесення східної традиції й відновлення православ'я. Обидві вели до ліквідації унії і загрожували національній самобутності українців. Тому, очоливши національний рух, греко-католицька ієрархія боролася за своє особливе місце в релігійному світі, забезпечувала право на існування, намагалася визначити позицію Греко-католицької церкви в системі державно-політичних, соціальних і національних відносин¹⁰⁶. Власне тоді духовенство стало чи не єдиним посередником і репрезентантом населення у стосунках із державною владою.

Отже цілком закономірно, що створену 2 травня 1848 р. Головну Руську Раду (ГРР) - першу українську політичну організацію в Галичині - очолив авторитетний черемиський єпископ Григорій Яхимович (1792-1863)¹⁰⁷, його заступником обрано каноника Михайла Куземського (1809—1879)¹⁰⁸, а секретарем досвідченого отця Михайла Малиновського (1812— 1894)¹⁰⁹. Більшість членів Ради представляли духовенство. Її засідання відбувалися двічі на тиждень (у понеділок і п'ятницю) в приміщенні митрополичої консисторії біля Святоюрського собору, а від 12 травня 1848 р. - у залі греко- католицької духовної семінарії. У маніфесті до народу її провід задекларував єдність 15-мільйонного (українського) “великого руського народу”, який “одним говорить язиком” і у минулому мав могутню державу. У ньому фактично містилася програма діяльності Ради. Головними її напрямками були: збереження греко-католицької віри і обряду та надання церкві рівних прав з іншими, демократизація народної освіти і впровадження рідної мови у всі державні та громадські установи, відстоювання конституційних прав і свобод народу¹¹⁰. Духовним органом Ради став перший український часопис “Зоря Галицька”, з яким співпрацювали І. Вагилевич, Я. Головацький, І. Могильницький, М. Куземський. При Раді діяли сільський, шкільний, фінансовий та інші відділи. В округах і деканатах утворено 50 так званих “менших” (деканальних) Рад, якими керували представники духовенства. Зокрема, вони діяли у таких

місцевостях: Беренсали, Бібка, Бір'ю, Богородичани, Болехів, Броди, Бучач, Галич, Глиняни, Городок, Динів, Дрогобич, Жовкла, Журавко, Заложці, Затварниця, Збараж, Зборів, Золочів, Калуш, Коломия, Комарно, Косів, Лабова, Любасів, Мокряни, Нараїв, Олесько, Перегінськ, Перемишль, Підбужжя, Підгайці, Рогатин, Розділ, Самбір, Снятин, Станіставів, Стрий, Сянок, Теремовля, Тернопіль, Турка, Устя, Ходорів, Холоїв, Чернівці, Чортків, Ярослав, Ясницька. У липні 1848 р. почали виникати окружні руські ради - у Бережанах, Жовклі, Коломії"¹¹. У ході широкомасштабної культурно-освітньої і господарської діяльності ради влаштовували багатолюдні віча, які набирали характеру політичних демонстрацій.

Галицьке духовенство активно діяло у перших виборах до австрійського парламенту 1848 р. У ході передвиборної кампанії Головна Руська Рада зусиллями парохів розгорнула широку агітацію серед малописьменного селянства з тим, щоб обрати послами гідних представників народу. І хоча із 96 мандатів, наданих Галичині, українцям вдалося вибороти лише 39 (з них 27 селян і 9 священослужителів), це було певним досягненням, адже відтепер вони могли використати парламентську трибуну для актуалізації власних проблем. Утворений український парламентський клуб очолив єпископ Григорій Яхимович, про якого історик церкви отець Софрон Мудрий писав: "Головний тягар руху під час "весни народів" ліг на плечі єпископа Яхимовича у 1848-1849 рр., коли він був змушений стати у провіді Головної Руської Ради, щоб поширити в Галичині і Буковині свідомість про його національні і церковні права в межах лояльності і корисності для народу"¹². Під його керівництвом українські послы гідно репрезентували Галичину в парламенті, зокрема, внесли чотири меморіали щодо національних відносин у краї, а також петицію з 15 тис. підписами про поділ Галичини на українську (Східну) і польську (Західну). Зрозуміло, що вказані пропозиції зустріли шалений опір поляків. Адже, виходячи з тодішньої ситуації, Головна Руська Рада переслідувала мету - відокремити український етнічний терен від польського впливу. Передбачалося, що у Східній

Галичині буде окремий намісник, а в установах, школах, храмах впроваджено українську мову, галицьким українцям мали виділятися посадові місця в органах державної влади. І хоча цісар і його уряд загалом визнали слушність українського проекту, однак під впливом поляків так і не наважилися на його реалізацію. Навіть після того, як петицію до нового цісаря Франца-Йосифа підписали 200 тис. галичан.

Помітною подією “весни народів” був перший Конгрес слов’янських народів Австрії у червні 1848 р. у Празі, що, на думку його організаторів, мав виробити принципи взаємодії австрійських слов’ян - забезпечити їхні національні права, протидіяти німецькому централізмові та перетворити імперію Габсбургів у федеративне об’єднання. Галицька делегація, яку очолював крилошанин Григорій Гинилевич (1809-1871)”¹¹³, оприлюднила проблеми поділу Галичини, впровадження української мови, наголосила на етноправну рівність українців серед інших народів. У жовтні 1848 р., незважаючи на заборону австрійської адміністрації Галичини, Головна Руська Рада скликала у Львові “Собор (з’їзд) руських учених”, у роботі якого взяли участь 119 представників галицької інтелігенції (близько 90% з них склали священники під проводом крилошанина М. Куземського). Головна доповідь Я. Головацького присвячувалася проблемам української мови. Важливим рішенням з’їзду стала постанова про заснування у Львові першого наукового товариства “Руська Матиця”, статутним завданням якого було видавати і поширювати “добрі і корисні книжки для укріплення віри і моральності, поширення знання, розвитку красномовства, каліграфії, техніки, господарства і педагогії”¹¹⁴. У цілому ж товариство дбало про освіту і літературу для народу, шкільництво рідною мовою, розвиток книговидання. В результаті конструктивної роботи Головної Руської Ради на просвітницькій ниві за короткий термін кількість українських шкіл у краї досягла 900 у 1849 році. Слід сказати також про відновлення Головною Руською Радою національних символів: синьо-жовтого прапора, який є сьогодні прапором України, та герба галицько-

волинських князів - золотий лев на голубому тлі, заснування у Львові визначної інституції для ведення культурно-освітньої роботи - Народного Дому, який діяв до 1939 р. (ця будівля належить Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України)¹¹⁵.

Характеризуючи бурхливі темпи національно-культурного відродження і його широкий діапазон в Галичині доби “весни народів” Іван Франко писав: “Назагал розмах до правдивого, широкого і всестороннього національного життя в тому часі був добрий і пізніші покоління нав’язували власне до того, що розпочато або бодай задумано у 1848 році”¹¹⁶. У зв’язку з цим слід згадати свідомого соборника-державника лемківського священика із с. Ветлини Василя Подолинського, який влітку того року опублікував польською мовою книгу “Слово перестороги”, детально обґрунтовуючи майбутню національно-державну концепцію розвитку краю. Розглянувши чотири перспективи майбутнього Галичини (у злучі з Австрією, Польщею, Росією або її самостійного шляху), автор прийшов до висновку, що єдино можливою перспективою для його пошматованого народу є соборна незалежна українська держава, до якої повинна увійти й Галичина. Інші шляхи загрожують національною загибеллю¹¹⁷. Відзначено також необхідність налагодження рівноправних українсько-польських відносин.

Незважаючи на коротке існування Головної Руської Ради (розпущена 1851 р.), її роль у духовно-політичному розкріпаченні краян та формуванні ідеології національного руху надзвичайно велика, як і заслуги її провідників - єпископату і духовенства Греко-католицької церкви¹¹⁸. Як відомо, провідники ГРР намагалися підкреслити “загальнонародний” характер Головної та місцевих рад і тим самим заперечити звинувачення, що греко-католицька ієрархія при підтримці бюрократії прагне встановлення в Галичині теократії. Втім, організаційна заангажованість патріотичного духовенства відіграла вирішальну роль у швидкому розповсюдженні ідеології національного руху серед краян і, відповідно, - у розширенні його соціальної бази. Чимала робота здійснена і на формування

зовнішньої opinii. Зокрема, в обіжнику до місцевих рад від 1 червня 1848 р. зазначалося: “Головною метою діяльності рад повинна бути охорона “усіма правими способами” руської народності... Щоб той намір допровадити до успіху, ми повинні друкувати і розсилати всілякі письма, кореспондувати з чисельними і щораз зростаючими поменшими радами, подавати різні пропозиції і прохання до високих урядів, вмщувати потрібні повідомлення не лише в тутейших, але й закордонних газетах...”¹¹⁹.

Однак вже на початку 1850-х років у Австрії відновився реакційний режим, який взяв курс на повернення абсолютизму. Конституційні права українців анулювались. З приходом на посаду губернатора Галичини графа А. Голуховського посилювався тиск і на Греко-католицьку церкву, провідників ГРР, яка 30 червня 1851 р. змушена була само розпуститися. Всеволодна польська адміністрація проігнорувала розроблений декрет уряду про поділ Галичини на українську і польську. Зі школи поступово витіснялася українська мова. Все це зумовило поширення русофільства (“москвофільства”) насамперед як протест проти колонізації і латинізації українців. До того ж Росія, дбаючи про власні цілі, підтримувала цю течію не лише морально, але й матеріально¹²⁰. У цей складний період посилювалася відповідальність патріотично налаштованого духовенства. “Провід у культурному та національному житті українців належав інтелігенції духовного походження, головним чином священикам-уніятам, які купчилися біля “Святого Юра” у Львові, де була резиденція митрополита, - зазначала Н. Полонська-Василенко. - Осередком духовної інтелігенції, її проводом і протектором був митрополит (Михайло Левицький *-авт.*), і всю національну справу ця духовна верства брала, як обрядово-церковну, вбачаючи в церковній організації єдину оборону проти польського наступу”¹²¹. 1856 р. Папа Пій IX надав Михайлові Левицькому (1774-1858), першому серед галицьких митрополитів, звання кардинала, що сприяло як деякому піднесенню авторитету Греко-католицької церкви, та її впливу на вирішення деяких національно-релігійних проблем західних українців.

Після поразки Австрії у війні з П'ємонтом (1859) та загрозою національно-визвольного руху в імперії її уряд змушений був повернутися до конституції 1860 р., яку наступного року дещо лібералізовано. Скориставшись новою поразкою Австрії у війні з Прусією, угорці отримали державність і свій парламент. Відтак 1867 р. утворилася Австро- Угорська імперія¹²². У складі Австрії залишилося 17 територіальних коронних країв, серед них Галичина й Буковина; її конституція і закони декларували рівноправність усіх народів імперії, право на рідну мову у школах та державних установах. Але насправді українці декларованих прав не відчували. Тому українські послы у віденському парламенті і Галицькому крайовому сеймі (перше скликання - 1861-1866 рр.) вели вперту боротьбу за реалізацію громадянських прав. Важливу роль у ній відігравав Григорій Яхимович, який 1860 р. очолив Галицьку митрополію і всіляко сприяв священникам-послам. Вибори до Галицького крайового сейму реально віддзеркалювали суспільний вплив греко-католицького духовенства, яке змушене було втягуватися у політичні баталії. Бо іншої суспільної сили, здатної взяти політичний провід, в українському суспільстві тоді не було. На початку 1861 р. єпископат Греко-католицької церкви звернувся до духовенства і вірних з поясненням суті виборів і завдань Сейму, пропонуючи країнам обирати "трезвих, розумних, релігійних, сумлінних мужей, які відзначаються прихильністю до нашої руської справи"¹²³. Однак, навчене досвідом 1848 р. духовенство намагалося забезпечити й собі належне представництво у виборних органах державної влади. Тож серед 77 кандидатів, запропонованих руським виборчим комітетом на чолі з Г. Куземським, нараховувалось 58 священників, 19 представників світської інтелігенції і жодного селянина. І все ж результати виборів викликали розчарування серед кліру: посольську довіру дістали лише 22 священники, 8 представників світської інтелігенції і 16 селян. Крім трьох владик - Григорія Яхимовича, Томи Полянського і Спиридона Литвиновича (1810-1869) (іменований віце-маршалком сейму), обрано авторитетних священників С. Вітвицького, Г. Гинилевича, І.

Гушалеви́ча, А. Добрянського, М.Кузем-ського, И. Левицького, Й. Лозинського, А. Могильницького, А. Петрушевича, І. Наумовича, Ю. Негребецького, В. Фортуна¹²⁴. Головним винуватцем зменшення списку духовенства отець Володимир Терлецький вважав польську шляхту, яка налаштувала селян проти своїх душ пастирів¹²⁵. Втім, робота сейму підтвердила наявність розбіжностей позицій кліру і селянства у соціально-економічних питаннях, особливо під час обговорення проблеми ліквідації натуральних і грошових данин парафіян на користь священників, врегулювання плати за обряди¹²⁶.

Серед послів Державної ради в Відні інтереси виборців з 1873 р. послідовно захищав отець Іван Озаркевич (батько письменниці Наталії Кобринської). Серед 16 тодішніх українських послів 11 були священиками. Озаркевич став провідником галицької депутації, яка 12 грудня 1895 р. доповіла цісарю про сваволю місцевої влади. Невдовзі, 1908 р., до Віденського парламенту від національно-демократичної партії обрано священників: Йосифа Фолиса (Львівський округ), Степана Онишкевича (Судова Вишня, Самбір), а також Тита Войнаровського (Коломийський округ), що розпарцелював серед покутських селян 30000 моргів поміщицької землі¹²⁷.

У цей час галицькі поляки посилили свої позиції, зокрема, домоглися призначення намісниками цісаря виключно поляків, які, до того ж, очолювали й крайову Шкільну Раду. Це становище вони зберегли до 1916 р. Галицький Крайовий сейм, в якому польські послі мали велику перевагу, усіляко гальмував вирішення життєво важливих для українства проблем народної освіти й навчання рідною мовою. За 40 років конституційного ладу в Галичині українці змогли організувати лише п'ять державних гімназій (у Львові, Перемишлі, Коломійі, Тернополі, Станіславові), тоді як поляки мали 110, крім того чотири академії, зокрема Академію Наук у Кракові.

Тож митрополита діяльність Г. Яхимовича розпочалася з низки протестаційних заяв до цісаря з вимогами: впровадити

народну українську мову у школах з більшістю українців, її викладання в середніх школах, вживання в адміністративних органах і громадських установах; призначення на урядові посади тих, хто володіє українською мовою. Відтак уряд таки погодився надати свободу українській мові в Галичині, зобов'язався друкувати книги народною мовою. Приділяючи велику увагу розвитку шкільництва, митрополит Г. Яхимович протистояв двом суспільним течіям, які захопили й церкву, - польському латинізму і русофільству, до якого наприкінці 60-х - початку 70-х років схилилася значна частина греко-католиків.

Митрополит Спиридон Лавринович (обраний 1863 р.) продовжував курс Г. Яхимовича, скерований на подальшу розбудову мережі народного шкільництва, утвердження ідеї національної окремішності українців. Цій справі спричинилася так звана “Конкордія” - декларація про міжобрядове порозуміння між поляками й українцями в Галичині, схвалена Папою Пієм IX, цісарем, латинськими і українськими єпископами, що діяла до розвалу Австро-Угорської імперії 1918 р., і виникнення на її уламках незалежних Польщі і Західно-Української Народної Республіки. Головним досягненням “Конкордії” була заборона українцям греко-католицького обряду переходити на латинський, а латинникам на греко-католицький. Тобто обидва обряди в Галичині закріпили чисельну незмінність, територіальну непорушність та сакраментну тотожність, що відповідало національним і церковним інтересам українства Галичини. Вона унормувала громадсько-церковну співпрацю і стосунки між населенням краю. “Конкордія” 1863 р., - відзначав А. Великий, - була новою спробою налагодження співжиття між двома народами і двома обрядами на одній і тій же території, по довгих століттях спроб. Колись її роблено з позицій переваги одної національності і одного обряду. Тепер була вчинена спроба зробити її з позицій паритетних, окупації одного і другого партнера. Теоретично вона була доброю, але в практиці взяли верх давні сентименти”¹²⁸. Протистоянню сприяло, певною мірою, папське підтвердження

Львівської і Перемиської капітул - колегій духовенства вищого рангу, дорадчих і допоміжних органів єпископів. Це дозволило греко-католицьким єпископам використовувати у повному обсязі канонічні права і привілеї церковно-правового інституту.

Інтриги польських урядових і церковних кіл, організований наступ і відчутні успіхи русофільства¹²⁹ у 1860-х роках ще більше посилили традиції “Руської Трійці” і “Весни народів” 1848 р. у галицькому суспільстві. Поступово зміцнювала свої позиції Греко-католицька церква. Її головна твердиня - Львівська єпархія охоплювала 1,3 млн. вірних більшої частини Галичини і Буковини. Інша єпархія Галицької митрополії - Перемиська нараховувала 855 тис. греко-католиків¹³⁰. У середовищі галицького селянства невтомно працювали близько 1200 священиків. “Колосальне значення в національному відродженні галицької вітки українського народу відіграла Українська Греко-католицька церква. Вона охоплювала найширші маси населення, й національна свідомість у багатьох селах залежала від свідомості пароха. Здебільшого священик був єдиною високоосвіченою людиною на селі, до якого всі зверталися як до свого батька за порадою чи книгою, і він мав великий вплив на парафіян”¹³¹, - зазначав В. Верига. Зростанню національно-соборної свідомості галичан сприяли твори наддніпрянців, особливо патріотичні поезії Тараса Шевченка. Після сумнозвісних Валуєвського і Емського указів, що забороняли видання книг українською мовою, письменники й публіцисти підросійської України друкували свої твори в Галичині. Сюди поступово перемістився центр всеукраїнського національного руху, а край отримав назву “Українського П’ємонта”.

Займаючи у суспільно-культурних процесах національного руху чільне місце, патріотичне святенництво намагалася протистояти асиміляційним процесам і спробам відчуження сільської культури від міської. Не забуваймо, що в цей час активізувалося міське будівництво, лісорозробки, започаткувався промисловий нафтовидобуток на Дрогобиччині, зростає кількість гуралень і броварів. Все це провокувало кризу традиційних

суспільно-моральних і сімейних цінностей, що, зрозуміло, хвилювало священників. Митрополит Йосиф Сембратович (1870-1882) розгорнув широку боротьбу проти аморальності й пияцтва. Цілеспрямовані проповіді в церквах, місії на периферії, заснована мережа братств тверезості у комплексі з активною культурно-освітньою роботою давали відчутні результати, піднімаючи водночас авторитет церкви, сприяючи утвердженню християнської моралі й вихованню національної свідомості. Попри перешкоди польської адміністрації поширювалося українське шкільництво. Цьому сприяла шкільна реформа 1860-1870-х років, здійснена австрійським урядом під тиском українських послів і греко-католицької ієрархії. Було запроваджено обов'язкове початкове навчання дітей рідною мовою, завдяки чому в Галичині у 1869 навчальному році діяло вже 1293 державні початкові школи з українською мовою викладання, а до кінця XIX ст. чисельність письменних українців досягла близько 30%¹³². Усвідомлюючи, що широка народна освіта - фундамент національної свідомості й одна з найважливіших ділянок національного відродження, і власне просвіта зможе пробудити народ до активного суспільного життя і витворити з етносу національно свідомих громадян, галицьке духовенство постійно дбало про школи. 1875 р. у Галичині діяло 1340, а 1900 р. - 2136 українських шкіл, щоправда, частина з них були змішаними. І все ж наприкінці XX ст. на Прикарпатській Гуцульщині навчалася лише третина дітей (там діяли штатні, кошторисні, систематичні, несистематичні та філіальні школи)¹³³.

Поступ національно-культурного життя засвідчило заснування за ініціативою отця Степана Качали (1815-1888)¹³⁴ наймасовішого крайового товариства "Просвіта". На установчих зборах у Львові 8 грудня 1868 р. головою товариства обрано сина греко-католицького священника Анатолія Вахнянина (1841-1908). Головним завданням "Просвіти" визначено поширення освіти серед дорослих шляхом видання книжок і організації в українських селах широкої мережі читалень¹³⁵. Кредо товариства висловив на перших зборах студент А. Січинський: "Кожний нарід, що хоче добитися

самостійності, мусить перед усім дбати про те, щоб нижчі верстви суспільності, народні маси, піднести до тої степені просвіти, щоб народна маса почула себе членом народного організму, відчула своє національне достоїнство й узнала потребу існування нації, як окремішньої народної індивідуальності”¹³⁵. У повітах утворилися філії товариства, які розгорнули активну діяльність. На першому етапі головна увага зосереджувалась на організаційних проблемах, видавничій справі, популяризації національних традицій. Пізніше сфера впливу Товариства поширилася на інші ділянки суспільного життя й диктувалася захистом етнополітичних інтересів західних українців. У 30-і роки, до її ліквідації більшовиками, “Просвіта” була наймасовішою українською організацією, що охоплювала усі сфери національно- культурного життя, й протистояла асиміляційним тискам польської адміністрації. У 1912 р. вона в Галичині мала 77 філій, а її мережа нараховувала 504 читальні і 2364 бібліотеки, сотні аматорських мистецьких гуртків, які об’єднували близько 200 тис. членів. За підрахунками львівського історика Володимира Пашука 1914 р. “Просвіта” об’єднувала 36,5 тис. членів¹³⁷. Водночас падав авторитет москвофільських читалень ім. Качковського¹³⁸. Характерною особливістю просвітянського товариства було те, що її периферійні філії та сільські осередки здебільшого очолювали священики. Саме завдяки їх подвижницькій праці “Просвіта” відіграла величезну роль в культурно- освітньому й національному розвитку терену, готуючи кадри для визвольних змагань 1914-1923 рр.

Галицьке духовенство спричинилося також до створення низки національних товариств і організацій, які піднімали добробут краян. Саме священики з Одеська (неподалік Золочева) брати Юліан і Тома Дуткевичі 1899 р. заснували Крайове Господарське товариство “Сільський Господар” - станову селянську організацію для захисту хліборобів від свавілля влади. Ця організація сприяла піднесенню освітньо-господарської культури, навчанню городників, садівників, пасічників. Згодом стала третьою всенародною інституцією поруч із “Просвітою” та “Рідною школою” й існувало

до розпуску радянською владою 1939 р., маючи 60 філій, 2040 сільських гуртків і 160 тис. членів¹³⁹.

У читацьких колах краю користувалися популярністю літературно-публіцистичні твори священників-просвітян Тита Блонського (1830-1897), Володимира Герасимовича (1870— 1940), Івана Гулашевича (1866-1934), Василя Залозецького (1933-1915), Василя Ільницького (1823-1895), Дмитра Йосифовича (1867-1939), Богдана Кирчіва (1856-1900), Юрія Кміта (1872-1946), Михайла Петрушевича (1859-1895), Івана Плешкана (1866-1933) та ін.¹⁴⁰

Церква, насамперед митрополит А. Шептицький, опікувалися Богданом Лепким. Коли письменник написав “Мотрю” і надіслав один примірник історичної повісті А. Шептицькому, той сердечно подякував: “Ваша повість дуже мені подобалась, я читав пильно та дві ночі не міг спати, бо не міг відірватися від читання. Нехай Господь Бог благословить у дальшій праці”¹⁴¹. На честь А. Шептицького і захист рідної церкви від войовничого російського православ’я Б. Легший згодом.(1915) написав патріотичну поезію “У храмі Святого Юра”:

“Воскресне, встане Україна!
Тільки не тратьте, браття, віри,
Тільки не будьте маловіри.
Тільки не будьте, як бур ’ян,
Хто скосить - той йому і пан.
І стійте твердо, як скала”¹⁴².

Із священничого середовища вийшли талановиті композитори: Михайло Вербицький (1819-1870), Порфирій Бажанський (1830-1920; автор опери “Довбуш”), Сидір Воробкевич (1836-1903, Чернівці), Теофіль Бобринський (1848-1882), Микола Кумановський (1846-1924), Віктор Матюк (1862-1902), а також когорта педагогів, акторів, етнографів, бібліотекарів, музейних працівників¹⁴³.

За участю церковних ієрархів та Ставропігійського інституту (ств. 1788 р. у Львові)¹⁴⁴ організовано археологічно-бібліографічну виставку до 900-ї річниці запровадження на Русі християнства та 40-річчя правління монарха Франца- Йосифа. 14 квітня 1888 р. її

ініціатори Антін Петрушевич та Ізидор Шараневич звернулися до владик єпархій, духовенства “щоби воно 1) проголосило в своїх єпархіях по всіх церквах передивитися старослов’янські церковні книги і рукописи, зробити короткий список таких книг з позначенням місця друкування та року видання їх до кінця XVIII ст. і надіслати до кінця червня 1888 р. до Ставропігійського інституту; 2) передивитися старовинні фелони, епітрахелі, плащаниці, антими́си та інше церковне начиння, як, наприклад, ікони, хрести, посудини...”. Відтак на заклик відгукнулися митрополит Сильвестр Сембратович, Львівська і Перемишська греко-католицькі капітули, ігумени та протоігумени василіанських монастирів, 35 священників. На основі виставки через рік засновано Музей Ставропігійського інституту, в якому було представлено 60 рукописів, 243 стародруки, 313 предметів церковного мистецтва¹⁴⁵.

Заохочувалася краєзнавча робота, яка відроджувала історичну пам’ять, посилювала національно-патріотичні почуття. Серед перших спеціальних релігійно-краєзнавчих видань відзначимо “Книжечку Миссійну”, яка виходила поперемінно з дозволу митрополита Сильвестра Сембратовича у Бережанах, Тернополі, Львові, Перемишлі в 1890- 1911 рр. Редактором видання був отець Лев Джулинський. Особливістю книжечки було те, що вона насамперед розповідала про українські духовно-культурні святині не лише Галичини, але й всієї України. Публікації опиралися на маловідомі першоджерела - церковні книги, хроніки, акти, а також на народні перекази, свідчення сучасників. Найбільше публікацій (більше 40) належить співробітнику її редакції отцю Василю Чернецькому про Сокальщину, Жовківщину, Яворівщину та Василіанський Чин: “Монастир оо. Василян в Кристинополі”, “церква в селі Добрачин в окрузі Сокальськiм”, “Монастир оо. Василян в Крехові”, “Монастир Василянок в Яворові”. Змістовними також були історичні розвідки священника І. Любавина “церква Воздвиження Чесного Хреста в Тернополі”, ієромонаха І. Мальчинського “Монастир оо. Василян в Бучачі”, священника В. Кальби “Моці святого Іоана Хрестителя в Бережанах”, І.

Копертинського “Пам’ятка з Зарваниці”. Чільне місце на сторінках видання займали розповіді про історію сільських церков, їх мистецько-архітектурні описи¹⁴⁶. Церковне керівництво підтримувало і наукові проекти НТШ, зокрема її Археографічної комісії (заснована 1896 р., голова Михайло Грушевський, заступник Іван Франко), яка розгорнула широку дослідницьку програму щодо публікації “актів до церковної унії”. Відтак, на сторінках “Записок НТШ” з’явилося ряд статей з історії церкви: про життя сільських парохів у Галичині XVIII ст. (М. Зубрицький), анотації на друковані пастирські послання львівських єпископів (І. Левицький) та ін.¹⁴⁷

Вагомий внесок зробило галицьке духовенство в український кооперативний рух. Львівський священик Євген Дуткевич 1883 р. став співзасновником товариства “Народна Торговля”, яке за короткий час охопило своїми філіями всю Галичину й нараховувало сотні сільських крамниць. Згодом на селі постали нові кооперативи, зокрема молочарський, початок якому дав священик із Стрийщини Остап Нижанківський. Невдовзі у цьому ж повіті зародився союз молочарень, відомий у всій Східній Європі “Маслосоюз”, серед засновників якого були священики О. Нижанківський, К. Петрушевич, Є. Борачок. Відзначимо, що із господарськими і агрономічними журналами і часописами краю тісно співпрацювали священики, зокрема Є. Качала, Д. Тинячкевич, І. Кобринський, брати Дуткевичі, Т. Войнаровський, І. Раковський та ін.

Ще одним показником зрілості спільноти, його активного націотворення стала політизація національного руху, а відтак створення політичних інституцій громадянського співжиття. 1890 р. у Львові створено Русько-українську радикальну партію, до керівництва якої увійшли Іван Франко, Михайло Павлик, Остап Терлецький, В’ячеслав Будзиновський, Володимир Охримович та інші. Партія відстоювала позиції політичної самостійності України і у своїй діяльності прагнула поєднати теоретичні засади соціалізму із захистом соціальних і національних інтересів українського народу. Соціальною опорою партії, на думку її керівників, були селянські маси¹⁴⁸. Згодом засновано центристську Українську

національно- демократичну партію (1899)¹⁴⁹ та марксистського спрямування Українську соціал-демократичну (1899). За сприяння митрополита Сильвестра Сембратовича 1896 р. утворено Русько-український християнський союз - українську партію клерикального характеру. Формування партійної системи в Галичині на зламі XIX-XX ст. засвідчило зрілість національного руху, зміну його характеру - з національно-культурного до радикально-політичного. Провідне становище невдовзі зайняла Українська національно-демократична партія. Вона була найчисельнішою та найвпливовішою і обстоювала гасла демократичного націоналізму, соціальних реформ, стояла на позиції політичної, економічної і культурної незалежності, поділу Галичини на польську (Західну) і українську (Східну), створення з національною культурною автономією у рамках Австро-Угорщини, але із окремим сеймом і адміністрацією. Націонал-демократи були популярними й в Буковині, де працювало чимало галицької інтелігенції греко-католицького віросповідання, діяли греко- католицькі громади. Одна з них була заснована ще 1887 р. як спротив проти румунізації богослужіння у період правління буковинського митрополита Сильвестра (Мочара- Ардрієвича), коли з 1880 р. почався тотальний наступ на українців у церкві. Зокрема, у своїй книзі “Апології” він намагався довести хибність зв’язків православних буковинців із галичанами - греко-католиками¹⁵⁰.

Тісно пов’язаний з Греко-католицькою церквою Католицький союз, з 1911 р. - Християнсько-суспільна партія посідала праве крило національного руху. Її головою і редактором партійного органу “Руслан” був талановитий педагог, історик і громадсько-політичний діяч Олександр Барвінський (1847-1926) - посол Галицького сейму і австрійського парламенту, дійсний член НТШ¹⁵¹. Він відстоював політику “нової ери”, тобто порозуміння між українцями і поляками в Галичині, можливість національно-політичного і культурно-економічного розвитку обох народів у рамках австрійської державності. А втім, прихильників цієї концепції серед українців було мало. Загалом нові партії активною

політичною і парламентською діяльністю сприяли піднесенню національного руху, оскільки формували його ідеологію і політичну доктрину, суттєво впливали на свідомість електорату й досягнення мети державно-соборницького відродження¹⁵².

Багатовекторний процес національного руху в Галичині включав й конструктивну діяльність Чину св. Василя Великого. Слід відзначити, що після заборони австрійським урядом зв'язку з Римом, закриття багатьох монастирів і монастирських шкіл, обмеження обітів чернецтва і підпорядкування монастирів місцевим єпископам Чин перебував до 1880-х років у стані занепаду й налічував у Галичині всього 14 монастирів, в яких перебувало 60 ченців¹⁵³. Активізація процесу національного відродження в Галичині і ефективна діяльність Греко-католицької церкви спонукали керівництво Чину до радикальних реформ. Підтриманий Галицьким митрополитом Йосифом Сембратовичем протоігумен Галицької провінції ЧСВВ о. К. Сарницький надіслав Папі Леву XIII проект реформи, який був схвально сприйнятий Ватиканом. В Апостольському Листі до Львова від 12 травня 1882 р. "Особлива Охорона" викладено програму реформи, згідно з якою оо. Василіяни підлягали безпосередньо Риму, реалізація заходів покладалася на єзуїтів. Головним завданням Чину визначено: поширення і зміцнення єдності українців Галичини з Апостольським Престолом і католицькою вірою; просвіта і релігійне виховання українського народу, зокрема молоді; вишкіл високоосвічених, відданих справі церкви і народу священників, душпастирів, діячів церковної ієрархії. "Сподіваємося, що Василіянський Чин Русинів в Галичині, - писав у Листі Папа Лев XIII, - за допомогою Божою, в надії давньої слави і вправний у всякій чесноті, легко досягне те, що намітили були і його засновник Василій, і відновитель Йосафат, а саме: щоб католицьке ім'я одних зберігати, серед інших поширювати, забезпечити давню злуку того народу з Римською церквою, даючи католицьким Єпископам Русинів учених, діяльних і добрих духом оживлених допоміжників"¹⁵⁴. Реформування розпочалося відкриттям новіціату

в Добромилі, де цілий рік новики навчалися, потім протягом трьох років студювали філософію, теологію, риторику у монастирях Галичини, відтак могли отримати сан священника.

Галицька громадськість і греко-католицьке духовенство зустріли реформування Чину Василіян неоднозначно, вважаючи, що єзуїти його денаціоналізують. Тож реформа затягнулася до 1911 р. Але згодом всі переконалися, що завдяки реформі Чин таки було врятовано, а Греко-католицька церква поповнилася непересічними його вихованцями. 1888 р. до оновленого Чину вступив послушником майбутній митрополит Андрей Шептицький. Із лав Чину вийшли всі майбутні єпископи, відомі ієрархи П. Філяс, С. Ортинський, М. Лончина, Є. Ломницький, Ю. Дацій. “Зреформований Чин,-писав Іван Франко, - видав ряд мужів, що, незважаючи на свій щирий католицизм, не тільки не затратили почуття своєї національності, але поробилися завзятими народовцями”¹⁵⁵. Василіяни розгорнули широку апостольську працю в Галичині: лише у 1889-1893 рр. вони провели близько 200 місій, переважно в селах. Були засновані й плідно працювали популярні серед галичан релігійні товариства-Апостольство Молитви (близько 500 тис. членів), Марійські Дружини (25 тис.). Напередодні Першої світової війни у краї діяло 16 василіянських монастирів, в яких перебувало 211 ченців і 23 новики¹⁵⁶.

Велике значення у морально-релігійному вихованні, піднесенні національної свідомості галичан мала видавнича діяльність Василіян. “Якщо б Василіяни, крім печатання книг не принесли жадних заслуг для українського народу, - писав митрополит Спиридон Литвинович, - то вже тим одним заслужили вони собі вічну його вдячність”¹⁵⁷. Головним осередком василіянського книговидання стала Жовква, де влітку 1895 р. при монастирі засновано велику друкарню, а 1898 р. власне видавництво, одним із засновників якого був тодішній ігумен Онуфріївського василіянського монастиря Андрей Шептицький. Наприкінці ХІХ ст. Василіяни щорічно видавали два десятки книг, наклад деяких сягав 10-12 тис. примірників, та місячник “Місіонар”

(з 1 травня 1897 р.) накладом 20 тис.¹⁵⁸ Надруковані у Жовкві книги, календарі, образки розповсюджувалися й поза межами краю.

Зауважимо, що останнє десятиліття XIX ст. характеризувалося великим потоком еміграції галичан за океан (близько 80 тис. осіб), який за наступне десятиліття склав більше як 224 тис., головно селянства. За цих умов саме Василіанський Чин, зокрема Галицька провінція надіслала місіонерів в українські поселення Канади, США, Бразилії та Аргентини. На початку XX ст. вони об'єднались у дві заокеанські місії (в Канаді і Бразилії), загальне керівництво якими здійснював єпископ С. Ортинський, що згодом відбув у США¹⁵⁹. Успішному розвитку і діяльності Галицької провінції Василіанського Чину значною мірою сприяли митрополити, зокрема Сильвестр Сембратович (1885-1898), а згодом Андрей Шептицький.

Сильвестр Сембратович народився у сім'ї пароха Домниці на Лемківщині. Закінчив богословські студії у колегії Папи Урбана VIII у Римі, висвятився 1860 р., там же склав докторат. З 1869 р. професор теології Львівського університету, декан богословського факультету у 1872-1873 і 1878-1879 рр. Пропагував концепцію української нації як спільноти насамперед конфесійної, ініціював реформи в дусі вестернізації Греко-католицької церкви, прагнув відновлення унії в Наддніпрянщині. Призначений митрополитом завдяки протекції польських політиків з метою організації ефективного протистояння москвофілам, в руках яких в той час перебувала церковна ієрархія¹⁶⁰.

За митрополита С. Сембратовича у житті Греко-католицької церкви сталися дві визначні події. 1885 р. нарешті створено Станіславівську єпархію. Її першим єпископом став ректор духовної семінарії у Відні, визначний богослов та історик Української церкви о. Юліан Пелеш, з рук якого отримав священництво Андрей Шептицький.

Юліан Пелеш народився 3 січня 1843 р. у с. Смереківці Ясельського повіту на Лемківщині в сім'ї вчителя народної школи. Гімназійну освіту здобув у Пряшеві та Перемиській гімназії (1863).

Після закінчення Віденської духовної семінарії та висвячення (1867) став докторантом богослов'я в австрійській столиці, а згодом парохом церкви св. Варвари. З 6 червня 1883 р. - декан руської митрополичої капітули у Львові, а з 12 лютого 1885 р. - перший єпископ у Станиславові. Його резиденцією був відреставрований Свято-Воскресенський катедральний собор (до 1848 р. - напівзруйнований єзуїтський костюл, закритий австрійським урядом ще 1773 р.). У 1891-1896 рр. - Перемиський єпископ. Помер 10 квітня 1896 р. у Перемишлі. Автор двотомної "Історії унії Української церкви з Римом" (1880). У некролозі, що був опублікований у львівському "Ділі" (1896. -№ 80) зазначено, що Юліан Пелеш "був чоловіком правого характеру і добрим Русином..., чоловіком праці, про що свідчать його твори письменницькі та його урядова діяльність на кождім становищі"¹⁶¹. Як відомо, другим станіславівським греко-католицьким єпископом у 1891-1899 рр. був Ю. Куїловський, у 1899-1901 рр. - А. Шептицький, у 1901-1945 рр. - Г. Хомишин, а у 1929- 1945 рр. - єпископом-помічником Й. Лятишевський¹⁶².

Загалом наприкінці ХІХ ст. Галицька митрополія мала на українських землях Австро-Угорщини п'ять єпархій: Львівсько-Галицько-Каменецьку, якою правив митрополит за допомогою єпископа-помічника, Перемисько-Самбірсько-Сяноцьку, Станіславівську, Мукачівсько-Ужгородську і Пряшівську. Другою помітною подією став Львівський синод у вересні-жовтні 1891 р. за участю трьох єпископів, 160 священників і папського легата. Він упорядкував церковний правопорядок, судівництво й літургію, ствердив вірність греко-католиків Апостольському Престолові. А загалом сприяв поживленню національного життя у церковно-релігійній та суспільно-політичній сферах¹⁶³.

Упорядкування церковних структур і правопорядку, наявність високоосвіченого і працюючого кліру сприяли впливу церкви на суспільно-політичне життя регіону. Зрозуміло, що цей вплив здійснювався опосередковано. Політичний провід національного

руху здебільшого походив із середовища духовенства, як то О. Огоновський, О. Барвінський, Є. Олесницький, К. Левицький, Є. Петрушевич,

В. Охримович, Л. Цегельський та інші керівники політичних партій і громадських організацій.

Після синоду 1891 р. пожвавилось духовне і суспільно-політичне життя греко-католиків. Зусиллями церкви засновувались різні громадсько-релігійні структури: Місійне товариство св. Павла; Товариство допомоги бідним парафіям св. Петра; Інститут св. Йосафата для виховання молоді; благодійні організації Сестер Службниць, які опікувалися дітьми і немічними. Розгортав діяльність Католицький русько-український союз на чолі з Олександром Барвінським. Його пресовим органом був популярний часопис “Руслан”, редактором якого працював майбутній отаман УСС—УГА Сень Горук¹⁶⁴. Плідна діяльність церкви, зокрема митрополита Сильвестра Сембратовича отримала високу оцінку Апостольського Престолу. На урочистому відзначенні в Римі 300-ліття Берестейської Унії Папа Лев XIII присвятив Українській церкві промову та іменував митрополита Сембратовича кардиналом.

Греко-католицька церква вступила у ХХ століття з вагомими досягненнями: втрата лідерства у процесах політичного націотворення не позбавила її ролі етнодуховного провідника католиків східного обряду Галичини і Закарпаття. Випробування попередніх століть засвідчили, що церква та її вірні готові включитися у визвольні змагання не лише за національно-культурні права, але й боротьбу за державність і соборність України.

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. V. - Київ, 1994. - С. 508.

² Гель І. Духовність України і спільний європейський дім // Україна. Наука і культура. Вип. 26-27. - Київ: Знання, 1993. - С. 132.

³ Колодний А. Релігієзнавство як складова українознавства // Другий міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення. - Львів, 1994. - С. 131. Згідно з соціальним моніторингом Інституту соціології НАН України (2000) 68,3% громадян України є віруючими.

- ⁴ Див.: Пап Степан. Історія Закарпаття. Т. 1. - Івано-Франківськ, 2001. - С.234- 236.
- ⁵ Див.: Рокка-ІЛсгата. 1000 кй sa.siad.stwa. Т. 1 - РпгетуяІ, 1990.-5.39-133; Т.3.-1996.-5.21-36.
- "Історія України / Заг. ред. В.Смоля. 3-є вид. - Київ, 2002. - С.32-33.
- ⁷ Андрієнко О. З історії Української церкви // Київська старовина. - 1992. - № 1.-С. 136.
- "Санеляк Андрій. Київська церква на слов'янському Сході. - Буенос-Айрес; Львів, 1999.-С. 7.
- ⁷ Паславський Іван. Берестейська Унія і українська християнська традиція. - Львів: Місіонер, 1997. - С. 6.
- "Полонська-Василенко Наталія. Історія України. Т. 1. - Київ: Л і б і д ь, 1992. - С. 94.
- " Паславський Іван. Вказана праця. - С. 8-9.
- ¹² Нагаєвський І., о. Кирило-Методіївське християнство в Русі-Україні // Записки ЧСВВ. - Рим, 1954.-Т. V.-Серія II, Секція 1.-С. 125. "Детальніше див.: Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Т. 1. - Рим; Нью-Йорк, 1965.-С. 108.
- ¹⁴ Полонська-Василенко Наталія. Вказана праця. - С. 236.
- "Сімкало М., о. Берестейський собор і його значення // Берестейська Унія (1596-1996). Статті і матеріали.-Львів: Логос, 1990.-С. 75.
- "Степовик Д. Множинність і єдність церкви // Київська Старовина. - 1993. - №5.-С. 10.
- "Детальніше див.: Київська Русь: культура, традиції /Відп. ред. Я.Ісаєвич. -Київ, 1982; Крип'якевич І. Галицько-волинське князівство. - Львів, 1999; Ісаєвич Я. Галицько-волинська держава. - Львів, 1999; Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави.-Львів, 1999.
- ¹¹¹ Див.: Грушевський М. Історія України-Руси. Т. V. - Київ, 1994. - С. 508; Т. III.-Київ, 1993.-С.69-73.
- "Панас Кость, о. Історія Української церкви.-Львів, 1992. -С. 44; Львів: історичні нариси.-Львів, 1996.-С.521.
- "Полонська-Василенко Наталія. Вказана праця. - С. 374.
- ²¹ Нагаєвський І., о. Католицька церква в минулому і сучасному України. - Філадельфія, 1950.-С. 27-28.
- ²² Чубатий М., о. Вказана праця. - Т. 2. - С. 164. Див. також: Пашук А. Українська церква і незалежність України. - Львів, 2003.-С.46-57.
- ²³ Сапеляк Андрій. Вказана праця. - С. 15.
- ²⁴ Сліпий Йосиф, митрополит. Історія Вселенської церкви на Україні. Т. IV. Ч. 2.-Рим, 1994.-С. 29; Грушевський М. Історія України Руси. Т. У.-С. 590-618.
- ²⁵ Див.: Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI- XVIII ст. - Київ, 1966; його ж. Львівське успенське братство, його школа і друкарня //Львів: історичні нариси. - С.82-89.
- ²⁶ Федорів Юрій, о. Історія церкви в Україні. - Торонто, 1967. - С. 151. Про гюлонізаційні процеси на Прикарпатті та антифеодальний рух опришків у XVI-XVIII ст. детальніше див.; Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Вид.2, доп. Т.3. - Івано-Франківськ, 2004. - С.64-175.
- ²⁷ Нагаєвський І., о. Католицька церква в минулому і сучасному України. - Філадельфія, 1950.-С. 41.
- ²⁸ Паславський Іван. Вказана праця. - С. 37.
- ²⁹ Паславський Іван. Іпатій Потій. До 450-річчя від дня народження // Ратуша. - 1991. - 28 вересня.

- ³⁰Там само. - 30 вересня - 1 жовтня.
- ³¹ Сенік Софія. Передумови Берестейської Унії // Основні документи Берестейської унії. - С.57-58.
- ³²Євсєєва Т.М. Церковна еліта та її роль у процесі формування політичної самосвідомості в Україні // Український історичний журнал. - 1999. - №2.-С. 99.
- ³³Мудрий Софрон, о. Нарис історії церкви в Україні. - Рим; Львів: Вид-во оо. Василян, 1995.-С. 158-161.
- ³⁴Сапеляк Андрій. Вказана праця. - С. 28.
- ³⁵Кметь В. Львівська єпархія: короткий огляд історії// Шематизм Львівсько- Сокальської Української Православної церкви Київського Патріархату. 2000 рік. - Львів, 2000. - С. 17-19.
- ³⁶Завірач Василь, о. Флорентійський Вселенський Собор і Берестейська унія // Берестейська Унія (1596-1996). - С. 65.
- ³⁷Див.: Грушевський М. Історія України-Руси. Т. V. - Київ, 1994. - С.596-603.
- ³⁸Сапеляк Андрій. Вказана праця. -С. 40.
- ³⁹Детальніше див.: Грушевський М. Історія України -Руси. Т. У-Київ, 1994. - С. 605-612.
- ⁴⁰Там само.
- ⁴¹Панас Кость, о. Вказана праця. - С. 77-78; Пашук А. Українська церква і незалежність України. - С.94-106, 126; Кальницький М., Малаков Д., Юркова О. Нариси з історії Києва. - Київ, 2002. - С. 107-109.
- ⁴²Ісаїв П. Історія церкви // Енциклопедія українства. Загальна частина. Т. 2. -Київ, 1995.- С.613.
- ⁴³Там само. - С. 616; Пашук А. Українська церква і незалежність України. - С. 138-188.
- ⁴⁴Сапеляк Андрій. Вказана праця. - С. 8.
- ⁴⁵Паславський Іван. Берестейська унія і українська християнська традиція. - С. 54—55.
- ⁴⁶Сліпий Йосиф, митрополит. Історія... - С. 30-113.
- ⁴⁷Мишанич Олекса. Берестейська Унія у наукових працях митрополита Йосифа Сліпого // 1994. - Б. 98.
- ⁴⁸Іванишин Василь. Українська церква і процес національного відродження.-Дрогобич, 1990.-С. 77-78.
- ⁴⁹Про причини, рушійні сили, характер і наслідки революції див.: Смолій В. А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648— 1676 рр.). - Київ, 1999; Смолій В. А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет. - Київ, 1993; Сергійчук В.І. Іменем Війська запорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI - середини XVII століття. - Київ, 1991; Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. -Львів, 1990; Грабовецький В.В. Селянський рух на Прикарпатті (XVII- XVIII ст.). - Київ, 1962; його ж. Західноукраїнські землі в період народно- визвольної війни 1648-1654 рр. - Київ, 1972; його ж. Люстрована історія Прикарпаття. Вид.2. Т.3. - Івано-Франківськ, 2004.
- ⁵⁰Шептицький Андрей, митрополит. Як будувати рідну хату? // Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали і документи (1865-1944 рр.). - Львів; Івано-Франківськ: Олір, 1995. -С. 90,97.
- ⁵¹Степовик Дмитро. Множинність і єдність церкви // Київська старовина. - 1993.-№5.- С. 12.
- ⁵²Фурса М. Берестейська унія в контексті розвитку культури: традиційність і

- традиціоналізм // Берестейська Унія (1596-1996). - С. 55.
- ⁵⁵ Див.: Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. - Львів, 2002.- С.276-285.
- ⁵⁴ Детальніше див.: Стоколос Н. Українська церква у контексті конфесійних трансформацій на Правобережній Україні під владою Російської імперії // Український історичний журнал. -2002. -№ 4. - С.94-109.
- ⁵⁵ Стеблецький С. Переслідування української і білоруської католицької церкви російськими царями.-Мюнхен, 1954.-С.25-82.
- ⁵⁶ Липинський Вячеслав. Релігія і церква в історії України. - Філадельфія, 1925.-С. 52.
- ⁵⁷ Див.: Пинчук Ю.А. Исторические взгляды Н.И.Костомарова (Критический очерк).- Киев, 1984.
- ⁵⁸ Музичка І., о. Ювілей Берестейської Унії // Берестейська Унія (1596— 1996).-С. 129.
- ⁵⁹ Берестейське церковне з'єднання.-Львів: Свічадо, 1994.-С. 18-19.
- ⁶⁰ Дорошенко Дмитро. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу. - Берлін, 1940. - С. 31.
- ⁶¹ Кочан Н. Уніатські церкви // Людина і світ. -1992. - № 11-12. - С. 41.
- “Власовський Іван. Нариси історії Української православної церкви. Т. II. - Нью-Йорк, 1991.-С. 111.
- ⁶³ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 8. - Київ, 1995. - С. 15.
- ⁶⁴ Дашкевич Ярослав. Унія українців та унія вірменів: порівняльні аспекти // Берестейська Унія (1596-1996). -С. 79.
- ⁶⁵ Там само.-С. 80.
- ⁶⁶ Там само. - С. 83.
- ⁶⁷ Рибачук М.Ф., Уткін О.І., Кирюшко М.І. Національне відродження і релігія. - Київ: Україна, 1995.-С. 69-71.
- ⁶⁸ Там само.-С. 71-72.
- ⁶⁹ Майер Йанн. Греко-католики сегодня, или Каково это - жить на границе между Востоком и Западом // 400 лет Брестской унии. 1596-1996. Критическая переоценка. Сборник материалов международного симпозиума. - Неймеген, 1996. - С. 88-93.
- ⁷⁰ Суттир Эрнст Кристоф. Восточные церкви в унии с Римом // 400 лет Брестской унии... - С. 239-240.
- ⁷¹ Патрило Исидор, отець. Берестейська церковна унія - важлива віха у відновленні єдності християнської церкви // Календар Світла на 2001 р. - Торонто; Львів, 2001. -С. 106.
- ⁷² Сверстюк Є. Свобода слова і культурної думки // Україна в сучасному світі.-Київ, 1990.-С. 15.
- ⁷³ Верига Василь. Нариси історії України (кінець XVIII- початок XX ст.) - Львів: Світ, 1996.-С. 145.
- ⁷⁴ Великий А. Г., ЧСВВ. З літопису християнської України. Т. VIII: XIX ст. - Рим: Видво оо. Василіян, 1976. - С. 48-49; Історія України. - Львів: Світ, 1996. -С. 159.
- ⁷⁵ Федорів Юрій, о. Історія церкви в Україні. - Торонто, 1967. - С. 25; С. 258- 259; Ададуrow В. Львів у наполеонівську епоху // Львів: місто - суспільство - культура: Збірник наук, праць / За ред. М. Мудрого. - Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1999. -С. 209.
- ⁷⁶ Великий А. Г., ЧСВВ. Вказана праця. -С. 10!.
- ⁷⁷ Після Теодора Лаврецького з 1835 р. 46 років душпастирував о. Т.Мак- симович. При

ньому в східному стилі виготовлено в Італії іконостас і вітвар. Чудотворну ікону Матері Божої написано у Кракові 1879 р. 1880 р. місцевих греко-католиків відвідав митрополит Йосиф Сембратович. З кінця XIX ст. парохію підпорядковано Станіславівській єпархії; її єпископ Андрей Шептицький 1900 р. відвідав, крім Чернівців, Вашківці, Кіцмані, Заставну, Садгору, Сторожинець. До Успенської церкви регулярно ходили професори університету Ігнатій Онишкевич, Степан Смаль-Стоцький, Омелян Калужський, громадсько-культурні діячі І.Тимінський, А.Шанковський, С.Винницький, І.Окуневський, письменники Ю.Федькович, О.Кобиланська; при ній діяло перше жіноче товариство на Буковині “Мироносиці”. У міжвоєнний період чернівецьку та інші 19 громад (близько 16 тис. осіб) перепідпорядковано місту Блаж Трансільванської митрополії Румунії. Після 1946 р. Успенську церкву підпорядкували Московському патріархату, а частина вірних перейшла до римо-католицького костелу. 1960 р. церкву закрито повністю, а іконостас перенесено у церкву святого Миколая на вул. Руську. 1 лише 8 січня 1990 р. чернівецькі греко-католики на чолі з о. Миколаєм Сінкайлом провели першу легальну відправу біля дверей Успенського собору. Під тиском демократичних сил 6 жовтня 1991 р. собор було знову відкрито, його одразу ж відвідав кардинал Мирослав Любачівський. 1995 р. у собор повернуто іконостас і два вітвари. Того року в Чернівецькій області діяло 17 греко-католицьких громад, зокрема у Чернівцях, Садгорі, Вижниці, Вашківцях, Путині, Селятині, Топорівцях, Рідківцях, Давиденях, Кіцмані, Глибокій, Погорилівці, Великому Кучурові, Боянах, Сторожинці. Див. також: Карачко Степан. Греко-католицька церква на Буковині // *Нова зоря*. - 1996. - Серпень. - Ч. 23; Його ж. Українська Греко-католицька церква на Буковині // *Католицький щорічник*. 1996. - Київ, 1996. - С.78- 80; Сайко Д. До питання про формування греко-католицької конфесії на Буковині (остання чверть XVIII - початок XIX ст.) // *Питання історії України. Збірник наук, статей*. Т.6. - Чернівці, 2003. - С.203-206; Яворська І. Деякі аспекти церковної політики Австрії XVIII-XIX ст. на Буковині // *Там само*. - С.206-209; Костецький К. Хроніка парохії греко-католицької Чернівцях від основания аж до часу біжу чого 26/2.1912 // *Буковинський журнал*. -1996. - 4.3-4. - С.97-114; 1997. - Ч. 1. - С.76-82; 4.2. - С. 142-157.

⁷⁸Полек В. Священик-меценат // *Нова Зоря*. - 1991. - Вересень. - Ч.25-26.

⁷⁹ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. - Київ: Либідь, 1999. -С. 227.

⁸⁰ Верига Василь. Вказана праця. - С. 148-149.

⁸¹ Сапеляк Андрій, владика. Українська церква на слов'янському Сході. - Буенос-Айрес; Львів, 1999.-С. 101.

⁸² Петрів І. Митрополит Михайло Левицький - перший кардинал-українець // *Берестейська Унія (1596-1996)*. Статті і матеріали. - Львів: Логос, 1996. -С. 187.

⁸³Дяко-вчительський інститут розпочав діяльність 1 жовтня 1817 р. 24 серпня 1818р. цар Франц І затвердив його статут. За розпорядженням галицького губернатора дяко-вчителів звільнили від служби в армії. Для потреб цього навчального закладу новий перемиський владика І. Снігурський виділив село Новосільці Сянської округи та призначив частину доходу з посілости в Перемишлі. Будинок у Перемишлі, де навчання проводилося до вересня 1939 р., зберігся до наших днів. Див.: Ясіновський Ю. Дяко-учительський інститут у Перемишлі // *Перемишль і Перемиська земля протягом віків*. - Перемишль; Львів, 2003. -С.249-259.

- “84.Єпископ Снігурський купив друкарню у 1829 р. У ній побачили світ книги: “Руское весіля” Йосифа Лозинського (1835), “Азбука і абецадло” Маркіяна Шашкевича. Див.: Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Вип.3. - Перемишль; Львів, 2003. - С.22-23.
- ⁸⁵ Див.: Лірвак з-над Сяну: Перемиські друки середини ХІХ століття / Упор. В. Пилипович. - Перемишль, 2001. - 451 с.; Дух і ревність. Владика Снігурський та інші перемишляни / Упор. В. Пилипович. - Перемишль; Львів, 2002. -498 с.
- “86.Великий А. Г. Вказана праця. - С. 102-104,105.
- ⁸⁷ “Русалка Дністрова”: Документи і матеріали / Упор. Ф. І. Стеблій та ін. - Київ: Наук, думка, 1989. -С. 243-244.
- ⁸⁸ Грицак Ярослав. Національне відродження (кінець ХVІІІ— початок ХХ ст.) // Історія України. Вид. 2-ге. - Львів: Світ, 1998. - С. 190.
- ⁸⁹ Верига Василь. Вказана праця.-С. 154,156; В. Дрібниця, О. Реєнт. Історія України. Навч. пос. для 9 кл. - Київ: Фаренгейт, 2000. - С.43-65.
- ⁹⁰ Великий А. Г. Вказана праця. -С. 113.
- ⁹¹ Грушевський Михайло. З історії релігійної думки на Україні. - Вінніпег; Мюнхен; Детройт: 1962.-С. 136.
- ⁹² Цит. за: Великий А. Г. З літопису християнської України. - Рим Т. VІІІ: ХІХ ст. - Рим, 1976.-С. 113-114.
- ⁹³ Дорошенко Дмитро. Нарис історії України. Т. ІІ. - С. 302. Дорошенко Дмитро. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу. - Берлін, 1940. -С. 40.
- ⁹⁴ “Русалка Дністрова”: Документи і матеріали. - С. 75,98; Шашкевичіана. Вип. 1-2.-С. 230.
- ⁹⁶Палонська-Василенко Наталія. Історія України. Т. 2. - Київ: Либідь, 1992. - С. 327.
- ⁹⁷Франко Іван. Критичні письма о галицькій інтелігенції. Зібрання творів: В 50 т.Т. 26.- Київ, 1980.-С. 90; Т. 47.-Київ, 1986.-С. 112.
- 98.Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки у ХІХ сторіччі. - Мюнхен, 1969.-С. 23.
- "Центральний державний історичний архів України у Львові (далі - ЦДІАУЛ).-Ф. 146, оп. 7, спр. 2772, арк. 123-124.
- "Русалка Дністрова": Документи і матеріали. - С. 309,357.
- ¹⁰¹ Верига Василь. Вказана праця. - С. 166.
- ¹⁰² Пап С. Історія Закарпаття. Т.3. - Івано-Франківськ, 2003. - С. 140-151.
- ¹⁰³ Там само. - С.379-387;Дрібниця В., Реєнт О. Історія України. - С. 106-109.
- ¹⁰⁴ Див.: Головна Руська Рада. 1848-1851. Протоколи засідань і книга кореспонденції / За ред. О. Турія. - Львів, 2002. - С.Х-XXXІІ; Великий А. Г. Вказана праця. - С. 114-115.
- ¹⁰⁵ “Русалка Дністрова”: Документи і матеріали. - С. 247-251.
- ¹⁰⁶ Турій Олег. Конфесійно-обрядовий чинник у національній ідентифікації українців Галичини в середині ХІХ століття // Записки НТШ. Т. ССХХХІІІ. - Львів: НТШ, 1997. - С. 75.
- ¹⁰⁷ Яхимович Григорій нар. у сім’ї пароха с.Підбірці на Львівщині. Навчався у Львівській і Віденській духовних семінаріях, висвятився 1816 р. З 1837 р. декан теологічного факультету, а в 1860-61 - ректор Львівського університету. Організатор також Галицько-Руської Матиці і Народного Дому.

- ¹⁰⁸ Куземський Михайло нар. в сім'ї пароха с.Шибалин на Бережанщині. Закінчив Львівську духовну семінарію. У 1832-1836 рр. - парох містечка Заложці, 1836-1837 рр.-духівник львівського собору Святого Юра, у 1868-1871 рр. - єпископ Хомської єпархії у Російській імперії. Не погоджуючись з курсом російського уряду на ліквідацію унії, подав у відставку, повернувся в Галичину (с.Ляшки Горішні), де купив земельний маєток. Перший голова Народного Дому (1848-1868), організатор виборчої кампанії до Сейму 1867 р. Кавалер командорського ордена Франца-Йосифа І і російського ордена Святої Анни з золотою короною. Детальніше див.: Чорновол І. Українська фракція Галицького краєвого сейму 1861-1901 (нарис з історії українського парламентаризму). - Львів, 2002. - С.247.
- ¹⁰⁹⁻¹¹⁰ Малиновський Михайло закінчив Львівську духовну семінарію. Архипресвітер, вікарій і перший проповідник собору Святого Юра (з 1842 р.), адміністратор митрополичої дієцезії після смерті митрополита С. Литвиновича. Член-засновник і довголітній голова Галицько-Руської Матиці і Народного Дому, член Ставропигійського інституту. Автор низки історичних праць. Див.: Головна Руська Рада. 1848-1851.-Львів, 2002,- С.4,10,14,21,23,27-30,32-206. ""Великий А. Г. Вказана праця. - С. 118; Верига Василь. Вказана праця. - С. 167; Зоря Галицька, - 1848,- 15 травня.
- ¹¹¹ Головна Руська Рада. 1848-1851. - С.ХХІ У-ХХУ.
- ¹¹² Мудрий Софрон, о. Нарис історії церкви в Україні. - Рим; Львів; Вид-во оо. Василян, 1995. - С. 311.
- ¹¹³ Гинилевич Григорій нар. у Яворові на Львівщині. Закінчив Львівську і Віденську духовні семінарії. Священик Перемиської кафедральної церкви. З 1847 р. - крилошанин Перемиської капітули, парох Яворова. Член Головної Руської ради, учасник Собору руських учених та Слов'янського з'їзду у Празі 1848 р. Організатор єдиного в Галичині відділу української Національної гвардії, що налічував 300 осіб (1848). Посол Галицького сейму у 1861-1866 рр.
- ¹¹⁴ Великий А. Г. Вказана праця. - С. 119; Сухий О. Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно- політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті. - Львів, 2003. - С.250-311.
- ¹¹⁵ Галицькі митрополити. Біографічний довідник.-Львів: Логос, 1992.-С. 32.
- ""Галицькі митрополити. Біографічний довідник. - Львів: Логос, 1992. -С. 32.
- ¹¹⁷Франко Іван. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // Зібрання творів. Т. 47.- Київ, 1986.-С. 122.
- ""ЦДАУЛ.-Ф. 180, оп. 1, спр. 8, арк. 34.
- ¹¹⁹ Головна Руська Рада. 1848-1851,- С.ХХІУ-ХХУІ.
- ¹²⁰Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (ХІХ- ХХст.).-С.18-19.
- ¹²¹ Полонська-Василенко Наталія. Вказана праця. -С. 329.
- ¹²² Див.: Цюльнер Е. Історія Австрії.-Львів, 2001.-С.399-409.
- ¹²³Турій О. "Попи і хлопці": Соціальна "доктрина" греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині ХІХ століття // Ковчег. Ч.3. - Львів, 2001. - С.314- 315.
- ¹²⁴ Там само. - С.316-317; Чорновол І. Українська фракція Галицького краєвого сейму 1861-1901 (нарис з історії українського парламентаризму). - Львів, 2002. - С.82-135.
- ¹²⁵ Терлецький В. И наше слово о выборах и сойм // Слово. -1861. -11 травня.

- ¹²⁶ Турій О. Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині XIX ст. // Ковчег. 4.2. - Львів, 2000. - С.115-118.
- ¹²⁷ Арсенич П. Греко-католицькі священники в національних змаганнях українців Галичини // Нова Зоря. - 1991. - Квітень. - 4.5-6.
- ¹²⁸ Великий А. Г. Вказана праця.-С. 154.
- ¹²⁹ Див.: Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині XIV - на початку XV ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип.34. - Львів, 1999. -С.231-268; Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині // Ковчег. 4.4. - Львів, 2003. -С.67-85. ¹³⁰ Федорів Юрій. Вказана праця. - С. 311.
- ¹³¹ Верига Василь. Вказана праця. - С. 200.
- ¹³² Стеблій Феодосій. Духовний П'ємонт українців // Львівщина. Історико- культурні та краєзнавчі нариси.-Львів: Центр Європи, 1998.-С. 208- 209.
- ¹³³ Верига Василь. Вказана праця. -С. 200; Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Вид.2. Т.3. - С.353-354.
- ¹³⁴ Степан Качала - священник, журналіст, історик, меценат. Закінчив Львівську духовну семінарію, висвятився 1842 р. Багаторічний парох Збаразького повіту, з перервами займав посаду Збаразького декана. Член-засновник Галицько-Руської Матиці, Народного Дому, Товариства ім. Шевченка, Народної Ради, Руського педагогічного товариства. Автор публікацій у пресі народовців та історичних праць. Частину свого маєтку заповів громадським установам народовців. Див.: Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка НАН України. Відділ рукописів. Ф. 167, оп.1 1, спр. 1387.28арк.,с. 46-259.
- ¹³⁵ Див.: Товариство “Просвіта” у Львові. Статути / Упор. В. Пашук. - Львів, 1999.-272 с.
- ¹³⁶ Верига Василь. Вказана праця.-С. 195.
- ¹³⁷ Там само. - С. 196; Пашук Володимир. Товариство “Просвіта” у Львові // Львів. Історичні нариси. - Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996.-С. 245.
- ¹³⁸ Качковський Михайло (1802-1872) нар. в сім'ї пароха с. Дубно Ланцутського повіту. Закінчив філософський і правничий факультети Львівського університету (1827). Довгі роки працював судовим радником у Самборі; одним з перших суддів урядував українською мовою. Його коштом видавався львівський часопис “Слово”. Помер під час подорожі до Санкт Петербурга на холеру. По собі залишив 50 тис. золотих римських, які заповів на підтримку книговидання. Ці кошти стали фінансовою базою для заснованого у серпні 1874 р. москвофілами просвітницького товариства його імені. У складі першого правління (вісім осіб) було шість греко-католицьких священників. Див.: Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка НАН України. Відділ рукописів. - Ф. 167, оп. 11, спр. 1390. 41 арк., с. 82; Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). - Львів, 2003. - С.312-351.
- ¹³⁹ Злугіо С. На чатах рідної землі. - Львів: ЛНУ, 1999. - С. 264-269.
- ¹⁴⁰ Арсенич П. Греко-католицькі священники в національних змаганнях українців Галичини // Нова Зоря. - 1991. - Квітень. - 4.5-6.
- ¹⁴¹ Ліщинський І. “І в мене був свій рідний край...” // Нова Зоря. -1997. -15 липня.
- ¹⁴² Легікий Б. У храмі Святого Юра//Там само.
- ¹⁴³ Загайкевич М. Михайло Вербицький: сторінки життя і творчості. - Львів, 1998. -148

- с.; Арсенич П. Греко-католицькі священники в національних змаганнях українців Галичини // *Нова Зоря*. - 1991. - Квітень. - 4.5-6; Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Вид.2. Т.3. -С.373-376. ¹⁴⁴ Див.: Орлевич І.В. Діяльність Львівського Ставропільського інституту (кінець XVIII - 60-і рр. XIX ст.). Автореф. дис. на здобуття наук. ступ, канд. іст. наук. - Львів, 2000. - 20 с.; Киричук О.С. Ставропільський інститут у громадському житті Галичини (друга Пол. XIX - поч. XX ст.). - Львів, 2001.- 19 с.
- ¹⁴⁵Скочиляс І. Вказана праця. - С. 9.
- ¹⁴⁶ Лахман Т. “Книжечка Миссїйна” (1890-1911) як джерело краєзнавства // *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. - Львів, 2002. - С.342-348.
- ¹⁴⁷Скочиляс І. Дослідження візитаційної документації Львівської єпархії у Галичині в другій половині XIX - першій половині XX століть // *Ковчег*. Ч.3. - Львів, 2001. - С.470-489.
- ¹⁴⁸ Див.: Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні. - С.23.
- ¹⁴⁹ У “Народній програмі” УНДП було внесено постулат про позаконфесійність партії, однак УГКЦ і далі розглядалося потужним чинником національної політики західних українців. Див.: Рясевич В. Українська національно-демократична партія (1899-1918 рр.). Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. - Львів, 1996. -С.17.
- ¹⁵⁰ Див.: Добжанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX - початку XX ст. - С.354-362.
- ¹⁵¹ Олександр Барвінський походив з сім'ї пароха с.Шляхгинці на Тернопільщині. У 1893-1897 рр. голова Наукового товариства ім.Шевченка; 1889-1895 рр. - заступник голови товариства “Просвіта”; 1891-1896 рр. - голова Руського педагогічного товариства. З його ім'ям прийнято пов'язувати “нову еру” - угоду 1890-1894 рр. між польською та українською фракціями Галицького сейму. Детальніше див.: Аркуша О. Олександр Барвінський (до 150-річчя від дня народження).-Львів, 1997; Олександр Барвінський. 1847-1927. Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського. - Львів, 2001.
- ¹⁵² Детальніше див.: Кугутяк М. Галичина. Сторінки історії. - Івано-Франківськ, 1993. -С.64-74; АркушаО. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. - С. 11 -36.
- ¹⁵³Ваврик Михайло, ЧСВВ. Нарис розвитку і стану Василіанського Чина. ХУІІ-ХХ ст. - Рим, 1979. - С. 52-53.
- ¹⁵⁴ Апостольський лист Папи Лева XIII “Про реформу Чину св. Василя Великого Української нації в Галичині // *Записки ЧСВВ*. С. 2. Т. 11. - Рим, 1982.-С.351.
- ¹⁵⁵ Цит. за: Патрило І. Нарис історії Галицької провінції ЧСВВ // *Записки ЧСВВ*. Т. II, с. 2. - Рим, 1982. - С. 67-68. Див. також: Добромільська реформа і відродження Української церкви. - Львів: Місіонер, 2003.
- ¹⁵⁶Ваврик М. Вказана праця. - С. 64-65; Історія релігії в Україні. Т.4. Католицизм. - Київ, 2001. - С.353-371.
- ¹⁵⁷ Детальніше див.: Архів Святооунфрїївського монастиря Отців Василіан (Львів). Постуляційний фонд. Боротьба за збереження національної ідеї як складова діяльності греко-католицької церкви
- ¹⁵⁸ ЦДІАУЛ. - Ф.684, оп. 1, спр. 1563, арк.70-93; Лозинський М. Видавнича діяльність Василянського Чину в умовах Добромільської реформи і в сучасний період//Добромільська реформа і відродження Української церкви. -С. 146-151.

¹⁵⁹Ваврик М. Вказана праця. -С. 67-68.

¹⁶⁰Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861-1901. - Львів, 2002. - С.258-259; Сухий О. Від русофільства до москвофільства. - С. 176-352.

¹⁶¹ Детальніше див.: Драгомирецький П. Згадаймо добрим словом (до 110- річчя заснування Станіславівської єпархії) // Нова зоря. - 1994. - Травень. - Ч. 10; Полек В. Духовна освіта на Прикарпатті // Нова зоря. - 1991,-Листопад.-Ч. 33-34; Зоря Галицька.- 1850.-№83; 1885.-№53; Діло. - 1885.

ЦДІАУЛ. - Ф.358, оп.2, спр.4, арк. 1 -7; спр. 10, арк. 1-2; Полек В. Духовна освіта на Прикарпатті-// Нова зоря. — 1991. — Листопад. - Ч.33-34.

¹⁶³ Великий А. Г. Вказана праця. - С. 245-248; Мій край - Прикарпаття. - С.329-334.

¹⁶⁴ Науменко К. Отаман Сень Горук // Армія України. - 1992. - 29 жовтня; Литвин М., Науменко К. Військова еліта Галичини. —Львів, 2004. -С.67-82.

РОЗДІЛ 3

ВНЕСОК У КОНСОЛІДАЦІЮ ДЕРЖАВНО-СОБОРНИЦЬКИХ СИЛ (ПЕРША ТРЕТИНА ХХ ст.)

3.1.Суспільна місія церкви в період політизації національного руху західних українців

У перше десятиріччя нового століття галицькі українці зробили чималий поступ у всіх галузях суспільно-політичного, економічного й культурно-освітнього життя. Долаючи перешкоди австрійської влади, польської адміністрації розвивався український просвітницький, сокільсько-стрілецький і кооперативний рухи. Розгортали активну діяльність новоутворені крайові об'єднання - Союзи: Крайовий кредитний, Сільський господар, Молочарських спілок; Торгова Господарська Спілка, Ревізійний Союз Українських Кооперативів, Сільсько-господарський Крайовий Союз Торгових Спілок та ін. Серед їх фундаторів і керівників було галицьке священицтво. Розвиток кооперації задовольняв матеріальні потреби дрібних товаровиробників, зміцнював село і закладав економічний фундамент під національно- визвольний рух¹. Організатором антиалкогольного руху за участю священицтва стало товариство “Відродження” (створене 1909 р.)². Зростав авторитет Руського

Педагогічного Товариства, яке у 1902-1910 рр. очолював греко-католицький священник Іван Чапельський (1858-1918)³.

Національну науку і культуру плекало Наукове товариство імені Шевченка у Львові, яке поєднувало працю вчених Прикарпаття і Наддніпрянщини й визнавалося світовою громадськістю як українська Академія наук. Під керівництвом М. Грушевського, І. Франка, В. Гнатюка Товариство згуртувало наукову і літературно-мистецьку еліту України. До Першої світової війни НТШ видало українською мовою 300 томів наукових праць⁴. В її друкарні побачило світ й десятки книг релігійної тематики. Зусиллями галицької громадськості, зокрема й душпастирів, розвивалося українське шкільництво. Перед війною у краї діяло 6 державних і 15 приватних гімназій, 3 тисячі народних шкіл, а у Львівському університеті - 7 українських кафедр⁵. Зміцнилися позиції українства у суспільно-політичному житті Австро-Угорщини. Очолювана досвідченими політиками Ю. Романчуком, К. Левицьким, І.Франком, М. Грушевським, В. Будзиновським Національно- демократична партія перебрала до своїх рук керівництво національним життям краю. Її провід - Народний Комітет на довгі роки став центром державно-політичної думки і генератором важливих парламентських ініціатив, які підтримував А. Шептицький.

“Центральною фігурою Галичини з початком ХХ століття, - наголошувала Наталія Полонська-Василенко, - став митрополит Галицький Андрей граф Шептицький (1900— 1944). За 44-літнє його керівництво Греко-католицької церквою вона остаточно стала українською національною церквою. Значення Андрея Шептицького більше, ніж тільки митрополита: він був душею всього національного та культурного життя Галичини”⁶. Виходець із старовинної родини галицьких бояр, графів Шептицьких, яка дала Українській церкві кількох ігуменів, Львівських і Перемиських єпископів та двох Київських митрополитів, Роман⁷ отримав блискучу освіту в Краківській гімназії св. Анни та захистив ступінь доктора права Ягелонського університету (19 травня 1888 р.). Однак

відмовився від перспективної військової та правничої кар'єри і 28 травня 1888 р. з особистого благословення Папи Лева XIII став ченцем Василянського Чину Добромильського монастиря. 22 серпня 1892 р. з рук єпископа Юліана Пелеша отримав священницький сан як о. Андрей, а вже 22 червня 1896 р. молодий доктор права і магістр новиків призначений ігуменом львівського монастиря св. Онуфрія, де розгорнув широку місіюну діяльність. Наступного року його обрано секретарем протоігумена Галицької провінції Василянського Чину і разом з о. Платонідом Філясом 1 травня 1897 р. засновує перший у краї релігійний місячник "Місіонар", якого справедливо нарікли Апостолом українського народу⁸.

Поява часопису стала помітною подією у церковно-релігійному житті прикарпатських теренів. Блискавичне розповсюдження 20-тисячного накладу, який за висловом П. Філяса "розбігся по ваших селах, як та іскра по сухому листю", засвідчило успіх нового інтелектуального часопису. Його також високо оцінив митрополит С. Сембратович у Листі до духовенства: "На днях появилось у Львові письмо під заголовком "Місіонар". Багатий зміст того письма, дух і бесіда його заслуговують на повне визначення, а тому що ціна його незвичайно доступна (2 крейцери - авт.), то надається воно якнайліпше до читання і поучення як молоді шкільної, так і старших і повинно знаходитися в кожному домі, тим більше в кожній читальні"⁹. А втім, засновники часопису не обмежувалися релігійною тематикою, регулярно торкалися морально-сімейних та інших аспектів світського життя. Історик церкви Іван-Павло Химка слушно визначив часопис як "нове народне періодичне видання для селянства... Його "місіонерська" діяльність була спрямована на номінально греко-католицьке, але водночас небезпечно зрадикалізоване селянство"¹⁰. "Місіонарем" постійно опікувався митрополит Андрей Шептицький, допомагав редакції матеріально, друкував на його сторінках Пастирські Листи.

2 лютого 1899 р. цісар Франц Йосип призначив 34-літнього Андрея Шептицького єпископом Станиславівської єпархії, яка була

досить великою: нараховувала 336 парафій і 8 монастирів, близько мільйона вірних. 24 вересня цього ж року його інтронізовано у кафедральній церкві Станиславова. Свою діяльність він розпочав з відвідувань парафій, у ході яких детально знайомився із життям селянства, вчив і сповідав, допомагав бідним, чим завоював любов і повагу вірних. 14-15 лютого 1900 р. А. Шептицького радо зустрічали вихованці української гімназії в Коломиї¹¹. Його перший пастирський лист до духовенства і віруючих торкався актуальних проблем всього українського народу - закликав жити по християнських законах справедливості, єднатися, дбати про народну освіту, виховувати у молоді почуття обов'язку перед суспільством, самостійності, чесної праці. Звертаючись до інтелігенції 9 лютого 1901 р., єпископ назвав її природним просвітителем народу. Наголошував, що “жадає рішучо в цілім народі християнського патріотизму... Покликується на патріотизм духовенства, яке любить свій народ не словами, а працею і самопожертвою, жадаючи менше слів, а більше діла - праці для добра народу”. У наступному пастирському листі до духовенства єпископ виклав своє національно-релігійне кредо: “Я з діда-прадіда русин, церкву нашу і святий наш обряд я цілим серцем полюбив і справі Божій я посвятив ціле своє життя”¹².

Усвідомлюючи нові реалії суспільно-політичного життя на зламі століть, єпископ Андрей Шептицький вже тоді виявив риси передбачливого політика, який об'єктивно оцінював ситуацію, накреслив нову програму діяльності церкви. Відверто відзначаючи, що на рубежі століть духовенство втратило провідну роль у суспільно-політичному поступі, він писав: “Ще донедавна священицтво мало в нашій суспільстві перший рішаючий голос. Увесь народ повинувався йому, тому голосові майже без винятку і без спротиву. Сьогодні часи змінилися. Через розвиток політичного життя, розбудження і ріст літератури дійшло до того, що священики вже не в однім ділі уступають перше місце світській інтелігенції, що народ уже не раз виводить з-під проводу церкви. Часи, коли українську інтелігенцію представляли лише священики, минулися

безповоротно і без жалю для нас. Ми тішимося, що можемо ту працю, яка до нас безпосередньо не належить, зложити у відповідальні руки, але мимо того ми не перестаємо нашим невід'ємним правом домагатися і в руках держати провід в річах найважливіших у суспільному житті: віра і мораль”¹³.

Активізація українського, польського і єврейського політичного життя на початку ХХ ст. викликали у галицьких ієрархів неоднозначну реакцію. Десь до 90-х років ХІХ ст. греко-католицьке духовенство не лише підтримувало, а й очолювало національний рух. Однак радикалізація національного руху і зростання антиклерикалізму у середовищі соціал- демократії, частини молоді інтелігенції спричинили інерцію певної частини духовенства до національного руху. Зокрема, новий (з 19 червня 1904 р.) Станиславівський єпископ Григорій Хомишин та його прихильники деякий час вважали, що церква повинна відмежуватися від визвольного руху¹⁴.

Григорій Хомишин народився 25 березня 1867 р. у селянській родині на Тернопіллі (с. Гадинківці). Після закінчення 1888 р. Тернопільської гімназії юнак вступив до Львівської духовної семінарії. У 1894-1899 рр. він поглиблює знання на студіях у Відні, де став доктором богослов'я. 1902 р. митрополит А. Шептицький призначив талановитого священика з Коломиї ректором Львівської духовної семінарії. 16 квітня 1904 р. за наполяганням митрополита Андрея цісар Франц Йосиф І іменував Станиславівським єпископом о.Григорія Хомишина. Щоб якимось задобрити молодого енергійного владика й отримати в його особі спільника, цісарський намісник Галичини граф А. Потоцький прислав йому в дарунок пару буланних коней. Але владика продав цей “подарунок”, а гроші призначив на церковні цілі.

Свою нову діяльність 37-річний єпископ почав від реколекцій для духовенства, а також візитацій (від кількох днів до двох тижнів) парохій, під час яких з успіхом проповідував і сповідав людей. Із капітули вивів прихильників москвофільства, добився асигнування урядових фондів для відкриття духовної семінарії у Станиславові

(1907 р.). Владика був дбайливим господарем. За його ініціативою у місті закуплено дві площі, на одній з яких вибудовано фешенебельне приміщення, де розмістився готель (нині “Дністер”), кінозал (нині Народний дім № 1), приватні помешкання, які здано в аренду. Задля розвитку національного капіталу став співфундатором Земельного Банку Гіпотечного. Згодом обирався членом Національної Ради ЗУНР. Загинув 28 грудня 1945 р. у Лук’янівській в’язниці у Києві¹⁵.

Зрозуміло, що на початку ХХ ст. митрополит Андрей Шептицький виступив проти такої, на його погляд хибної, позиції Григорія Хомишина щодо опосередкованої участі священослужителів у національному русі. У новій політичній ситуації церква мала залишитися незалежною від національного руху, однак обов’язково підтримуючи його при умові виконання християнських засад моралі. У національній справі, підкреслював А. Шептицький, ніхто не має права діяти поза християнською етикою, оскільки зло не тільки не служить “чистій і священій справі народу, а й прямо шкодить їй”¹⁶. Саме тому у Пастирському посланні митрополита і єпископів до народу з приводу вбивства львівським студентом Мирославом Січинським 1908 р. галицького намісника польського графа Анджея Потоцького цей терористичний акт рішуче засуджувався. “Служба народови, служба вітчизні, се служба свята, - писав митрополит, - треба мати руки чисті, не закривавлені... Лише усиленою і витривалою працею можна прислужити свому народови... Над правдиво-великими ділами треба посвяченя не одної хвилі, а цілого життя”¹⁷.

Андрей Шептицький обняв митрополичий престол на урочистій відправі 17 січня 1901 р. у Святоюрському соборі¹⁸. З його приходом, відзначають усі без винятку літописці, розпочалася нова доба в історії Греко-католицької церкви. У той час вона мала 1854 парафії і 2934 тис. вірних¹⁹. Греко-католицьке священство продовжувало відігравати надзвичайно важливу роль у суспільному житті, особливо у сільській місцевості, де проживало дві третини українців краю. Цілком закономірно, що митрополит А.

Шептицький приділяв велику увагу проблемам духовенства. Він вбачав однією з причин занепаду церковного життя на зламі століть низький рівень освіти парохів, отже, насамперед прагнув “сформувати фігуру новітнього українського священика.., виховання українського кліру, спроможного сповнити велику місію Української церкви”²⁰. З цією метою він розбудовує духовні семінарії: 1901 р. реорганізував Львівську семінарію, студенти якої слухали лекції у Львівському університеті до заснування митрополитом 1928 р. Богословської академії; 1906 р. утворив Перемиську, а наступного року - Станиславівську духовні семінарії. На його особисті кошти за кордоном навчалися молоді богослови.

Великою школою для галицького священства були його майже півтори сотні Пастирських листів, які виходили кілька разів на рік і торкалися не лише проблем богословії, літургії та обряду, але й громадсько-політичного життя. Серед них були окремі послання до священиків, світської інтелігенції, молоді, емігрантів, які відбули на чужину, а також гуцулів-буковинців, українців діаспори та інші. Глибоким змістом наповнені пастирські листи щодо становища церкви Східного обряду, проблем соціальних і молодіжного виховання, єдність у церковному та суспільному житті народу, виборчих реформ, політичних убивств, небезпеки москвофільства, обов'язків вірних на випадок війни і агресії з боку Росії, шкідливості соціалізму тощо.

Чимало робилося для організаційної розбудови церкви. Зауважимо, що окрім галицьких Львівської, Перемиської та Станиславівської єпархії канонічні повноваження митрополита А. Шептицького Папою Пієм Х 1908 р. були поширені на греко-католицькі єпархії Великої України, Білорусії і Росії. Тобто він отримав патріаршу владу з правом призначати єпископів на великих просторах Сходу. Глава Української церкви чимало зусиль докладав унійній акції в Україні і Росії, вважав духовним завданням на засадах Берестейської Унії здійснити церковну злуку. Як відомо, ще наприкінці 1886 р. він подорожує до Москви, де відвідав Троїцьку лавру; знайомиться з російським філософом-богословом

Володимиром Соловйовим, який був прихильником об'єднання Східних Церков із Римом і того ж року прийняв католицьке віросповідання. У листопаді 1887 р. А. Шептицький вперше відвідав Київ, його Печерську лавру. Знайомиться з професором історії університету св. Володимира Володимиром Антоновичем, який на згадку подарував книгу “Історичні пісні українського народу”. 22 лютого 1908 р. відбув аудієнцію у Папи Пія Х з питань про повноваження католицьких священників східного обряду в Російській імперії. У жовтні 1908 р. він знову таємно подорожує на Велику Україну, в Білорусію, Литву і Росію, закладає основи спільнот католиків східного обряду у Петербурзі та Москві²¹.

Піднесення галицького митрополита Апостольською Столицею до стану патріарха, відтак Львова як твердині Київського католицького православ'я суттєво зміцнило церкву й послабило позиції польського латинізму в Галичині. Відтак не зменшувалася її роль у національно-культурному поступі. “Однією з найдраматичніших сторінок суспільно-політичного життя Галичини в останні десятиріччя існування Австро-Угорської монархії, - відзначав львівський історик Володимир Качмар, - була боротьба за українську школу, чи не найважливішим виявом якої стали змагання за український університет у Львові”²². У вирішенні цих пекучих давніх проблем галицьке духовенство на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким зробило вагомий внесок, особливо у розвитку народних шкіл. Якщо 1900 р. у Галичині нараховувалося 1932 українських шкіл, то напередодні світової війни їх стало близько 3000. Духовенство тісно співпрацювало з “Рідною Школою”. 20 червня 1909 р. А. Шептицький освятив бурсу Руського Педагогічного Товариства. Хоча українську школу продовжували дискримінувати, перш за все поляки, її поступове піднесення було очевидним. За активної участі церкви досягнуто значних успіхів з розвитку культури, насамперед, на селі. З 1900 по 1914 р. у Галичині відкрито 2000 нових читалень, 430 будинків “Просвіти” та Народних Домів. Всього ж у краї функціонувало 2664 бібліотеки та 2944 читальні, очолені здебільшого священниками.

Для масової освіти українські видавництва видрукували 1,5 млн. книг²³. Греко-католицька церква підтримувала широкомасштабні суспільні акції у справі заснування українського університету. Як митрополит, посол Галицького сейму і австрійської Палати Панів (з 1903 р.) Андрей Шептицький 22 січня 1906 р. очолив делегацію до цісаря Франца Йосипа з вимогою надання українцям рівних з іншими народами імперії виборчих та інших прав. 28 червня 1910 р. виступив з доповіддю щодо необхідності українського університету на 22-й сесії парламенту, наголосивши нагальну національно-культурну потребу вищої школи для українського народу, гостру потребу національних кадрів священників, учителів, лікарів, юристів²⁴. Незважаючи на перешкоди польського проводу, 1913 р. нарешті вдалося домогтися цісарського декрету про відкриття університету, але цьому зашкодила світова війна.

Слід згадати про поступ національної культури та мистецтва, до яких спричинилися церква і особисто митрополит. Відомий галицький політик Лонгин Цегельський писав: “Коли ж поглянемо, хто за останні 35 років створив або фінансує найбільше українізуючих установ у Львові, то побачимо, що це Митрополит Шептицький. Згадаймо ... Національний Музей, Народна Лічниця (відкр. 10 вересня 1903 р. - авт.), Порадня Матерів, Сиротинець, Дяківська Бурса, Духовна Академія, Жіноча Гімназія Сестер Василіанок, Бурса Рідної Школи, Малярська Студія, Школа ім. Грінченка, Школа ім. князя Льва, Читальня на Личакові та це далеко не все”. До цього списку автор додає побудовані, або утримувані митрополитом 4 церкви, 4 школи, 2 монастирі, 4 бурси, 2 шпиталі, 2 наукові установи²⁵.

Митрополит А.Шептицький дбав про збереження та примноження культурно-мистецької спадщини краю, розвиток музейництва, книгодрукування, народного церковного будівництва. Церковний музей (з 11 липня 1911 р. - Фондація митрополита А. Шептицького “Національний музей”), заснований у грудні 1905 р. митрополитом Андреєм Шептицьким, спершу розміщався в підсобних приміщеннях Собору св. Юра, а з 1911 р. у

репрезентативному палаці (нині Драгоманова, 42), що був закуплений його фундатором. Тоді ж митрополит призначив на потреби свого дітища, що містив унікальну колекцію прикарпатських ікон (зокрема, роботи Івана Рутковича і Йови Кондзелевича), річне фінансове забезпечення (до 1921 р.) у сумі 18000 корон (3600 доларів). Навколо музею згуртувалися любителі мистецтва, відомі діячі науки і культури - Іван Франко, Іван Труш, Олекса Новаківський, Філарет Колесса, Ярослав Пастернак, Михайло Драган, Іван Огієнко, Іван Левинський. Археолог Я.Пастернак під патронатом митрополита провів археологічні розкопки княжого Галича, а всі знайдені пам'ятки, зокрема золотий і срібні скарби XI - XII ст., передав у власність Національного музею²⁶. Національний музей ім. Митрополита А. Шептицького став поважним культурно-мистецьким закладом європейського масштабу. До 1939 р. він мав 80 тис. експонатів, унікальну бібліотеку (30 тис. томів стародруків, книг і альбомів), організував 70 виставок, видав 16 томів наукових записок²⁷.

“Товариство для розвою руської штуки” (засноване в 1898 р. за участю Івана Труша, Михайла Грушевського) започаткувало громадське обговорення проектів церков, іконостасів, металевих хрестів. Власне у той час архітектор Євген Нагірний побудував десятки ошатних церков, поєднавши традиції кам'яного будівництва Русі й Візантії. Відроджувалися й традиції гуцульської народної архітектури. Українізація церковного мистецтва торкнулася інтер'єрного середовища, бо до ХХ ст. церковні розписи (орнаментика, фігурні зображення) перебували під впливом західної традиції. Відновлено створення керамічних ікон у Львові, Коломиї, Косові²⁸.

У результаті потуг митрополита і галицької ієрархії Греко-католицька церква напередодні Першої світової війни стала національно-духовною твердиною українства краю. Подаємо її організаційний стан у червні 1914 р.²⁹:

Єпархії	деканати	парафії	церкви	священники	віруючі
Львівська	53	754	1308	886	1 335 977
Перемиська	41	629	1320	826	1 252 492
Станіславівська	21	433	596	838	1 022 000
Всього	115	1816	3224	2250	3 610 469

У стані піднесення було монаше життя. Чільне місце у ньому займав Чин св. Василя Великого, яким митрополит А.Шептицький постійно піклувався. Перед вибухом Першої світової війни він мав 16 монастирів у краї та дві заокеанські місії, нараховував двох ієрархів, 85 ієромонахів, 77 братів, 47 студентів, отже всього 211 ченців і 23 новики³⁰. З метою посилити місійну працю в краї й поліпшити теоретичний рівень підготовки священництва, митрополит 1903 р. відродив давній Чин Студитів й особисто розробив новий монаший статут. Чин очолив брат митрополита Климентій Шептицький. Крім того, у серпні 1913 р. глава церкви запросив до місійної праці в Галичині, на Волині, Підляшші та Поліссі отців бельгійського ордену Редemptористів, які прийняли східний обряд³¹. Обидва монаші згромадження діяли головно у Львівській архієпархії і значно поступалися Василянам як чисельністю, так і масштабами своєї діяльності.

Зрозуміло, що митрополита Андрея хвилювала й проблема національно-політичної консолідації українців. У цей час, як відомо, лідерами національно-політичного життя стали молоді українські політичні партії; суспільно-політична роль церкви помітно підупала. До 1907 р. з боку митрополита не було здійснено жодних заходів для коригування політичного курсу галицьких українців. Причиною такого нейтралітету, мабуть, стало подальше протистояння українофільського та москвофільського таборів (обидва напрямки були широко представлені в середовищі греко-католицького кліру).

Андрей Шептицький не робив різких заяв спрямованих проти

того чи іншого напрямку, бо не бажав перенести політичний конфлікт у середовище церкви. Щоправда, відчувалося, що симпатії митрополита на боці УНДП. Зближення з націонал-демократами відбулося з метою підтримки центристської політичної течії, що не ставила перед собою радикальних соціальних та національних домагань. Цьому також сприяв помітний розкол русофільського табору, радикальна течія якого проголосила етнічну єдність з росіянами. 1909 р. Андрей Шептицький взяв навіть участь у нарадах Ширшого Народного Комітету УНДП, запропонувавши посередництво в справі ліквідації розколу між українськими послами австрійської Державної ради від Галичини та Буковини. 10 травня 1911 р. галицькі єпископи підписали передвиборче звернення до духовенства, в якому ствердили необхідність підтримки патріотично налаштованих та моральних кандидатів у послы. За посередництвом Шептицького у першій половині 1914 р. відбулися польсько-українські переговори в справі проведення сеймової виборчої реформи. Можливо, що в такому посередництві був зацікавлений офіційний Відень, який сподівався, що авторитет митрополита стримуватиме українську репрезентацію від радикальних кроків³². Перша світова війна та масова депортація національно-патріотичного греко-католицького духовенства на схід не зупинили суспільної місії УГКЦ та її митрополита Андрея.

Підсумовуючи здобутки національного відродження й загалом національно-політичного життя слід відзначити, що вони були тісно пов'язані з діяльністю Греко-католицької церкви, яка до 80-90-х років XIX ст. очолювала цей процес, а від початку XX ст. брала у ньому дієву участь.

І все ж, незважаючи на формально проголошену рівність усіх католиків Австро-Угорської імперії, Греко-католицька церква у порівнянні з Латинською, перебувала у пригнобленому становищі, бо була духовним репрезентантом народу, який протягом кількох століть позбавили національної державності, своєї еліти, навіть власної самосвідомості. Тому боротьба за зрівняння прав з латинським духовництвом було важливою складовою визвольного

руху західних українців, провідником та ідеологом якого стало у першій половині XIX ст. греко-католицьке священництво.

У другій половині XIX ст. (насамперед 40-80-ті рр.) греко-католицьке духовенство залишалося активною політичною силою - фактично посередником між нечисленною міською інтелігенцією та основною масою населення - селянством, своєрідним "ретранслятором" національної ідеології. Завдяки його патріотичній агітації з вітваря та просвітницькій праці в читальнях і школах було досягнуто національного пробудження у цілому краї, відтак спричинено вихід національного руху на вищу, політичну, стадію розвитку. Втім, у 90-ті роки XIX ст. воно фактично поступилося своєю провідною роллю у національному русі світській, здебільшого соціалістично налаштованій, еліті. Засновуючи читальні та громадські товариства й реалізуючи інші культурно-освітні ініціативи, що мали виразно національний характер, священники сприяли освіченості загалу селян і міщан, котрі все більше не відчували потреби в постійній опіці своїх душпастирів. Відтак посилювалася критика окремих парохів і церкви загалом, консервативні погляди яких усе більше входили у суперечність із дедалі популярнішими радикально-соціалістичними ідеями. Тому греко-католицьке духовенство було відсунуте у другий ешелон політикуму тим же національним рухом, який воно започаткувало на початку XIX ст.

Загалом своїми ініціативами і впливом церква зумовила значний поступ українства у сферах суспільно-політичного, господарсько-економічного та культурно-освітнього життя. Вона стала духовним оплотом народу у випробуваннях Першої світової війни та національно-визвольних змаганнях 1914-1923 рр.

3.2. Підтримка визвольних змагань у роки Першої світової війни та національно- демократичних революцій

Перша світова війна, що почалася 1 серпня 1914 р., стала переломним етапом у формуванні самостійницько-соборних ідей,

на засадах яких розгортався український визвольний рух, як в Австро-Угорській, так і в Російській імперії. Ідеї державної незалежності та соборності глибоко проникали у національну свідомість українців, ставали програмою дій їх політичних організацій.

Історично склалося так, що українські землі опинилися між двома могутніми ворожими силами, а їх населення було втягнуте у вир війни за чужі державно-політичні інтереси. У цій складній геополітичній ситуації скоріше зорієнтувалися західні українці, які намагалися використати міждержавні протиріччя для досягнення загальнонаціональних устремлінь. Вже 1 серпня у Львові створено Головну Українську Раду - міжпартійний політичний провід галичан, який звернувся до українців з маніфестом. “Надходить важка історична хвиля. Важиться доля держав і народів. Буря війни суне на Європу і ніщо її не спинить... Ненаситність царської імперії загрожує нашому національному життю. Історичний ворог України не може дивитись, що не вся Україна в його руках. Перемога Росії мала би принести українському народові Австро-Угорської монархії те саме ярмо, в яким стогне 30 мільйонів українського народу в російській імперії. І тому дорога наша ясна, - наголошувалось у маніфесті. - Теперішня хвиля кличе український народ стати однодушно проти царської імперії... Нехай наша суспільність віддасть всі свої матеріальні і моральні сили на те, щоб історичний ворог України був розбитий! Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України!”³⁵

Для здійснення державно-політичних намірів Рада утворила Українську Бойову Управу, яка за дозволом офіційного Відня почала формування українського війська. У відозві до галичан про вступ до легіону Українських Січових Стрільців викладено політичне завдання країн у війні: “Ми, українці, повинні бажати, щоб від Росії відірвали всю Україну, з Києвом, Полтавою, Харковом, Донщиною, Кубанщиною, та берегами Чорного моря. З такої великої землі утворено би напевно самостійну українську державу з столицею в стародавнім Києві, де було б українське

правительство і український парламент, вибраний всім нашим народом"³⁶. Заклик знайшов широкий відгук - близько 28 тисяч патріотів виявили бажання вступити до українського легіону³⁷. У ті ж дні емігранти з Наддніпрянщини заснували у Львові позапартійний Союз Визволення України, який проголосив програму боротьби за самостійну українську державу, пов'язавши її реалізацію з воєнною поразкою імперської Росії³⁸. (Як відомо, поразку царату у війні підтримував і лідер російської соціал-демократії В. Ульянов-Ленін).

Греко-католицька церква, яка підтримувала національно-політичні сили, з початком війни цілком поділяла концепцію перспективи утворення на руїнах Російської імперії незалежної соборної України. У спеціальному меморандумі до австрійського уряду "Про майбутній військовий правовий і церковний устрій російської України в очікуванні зайняття її австрійськими військами" від 15 серпня 1914 р. митрополит Андрей Шептицький накреслив план вирішення української проблеми після вступу австрійських військ на землі підросійської України. Він вважав необхідним "відірвання цих територій можливо найповніше від Росії і надання їм характеру національної території, відповідно до її мешканців, незалежної від Росії... Потрібно буде використати всі традиції України, що їх Росія придушила". Митрополит передбачав відірвати українську церкву від російського церковного проводу, з-під влади Петербурзького Синоду, "залишаючи народіві все, що могло б бути дороге йому під оглядом обряду і звичаїв, підносячи рівень клиру, звільняючи його від тяжкого ярма синоду". Військову організацію А.Шептицький рекомендував "побудувати на традиціях запорозьких козаків, бо ці традиції ще живі на Україні і мають чисто національний характер... Козак є в народі синонімом українського героя". Пропонувалося також відродити інституцію гетьмана, запровадивши австрійські закони (із врахуванням пропорцій), що залучало б Україну в правовий європейський простір. Зважаючи на вікові традиції Української Православної церкви, митрополит зауважив, що "Православ'є церкви не було

знищене. Воно мусить бути задержане в усій його повноті. Було б тільки потрібним очистити його в радикальний спосіб від московських впливів³⁹. План реорганізації Української православної церкви не зачіпав канонічних основ ні Православної, ні Католицької Церков, а ставив її у ранг самоправних, автокефальних. Таким чином, основою розбудови Української держави А. Шептицький вважав національну армію, європейську правову базу і рідну національну церкву. На жаль, цей державотворчий план наддніпрянські соціалісти проігнорували. Відзначимо, що цей меморіал був віднайдений російською поліцією і представлений міністром внутрішніх справ Штюрмергом 27 липня 1916 р. царю Миколі Другому, який власною рукою на ньому зазначив: “Какой мерзавец!”⁴⁰ 21 серпня 1914 р. митрополит Андрей Шептицький звернувся до кліру й вірних з Пастирським листом, у якому відзначив: мета Росії у цій війні - захопити Галичину й задушити український національний рух. У цій ситуації він закликав вірних стати в обороні держави і висловив надію на те, що в результаті війни українці отримають кращу долю⁴¹.

Лояльна до офіційного Відня Греко-католицька церква та її провід опинилися у ті дні в складному становищі через масові репресії польсько-австрійських властей проти українського населення краю. Під приводом боротьби з москвофілами десятки тисяч українців депортовано у концентраційні табори. Залучене до акцій угорське військо страчувало невинних без суду й слідства. Не без участі москвофілів репресовано українських патріотів - учителів, студентів представників духовенства. Зокрема, арештовано і вивезено духовника Львівської духовної семінарії о. І. Дольницького, професора богослов'я Перемиської духовної семінарії о. М. Людкевича (помер від виснаження), священників С. Кмицикевича, Р. Кокотайла, М. Матковського, Г. Гнатишака, Ю. Гумецького. Загалом тоді запроторили майже 6 тис. українців, 1767 з них померли. Повністю зруйновано Сквиливську лавру студитів у Львові⁴².

З перших днів війни на прикарпатських теренах розгорілася

широкомасштабна Галицька битва. Російські війська Південно-Західного фронту, завдавши відчутної поразки цісарським частинам, 3 вересня зайняли Львів, невдовзі вийшли на Сян та оточили могутню фортецю Перемишль, відтак окупували майже все Прикарпаття. Верховний головнокомандувач російської армії великий князь Микола Миколайович у маніфесті до населення Галичини наголосив, що нарешті “російський народ об’єднався”, і цим “завершено справу Івана Калити”. Призначений генерал-губернатором краю граф О. Бобринський відразу ж заявив: “Східна Галичина і Лемківщина-давно невіддільна частина великої Росії, на тих землях місцеве населення завжди було руське, тому їх адміністрація має бути основана на руських началах. Я буду тут заводити російську мову, закон і порядок”⁴³.

Нова окупаційна влада розгорнула широкий наступ на громадське життя. Генерал-губернатор видав указ “про заборону функціонування різного роду клубів, союзів і товариств та тимчасове закриття існуючих в Галичині учбових закладів, інтернатів і курсів, за винятком учбових майстерень”. Тож були закриті українські товариства, видавництва, газети, школи. Козацький загін одразу ж спалив бібліотеку “Просвіти”, заборонено розповсюдження Шевченкового “Кобзаря” і загалом української книжки. “У всіх ворогів українства, - слушно зауважував М. Грушевський, - з’явилася тверда надія і навіть певність, що тепер можна буде задавити українство в самім джерелі його, яким уважали вони Галичину і на всій Україні російській. “Кінець українству”, - таке було гасло російської адміністрації”⁴⁴.

Російська окупаційна влада прагнула нейтралізувати, а по можливості й ліквідувати й Греко-католицьку церкву і повернути її вірних до структур російського православ’я. Уніатів вважали духовною опорою українського сепаратизму. “У мазепинському русі, - зазначалося в одній із службових інструкцій, - за останнє десятиліття головну роль відіграло молодше уніатське духовенство... Великими ревнителами та пропагандистами мазепинства між галицьким селянством були уніатські ченці-

василіяни. Вони ширили мазепинство не тільки живим словом на проповідях, алей печатним⁴⁵. У програмі діяльності російської адміністрації в галузі церковної політики, яку підготувало петербурзьке “Галицько-руське благодійне товариство”, викладалися конкретні пропозиції, наприклад, про те, щоб уніатські храми у місцевостях, де більшість зголоситься на православ'я-передати православним; ордени єзуїтів і василіян - ліквідувати, а митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина взагалі усунути від церкви⁴⁶. Для реалізації планів щодо навернення греко-католиків на православ'я до Львова в російському обозі прибуло 200 православних священиків на чолі з архієпископом Волинським Євлогієм (Георгієвським) - запеклим ворогом українства ще під час праці в Державній Думі (1907 - 1912). Вже 12 вересня у доповідній записці генерал-губернатору “Про Православну церкву в Галичині” він пропонував сприяти місіонерам схилити народ до православ'я, а також передати відкритій ним єпископській православній кафедрі собор св. Юра і ряд уніатських храмів, закрити василіанські монастирі й конфіскувати їх майно, а в селах, що перейдуть на православ'я, негайно відкривати народні школи та ін⁴⁷. В особі графа Бобринського, який заявляв, що не потерпить “ніяких явних, чи скритих виступів проти православ'я” і визнавав лише Римо-Католицьку та Православну церкви, єпископ Євлогій знайшов надійного союзника.

Але на шляху денаціоналізації церкви став митрополит Андрей Шептицький, який намагався звести нанівець наміри російських політиків, що готувалися до цієї духовної експансії не одне десятиліття, фінансово підтримуючи галицьких москвофілів⁴⁸. 6 вересня 1914 р. в Успенській церкві митрополит виголосив проповідь, у якій виклав трагедію війни, закликавши львів'ян боронити віру перед наступом московщини. “Довкола нас страшенне знищення, - говорив А. Шептицький. - Цілі села зруйновані, деякі щезли з лиця землі. Хати попалені, майно знищене, тисячі родин - зруйновані. Многі родини порозбігалися з переляку: родичі не знають, де ділися діти. Нарід у розпуці покинув,

утікаючи, рідну стріху. Многих не стало між нами... Вони (росіяни-авт.) принесли нам свою релігійність і побожність..., вони спирають своє православ'я на державній силі; ми черпаємо ту силу в єдності з Святою Католицькою церквою..., бо вона є джерелом всяких ласк, - її держіться, хоч би ви мали для неї багато посвятити, а навіть власне життя... Будьте вірні своїм ідеям"⁴⁹. Через цей відвертий антиросійський виступ 18 вересня арештували митрополита, а 19 вересня й вивезли до Росії. По дорозі до Нижнього Новгорода, у Києві, він встиг висвятити отців Й.Боцяна і Д.Яремка, які мали продовжувати діяльність у Галичині. Інтернований 17 вересня 1916 р. у Спасо-Євфимівському монастирі Суздаля Андрей Шептицький перебував до лютневої революції 1917 р. Невдовзі після депортації митрополита були арештовані і вивезені єпископи І. Боцян і Д. Яремко (помер 1916 р.), проректор Станиславівської духовної семінарії Є.Ломницький (помер на засланні 1915 р.) та більше півсотні парохів. Серед них: І. Бачинського (Золочівщина), С. Алексевича (Батятичі), М. Ганкевича (Пороги Богорочанського пов.), М. Горникевича (Львів), І.Гордієвського (Станіславів), Д. Гуру (Жовківщина), Громницького (Тернопіль), О. Дольницького (Баворів Тернопільського пов.), В. Іоцького (Колоденці Жовківського пов.), М. Зінкевича (Стоянів), І. Кливака (Заліщицький пов.), А. Любенецького (Новошин), Й. Любенецького (Калущина), А. Матвієнка (Зборівщина), В. Носковського (Сороки Бучацького пов., його син служив у легіоні УСС), М. Постригана (Золочів), І. Ратича (Лісники Бережанського пов.), Л. Савицького (Щуровичі Бродівського пов.), М. Цегельського (Кам'янка Струмилова) та ін.⁵⁰ Незважаючи на активну протидію уніатству, нав'язати греко-католикам російське православ'я єпископу Євлогію та прибулому з Харкова єпископу Антонію не вдавалося. Тож у листі до Москви Євлогій розчаровано писав: "Сподіватися переходу з Унії всього руського народу немає підстав, Унія залишиться"⁵¹. А втім, протягом десяти місяців російської окупації з 1784 греко-католицьких парафій повністю або частково перейшли на православ'я лише 81, тобто чотири відсотки⁵².

Війна завдала значних втрат Галицькій провінції Чину св. Василя Великого. 35 його ченців і 27 клириків мобілізовано до цісарського війська. Напередодні російської окупації Протоігумен провінції Платон Філяс евакуював більшість монахів на захід, до Хорватії, Моравії і Австрії. Відтак Апостольський Престол призначив його Апостольським Адміністратором для українців-католиків, які у зв'язку з воєнними діями опинились за межами батьківщини. Під час візиту до Папи Бенедикта XV о. П.Філяс доповів про важкі воєнні випробування галицьких українців, й зокрема Василянського Чину. Папа висловив щире співчуття і розуміння проблем, сприяв вирішенню низки невідкладних питань⁵³. Отже протоігумену вдалося розмістити галицьких василіян у хорватських монастирях, визволити священників із австрійських концтаборів Талергофа, Гмінду і Домб'є, зібрати 75 розпорошених студентів духовних семінарій і заснувати для них у моравському Кромержі Василянську духовну семінарію на чолі з ректором отцем Йосафатом Коциловським, відновити у Загребі видання "Місіонаря".

У перші ж дні війни протоігумен зібрав 62 ченців і розмістив їх у гірському кутку львівського Розточчя - Крехівському монастирі. Але наприкінці 1914 р. там залишилось лише семеро монахів, більшість мобілізували до цісарської армії, дехто подався на Захід, кількох депортували росіяни⁵⁴. Як виявилось, у Росії добре знали просвітницьку діяльність Василянського видавництва у Жовкві. Тому на початку Жовтня петербурзькі чиновники провели ревізію закритого видавництва на предмет вилучення шкідливих видань. Якщо церковно-релігійне життя на окупованих теренах зусиллями патріотично настроєних греко-католицьких священників долало перешкоди і продовжувалося, то монаше затихало.

Готуючись до візиту Миколи II, у Перемишлі та навколишніх селах проводились жорстокі санаційні акції проти "мазепинців". Не витримавши наруги російських офіцерів, які вимагали переходу на православний обряд і навіть опечатали частину єпископської палати, 15 квітня 1915 р. помер єпископ Констянтин Чехович. Саме

тоді, нібито для збереження старовинних пам'яток на випадок знищення міста, член-кореспондент Російської Академії Наук Е.Шрумило нібито вивіз до Петрограда перемиську єпископську митру-корону Данила Галицького і прапор перемиського “Сокола”. (Про долю корони-митри розповідає щойно видана книга В.Бадяка, І. Максимовича “Вінець королівства. Корона Данила Галицького: відома, загадкова, міфічна”. - Тернопіль: Лілея, 2003. - 64 с.)

Руйнування українських культурно-освітніх інституцій, переслідування католиків східного обряду й насильницьке навернення їх на православ'я, а також репресивно-депортаційні акції (тільки через київські тюрми вивезено до Сибіру 12 тис. осіб), викликали протест християнської громадськості. Головна Українська Рада, Українська парламентська репрезентація, Союз Визволення України інформували європейське суспільство про насильницькі дії російської окупаційної влади, грубе порушення міжнародного права. “Увійшовши з огнем і мечем, з насильством і рабунком у Галичину, - писав орган СВУ у статті “Проти московського насильства”, - взялися російські наїздники до своєї споконвічної роботи - нищення всього українського”⁵⁵. Про заснування СВУ (4 серпня 1914 р.) був добре поінформований А. Шептицький, який пообіцяв йому сприяння і підтримку⁵⁶. Окупаційну політику Росії в Галичині засуджували навіть відомі російські державні й церковні діячі. “Ми відтрутили від себе рідний нам український нарід, - заявляв лідер партії кадетів, депутат Державної Думи П. Мілюков, - і затьмарили ясне лице великої визвольної війни”. Вимагаючи визволення митрополита Шептицького і галицького духовенства красноярський єпископ Никон писав: “Ми знеславили Росію перед світом”⁵⁷. На захист митрополита виступили депутат Державної Думи О.Керенський і письменник В.Короленко⁵⁸. До речі, саме міністр юстиції Тимчасового уряду О. Керенський у березні 1917 р. нарешті звільнив А.Шептицького, який подорожує до Києва, Москви, Петербурга, де, зокрема, зустрічається з російськими політиками⁵⁹.

Як відомо, в результаті Горлицької наступальної операції

австро-німецьких військ у травні-червні 1915 р. російське військо залишило місто-фортецю Перемишль, Львів і майже всю Галичину. 23 червня новостворений Комітет Українців у Львові проголосив: “Засяяло знову сонце свободи. В отсей день вертає до українців не лише втрачена свобода віри і мови батьків, але росте й леліяна в тих тяжких часах на дні надія, що мимо вікового, а ще перед хвилиною над нами шаліючого московського гніту, Україна не вмре, не згине!”⁶⁰ Одразу ж відновили діяльність українські інституції, насамперед громадсько-політичні організації, видавництва, кооперативи, науково-освітні заклади. Зміцнювалися їх зв'язки із легіоном Українських Січових Стрільців, який неодноразово відзначався у бойових діях у Карпатах, особливо на схилах Маківки 1915 р., та горі Лисоні на Тернопільщині. У Львові засновано Збірну станицю УСС та поруч із Святоюрським собором шпиталь для січовиків, в якому восени 1915 і взимку 1916 рр. лікувався також Іван Франко⁶¹.

Поступово ліквідувала руїну і духовні болі Греко-католицька церква, якою управляв після депортації А.Шептицького станиславівський єпископ Григорій Хомишин. Найголовнішою проблемою був величезний брак священиків. За підрахунками польського історика уніатської церкви Ф. Ржеменюка, під час російської окупації Галичини із 2483 греко-католицьких священиків 350 були інтерновані австрійськими властями, 350 перед вступом росіян відступили на Захід, 61 виїхали до Росії, 120 перейшли до православ'я, або співпрацювали з його структурами. Тож залишилося 1572 діючих священиків і взагалі кліру⁶². Слід відзначити, що кілька десятків священиків в якості капеланів входили до складу фронтових українських полків і легіону Українських Січових Стрільців. Певною мірою кількість богословів збільшувалась за рахунок повернення священиків із Заходу. Василяни відкрили у Крехові та Лаврові студії філософії й богослов'я, невдовзі відновила діяльність і Львівська духовна семінарія.

“У національно-визвольній боротьбі на початку ХХ ст. у Східній Галичині, - слушно зауважив львівський історик О.

Красівський, греко-католицьке духовенство стало провідним носієм ідей української державності, союзником народу у боротьбі за національні права⁶³. Як вже зазначалося, новітню добу визвольних змагань започаткував легіон Українських Січових Стрільців. У часи Першої світової війни 1914-1918рр. він перетворився у повнокровну національну військову формацію з власною символікою й відзнаками, де панувала українська мова у військовій термінології і спілкуванні. У складних фронтових умовах не припинялася цілеспрямована ідейно-політична, культурно-освітня виховна робота. Вагомий внесок у формування національно-патріотичних почуттів і високого морально-бойового духу стрільців і старшин робила Греко-католицька церква. З перших днів заснування легіон став об'єктом її духовної опіки. У стрілецьких лавах діяли польові духовники отці А.Пшепюрський, М.їжак, Ю.Фаціє-вич, у лічниці - отець П.Боднар. 27-28 жовтня 1917 р. запільні частини Легіону УСС - Кіш і Вишкіл у Розвадові, що на Львівщині - відвідав митрополит Андрей Шептицький, який урочисто освятив прапор Українських Січових Стрільців, з вишитими на ньому гербами Києва і Галичини. Діяльністю, скерованою на консолідацію національно-державницьких сил українства, церква охоплювала сотні тисяч вояків австрійської армії, які перебували на фронтах від Карпат і подільських степів до Альп і берегів Адріатики. їх здійснювали греко-католицькі священики - капелани більш як 30 українських стрілецьких, кінних, гарматних полків⁶⁴.

Лише 1915 р. ними на фронті створено 226 польових каплиць. Широкою популярністю серед вояків користувався релігійний часопис "Місіонар", який публікував послання ієрархів церкви, статті духовно-інтелектуального змісту, а також світові та теренові повідомлення, зокрема, про визволення заходами Папи Бенедикта XV з російської неволі всіх військовополонених-інвалідів, заснування у Львові дитячого притулку "Український Сирітський Захист". У зв'язку з розпадом Російської імперії і утворенням незалежної української держави, "Місіонар" надрукував спільний Пастирський лист митрополита Андрея Шептицького, єпископів

Григорія Хомишина і Йосафата Коциловського до вірних, у якому відзначалося, започаткування цими подіями нової історичної епохи, якій потрібна консолідація та єдність українського народу⁶⁵. Варто відзначити у цьому аспекті редакційну статтю “Місіонаря” - відгук на переговори у Брест-Литовську “Берестейський мир і Берестейська унія”. У ній зверталася увага на символічну подібність історичних подій у долі українського народу. Часопис наголошував, що Берестейський мир зламав кайдани, якими російський цар утримував у неволі наш народ, визнав самостійність України і проголосив свободу українським землям так само, як свого часу Берестейська унія зламала кайдани східної релігії й визнала самостійність Української церкви у злуці з католицькою⁶⁶.

Як уже зазначалося, визволення Андрея Шептицького із заслання у березні 1917 р. стало могутнім імпульсом для національно-організаційного зміцнення церкви. Вже в перші дні на волі він прибув до Петрограду, зустрівся з О. Керенським, П. Мілюковим, а також членами Української Національної Ради для з'ясування політичної та церковно-релігійної ситуації після падіння царату. А на прийомі у голови Тимчасового уряду Ю. Львова добився офіційного визнання Греко-католицької церкви та зрівняння її в правах з католицькою в Росії. Наприкінці квітня у Києві провів переговори з діячами Центральної Ради М.Грушевським і С.Русовою щодо проблем церкви і національно-державних перспектив. Коли ж, бажаючи відслужити панахиду за Івана Франка у Софіївському соборі, А.Шептицький звернувся за дозволом до православного єпископату, то отримав відмову. Тоді відслужив панахиду у римо-католицькому костелі св. Олександра за участю владики та греко-католицького духовенства. Візит галицького митрополита до української столиці (незважаючи на побоювання окремих діячів Центральної Ради) заманіфестував тверду національно-соборну орієнтацію Греко-католицької церкви, збереження нею української мови та східного обряду богослужіння, що певною мірою вплинуло на руйнування негативного стереотипу у частини наддніпрянців щодо унії та навіть появи ідеї обрання його

патріархом єдиної Української церкви. Візит митрополита актуалізував питання життєдіяльності Греко-католицької церкви в УНР та її вкладу у визвольні змагання.

Зауважимо, що релігійно-церковна діяльність митрополита постійно спрямовувалася на поширення сфери впливу Греко-католицької церкви у Росії, де було сотні тисяч переселенців і військовополонених із Галичини.

Саме через неї і пропонувалося здійснити об'єднання церков Заходу і Сходу. Ідеї екуменізму лягли в основу роботи проведеного ним у Петрограді 19-31 травня 1917 р. синоду Російської Греко-католицької церкви, на якому іменовано екзархом монаха-студита Леоніда Федорова. Тоді ж у Києві він заклав католицький Апостольський вікаріат для всієї України на чолі з о. Михайлом Цегельським.

Після невдалої спроби пробратися через фронти до Риму 10 вересня 1917 р. митрополит Андрей Шептицький повернувся до Львова, де його урочисто зустріли миряни. Перші Пастирські листи митрополита з нагоди розпаду Російської імперії й утворення Української Народної Республіки скеровувались на етнополітичну консолідацію українства. Вони орієнтували клір на самовіддану працю для відродження зруйнованих війною церковних структур, виховання у згорьованих людей почуття любові до рідної землі, свого народу і рідної мови, що скріплює народ у цілість⁶⁷.

Національно-державницька позиція А.Шептицького проявилася також у його підтримці Брест-Литовського договору від 9 лютого 1918 р., за умовами якого українські етнічні землі Холмщини і Підляшшя відійшли до Української Народної Республіки. В промові у Відні в Палаті Послів у 28 лютого 1918 р., відстоюючи право народів на державно-політичне самовизначення, А. Шептицький подякував австрійському урядові за розуміння українських прагнень й підтримав право на самовизначення Східної Галичини⁶⁸. Спільно з українськими послами він домагався ратифікації австрійським парламентом Брестського договору, відділення українських земель від польських і надання імені

національно-культурної автономії. Коли ж Відень зігнував вимоги українців, митрополит підтримав парламентську репрезентацію скликати у Львові представницьку Конституанту, що мала вирішити політичні перспективи українських земель поліетнічної імперії Габсбургів.

3.3. Участь у державному будівництві та захисті суверенітету ЗУНР

Восени 1918 р. могутні хвилі національно-визвольного руху розрушили Австро-Угорську імперію, і на її уламках утворилися незалежні Польща, Угорщина, Чехословаччина, Югославія. 18-19 жовтня у Львові відбулася Конституанта - представницьке зібрання близько 500 українських громадсько-політичних і релігійних діячів, яке обрало Українську Національну Раду й проголосило на українських етнічних землях Австро-Угорщини відродження незалежної Української держави. Велелюдне віче на майдані біля собору св. Юра 20 жовтня одностайно схвалило рішення щодо суверенітету українських земель⁶⁹. Греко-католицька церква, політичний курс якої завжди відповідав національно-політичним інтересам народу, рішуче підтримала державотворчі ухвали Конституанти. Її владики митрополит А.Шептицький, єпископи Г.Хомишин і Й.Коциловський, протоігумен Галицької провінції Василянського Чину П.Філяс і майже два десятки священників були обрані до Національної Ради й активно включилися у її законотворчий процес. Отже, греко- католицизм як теорія і практика національно-релігійного життя органічно влився в загально-національний державно-соборний рух українства.

Греко-католицьке духовенство вітало проголошення незалежної Української Народної Республіки у січні 1918 р., взяло активну участь у Листопадовій національно-демократичній революції 1918 р. та розбудові Західно-Української Народної Республіки, яка була уконституйована тимчасовим основним законом від 13 листопада 1918 р. “Як настав догідний час, по Першій світовій війні, 1918 р., українське католицьке духовенство в

Галичині стануло щиро в ряди будівництва “своєї хати”, Української Держави, - згадував активний учасник тих подій отець Іван Лебедович. - Перші наради, перші кур’ери до сіл, перша підготовка до перебрання влади на місцях проходила в безліч випадках у священничих домах”⁷⁰. Тон у державотворчій діяльності кліру на місцях завдали владики, насамперед А. Шептицький.

Папа Бенедикт XV пильно стежив за національно-демократичними революціями у Центрально-Східній Європі. Вже на початку листопада 1918 р. він розпорядився нунцію у Відні ввійти “у приязні відносини з різними націями Австро-Угорської імперії, що тепер створили незалежні держави”. Папа підтвердив, що Апостольський Престіл поважає “законні зміни народів, політичні чи територіальні”⁷¹. Загалом державне будівництво у молодій республіці йшло швидкими темпами. 9 листопада сформовано уряд, у якому посаду державного секретаря віросповідання зайняв Олександр Барвінський. Згідно з Тимчасовим Основним законом ЗУНР низовими органами влади стали повітові комісари із складу повітових Національних Рад, у діяльності яких брали участь священники. “На цілому терені відродженої української Галицької держави, - підкреслював історик церкви української діаспори Григорій Лужницький, - не було ні однієї повітової Української Національної Ради, в якій представник Української Католицької церкви не займав би чільного місця”⁷².

Десятки священників були серед організаторів перебрання влади на Золочівщині, Брідщині, Сколівщині, Самбірщині, а також містах і містечках - Долині, Рудках, Краківці, Збаражі, Зборові, Угневі. У першій декаді листопада 1918 р. вони увійшли до виконавчих і представницьких органів української адміністрації. Зокрема, священники очолювали повітові ради в Городенці (о. Іван Пісецький), Кам’янці-Струмиловій (о. Михайло Цегельський), Ліську (о. Василій Мисик), Печеніжині (о. Іван Майковський), Підгайцях (о. Іван Токар), Радехові (о. Степан Петрушевич), Стрию (о. Остап Нижанківський), Сяніку (о. Пантелеймон Шпилька), Тереховлі (о. Степан Мохнацький), Щирці і Збаражі (о. Володимир

Могильницький). Зрештою, була й досить питома вага духовенства у цих радах. Зокрема, у складі Косівської повітової ради із 25 членів було 4 священики, Радехівської - з 5 осіб 2 священики. Зауважимо й те, що кожен сьомий член Національної Ради ЗУНР (14%) був також священиком. Комісарами судових повітів Винники, Поморяни та міста Добромиля також працювали священики. У повітах Бережани, Долина, Зборів, Жовква, Радехів, Турка священики очолювали Харчеві Управи⁷³.

Немало заангажовувалось і в партійно-політичну діяльність (більшість світської інтелігенції мобілізована до австрійського війська і УГА). Зокрема, багато священиків поділяли державно-політичні позиції правлячої Української національно-демократичної партії, на надзвичайному з'їзді якої 28-29 березня 1919 р. у Станиславові серед 139 делегатів було 20 священиків. Услід за головою Народного комітету партії К. Левицьким на з'їзді виступило декілька священиків - В. Носковський, С. Петрушевич та ін. З'їзд декларував необхідність у державі свободи совісті та віросповідань, рівноправності релігійних конфесій та їх внутрішню самоуправу, а головне - будівництво незалежної соборної держави, яка ґрунтувалася би на загальнонаціональних центристських демократично-правових основах⁷⁴.

Державне будівництво ЗУНР проходило у важких умовах українсько-польської війни. За весь період національно-визвольних змагань Греко-католицька церква відігравала важливу роль у становленні органів законодавчої і виконавчої влади ЗУНР, виробленні державницької ідеології, консолідації національно-демократичних сил у боротьбі за незалежність і соборність українських земель.

Як відомо, А. Шептицький користувався великим авторитетом й на Великій Україні. Директорія УНР обговорювала не тільки проблему Злуки УНР і ЗУНР, але й проект формування нового Київського патріархату, що, на думку В. Винниченка, міг би очолити А. Шептицький. Власне 19 грудня 1918р. міністр закордонних справ ЗУНР Лонгин Цегельський зустрівся у Києві з

головою Директорії, з яким обговорено долю галицького митрополита, що фактично був інтернований поляками у Святоюрському соборі. “Біда, що ми не маємо такої людини, як Шептицький, щоб поставити її на чоло Української православної церкви. Є владика Платон на Сибірі, ширий українець, але, мабуть, оженився з якоюсь вчителькою. Та є ще Димитрій у Чернігові. Також щира українська душа, але надто любить вихилити лишню чарку. А що б Ви сказали на те, - запропонував В. Винниченко, - якби Ви забрали Шептицького до Києва на Митрополита всієї Русі?”. У відповідь Л. Цегельський висловив сумнів: “Шептицький на православного митрополита не піде”. Тоді В. Винниченко відрубав: “На якого православного!.. Очевидно, що на уніатського... Ваша унія добра для відрізнення і від Польщі, і від Москви... Скличемо Синод єпископів, архімандритів та представників мирян з України і порадимо їм прийняти унію, а Шептицького поставимо на чоло. Ще й порозуміємося з Римом, щоб його зробив патріархом України. Чи не добре це звучить?.. Ви думаете - я жартую? Ні, ми говоримо про це між собою. Це серйозний план... Це революція і все старе ломиться... Відгородимо Україну муром Унії від Москви раз назавжди”⁷⁵.

Незважаючи на те, що після падіння Львова 22-23 листопада Андрея Шептицького конфінували у митрополичій палаті (фактично, інтернували) він продовжував відстоювати інтереси ЗУНР і церкви. За його дорученням Станиславівський єпископ Григорій Хомишин звернувся до мирян з Пастирським листом митрополита, у якому розпорядився всім священикам згадувати в Святих Літургіях президента Національної Ради ЗУНР Євгена Петрушевича, Українську державу, її уряд і Галицьку армію⁷⁶. Митрополит відмовився підтримувати будь-які стосунки з окупаційною адміністрацією Львова, а невдовзі й архиєпископом латинського обряду Юзефом Більчевським через його шовінізм та підтримку мілітарних дій у краї. У листі-відповіді командувачу польськими військами на Галицькому фронті генералу Тадеушу Розвадовському він засвідчив, що залишився українським

патріотом, й далі захищає греко-католицьке духовенство, яке “з цього боку, як і з іншого боку лінії фронту, продовжує виконувати свої обов’язки”⁷⁷. Така відповідь далася йому нелегко: якраз восени 1918 р. його рідного брата генерала Станіслава Шептицького обрали начальником штабу Війська Польського, тобто він став одним із режисерів польської військової експансії на західні українські землі.

До Галицької армії, її бойових груп, куренів, Окружних військових команд добровільно прийшли або були запрошені командантами десятки священників-патріотів, які стали польовими духівниками (капеланами). Інші добровільно обслуговували фронтові частини та установи запілля, насамперед шпиталі. Вони розгорнули активну працю у царині патріотичного виховання і піднесення морально-бойового стану старшин і стрільців. Польові духовники Галицької армії перейняли і примножили традиції капеланів легіону Українських Січових Стрільців та українських полків доби світової війни. Зрештою, більшість з них мали фронтовий досвід. Близько сотні греко-католицьких священників служили в Галицькій армії, більше 40 з них загинули на польському, більшовицькому та денікінському фронтах або у період епідемії тифу восени 1919 р.⁷⁸

“Полеві духовники Української Галицької Армії, - писав колишній Начальний духовник армії, згодом української дивізії “Галичина” отець Василь Лаба, - не тільки що виконували свою душпастирську службу, але теж впоювали боевого духа в стрілецьтво”⁷⁹. Зауважимо, що з усіх військових формацій доби визвольних змагань України 1914-1923 рр. інститут польових духівників упроваджено лише в Галицькій армії, яку сучасники вважали найбільш боєздатною. Її особовий склад відзначався високими морально-бойовими якостями й дисципліною. До цього спричинила діяльність військового духовенства й християнська релігійність особового складу. В армії існувала чітка організаційна система польового духівництва, яке очолював Преподобник військового міністерства, недавній капелан Легіону УСС отець

Микола їжак. У складі штабів армії та корпусів створено референтури духівництва, яким підпорядковано відділи духівників бригад, що обслуговували стрілецькі курені та сотні, інші підрозділи⁸⁰.

Значною подією греко-католицького духовенства став з'їзд у Станиславові 7-8 травня 1919 р., скликаний за дорученням митрополита (який залишався у блокованому Львові) єпископом Григорієм Хомишиним. Більше як 200 діячів церкви, священників і польових духовників прийняли ухвали, скеровані на активізацію церкви у розбудові Української держави, консолідацію мирян “для укріплення української державності на християнських основах”. З'їзд закликав духовенство і вірних самовіддано працювати й захищати незалежність ЗУНР у боротьбі з ворогами, надіслав вітання воякам Галицької армії⁸¹. Духовенство також звернулося з меморіалом до Апостольської столиці, в якому осудило “поведення римо-католицького (польського) духовенства на Волині, Холмщині і в занятих частинах ЗОУНР”⁸².

Українсько-польська війна закінчилася поразкою ЗУНР, уряд і армія якої відступили за Збруч і поєднали свою долю з Українською Народною Республікою. 25 червня 1919 р. Вища Рада Паризької мирної конференції санкціонувала окупацію Східної Галичини Польщею. Розпочалася дипломатична боротьба за відновлення незалежності республіки. Між тим, у краї розгорнулися масові репресії проти “каригідного” греко-католицького духовенства. Окупаційні власті продовжували утримувати в ізоляції А. Шептицького й не дозволили йому зустрітися з Ю. Пілсудським, коли глава Другої Речі Посполитої у червні 1919 р. відвідав Львів. Зрештою, митрополиту вдалося передати Пілсудському листа з клопотанням звільнити близько тисячі заарештованих та інтернованих священників, з яких 612 перебувало у львівських в'язницях⁸³.

У серпні А. Шептицький спільно з єпископами Григорієм Хомишиним і Йосафатом Коциловським провели у Перемишлі спільну нараду й звернулися пастирським листом до кліру й вірних,

в якому засуджувалася війна, висловлювалося співчуття полеглим за волю України і віра у майбутню перемогу. Але ситуація у краї була дійсно важкою. Лихоліття війни завдали величезної шкоди українському народові і його церкві. “Ще не вигоїлися рани, які завдала нам та нещасна війна, коли нова війна, страшніша і більш жорстока чим перша, потрясла нашою знищеною вітчиною, - зазначалося у Пастирському листі митрополита 26 вересня 1919 р. - Нещасливий був її вислід. Польські війська обсадили цілий край... Тисячі невинних жертв мучаться по в'язницях... церкви і монастирі вирабовано, майже всі парохії остали без душпастирів”⁸⁴.

До грудня 1919 р. під домашнім арештом у митрополичих палатах перебував і Андрей Шептицький. Усвідомлюючи великий авторитет владики серед краян та у Ватикані, польська влада намагалася усунути його з митрополичого престолу і загалом зі Львова. Варшава пропонувала Папі відкликати А.Шептицького до Риму, або перевести до Північної Америки. Водночас польські ксьондзи і преса інспірували широкомаштабну акцію з метою скомпрометувати митрополита. Станіславівський воєвода Юристовський, зокрема, видав розпорядження повітовим старостам збирати матеріали, “які звинувачували б Митрополита Шептицького в антипольській діяльності, а також докази, які підтвердили б, що українське духовенство під час російської окупації 1914-1915 рр. схильно ставилося до схизми.; щоб було також зібрано те, що свідчить про настрої під час українсько-польської війни українського духовенства”⁸⁵.

В наступні роки глава Греко-католицької церкви постійно вшановував організаторів і захисників ЗУНР; утім, залишався послідовним захисником морально-етичних засад співжиття українців і поляків й, зрозуміло, національно-державницьких прав вірних йому католиків східного обряду⁸⁶. При цьому він засуджував й екстремізм праворадикальних сил західно-українського суспільства⁸⁷.

3.4. Греко-католики в Другій Речі Посполитій: зміна правового статусу легітимації в Польській державі

Як відомо, згідно з Ризьким договором до складу Другої Речі Посполитої увійшли великі території заселені українцями. За підрахунками львівського етнолог Степана Макарчука, у Польщі на початку 20-х років проживало 4686 тис. українців. Більшість їх заселяли Львівське, Тернопільське, Станіславівське воєводства та Волинь (3920 тис.)⁸⁸. Внутрішня політика Варшави спрямовувалась на повну інтеграцію окупованих українських земель у складі Другої Речі Посполитої. Всупереч міжнародним угодам щодо Галичини, польський уряд здійснював на її землях жорстку окупаційну політику, прагнуч винищити українські інституції, асимілювати населення шляхами його полонізації. Зокрема, з 793 українських народних шкіл у 1924 р., за три наступних роки їх кількість скоротилася до 337. У Східну Галичину переселено близько 200 тис. поляків-колоністів, здебільшого колишніх військовиків, які витіснили українців із прикордонних теренів, багатьох повітових міст. 1939 р. у Львові нараховувалося менше 20% українців, у інших галицьких містах вони складали не більше половини мешканців⁸⁹.

Незважаючи на поразку національно-визвольних змагань 1917-1923 рр. і втрату державності, українці по обидва береги Збруча зберігали національно-патріотичний дух і соборні цілі. У Східній Галичині відновлювалися політичні партії, культурно-освітні й кооперативні організації і товариства. Розгортали діяльність науково-освітні установи - Наукове товариство імені Т.Шевченка, таємний Український університет (1920-1925), відроджувалася мережа "Просвіти", "Рідної Школи", "Лугів". Особливо дошкуляла владі право-радикальна Українська Військова Організація полковника Армії УНР Є.Коновальця, яка була створена 1920 р. недавніми учасниками визвольних змагань.

Зауважимо, що й у радянській Україні певною мірою незалежним шляхом пішов процес суспільно-політичного, економічного і культурного розвитку, який Москва ще не в силі

була контролювати. Після 1923 р. зростав рівень українізації, серед державного керівництва діяло чимало націонал- комуністів, зокрема М. Скрипник, О. Шумський, Ю. Коцюбинський, Ю. Лапчинський, які бували й у Польщі. Між Західною і Наддніпрянською Україною підтримувалися тісні зв'язки у сферах культури, науки й освіти. Та вже наприкінці 20- х років сталінським керівництвом призупинився “небезпечний процес “українського націоналізму“, проводилися масові репресії проти національної інтелігенції, страшний голодомор 1932-1933 рр. приборкало непокірне селянство, брутально розпущена Українська автокефальна православна церква.

Повоєнні роки стали черговим випробуванням і для галицьких українців та їх церкви. Після повернення з трьох- річної поїздки в Європу і Америку, де митрополит Андрей Шептицький намагався відстояти права західних українців на національно- державне самовизначення, зустрів руїну духовних святинь, втрату кліру й віруючих внаслідок воєнних дій. В цих умовах для відродження і піднесення церкви та розбудови національного життя він вважав головним завданням консолідацію національно- патріотичних сил. Його Пастирське послання до духовенства й вірних від 12 липня 1923 р. закликало до єдності і солідарності. “Щоб можна успішно працювати для спасення душ, треба нам конче єдності духа.., у нім наша сила“, - писав митрополит, водночас наголошуючи, щоб по війнах “всі люди примирилися духом“⁹⁰.

Польська адміністрація зустріла митрополита вкрай вороже, намагалася навіть не пустити його до Львова, два місяці протримавши під арештом у Познані. Вважалось, що він дестабілізує політичне і релігійне життя, є непримиренним ворогом відродженої Польщі, сприяє посиленню “шовіністичного українського націоналізму” й загостренню стосунків між українцями й поляками. (Зрештою, такої ж думки й деякі сучасні польські історики, як от Е.Прус чи Ф.Ржеменюк)⁹¹. А втім, громадсько-політична діяльність митрополита Шептицького завжди мала чітке національно-соборницьке спрямування. Але

після поразки визвольних змагань вона полягала в залученні до активного суспільного життя всього галицького соціуму і здійснення національно-культурних домагань у рамках законності, демократії, парламентарним шляхом. Після 1923 р. чимало галицьких політиків і громадських діячів поступово переконувалися, що у даній ситуації українству слід боротися за національні інтереси, опираючись на польську політичну і правову системи. Зауважимо, що урядова постанова від 26 вересня 1922 р. про самоврядування Львівського, Тернопільського і Станіславівського воєводств декларувала певні права для українців: передбачала створення повноважних українських сеймиків, гарантувала українцям участь у адміністративних структурах, рівноправність Греко-католицької і Латинської Церков, української і польської мов, відкриття українського університету. Слід відзначити, що подібні постанови, зокрема Конкордату 1925 р. між Апостольським Престолом і Польщею щодо УГКЦ, декларувалися й пізніше, але зазвичай не виконувалися⁴². Не забуваймо й те, що конкордат вимагав від єпископату і духовенства бути лояльними до влади й навіть присягнути на вірність польському президенту.

Більшість дослідників новітньої історії України відзначають, що у міжвоєнне двадцятиріччя остаточно викристалізувався національний характер Греко-католицької церкви. Неухильно зростав її авторитет, вплив на релігійну і національну свідомість українства, поширювалася мережа духовних закладів, освітніх установ, видавництв, культурних і кооперативних структур. Значну частку у її діяльності займав національно-визвольний рух. Під керівництвом митрополита А.Шептицького діяли 16 єпископів, у Галичині УГКЦ нараховувала в 1920-х роках 128 деканатів і 1907 парафій, де працювали 2298 священників⁹³. Крім того церква мала єпархії в Закарпатті й за океаном. Щоправда, 10 лютого 1934 р. ватиканська Конгрегація східних церков, без попередження А.

Шептицького, але за домовленістю з Бельведером, встановила Апостольську адміністрацію для Лемківщини. Нова структура була повністю перепідпорядкована безпосередньо

Ватикану, що зміцнило там позиції Римо-католицької церкви і призупинило процес етнічної ідентифікації лемків⁹⁴.

Діяльність митрополита А.Шептицького і духовенства скеровувалася на поглиблення впливу церкви в сфері громадсько-політичного і культурно-освітнього життя краю. На культурній ниві постійно точилася боротьба з радикалами і комуністами за “Просвіту“. А втім, більшість її філій, 550 читалень та інші установи залишилися під впливом духовенства. Поза “Просвітою“ церква утримувала свої парафіяльні бібліотеки, народні хори, аматорські театри, фольклорні гуртки. Греко-католицькі священники працювали також у інших масових організаціях і товариствах, таких як “Рідна школа“, молодіжних “Лугах“, де лише у Львівській архієпархії керували осередками більше ста парохів. Вагому частку у діяльності церкви займала благодійницька робота численних жіночих згромаджень, у якій брали участь тисячі осіб. Розгорнули місійну апостольську працю чернечі Чини, насамперед Василияни. Міцніли зв'язки з кооперацією⁹⁵.

Усвідомлюючи великий вплив на краян християнської літератури, церковні ієрархи на чолі з А.Шептицьким велику увагу приділяли праці релігійних видавництв. Найбільшим книговидавничим центром залишалося Василиянське видавництво, де виходив популярний часопис “Місіонар“ (наклад 50 тис. примірників). За 35 років від заснування (1898 р.) Василиянське видавництво видало 350 книг, часописів релігійного змісту загальним накладом 13,7 млн. примірників і 820 замовних видань накладом 27 млн. примірників. З видавництвом співпрацювали учені Іван Крип'якевич, Омелян Пріцак, Іван Огієнко, Ярослав Пастернак, Іларіон Свенціцький⁹⁶.

Кожна єпархія видавала власні “Вісники“, великою популярністю користувалися релігійні журнали “Нива“, “Богословія“, “Дзвони“, “Правда“, часописи “Мета“, “Нова Зоря“, “Бескид“, “Христос - наша сила“ та багато інших. “Греко-католицька церква стала чинником загальноукраїнської ваги, - писала газета “Діло“ у жовтні 1926 р., - а Митрополит належить до

найбільш популярних людей в Україні⁹⁷.

Національно-політичний рух у Західній Україні 1920-х рр. складала дві основні течії, які у своїх програмах визначали чимало спільного: відродження незалежної української держави, пріоритет національних прагнень перед соціальними, вороже ставлення до комунізму і держав, що окупували Україну. Суттєво не відрізнялася соціальна база усіх таборів. Але методи осягнення політичних прагнень, форми боротьби були різними. Національна демократія в особі старих галицьких політичних партій, що 1925 р. об'єдналися в Українське національно-демократичне об'єднання УНДО, тяжіла до еволюції суспільства і легальних форм боротьби⁹⁸. Представники інтегрального націоналізму (УВО-ОУН) обстоювали революційний шлях встановлення національної диктатури, визнавали правомірними методи фізичного терору⁹⁹. Третю - ліворадикальну течію репрезентувала підпільна Компартія Західної України, яка виступала за приєднання краю до СРСР- УРСР і діяла за вказівками Комінтерну¹⁰⁰.

Хоча у деяких виступах митрополит А.Шептицький заявляв про невтручання церкви у політику, “переважна більшість духовенства моєї єпархії, - писав він до папського нунція о. Д.Дженоккі 1923 р. - розділяє мою позицію - дух і принцип - щодо політичних питань; не тільки не належати до жодної політичної партії, але й триматися осторонь від суто політичних питань”¹⁰¹, ситуація змушувала УГКЦ співпрацювати з національно-демократичним політикумом, зокрема УНТП¹⁰², згодом - УНДО, а з часом творити свої партії. Митрополит А.Шептицький, єпископи Г. Хомишин і Й. Коциловський намагалися координувати дії з УНДО, насамперед у галузі культури і освіти.

4 серпня 1925 р. з ініціативи Г. Хомишина, С. Томашівського, О. Назарука, отця Т. Галуїцинського, отця В. Скрутеня утворено Українську християнську організацію (УХО), яка стояла на позиції національної демократії, обстоювала автономію Галичини, пропагуючи монархічні концепції В.Липинського. Головне завдання організації - поширення культури і освіти та “виховання

нашого народу на релігійно-моральних основах католицької церкви¹⁰³. Щоправда, лави нової структури зростали повільно: 1927 р. УХО налічували лише 600 осіб, з них 381 священника¹⁰⁴. У рамках організації влітку 1934 р. засновано мережу читалень “Скала“, чисельність яких 1937 р. досягла 289 з кількістю 14,3 тис. членів¹⁰⁵. Друкованим органом партії 1926 р. став часопис “Нова Зоря“, редактором якого з січня 1928 р. працював відомий публіцист і дипломат ЗУНР Осип Назарук. Лояльна щодо польської держави, партія виступала за автономію українських земель і деякий час співпрацювала з УНДО. Утім, націонал-демократи постійно піддавали критиці латинізаційні обрядові нововведення (зокрема, запровадити целібат) Г. Хомишина і Й. Коциловського, що охолодило відносини вказаних єпископів і УХО з УНДО¹⁰⁶.

У ході Католицької Акції зусиллями А.Шептицького восени 1930 р. засновано ще одну клерикально-консервативну партію - Українську католицьку народну партію (з 1932 р. - Українська народна обнова). Її головою був І. Волянський, а неофіційним опікуном Г. Хомишин. Нова партія вимагала національно-територіальної автономії для українських земель у складі Польщі. Однак і вона не зуміла розгорнути партійну мережу і не провела жодного партійного з'їзду. Водночас лідери партії брали участь в консолідаційних заходах, спрямованих на об'єднання українського націоналізму в ході організації скликання Всеукраїнського національного конгресу (1933-1936). На виборах до вищих законодавчих органів Польщі (1935,1938) за згодою уряду і домовленістю з проводом УНДО висувала кандидата на посла сейму та сенатора¹⁰⁷. Тоді ж, а саме 1 січня 1931 р., на протигагу Г. Хомишину митрополит А. Шептицький ініціює створення Українського Католицького союзу, що мав “дбати за приноровлення принципів християнської етики по всіх ділянках національного життя і підтримувати всебічний розвиток українського народу в християнському розумінні здобуванням для його повноти національних і громадських прав“¹⁰⁸. У такий спосіб ієрархи церкви фактично висловлювали певне невдоволення

політикою окремих провідників УНДО, зокрема його компромісом з УСРП і УСДП, а заодно прагнучи посилення власної політичної ролі. Першим головою УКС був В. Дашкевич, з 1932 р. - З. Лукавецький. Видавав тижневик “Мета” з додатком “Христос - наша сила”, літературно-науковий щомісячник “Дзвони” (1931-1939, голова редколегії Й. Сліпий)¹⁰⁹.

Широкомасштабна Католицька акція 30-х років сприяла зміцненню церковних структур, їх зв'язкам з найвіддаленішими парафіями. Як відомо, поштовхом Акції стала енцикліка Папи Гія XI 1922 р., написана під враженням світової війни і соціальних революцій, проявів шовінізму і войовничо-атеїстичного комунізму. У ній визначався великий потенціал мирян у прагненні до миру і свободи. Наступною енциклікою від 15 травня 1931 р. Папа проголосив необхідність перебудови суспільного ладу на християнських засадах й закликав ієрархів Церков і священників активізувати діяльність вірних на захист Вселенської церкви. Отже одним із перших заходів митрополита стало створення Католицького Союзу та його друкованого органу часопису “Мета“. Оскільки у проголошеній програмі Союз не обмежував своєї діяльності справами католицької віри і релігійної моралі, а прагнув впливати на усї ділянки національного життя, проти нього часто виступала польська влада, галицькі комуністи і націоналісти. У багатьох питаннях Союз погоджувався з поміркованим УНДО, засуджував екстремізм українських націоналістів і звичайно, виступав проти комуністів.

Розгортання Католицької Акції відбувалось в несприятливих умовах. Улітку 1930 р. зусиллями ОУН проведено широкомасштабну саботажну кампанію, у ході якої здійснено щонайменше 2200 терористичних виступів, підпалів маєтків поміщиків і осадників, нападів на поліцейські постерунки, осередки “Стшельців“¹¹⁰. У відповідь влада кинула на українські села загони жандармерії і військові частини. В основі “пацифікації“ лежав принцип колективної відповідальності. Було проведено більше п'яти тисяч брутальних ревізій, арештовано 1739 осіб, з них 13

греко-католицьких священників, розгромлено українські культурні і господарські установи. Фізичні розправи над священниками набрали характеру політичного терору.

Поліцейські звіти фіксували конфіскацію у священників “антипольських” видань, преси і листівок УВО-ОУН, а у багатьох парафіян – зброю¹¹¹”. Ієрархи Греко-католицької церкви засуджували як саботажні акції, так і масові військово- політичні репресії влади. Митрополит А.Шептицький виїжджав до Варшави, але керівництво Польщі на чолі з Ю. Пілсудським відмовили йому в аудієнції. Тоді спільно з єпископами він звернувся листом до Папи Пія XI. Справа Галичини обговорювалась навіть у Лізі Націй¹¹².

Міжнародний резонанс “пацифікації” посилив прагнення українства до консолідації національних сил, чому й мала сприяти Католицька Акція, під керівництвом комітету на чолі з єпископом Іваном Бучком. Насамперед активізувалась діяльність масових релігійних згромаджень. Вже через рік Апостольство Молитви об’єднало більше 100 тис. галичан, а 229 Марійських організацій - 17 тисяч.

Визначною подією Акції стало утворення за ініціативою митрополита Католицької Акції Української Молоді (КАУМ) з метою виховання юнацтва у християнському і національно-патріотичному дусі: “Навчіть любові до Бога й Батьківщини, навчіть жити для церкви й Народу, але не пожаліти життя, коли їх добро цього вимагатиме”¹¹³. Утворення КАУМ проголошено 7 травня 1933 р. на урочистому зібранні у Львові 60 тис. юнаків і дівчат усієї Галичини, за участю митрополита А.Шептицького. Щирі вітання і благословення духовенству, народу і українській молоді надіслав Папа Пій XI¹¹⁴. До лав молодіжної організації увійшли “Луки” (близько 47 тис. членів; 1937 р.), Пласт (6 тис.; 1930 р.), Ліга Українських Студентів та інші згромадження, які знаходилися під впливом Греко-католицької церкви¹¹⁵. 1934 р. керівним органом Католицької Акції став Генеральний Інститут, який видавав журнал “Католицька Акція”. На сторінках часопису публікувалися морально-виховні статті, гостро критикувалися

тоталітарні системи Сталіна і Гітлера.

Через десять років після повернення митрополита А.Шептицького до Галичини УГКЦ зробила великий крок на шляху свого організаційного зміцнення і піднесення. Її стан на 1933 р. характеризувався наступними показниками"¹¹⁶

Дієцезії	деканати	парафії	духовенство
Львівська	54	789	970
Перемиська	54	759	803
Станіславі вська	20	435	516
Разом:	128	1983	2289

Провід Греко-католицької церкви пильно слідкував за подіями у радянській Україні, де розгорталися масові репресії і терор проти свідомого українства. Релігійні часописи постійно інформували про страшну руїну церкви у сталінській імперії, арешти і заслання у Соловецькі концтабори митрополита В.Липківського, дванадцяти єпископів і кількасот священників"¹¹⁷. Преса викривала злочини сталінського режиму проти власного народу, наголошувала, що більшовизм та комунізм - найбільші вороги суспільства. Широкого розголосу набув голодомор у радянській Україні. У той час як Москва замовчувала цей голод, а Захід здебільшого байдуже сприймав вісті про катастрофу, у Львові вже в грудні 1932 р. політичні і церковні діячі розглядали питання про голод, який насувався на Україну і мали намір вислати туди спеціальну комісію. Греко-католицька церква вдарила на сполох. 24 липня 1933 р. митрополит А.Шептицький разом з усіма єпископами церкви оприлюднили сповнене тривоги за долю українського народу Звернення "В справі подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі": "Оперта на несправедливості, обмані, безбожництві та деправації, людодійська система державного капіталізму довела багатий недавно край до повної руїни..."

Вороги Бога і людства відкинули релігію-основу суспільного ладу, відкрали свободу - найбільше добро людини, з свободних горожан-селян зробили невольників¹¹⁸. Часопис “Місіонар” у ті дні помістив редакторську статтю отця Р. Криницького “Немає слів...”, у якій говорилось, що верховоди Кремля “40-мільйонну націю планово винищують голодом”¹¹⁹. Серед них було десятки тисяч галичан, які шукали кращої долі за Збручем¹²⁰. Зауважимо, що ієрархія УГКЦ увійшла до створеного спільно з громадсько-політичними діячами Галичини Громадського Комітету рятунку України, який зібрав пожертви для голодуючих, але радянський уряд їх не прийняв. Подібні Комітети допомоги голодуючим створювалися українськими емігрантами у Відні, Парижі та інших містах. З приводу голоду в Україні 1932-1933 рр. митрополит надіслав звернення до Папи Пія XI та українських організацій еміграції.

Галицький політикум з тривогою спостерігав за конфесійно-етнічними трансформаціями на Закарпатті, що перебувало у складі Чехословаччини. Власне там з ініціативи й за активного втручання російських білоемігрантів, яких підтримував чеський уряд, у 20-их роках розгонуто активну агітацію за перехід до православ'я. Офіційна Прага з чисто політичних міркувань намагалася ослабити вплив Греко-католицької церкви, роз'єднати релігійно і національно місцеве населення в поліетнічному (угорці, румуни, словаки та ін.) середовищі¹²¹.

Зрозуміло, що керівництво церкви і особисто Митрополит не підтримували радикальні методи боротьби за політичну емансипацію галицьких українців. Тож, перефразовуючи Горация про греків, що підкорили Рим своєю культурою, А.Шептицький казав, що народ, який не має політичної свободи, все ж може залишити свій знак у розвитку людства, давши йому, людству, культурі великих видатних людей. Тому Митрополит таку увагу приділяв розвитку високої культури та поширення освіти¹²².

Особливо посилено організаційний патронат над громадськими структурами суспільної опіки-опікунськими

товариствами, сирітськими захистами і захоронками, які намагалися матеріально і морально підтримати обездолене західноукраїнське населення. Вже наприкінці Першої світової війни, 23 березня 1918 р., у Святоюрських палатах відбулися перші збори товариства за участю Г. Хомишина, С. Федака, К. Студинського, яке невдовзі названо “Захистом ім. Митрополита Андрея графа Шептицького для сиріт у Львові”. Його матеріальною основою став “почесний дар” патрона після повернення з російської неволі. Товариство закупило для благодійних цілей землю в Зарваниці, нерухомість в Коршеві, ліс на Богородчанщині, опікувалося сотнями дітей¹²³. На початку 20-х років аналогічні захисти функціонували у Бережанах, Тернополі, Калуші, Болехові, Городку, Камінці Струмелівій, Глинянах, Угневі, Стрию, Перегінську, Гумінцях, Дев’ятках, Крилосі, Золочеві, Поморянах, де виховувалося більше 200 дітей. 1924 р. в аналогічних церковних закладах Львівської дієцезії, Станіславівської та Черемиської єпархій перебувало понад 1300 малолітніх дітей¹²⁴.

Для упорядкування збору пожертвувань митрополичий орденаріат виділив захистам конкретні повіті. Зокрема управам захисту: у Львові - Львівський, Бібрський і Рогатинський повіті; Словіті - Перемишлянський; Городку - Городоцький; Золочеві - Золочівський; Калушу - Калуський; Долині - Долинський; Кам’янці-Струмелівій - Кам’янецький і Радехівський; Вишнівчику - Підгаєцький; Тернополі - Тернопільський, Скалатський і Збарзький; Бродах - Бродівський повіт¹²⁵. Важливо й те, що до добродійних заходів, окрім різноманітних церковних структур (єпархіальних комітетів опіки над сиротами, Інституту ім. св. Йосафата у Львові, Марійських товариств пань тощо), залучалися місцеві громадські товариства - “Рідна школа”, “Українська захоронка”, Українське крайове товариство опіки над інвалідами, Товариство вакаційних осель, Українське крайове товариство охорони дітей, Товариство українських ремісників і промисловців “Зоря”, “Бурса ремісничо-промислова”, “Союз українок”, Українське гігієнічне товариство, Українське лікарське товариство,

Товариство прихильників освіти.

Для соціальної опіки священничих вдів і сиріт 1926 р. у Львові під протекторатом митрополита створено Комітет допомоги (голова - Наталія Дзерович), який, крім членських внесків - 4 злотих на місяць, збирав добровільні пожертви духовних і світських добродіїв; кожному священнику рекомендувалося сплачувати 3 злотих (з 1936 р. - 5) спадкоємцю померлого. А вже 1929 р. за підтримки Інституту вдів і сиріт Комітет викупив двоповерховий будинок по вул. Шептицьких, 38¹²⁶.

Частину коштів, які надходили з діаспори, Митрополичий ординаріат передавав Українському фонду воєнних вдів і сиріт у Львові. 1930 р. цей фонд опікувався 130 знедоленими, яким видавав п'ять разів на рік по 10 злотих¹²⁷.

Митрополія дотувала також товариство "Українська захоронка" (ств. 1933 р.), яке в середині 30-х років утримувало у 8 захоронках Львова близько 500 дітей, а також мало дві безплатні їдальні для неповнолітніх Діяла низка інших клерикально-філантропічних товариств ("Доля", "Будучість" та ін.)¹²⁸.

Фінансово-організаційна допомога постійно надавалася Українському краювому товариству опіки над інвалідами (ств. 1921-1922 рр., голова - Д. Паліїв, з 1932 р. - лікар С. Гижа), яке утримувало хворих ветеранів Української галицької армії. Традиційні грошові збірки проводилися на Зелені свята, Першого листопада і під час різних громадсько-культурних і релігійних акцій. За підрахунками дослідників у 1925-1938 рр. духовенство внесло близько 10 відсотків всіх пожертв для цього товариства¹²⁹.

Більшість із перерахованих вище громадських структур разом із єпископськими ординаріатами спільно заснували 17 березня 1933 р. Українську Раду суспільної опіки, головою якого обрали відомого лікаря, дійсного члена НТШ Мар'яна Панчишина (1882-1943), а заступником - отця Василя Лициняка (1873-1953), директора середніх шкіл Сестер Василіянок у Львові, автора низки праць на суспільно-педагогічну тематику. Рада координувала діяльність українських установ, пропагувала серед населення ідеї суспільної

опіки, а також нормативно-правову базу щодо цього виду соціальної роботи¹³⁰.

За участю священництва активізують роботу гуртки протиалкогольного і протинікотинового товариства “Відродження” (ств. 1909 р. на основі церковних братств тверезості). 1926 р. колишні учні Рогатинської гімназії заснували гурток (25 осіб) у Духовній семінарії у Львові. За прикладом Рогатина і Львова такі ж осередки постали при Семінарії Сестер Василянок у Яворові, Городенківській гімназії “Рідна школа”, а також у Золочеві. Центральна товариства, що знаходилося у Рогатині, у січні 1928 р. започаткувала видання журналу “Ми молоді” (редактори Юліан Каменецький і Микола Чайковський), що пропагував проведення Різдвяних і Великодніх свят “без горілки і пива”. Галицькі священики брали дієву участь в організації 1931 р. місцевих плєбісцитів щодо доцільності існування у селах корчм¹³¹.

Найбільшою громадською акцією товариства стало свято на честь подвижника руху тверезості митрополита Йосифа Сембратовича, яке відбулося 23 травня 1937 р. у Львові на площі “Сокола-Батька”. Кількатисячний маніфестаційний похід і свято за участю митрополита А. Шептицького та вищого духовенства засвідчили, що антиалкогольна та антинікотинова ідеї знайшли підтримку галичан. Упродовж 30-х років “Відродження” залишалося в десятці наймасовіших українських громадських товариств краю¹³².

Митрополит Андрей Шептицький був одним із ініціаторів збереження природи Прикарпаття. Дійсний член філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка (1925) і почесний член НТШ (1938), митрополит Андрей став фундатором кедрового заповідника (“резервату”) в околиці гори Яйце. Закуплений в 1936 р. митрополитом степовий заповідник “Чортова гора” на Рогатинщині передано під наукову опіку НТШ. 1938 р. при допомозі митрополита закуплено ліс Лозина для розгортання діяльності Лісового інституту. Цінні з наукового погляду урочища під Богородчанами (“Чорний ліс”) закупив від князя Шильборна й

єпископ Григорій Хомишин. Загалом лише в карпатських Горганах греко-католицькій консисторії належало 75 тис. на лісових угідь, що дало змогу українським натуралістам розгорнути плідну природоохоронну діяльність¹³³.

Як уже зазначалося, духівництво робило все можливе для збереження національної ідентичності, історичної пам'яті західних українців. Цю функцію, зокрема, виконували добре укомплектовані архів і бібліотека Митрополичого ординаріату. Вони виникли не пізніше 1863 р. - саме цією датою позначені перші документи Ординаріату. Після світової війни вони були переукомплектовані і доповнені. Бібліотечний каталог налічував 32 розділи, зокрема архівознавство, рукописні книги, справи українсько-польські і українсько-московські, словники і енциклопедії, мапи і плани. Окремий розділ присвячено програмам і статутам українських і польських партій. У бібліотеці були також праці діячів УНР і ЗУНР, "Літопис Червоної калини", книги національно-патріотичного видавництва "Червона калина" з історії Козаччини та Визвольних змагань першої третини ХХ ст.¹³⁴

Архів Митрополичого ординаріату складався із двох великих відділів: старих актів і нових актів. Перший включав документи з XVI ст. до 1917 р., другий - від 1917 до 1945 р. Найдавніші документи стосувалися митрополичих маєтків в Перегінську, Крилосі і Галичі (1531-1660). Оригінальними були збірки про "Рідну школу", "Просвіту" москвофільське Товариство ім. М. Качковського, родини Фредрів і Шептицьких. Унікальні колекції документів з військово-політичної історії та культури України передали в 30-і роки професор Краківського університету письменник Богдан Лепкий, скульптор Сергій Литвиненко, голова НТШ, літературознавець Кирило Студинський, краєзнавець Борис Ольхівський та ін. Пошуково-аналітичну роботу архіву координував професор Іван Шендрик, який підготував "Матеріали до бібліографії Січових стрільців" (Львів, 1937.-61 с.), що вийшла у серії Бібліографічної комісії НТШ "Матеріали до української бібліографії" (Т. 6). Після 1946 р. бібліотеку і архів Ординаріату

перевезли до київських сховищ і лише 1951 р. передали Центральному державному історичному архіву України у Львові¹³⁵.

Добре упорядкованою була й особиста бібліотека А. Шептицького, що нараховувала наприкінці 30-х років 4 тис. одиниць збереження (її інвентар зберігся у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України). Вона включала стародруки і палеотипи, літературу з історії церкви (українською, російською, німецькою, сербо-хорватською, польською, французькою мовами); чималою була колекція видань з історії України, краєзнавства та фольклористики (праці М. Грушевського, М. Драгоманова, С. Томашівського, В. Антоновича, І. Франка, Ф. Вовна, М. Возняка, О. Барвінського, Б. Барвінського, В. Шухевича, І. Свенціцького, М. Пачовського, М. Лозинського, В. Щуратата ін.). Збірка мала прижиттєві художні твори Івана Франка, Марка Вовчка, Лесі Українки, Андрія Чайковського, Дениса Лукіяновича, а також Вільяма Шекспіра, Генріка Сенкевича, Олександра Пушкіна та ін. Багатою була періодика, довідкова література. Реконструкція розпорошеної нині книгозбірні митрополита дозволить глибше пізнати багатий духовний світ цього інтелектуала і громадсько-політичного діяча України¹³⁶.

Внаслідок несприятливого для народів Європи розвитку міжнародної ситуації наприкінці 1930-х років, загострення відносин між головними державами й загрозою війни, на чільне місце знову виступила українська проблема. Зважаючи на провал курсу “нормалізації” українсько-польських стосунків, національно-державницькі сили, ієрархи УГКЦ вважали головним напрямком діяльності консолідацію українського народу. Орган Католицького Союзу тижневик “Мета” закликав до об’єднання усіх сил, “визволення найглибших вартостей української нації для всебічної творчості, солідарності у починах усіх верств і відломів української нації”¹³⁷.

Головним чинником реалізації цих важливих завдань була успішна розбудова церкви. Напередодні Другої світової війни УГКЦ була однією з найавторитетніших у Польщі, помітною

складовою Вселенської церкви і відіграла визначну роль у суспільно-політичному й національному житті Західної України. Її величну будову складали п'ять єпархій, Апостольська Адміністрація для Лемківщини, Апостольська Візитатура для Волині, у яких плідно працювали 10 єпископів, 2950 священників, 520 ієромонахів, 1090 монахинь-черниць, 540 студентів теології¹³⁸. 4,3 млн. греко-католиків було об'єднано у 3040 парафій, 4440 церков і 195 монастирів¹³⁹. 40 релігійних згромаджень своїми осередками вкрили прикарпатський край й вели цілеспрямовану душпастирську роботу. 35 видавництв підготували й видрукували тисячі книжок та 38 найменувань періодики. Зокрема, в “обороні католицького світогляду... перед напором більшовизму” і “модерно-новомодного сектантства” стояв двотижневик Української католицької організації “Нова зоря”, перше число якої з'явилося 7 січня 1926 р. під редагуванням ректора Львівської духовної семінарії Тита Галушинського, а згодом письменника і політика консервативного напрямку Осипа Назарука. Редакції активно допомагали директор бібліотеки НТШ Іван Кревецький, письменник Антін Лотоцький, історик Микола Чубатий. Газета виходила до 1939 р. десятитисячним накладом і була популярною як на селі, так і серед інтелігенції¹⁴⁰.

Вагомий внесок у розвиток національної освіти, збереження пам'яток історії та культури зробила заснована митрополитом А.Шептицьким Богословська академія (відкрита у жовтні 1929 р. на базі духовної семінарії). З благословення А. Шептицького її ректор Йосип Сліпий залучив до професорсько-педагогічного колективу знаних представників науки, культури і духовенства, зокрема директора музею НТШ Ярослава Пастернака, істориків Івана Крип'якевича¹⁴¹ і Миколу Чубатого, археолога-палеолітознавця Юрія Полянського та ін. У п'яти залах академії засновано спеціальний церковний музей, директором якого став відомий дослідник церковної архітектури Михайло Драган. Разом із студентами-богословами Ярослав Пастернак розвідав у 1931-1935 рр. низку пам'яток в околицях Ходорова, Бібрки, Перемишлян. Під

керівництвом авторитетного вченого молоді богослови провели археологічні розкопки кладовища XV ст. с.Делієві (нині Тлумацький район Івано-Франківської області), а також різночасових пам'яток в селах Залісці, Осталовичі, Яничі, Дусанові, Глинську на Львівщині. Результатом його богословських студій стала популярна книга “Святе Письмо” у світлі археологічних джерел” (Рогатин, 1936). Ним також детально досліджено церкву Святої Параскеви П'ятниці у Теребовлі, давньоруський храм у Звенигородці, монастирський комплекс у княжому Белзі¹⁴².

Церковне керівництво намагалося допомогти Музею визвольної боротьби у Празі, емігрантським товариствам УНР, зокрема Комітету для відзначення десятих роковин смерті С. Петлюри¹⁴³.

Священиків готувало також п'ять духовних семінарій. Українське духовенство проводило катехитично-виховну роботу у 8 тис. народних, 380 середніх та декількох вищих школах, а безпосередньо в своїх руках мало 520 народних, 20 середніх і вищих навчальних закладів¹⁴⁴.

Важливим центром науково-історичних і богословських студій стало Українське богословське товариство (УБТ, ств. 1923 р.). Його члени, зокрема отець Ю.Бабій цілеспрямовано опрацьовували джерела з історії церкви, насамперед єпископські візитації, які фіксували не тільки стан господарства та мистецькі цінності церкви, але й етнодемографічні зміни в регіоні. Плідну аналітично-археографічну діяльність проводив “Архів історії унії”, який був заснований 1928 р. А. Шептицьким. Його працівники І. Шендрик (директор), Б. Барвінський, Г. Дворянин, Р. Зубик, О. Цинкаловський упорядкували великий археографічний корпус і написали низку розвідок, в яких узагальнили процес історичної трансформації Східної церкви в українсько-білоруських землях ранньомодерного періоду. 1938 р. для цієї інституції збудовано архівне приміщення по вул. Петра Скарги (неподалік “Народної лічниці”) і встановлено спеціальні щільно замкнені хромово-скляні полиці. Вибух Другої світової війни призупинив науковий

проект¹⁴⁵.

Велика заслуга у цих досягненнях церкви належала митрополиту Андрею Шетицькому, який у складних умовах польської окупації зумів зміцнити. УГКЦ, зробивши її консолідуючим чинником національно-політичного життя. Саме він виробив концепцію національної церкви, стратегію і тактику її розвитку після поразки Визвольних змагань.

Загалом 44 роки очолював митрополит Андрей Шептицький Українську греко-католицьку церкву в умовах австро-угорської, російської, польської, німецької і радянської окупацій. У надзвичайно складних ситуаціях виявив себе як досвідчений релігійний, громадський і політичний діяч. Переважна більшість істориків, політологів, релігієзнавців, прихильників і недругів беззаперечно визнають його величезний внесок у зміцнення церкви, захист національно-релігійних потреб вірних, політичну консолідацію українства. Зауважимо, що дехто оцінює його діяльність у міжвоєнні роки неоднозначно. Визнаючи, що митрополит був мудрим главою УГКЦ, далекоглядним національним діячем, гнучким політиком і тактиком, меценатом української культури і людиною щедрих благодійних справ, доктор філософії П. Яроцький, зокрема, наголошує що водночас він був переконаним антикомуністом, ворогом радянської влади, прихильником нацизму і сподвижником українського націоналізму¹⁴⁶. Компартія Західної України звинуватила митрополита у співпраці з усіма урядами.

На це львівські дослідники З. Суханова і Н. Матлашенко слушно зауважують: “Так, він знав, що уряди приходять і змінюються - австро-угорська монархія, панська Польща, радянська влада, німці - а народ залишався, і комусь потрібно було захищати його інтереси. Так, митрополит ішов на компроміси, але ніколи не поступався головними принципами - все має бути на користь народу”¹⁴⁷. А. Шептицький засуджував й тактику фізичного терору ОУН¹⁴⁸. Напередодні вибуху нової війни протестував проти нищення православних церков на Холмщині¹⁴⁹. Саме завдяки його

дипломатичному хисту велична споруда У ГКЦ збереглася у вирі Другої світової війни, в добу радянського і німецького тоталітаризмів. І лише після смерті митрополита 1944 р. влада наважилася на реалізацію давнього наміру щодо ліквідації церкви.

- ¹ ЦДІАУЛ. - Ф.358, он. 1, сир. 112,125; Історія споживчої кооперації України. - Львів, 1996.-С. 103-109.
- ² Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX - 30-х роках XX ст. - Івано-Франківськ, 2001. - С. 118-122.
- ³ Товариство “Рідна школа”: історія і сучасність. Науковий альманах. Ч.1.- Львів, 2001.-С. 168-169.
- ⁴ Грицак Ярослав. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX століття. - Київ, 1996. - С. 207.
- ⁵ Полонська-Василенко Наталія. Історія України. - С. 434.
- ⁶ Там само.
- ⁷ Народився 29 липня 1865 р. у с. Прилбичі Яворівського повіту в сім’ї графа Івана і графині Софії з роду Фредрів-Шейтицьких. Хресні імена: Роман Марія Олександр. Див.: ЦДІАУЛ. - Ф.358, оп.2, спр.4, арк. 1-7.
- ⁸ Див.: ЦДІАУЛ. - Ф.358, оп.2, спр.4, арк. 1-7; Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький. Календар 2004 р. Упор. О. Гайова, відп. ред. о. Т. Янків.-Львів, 2004.-26 с.
- ⁹ Місіонар. - 1897. - Ч. 5. - С. 7.
- ¹⁰ Химка Іван-Павло. Греко-католицька церква і національне відродження в Галичині 1772-1918 // Ковчег. - Львів, 1993. - Ч. 3. - С. 89.
- ¹¹ ЦДІАУЛ. - Ф.358, оп.2, спр. 10, арк. 1-4; Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький. - С. 3-16.
- ¹² Сапеляк Андрій. Вказана праця.-С. 107-108.
- ¹³ Тамсамо. -С.110-112.
- ¹⁴ У цей день його висвятив на єпископа А. Шептицький. Див.: ЦДІАУЛ. - Ф. 164, оп. 1, сир. 163, арк. 1 -40, ін.; оп.2, спр.204, арк. 1 -25.
- ¹⁵ Детальніше див.: Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння 1904-1939 рр. - Івано-Франківськ, 2001. -71с.; його ж: Взаємовідносини митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина //Галичина. - 2001. - № 5-6. - С. 315-321; Пелехатий І. **Я** згину в тюрмі, а ви мусите жити... // Нова зоря. -1997. - 25 березня.
- ¹⁶ Филипович Людмила. Митрополит Андрей (Шептицький) і Іларіон (Огієнко): проблема національної церкви // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка “Сотий рік”.- Львів, 1993.-С. 189.
- ¹⁷ Спільне Пастирське послання митр. Андрея Шептицького та ін. єпископів до народу з приводу вбивства ц.-к. Намісника А. Потоцького з долученою інструкцією до духовенства // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Церква і суспільне питання. Т. 11. Кн. 1.-Львів;Місіонер, 1998.-С.424.
- ¹⁸ У той день на інсталяції була присутня мати, “здивлена в свого Сина”, та батько - граф Іван Шептицький, який “цілий тремтів з зворушення”. Багато дослідників життя

- митрополита вважають, що його батьки - римо- католицького віросповідання - не зрозуміли рішення сина стати католиком східного обряду і посвятити життя УГКЦ. Насправді вони у цей день ще раз “благословили” вибір сина. Отже, родові традиції хоча й мали вплив на формування переконань майбутнього митрополита, та все ж не тільки вони були вирішальним фактом його серйозного вибору. Див.: Гайова О. Митрополит Галицький //Український альманах 2001. - Варшава, 2001. - С. 99-103; ЦДІАУЛ. - Ф.358, оп.2, спр.4,10.
- ¹⁹ Химка Иван-Павло. Греко-католицька церква в Галичині в 1772-1918 роках //Третій міжнародний конгрес українців. Історія. Ч. I.-Харків, 1996.-С.216.
- ²⁰ Сапеляк Андрій. Вказана праця. - С. 111.
- ²¹ ЦДІАУЛ. - Ф.358, оп.2, спр.4, арк. 1-7; оп.2, спр.4, арк. 1-2; оп.3р, спр. 113, арк. 1-50, ін.; Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький. - С. 2-24.
- ²² Качмар Володимир. За український університету Львові. - Львів: ЛДУ, 1999.-С. 7.
- ²³ ЦДІАУЛ. - Ф.358, оп.2, сир.118, 119; 1. Герасимович. О. Терлецький. Освіта і шкільництво // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Т.3.-Київ, 1995.
- ²⁴ Промова митрополита гр. А. Шептицького в парламенті вельмож 28 червня 1910р.// Руслан. —1910. — Ч. 134; Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький. - С. 2-24.
- ²⁵ Цегельський Лонгин. Митрополит Андрей Шептицький. - Львів; Місіонер, 1995.-С. 46—47.
- ²⁶ Літопис Національного музею у Львові.-2000.-№ 1 (6).-С. 5-10,43.
- ²⁷ ЦДІАУЛ- - Ф.358, оп.2, спр. 122, арк. 1-20; Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи (1865-1944). 2-ге видання. За ред. Заборовського Я. Ю.-Львів; Івано-Франківськ, 1995.-С. 21.
- ²⁸ Нога О. Проект пам'ятника Івану Левинському. - Львів, 1997. -С 278- 298; Черкес Б., Грицюк Л. Архітект Євген Нагірний // Дзвін. - 1991. - №4.-С. 150-155.
- ²⁹ Florentyna Rzemieniuk. Unici... - S. 149.
- ³⁰ Ваврик М. Вказана праця. - С. 65.
- ³¹ Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький. -С. 17.
- ³² ЦДІ АУЛ. - Ф.358, оп. 1, сир.74, арк. 1 -2; Расевич В. Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900-1918 роки)// Ковчег. 4.2. - Львів, 2000. -С.212-223.
- ³³ Див.: Турій О. “Попи і хлопи”. Соціальна доктрина греко-католицького духовенства... - С.319; Вульпіус Р. Релігія та національний рух у Східній Україні. Роль православного духовенства у “націотворенні” (кінець XIX - початокXXстоліття)//Ковчег. Ч.3. - Львів, 2001 ,-.С.321.
- ³⁴ Детальніше див.: Himka J.-P. Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867-1900. - Montreal|Cingston (Ontario), 1999.
- ³⁵ Діло. - 1914.-3 серпня.
- ³⁶ Там само. - 6 серпня.
- ³⁷ Детальніше див.: Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. - Львів, 1990.
- ³⁸ Детальніше див.: Патер І. Г. Союз визволення України. - Львів, 2000.
- ³⁹ Меморандум митр. А.Шептицького “Про церковну організацію”// Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. Т. 1.-Львів: Свічадо, 1995. -С. 130-131.
- ⁴⁰ Гайковський М. Сучасне і майбутнє України: думки і візії митрополита Андрея

- Шептицького // Київська церква. - 2000. - № 1. ~ С. 43-46; Донесення працівника МВС Росії Штюрмерга // Церква і церковна єдність-С. 133.
- ⁴¹ Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни // Львів. Історичні нариси. - Львів, 1996. - С. 306. Байса Г. Монахи Студитського уставу // Поступ. - 2000. - 22 січня.
- ⁴² Талергофський альманах. Вин.3.-Львів, 1935.-С. 138; Кугутяк М. Пам'яті жертв трагічних подій у Перемишлі і Синевідську восени 1914 року // Галичина.-2003.-№ 9.-С.134-144.
- ⁴³ Нагасвський І. Історія Української держави ХХ ст.-Київ, 1993.-С. 56.
- ⁴⁴ Грушевський М. Ілюстрована історія України. -Нью-Йорк, 1990. -С. 527.
- ⁴⁵ Великий А.Г., ЧСВВ. Світло і тіні української історії. Причинки до історії української церковної думки. - Рим: вид. оо Василян: 1969. - С. 34.
- ⁴⁶ Там само. -С. 35.
- ⁴⁷ Мазур О., Патер І. Вказана праця. - С. 312; ЦДІ АУЛ. - Ф.408, оп. 1, спр.684, арк.2-88.
- ⁴⁸ Див.: Москвофільство: документи і матеріали / Вступна стаття, коментарі і матеріали О. Сухого; заг. ред. С. Макарчука. - Львів, 2001.-236 с.; Сухий О. Від русофільства до москвофільства. - С. 176-372.
- ⁴⁹ Проповідь митр. Шептицького // Церква і церковна єдність... -С. 132-133.
- ⁵⁰ Вивезене росіянами українське духовенство // Нива (Львів). - 1916. — Цвітень. - 4.4. - С.262-264.
- ⁵¹ Великий А.Г. Вказана праця. - С. 36.
- ⁵² Там само.-С. 36-37.
- ⁵³ Цит. за: Назарко С. Вказана праця. - С. 474.
- ⁵⁴ Місіонар. - Ч.3. -1920. - С. 56-58.
- ⁵³ Патер І. Перемишль і Перемищина під час російської окупації у березні- червні 1915 року (за матеріалами ЦЦІА України у Львові) // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. - Перемишль; Львів, 1996. - С. 166- 167.
- ⁵⁶ Литвин В. Україна: доба війн і революцій (1914-1920). - Київ, 2003. - С.46-47.
- ⁵⁷ Федорів Ю. Історія церкви в Україні.-Торонто, 1967.-С. 350.
- ⁵⁸ Русские ведомости (Москва). - 1916. - 11 сентября.
- ⁵⁴ Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький. - С. 7.
- ⁶⁰ Мазур О., Патер І. Вказана праця. - С. 315.21.
- ⁶¹ Див.: Литвин М., Науменко К. Українські січові стрільці. - Київ, 1992; Волковинський В.М. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни // Проблеми історії України XVI - початку ХХ ст. Вип.1 V. - Київ, 2002.-С.52-69.
- ⁴⁴ Лгетієпнік Рюєпупа. іпісі Роїзсу. 1596-1946.-Бієсісе, 1998.-Б. 143- 144,151-152.
- ⁶³ Красівський Орест. За українську державу і церкву. - Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 1995. - С. 7; Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. - Львів: Каменярь, 1990. - С.41.
- ⁴⁴ Якимович Богдан. Збройні Сили України. Нарис історії. - Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1996. - С. 84; ЦДІАУЛ. - Ф.408, оп.1, спр.566, арк.1-3.
- ⁶⁵ Місіонар. -1918. - Ч. 5. - С. 67-68; ЦДІАУЛ. - Ф.408, оп. 1, спр.321, арк.2-30.
- ⁴⁴ Там само. - Ч.3. -С. 33-36.
- ⁶⁷ ЦДІАУЛ. - Ф.408, оп.1, спр.572, арк.1; Місіонар. - 1918. - Л. 5. -С. 68; Уляновський В. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). - Київ: Либідь, 1997. - С. 85-89; Дорошенко Д. Арест и ссылка митрополита

- А.Шептицького // На чужой стороні. Прага, 1925. Вып. XII. -С. 160-166; Лотоцький О. Сторінки минулого. Т. 3. -С. 376-379; Грушевський М. Спомини//Київ.- 1989.-№9.-С. 131; Шевців Іван, о.Збірник. Статті, доповіді, промови. - Львів: "Свічадо", 1996.-С. 67.
- ⁶⁸ Красівський О. Вказана праця. - С. 8-9.
- ⁶⁴ Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Т. 1. - Івано- Франківськ, 2001. - С. 184-203; Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. - Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 1995. - С. 28-29.
- ⁷⁰ Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії. - Вінніпег, 1963.-С.31.
- ⁷¹ Хома Іван. Апостольський престіл і Україна 1919-1922. - Рим, 1987. - С.6-7.
- ⁷² Лужницький Григорій. Українська церква між Сходом і Заходом. - Філадельфія: Провідіння, 1954. - С. 544; Павлишин Олег. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад-грудень 1918 року) // Україна модерна.-Львів, 1999. Число 2-3.-С. 132-193
- ⁷³ Детальніше див.: Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918-1919 років // Україна модерна. Вип.4-5. - Львів, 2000. - С. 187-245; Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Т. 1. - С.286-366,410-411,466-516,445-550.
- ⁷⁴ Кугутяк М. Історія української націонал-демократії 1918-1929. Т. 1. - С. 120-122; Т.2. - С. 105-116; Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. - Київ: Український письменник, 1993. - С. 381.
- ⁷⁵ Цегельський Л. Від легенд до правди. - Львів, 2003. - С. 181-186; Володимир Винниченко та ідея українського патріархату // Нова Зоря. - 1993. - Жовтень. - Ч.35-36.
- ⁷⁶ Цвенгрош Густав. Національно-державницькі погляди митрополита Андрія ШептицькогоЛ польсько-українська війна 1918-1919 рр. // Україна- Польща: Історична спадщина й суспільна свідомість. Матеріали конференції. - Київ: Либідь, 1993.-С. 178.
- ⁷⁷ Фугулуйчук Василь. Служба преподобництва УГА // Українські варіанти. - 1999.-№ 1-2-С. 70-73.
- ⁷⁸ Лаба В., о. Заслужна роля польового духівництва /7 Українська Галицька Армія. Матеріали до історії. Т. І. - Вінніпег, 1956. - С. 72-73.
- ⁷⁴ Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр.-Львів, 1998.-С. 188- 189.
- ⁸⁰ Вісник Державного Секретаріату Військових Справ. -1919. - Ч. 6. - С.6.
- ⁸¹ Шах Степан. Вступне слово //Лебедович І. Полеві духовники... - С. 19.
- ⁸² Кугутяк М. Історія української націонал-демократії 1918-1929. Т. 1. - Київ; Івано-Франківськ, 2002.-С. 132-133.
- ⁸³ Кривава книга.-Дрогобич: Відродження, 1994.-С. 75; Делятинський Р.І. Становище та діяльність духовенства станіславівської єпархії УГКЦ в 1919— 1920 рр. // Вісник Прикарпатського університету. Вип.УІІ. Історія. - Івано- Франківськ, 2003. - С.69-77.
- ⁸⁴ Хома І. Вказана праця.-С. 51.
- ⁸⁵ ЦДАУЛ. - Ф. 358, оп. 1, спр. 32, арк. 154; Ф.408, оп.1, спр.7, арк.1-7; спр.49, арк. 1 - 3, спр.579, арк.2-20
- ⁸⁶ Детальніше див.: Історія релігії в Україні: у 10 т. / Голова редкол. А.Колодний. - Київ, 2001. - Т. 4. - С. 401-442.
- ⁸⁷ ЦДАУЛ. - Ф.408, ои. 1, спр. 13, арк. 1-2; Політичний терор і тероризм в Україні. - Київ, 2002. - С. 548-572.

- ⁸⁸Макарчук С.А. Етносоціальне розвитиє и національніє отношенія на западноукраїнських землях в период імперіалізма. - Львов: Вища школа, 1983.-С. 111.
- ⁸⁹Заборовський Я.Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкви та народові 1865-1944 // Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи. 2-ге вид. - Львів; Івано-Франківськ: Олір, 1995.-С.42.
- ⁹⁰Шептицький А. Пастирське послання // Церква і суспільне питання. Т. 2. К. І. - Львів: Місіонер, 1998. - С. 212-215.
- ⁹¹RzemieniukR. Unicypolscy. 1596-1946.-Siedlce, 1998.-S. 195-203.
- ⁹²ЦДІАУЛ.-Ф.358, оп.3,спр.63, арк.2-8; Степень С. Поляки і українці в II Речі Посполитій і спроба діалогу // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. - Київ: Либідь, 1993.-е. 212; Історія релігії в Україні. **7А**. Катлицизм. - С.403.
- ⁹³Prus Edward. Wtadyka Świętojurski. - Warszawa, 1985. - S. 76-77.
- ⁹⁴Стоколос Н. Проблема етнічної і конфесійної ідентифікації лемків // Етнос і релігія: теорія і контекст сьогодення. Збірник наук, праць. - Київ, 1998. - С. 18-19.
- ⁹⁵Крутий-Вігоринський І. Друкарня оо. Василян // Жовківщина. Т. 2. - Жовква; Львів; Балтимор. - 1995. - С. 195; Драгомирецька А.Р. Греко- католицьке духовенство Галичини в українському кооперативному русі (1920-1939 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Вип.УІІ. Історія. - С.77-89.
- ⁹⁶Жовківщина. Т. 1,-Жовква; Львів; Балтимор.- 1994.-С. 155,167-169; Т. 2.-С. 56-61,190-197; Т. 3. 1997.-С. 320-324; Т. 5.1998.-С.57.
- ⁹⁷Діло. - 1926. - 6 жовтня.
- ⁹⁸Див. : Куіугяк М. Історія української націонал-демократи'. 1918— 1929. Т. 1. — С. 256-286.
- "Політичний терор і тероризм в Україні. - Київ, 2002. -С. 548-556; Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів (ОУН). Аналітичний огляд. - Київ, 2003. - 64 с. Голова Проводу Українських Націоналістів мав нести відповідальність "перед Богом, Нацією, власним сумлінням".
- ¹⁰⁰Панчук М. І. "Білі плями" героїчного літопису: Із історії Комуністичної Партії Західної України. - Київ, 1989. - 131 с.; Сливка Ю. Ю. Сторінки історії КПЗУ. - Львів, 1989. - 93 с.
- ¹⁰¹Шептицький А., митр. Звіт про стан Львівської Архієпархії // Церква і суспільне питання. Т.2 Кн.2,-Львів; Місіонер, 1999.-С. 722-723.
- ¹⁰²Деякий час Українську трудову партію (1922-1923) навіть очолював отець Олександр Степанович (нар. 17 липня 1847 р. у с. Озеряни Тлумацького повіту, помер 23 травня 1933 р.). Він був також активним діячем "Просвіти" і Українського педагогічного товариства, у вільний час збирав фольклорні матеріали на Гуцульщині, розробляв проблеми церковної історії та бібліографії XIX ст. Див.: Федунків Зеновій-Роман. Греко-католицьке духовенство в просвітніх змаганнях галицьких українців // Нова зоря. - 1993. - Грудень. - 4.40.
- ¹⁰³Нарис історії Станіславівської дієцезії //Нова Зоря. - 1926,- 28 квітня.
- ¹⁰⁴Див.: Єгрешій О. І. Григорій Хомишин і український націоналізм // Питання історії України: 36. наук, статей. - Чернівці, 2002. - Т. 5. - С. 101 - 104; його ж. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904-1945 рр.) Автореферат дис. на здобуття наук, ступеня канд. іст. наук.

- Івано-Франківськ, 2003. - С. 11.
- ¹⁰⁵ ЦДІАУЛ. - Ф. 201, оп. 46, спр. 2626, арк. 59; Ф.358, орг. 1, спр.42, арк. 1-7.
- ¹⁰⁶ УХО та її завдання//Наші вісті.- 1925.-Ч. 1.-С.5-6;ЦДІАУЛ.-Ф.408, оп. 1, спр. 592, арк. 1-20; Стемпень С. Між окциденталізацією та візинтинізацією: проблема обрядової ідентичності Греко-католицької церкви в Речі Посполитій міжвоєнного періоду // Ковчег. 4.4. - Львів, 2003.-С.86-99.
- ¹⁰⁷ Швагуляк М. Українська католицька народна партія // Довідник з історії України. - Київ, 2002. - С. 921.
- ¹⁰⁸ Роль і місце мирян в церкві. Інформаційний бюлетень.-Львів, 1998. — С.21; Діло. - 1930. - 26 квітня.
- ¹⁰⁹ Швагуляк М. Християнський католицький союз // Довідник з історії України. - Київ, 2002. - С. 964-965.
- ¹¹⁰ Кугутяк Микола. Галичина: сторінки історії.- Івано-Франківськ, 1993. — С. 183.
- ¹¹¹ ДАЛО. - Ф. 121, оп. 3, сир. 630, арк. 11-15; ЦДІАУЛ. - Ф. 358, оп. 8, спр.44, арк. 34; Лгегієпієк ПогеШупа. Іпісі... - Б. 208-209; Швагуляк М. “Пацифікація”. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українське суспільство.-Львів, 1993.- С. 10-33.
- ¹¹² Два документи Ватикану в справі пацифікації //Діло. -1931.-4 черв.
- ¹¹³ Роль і місце мирян... - С. 23.
- ¹¹⁴ Там само. - С. 23.
- ¹¹⁵ Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з поч.30-хрр. ХІХст.до 1939р.)-Київ, 1997.-С. 162-164,250-256; Вацеба О. Нариси з історії західноукраїнського спортивного руху. - Івано- Франківськ, 1997.—С. 124-130.
- ¹¹⁶ Лгегієпієк ПогеШупа. Іпісі...-Б. 215.
- ¹¹⁷ Місіонар. -1926. - Л. 11. - С. 242, ін.; ЦДІАУЛ. - Ф.408, оп. 1, спр. 13, арк. 1-4.
- ¹¹⁸ Там само. - 1937. - Л.9. -С. 203.
- ¹¹⁹ Там само. - С.202.
- ¹²⁰ Непростим було становище греко-католиків в УРСР, особливо після згорання політики українізації. Як уже згадувалося, з часів Першої світової війни у Києві діяв греко-католицький храм Найсвятішого Серця Христового, а при ньому Братство Найсвятішого Серця Христового. 1924 р. громада греко-католиків Києва нараховувала 5 тисяч вірних, головню галичан. Її настоятелем довгі роки був уродженець с.Цебрів на Тернопільщині о. Микола Щепанюк (нар. 8 березня 1883 р.), існували греко-католицькі громади деякий час у с.Янушполе на Вінниччині та деяких селах Київщини. Про свою нелегку жертвну працю Микола Щепанюк писав 16 липня 1926 р. до митрополита Андрея: “Кілька то разів треба було бути і за попа, і за дяка та паламаря в одній особі зразу. Як той кантор жидівський, виспівував нераз який-небудь Акафіст, сам собі доповнюючи..., щоб заслужити Вечірню, якої ні з ким було правити і так майже десять років”. Допомагав йому висвячений на диякона Антін Пастушенко, який перед тим працював на шкірзаводі, і дуже коротко (1928 р.) щойно висвячений на священника за рекомендацією Луцько- Житомирської римо-католицької єпархії отець Йосиф Мартинович (влада змусила його повернутися в Галичину). 29 травня 1929 р. за “контрреволюційну агітацію” отця Миколу вперше арештовують (у зв'язку зі станом здоров'я 26 серпня 1933 р. виходить на волю). 29 липня 1935 р. його вдруге арештовують у “справі фашистської контрреволюційної організації Римо-католицького і Уніатського духовенства на Правобережній Україні”. 27 жовтня 1927

- р. “чорнороба” Щепанюка розстріляли у Магадані. Див.: Соколовський Олександр-Климентій. Отець Микола Щепанюк - Апостол УГКЦ на Східній Україні // Нова зоря. - 1993. - Листопад. - 4.38; Його ж. Лист отця Миколи Щепанюка до слуги Божого Митрополита Кир Андрея Шептицького ЧСВВ // Нова зоря. - 1994. - Червень.-Ч. 12.
- ¹²¹ Див.: Столюк Н. Після Ужгородської унії. Етноконфесійні трансформації та адаптація греко-католиків Закарпаття // Людина і світ. - 2001. - № 5. - С. 2-7.
- ¹²² Гентош Ліліана. Посвячене життя... Доля і час митрополита Андрея Шептицького // Поступ. - 2000. - 28 грудня.
- ¹²³ Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX- кінець 30-х рр. XX ст.). - Івано-Франківськ, 1999.-С. 81.
- ¹²⁴ Гнот С.І. Греко-католицька церква і організація суспільної опіки Галичини (1921-1939) // Актуальні проблеми державного управління. Вип.6. - Львів, 2001.- С.300.
- ¹²⁵ Львівський архієпархальні відомості. - 1925,- 1 жовтня.
- ¹²⁶ Нова Зоря. - 1926. - 31 грудня; Львівські архієпархальні відомості. - 1932.-15 червня; 1936.-Червень.
- ¹²⁷ ЦДІАУЛ. - Ф.358, ОП.1, спр. 115, арк.68; спр. 108, арк.8; Діло. - 1931. - 8 травня; 1939.-9 червня.
- ¹²⁸ Гнот С. Вказана праця.-С.303; Дутчак П. Клерикально-філантропічні товариства в Західній Україні (20-30-ті рр XX ст.) // Питання історії України. Т.6. - Чернівці, 2003. - С. 154-157.
- ¹²⁹ ЦДІАУЛ. - Ф.358, ОП.1, спр. 131, арк.2-30; Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині. - С.78-79; Нова Зоря. - 1927. - 13 лютого; Діло. - 1932. - 26 березня.
- ¹³⁰ Діло. - 1993.-6 травня.
- ¹³¹ ЦДІАУЛ. - Ф.358, оп.1, спр. 136, арк. 1-20; Федунків Зіновій-Роман. Протиалкогольне товариство “Відродження” // Нова зоря. - 1993. - Жовтень. - 4.37; Каховський І. За тверезість. Короткий історичний огляд Українського протиалкогольного й протинікотининого руху. - Львів, 1934.-48 с.
- ¹³² Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX - 30-х роках XX ст. - Івано-Франківськ, 2001. - С. 168-171.
- ¹³³ ЦДІАУЛ. - Ф.358, оп.1, спр.78, арк. 1;Церква і соціальні проблеми. - Львів, 2000.-С. 73,182,192-193
- ¹³⁴ Васків А. Бібліотека і архів Митрополичого ординаріату Греко- католицької церкви після Першої світової війни // Республіканець. -1994. - №5-9.-С. 85-88; ЦДІА України у Львові.-Ф. 408, оп. 1,спр. 686, арк. 3; спр. 711,арк. 54.
- ¹³⁵ Див.: ЦДІАУЛ.-Ф. 408,оп. 1,спр. 688, арк. 6-10,63; спр. 705, арк. 1,56; Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Путівник. - Львів; Київ, 2001.-С. 231-232.
- ¹³⁶ Детальніше див.: Дзьобан О. Бібліотека митрополита Андрея Шегітицького у Львові // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. - Львів, 2002. - Вин. 9/10. - С. 141-151; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. -Ф. 9, спр. 5002.

- ¹³⁷ Одинока відповідь//Мета.- 1937.- Млистопада.
- ¹³⁸ Гордієнко В. Сталінізм і Українська греко-католицька церква//Матеріали наук, конференції. - Львів, 1990.-С. 43.
- ¹³⁴ Великий А.Г. Світла і тіні... - С. 163.
- ¹⁴⁰ Мельничук П. З історії “Нової зорі” // Нова зоря. - 1991. - Червень. - 4.11-12.
- ¹⁴¹ У Богословській академії І. Крип’якевич започаткував лекційний курс з історії України “на тлі історії Східної Європи” та авторський семінар “Досліди над історією греко-католицьких парафій у Галичині”. Див.: Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. - Львів, 2001. -С.7- 16,569-571.
- ¹⁴² ЦДІАУЛ. - Ф.408, оп.1, спр. 24, арк. 1-3; Коваль І. Ярослав Пастернак-основоположник української церковної археології // Нова зоря. - 1999. - 26 травня; Бандрівський М. Пам’ятко-охоронна діяльність церкви... - С. 11.
- ¹⁴³ ЦДІАУЛ. - Ф.408, оп. 1, спр.606, арк. 1-7; спр.608, арк. 1; спр.615, арк. 1 -3.
- ¹⁴⁴ Там само.
- ¹⁴⁵ ЦДІАУЛ. - Ф.408, он. 1, спр.816, арк. 1 -4; спр.825, арк.2-6; спр.824, арк.2-56; Сkochиляс І. Дослідження візи гаційної документації Львівської єпархії...- С.483-488.
- ¹⁴⁶ Яроцький П. Митрополит А.Шептицький між церквою і політикою // Людина і світ. - 1999.-№ 11.-С. 49-50.
- ¹⁴⁷ Суханова З., Малащенко Н. “Я буду за вас молитися” //Відродження. - 1990.-№ 11. - С. 46-47.
- ¹⁴⁸ ЦДІАУЛ. - Ф.408, оп. 1, спр. 13, арк. 1 -2.
- ¹⁴⁴ ЦДІАУЛ. - Ф.358, опі. 1, спр. 17, арк. 1-8; Ф.408, оп. 1, спр.62, арк.2-8.

РОЗДІЛ 4

КОНФЕСІЙНО-ЕТНІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ (1939-1989)

4.1. Духовна опозиція політиці “радянізації” в СРСР-УРСР (1939-1941)

Середина, як і початок ХХ ст., принесла Україні величезні етнорелігійні трансформації. Її народів довелося пережити нову світову війну, масові репресії сталінського і гітлерівського режимів. З усіх народів Європи українці зазнали найбільших демографічних втрат: науковці вважають, що сьогодні населення України досягло б 100 млн.¹ Західноукраїнські землі постійно перебували у центрі воєнно- політичного протистояння і збройної боротьби іноземних держав. Особливо великих руйнувань зазнав церковно- релігійний комплекс регіону, який внаслідок Другої світової війни приєднано до СРСР². Протистояння церкви новій комуністичній владі закінчилося катастрофою.

За час існування тоталітарного режиму в СРСР пріоритетним напрямком діяльності пануючої комуністичної партії була боротьба за вплив на свідомість людей, його денационалізація. Концепції християнської моралі не входили в ідеологічні рамки системи. Отже стосунки войовничо-атеїстичної влади з церквою в Україні, народ якої завжди був глибоко релігійним, часто набували гострих форм протистояння. З приєднанням Західної України до СРСР-УРСР восени 1939 р. та після розгрому Української Православної церкви в радянській Україні й ліквідації конфесій, які відстоювали незалежність держави і кліру, Москва зіткнулась із організаційно сильним і небезпечним супротивником - УГКЦ.

Напередодні Другої світової війни Греко-католицька церква була однією з найавторитетніших у Другій Речі Посполитій і відігравала помітну роль у суспільно-політичному й національно-культурному житті Західної України. Її величну будову складали:

3040 парафій, які об'єднували 4,3 млн. віруючих, 4440 храмів і каплиць, Богословська академія у Львові, п'ять духовних семінарій, дві духовні школи, 127 монастирів і монастирських домів'. Вона була генератором історичної пам'яті та національної свідомості галицького українства і протидією асиміляторській політиці Варшави. Гарантом етноцентричного курсу церкви у ХХ ст. був її митрополит Андрей Шептицький - людина непересічних людських і громадянських якостей, досвідчений парламентарій, послідовний поборник національно-культурних прав народу. Очолювана ним церква у 1939 р. мала 10 єпископів, 2950 священників, 520 ієромонахів, 1090 монахинь-черниць, 540 студентів теології⁴. Церква виконувала душпастирську місію, морально-виховні завдання і володіла значною кількістю будинків культурного призначення, друкарень, книгарень і бібліотек. Власними силами вона видавала чотири десятки часописів і журналів, мала широку мережу церковних братств, релігійних товариств, дієво впливала на масові культурно-освітні товариства Галичини, зокрема, "Просвіту", "Рідну школу", "Сільський господар", "Пласт", "Луг" та ін. УГКЦ сприяла становленню українського бізнесового життя, формуванню національних господарсько-виробничих, банківсько-економічних та музейних структур, займалася благодійництвом і меценатством. Поруч із греко-католиками діяли досить чисельні й організовані конфесії римо-католиків (2 млн.), православних (1,5 млн., головню на Волині та Холмщині) та іудеїв (0,8 млн.)⁵.

Ідеолог консервативного руху В. Липинський, маючи на думці сталінську імперію, слушно відзначав: "Є політики, які організовуючи державне життя, намагаються зробити з релігії послушне знаряддя в своїх руках. Вони не признають поруч своєї, влади світської, такої ж влади духовної... Меч та ідея сполучені тут в одних руках. І коли якась церква, якась релігія в їхній державі не хоче бачити в них найвищої влади духовної, вони її винищують"⁶. Отож, приєднавши восени 1939 р. Західну Україну, більшовицька влада, проводячи прискорену "радянізацію" цих земель, розгорнула широкий наступ на релігію і церкву, зокрема Греко-католицьку, як важливий чинник духовного і політичного життя краю. Насамперед

були закриті її навчальні заклади: Богословська академія, духовні семінарії, наукові установи (Богословське наукове товариство та ін.), видавництва, призупинені релігійні видання, скасоване викладання релігії у школах і вузах. Тобто проводився перший етап “радянзації” духовної сфери суспільного життя шляхом ліквідації засобів впливу церкви на віруючих. Такі ж заходи здійснювалися стосовно інших конфесій.

Нова влада завдала відчутного удару і Римо-Католицькій церкві. “Ксьондзи, попи, равини, - наголошував у ті дні московський журнал “Комуністична освіта”-ці вірні наймити ворожих елементів, активно проявляють свою антинародну діяльність”⁷. Органи НКВС спільно з партійними і державними структурами, виконуючи директиву наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 15 вересня 1939 р.: “очистити приєднані території від “ворожих елементів”, вдавалися до вже добре відомих методів боротьби за владу - масових репресій. Тож ксьондзи й потрапили у першу хвилю арештів і депортації в лютому 1940 р., коли сотні тисяч мешканців західноукраїнських земель були депортовані на Північ і Сибір⁸.

Репресивні заходи радянської влади не оминули її серйозного опонента - УГКЦ. Вже в перший день війни, 1 вересня 1939 р., коли розпочалося німецьке бомбардування Львова, Тернополя, Станіслава, Митрополичий ординаріат звернувся до духовенства із проханням зберігати спокій і застерегти вірних перед ідеологічною навалюю провокаторів та комуністичних агітаторів: “Не слухайте намов людей, що їх не знаєте, не поступайте без поради старших, відповідальних наших провідників духовних і світських”⁹.

Новий режим досить обережно потрактував історичну місію Греко-католицької церкви й поступово обмежував її діяльність. В хроніці монастиря св. Йосафата у Львові 28 вересня 1939 р. було відзначено: “Влада сказала, що до церкви не будемо мішатися. Навіть радіо вчора з Києва говорило, що духовенству галицькому много завдячує, що так вірно піддержувало духа українського між нашим народом. Наразі небезпеки нема. Але це може змінитись, бо

можуть сконфіскувати все майно, і будемо бідні, або розженуть монахів, і будемо переслідувані”¹⁰. І душпастирі не помилилися. Митрополит А. Шептицький у листі до Риму від 26 грудня 1939 р. писав: більшовики докладають великих зусиль “тільки нате, щоб нас упокорити, пригнобити та знищити”. Підсумовуючи наслідки злочинних дій влади, він наголошував: “Число жертв, що їх вивезено, ув’язнено чи вбито, дуже велике. Тільки у моїй архієпархії їхнє число доходить до 20 000. У моїй єпархії було вбито, або померло у в’язниці 12 священників, а в Перемиській близько 20. Крім того, з моєї єпархії у Сибір вивезено 33 священників”¹¹. Додамо, що під загрозою репресій близько ста душпастирів перебралися за Сян до піднімецької території.

За таких складних умов розгорнутого наступу системи войовничого атеїзму Греко-католицька церква зазнала найменших серед інших конфесій втрат і змогла організовано й ефективно протистояти антирелігійній політиці більшовиків. Заслуга в цьому належить насамперед митрополиту Андрею, який згуртував клір і послідовно дотримувався визначеного ним курсу щодо нової влади, який аж ніяк не був до неї прихильним. “Настала нова епоха, - писав він у зверненні “До духовенства” на початку жовтня 1939 р. - Програма нашої праці така: будемо повинуватися владі, слухатись законів, оскільки вони не противні Божому закону, не будемо мішатися до політики і світських справ, не перестанемо жертвенно працювати для Христової справи в нашій народі”¹². Львівський історик церкви Михайло Гайковський слушно зауважує, що у наведеному посланні та наступних розпорядженнях духовенству митрополит Андрей Шептицький чітко висловив відношення Греко-католицької церкви до більшовицької влади. У його словах “слухатися Законів, оскільки вони не противні Божому закону”, а також “не будемо мішатися до політики і світських справ” прозоро проглядається позиція - не надавати підтримки новій владі, яка з перших днів намагалася втягнути маси у політичну боротьбу бідних проти багатих, буржуазії та інших “ворогів народу”¹³.

Однак Москва і Київ все ж утримувалися від радикальних

заходів щодо ліквідації УГКЦ, хоча її антирадянська спрямованість була загальновідомою. На наш погляд, відвертий курс на ліквідацію Греко-католицької церкви - визнаного захисника інтересів українського народу в Польщі, - суперечив би головному аргументові Сталіна щодо вторгнення 17 вересня 1939 р.: “взяти під захист українське населення”. Цікаво, що вже 27 вересня року, після початку бойових дій Червоної армії, київське радіо висловило вдячність галицькому духовенству за те, що воно “так вірно підтримувало український дух поневоленого народу”¹⁴. Як слушно зауважив В. Ленчик, цьому сприяли ще дві важливі обставини: непевна ситуація у регіоні внаслідок розгортання Другої світової війни, а також незаперечний авторитет митрополита Андрея Шептицького. “Особа митрополита, - згадував отець Ю.Дзерович, - так імпонувала більшовикам, що вони просто не зважувалися піднести на нього руку”¹⁵.

Не зважившись на ліквідацію УГКЦ, радянські органи піддавали її могутньому економічному утиску: націоналізували усі церковні землі (тільки Львівська єпархія втратила 36 тис. га), конфіскували значну кількість будівель, наклали непосильні податки. Наприклад, священик, як нетрудовий елемент, мав сплачувати вп'ятеро більше інших громадян. Особливо відчутних втрат зазнали монастирі. Восени 1939 р. червоні “визволителі” вчинили великий обшук в Гошевському монастирі - забрали в ченців годинники, бритви та ін., всі будинки, крім церкви, зайняло військо, яке залишило після себе 1941 р. поколоті багнетами меблі, полупані стіни, поламані двері. Представники НКВС змушували ченців голосувати за “приєднання” краю до СРСР. 1940 р. націоналізовано монастирські поля, ліс, млин¹⁶.

Ліквідовано церковно-релігійні часописи і видавництва. Заборонено діяльність Богословського наукового товариства, знищено його книгозбірню - 12 тисяч томів, в т. ч. 500 стародруків і рукописних книг, 150 комплектів журналів українською, польською, російською, німецькою, англійською та іншими мовами, а також науковий опублікований і рукописний доробок

богословів 30-х років¹⁷. Чимало редакцій, зокрема жовківського “Місіонаря” перенеслися до Перемишля (німецької зони міста, що увійшло до Генеральної губернії).

Митрополит безпосередньо звернувся зі скаргою до М. Хрущова. У листі він інформував секретаря ЦК КП(б)У про надмірні податки на духовенство, несплата яких призведе до судового переслідування парохів. Створюється враження, наголошував митрополит, що йдеться не стільки про релігійні податки (“культзбір”), скільки “про знищення українського духовенства”. Водночас він звертав увагу М. Хрущова щодо великих податків на селянство¹⁸. Закінчив лист митрополит як справжній дипломат: “Глибоко пересвідчений, що це не є ані вашим наміром, ані наміром вашого уряду України, ані центрального уряду... А всі ми лояльно відносимося до Радянської влади і хотіли би, щоб нижчі органи не підкопували надмірними податками довір’я до неї”¹⁹. Питання надмірного оподаткування священників невдовзі було переглянуте.

Коли Народні Збори Західної України у жовтні 1939 р. прийняли підготовлені у Москві Декларації і постанови, зокрема про конфіскацію церковних земель і скасування монастирів, митрополит Андрей Шептицький визнав їх нечинними і відкрито висловив протест. У посланні до священництва і монаших згромаджень він обурено писав: “Воєнні обставини змусили нас досі мовчати і не дали змоги стати рішучо у Вашій обороні перед насильством, тим болючішим, що покривалося ложжю, висказаною волею народу. Це наше дотеперішнє, противне нашій волі мовчання, нехай ніхто не толкує в тому дусі, що годимось з насильством. Ми не тільки не годилися, але й рішучо протестуємо проти зділаної Вам кривди”. У відповідь на ухвалу Народних зборів, утиски і репресії радянської влади на західноукраїнських землях митрополит у своєму посланні наголошував: “Справа була рішена серед таких обставин, в яких, побоюючись за життя, делегати не здали собі справи, що стали сліпим знаряддям наших ворогів і своїм рішенням, хоч може малосвідомим і мало

добровільним, завдали нашій церкві і нашому народові. Не може бути, щоб така незаконна і кривдяча ухвала лишилася без ніякого спротиву... Для того і ми, яко Галицький митрополит торжественно проти цього насильства протестуємо, а усім переслідуваним виражаємо наш глибокий біль і наше обурення за таке кривдяче і незаконне поступування”²⁰. Зокрема, митрополит опротестував ту частину декларації Народних зборів, яка проголошувала конфіскацію церковних земель і скасування монастирів.

У квітні 1940 р. митрополит надіслав урядові УРСР протест проти методів насильницької колективізації західноукраїнських сіл, які “викликають у людей поняття, що йде тільки про те, щоб завести нове кріпацтво, багато гірше від усього того, що про кріпацькі часи оповідає історія”²¹.

Митрополит А. Шептицький робив все для того, щоб зберегти церкву та її вірних у нових умовах. Він заборонив священикам покидати парафії, продовжував підтримувати стосунки з Апостольською Столицею. У жовтні 1939 р. таємно відіслав довірену особу до Папи Пія XII з листом, в якому йшлося про висвячення ректора Богословської академії о. Йосифа Сліпого на Єпископа, ймовірного наступника на митрополичому престолі. Папа Пій XII на прохання митрополита схвалив започатковану таємним Львівським собором від 18-19 вересня 1940 р. акцію поширення уніатства на території СРСР. Митрополит утворив чотири екзархати поза Галичиною і призначив екзархів у радянській Україні (єпископ І. Сліпий), Росії (ігумен студитів о. К. Шептицький), Білорусії (єпископ А. Неманцевич), Волині, Холмщині та Підляшші (єпископ М. Чарнецький). На соборі екзархів встановлено головні канонічні, літургійні та пасторальні засади нової структури церкви УГКЦ. Після деяких вагань Папа Пій XII наприкінці 1941 р. затвердив екзархів Апостольськими, а митрополита Андрея - Апостольським делегатом для екзархів. Таким чином, за надзвичайно складних обставин УГКЦ не тільки збереглася, але й поширювалася на великій території Сходу²². Зауважимо, що цей її канонічний статус чинний і нині. Щоб прийти

до церковної єдності слов'янського Сходу, насамперед українського, російського та білоруського народів, митрополит започаткував очищення церкви від латинських обрядів, готував місіонерів для апостольської праці у східних регіонах, де здавна проживало багато українських переселенців.

Зважаючи на велику кількість (10%) депортованого населення Західної України²³ митрополит домагався скерувати у райони їх виселення (Сибір, Казахстан, Далекий Схід) греко-католицьких священників. Більше того, намагався виїхати туди особисто. У розпорядженні датованому 17 квітня 1940 р. він писав: “Подаю до відома Всеч. Духовенства, що бажаючи сповнити свої душпастирські обов'язки супроти тих наших вірних, які є переселені за східні границі нашого краю, наміряю звернутися до Уряду СРСР з проханням дозволити і уможливити мені і десятиєм священникам душпастирську працю поміж тими переселеними. Всеч. Отців завзиваю, щоби до мене зголосилися ті, які бажали би взяти участь в тій моїй душпастирській виправі”²⁴.

Приєднання західноукраїнських земель до УРСР-СРСР було проведено з грубим порушенням принципів міжнародного права, оскільки ґрунтувалася на насильстві та ігноруванні цивілізованих норм міждержавних стосунків і християнської моралі. Політика “радянзації” 1939-1941 рр. тоталітарної влади практично витіснила церкву із офіційного суспільного життя, позбавивши її важливих соціальних функцій - виховання, доброчинності, фінансово-господарської діяльності.

4.2. Діяльність у період гітлерівської окупації

У період Другої світової війни Греко-католицька церква зайняла миротворчу позицію, захищаючи краян - українців, євреїв, поляків від фізичного терору - спершу більшовицького, а згодом - німецького. Вже восени 1939 р. радянський тоталітарний режим припинив діяльність Богословської академії у Львові, Перемишльської, Львівської і Станіславської духовних семінарій.

Закрито видання церковних часописів. Священикам заборонено відвідувати хворих у лікарнях з метою сповіді, причастя або поховального обряду (нова влада трактувала це як кримінальний злочин, що карався шістьма місяцями ув'язнення). У багатьох церковних приміщеннях влаштовано сількоми, клуби тощо²⁵. Проблема консолідації церковного і національно-культурного життя була у центрі уваги Соборів 1941-1944 рр.

Вибух радянсько-німецької війни 22 червня 1941 р. змінив релігійну ситуацію на західноукраїнських землях, які вже у перші тижні бойових дій були окуповані військами вермахту. Провід ОУН, скориставшись новими геополітичними обставинами, проголосив 30 червня у Львові Акт відновлення Української держави. А вже 1 липня у Пастирському листі митрополита А. Шептицького заявлено: “З волі всемогучого і все милостивого Бога в Трійці єдиного зачалася нова епоха в житті Державної Соборної Самостійної України... Воєнні жертви вимагатимуть ще многих жертв, аде діло, розпочате во ім'я Бога і з Божою благодаттю, буде доведене до успішного кінця... Український нарід мусить в тій історичній хвилі показати, що має досить почуття авторитету, солідарности і життєвої сили, щоби заслужити на таке положення серед народів Європи, в яким би міг розвинути усі Богом собі дані сили... Узнаємо головою Краєвого правління Західних областей України пана Ярослава Стецька. Від уряду, ним покликаного до життя, очікуємо мудрого, справедливого проводу та заряджень, які узгляднили би потреби і добро всіх замешкуючи наш край народності й суспільної версти належить”²⁶.

Як бачимо, УГКЦ відстоювала самостійницькі прагнення українського народу. Митрополит А.Шептицький 5 липня знову звернувся до вірних з пастирським листом, у якому закликав: “Усі, що почуваються українцями і хочять працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні роздори, нехай працюють в єдності і згоді над відбудовою так дуже знищеного большевиками нашого економічного, просвітнього і культурного життя”²⁷. Митрополит був обраний головою Національної ради (членами - Й.

Сліпий, Г. Костельник)²⁸, яку німецька окупаційна влада невдовзі розігнала, а членів уряду на чолі з Ярославом Стецьком арештувала й кинула за колючі драти концтабору Заксенхаузен.

Всупереч твердженням радянської історіографії й офіційної пропаганди комуністичного режиму, УГКЦ ніколи не була колаборантом, тим більше союзником нацистів. Проголошені подяки німецькій армії за визволення від більшовицького режиму були зумовлені припиненням масових репресій, депортацій і кривавої масакри органів НКВС перед втечею. Мешканці краю зустріли Акт 30 червня з великим ентузіазмом і новими надіями. Ці почуття й пронизують послання митрополита А.Шептицького до духовенства й вірних 5 липня 1941 р., у якому він висловлював сподівання, що “на підвалинах солідарності і усиленої праці всіх Українців повстане Соборна Україна не тільки як велике слово й ідея, а як живий, життєздатний, здоровий, могутній, державний організм, побудований жертвою життя одних, а муравельною працею, залізними зусиллями і трудами других”²⁹.

Німецька влада спершу була лояльною до церкви, зокрема Греко-католицької, не перешкоджаючи виявленню релігійних почуттів окупованого населення, відновленню діяльності товариств, релігійних видавництв, учбових закладів. Завдяки гнучкій дипломатії і невтомній праці Святоюрського престолу, УГКЦ набирала сили, вносила свої корективи в національно-культурне життя.

Лояльні стосунки між УГКЦ і окупаційною владою переросли у протистояння восени 1941 р., коли Берлін відверто виявив загарбницькі наміри щодо України і розгорнув на її окупованих землях терор проти національних сил, зокрема ОУН. У першому пастирському листі до вірних у грудні 1941 р. митрополит А.Шептицький засудив репресивні акції, свавілля гітлерівців і закликав українців зберігати національну гідність, стійко боронити свободу, свої родини і громади³⁰. Пізніше, у серпні 1942 р. у листі до Папи Пія XII він відверто наголошував: “Німецька влада є злою, майже диявольською, і то в небачено більшому ступені, ніж більшовицька влада”³¹. Митрополит не тільки викривав злочинні дії

окупантів, але й визначав заходи, задля фізичного збереження народу і відновлення державності.

У пастирських листах, зверненнях митрополита та інших ієрархів церкви головними були заклики до національної єдності та злагоди, які вони вважали передумовою побудови незалежної і сильної України. Цією думкою пронизане згадане послання митрополита від 5 липня 1941 р., в котрому він переконливо стверджує, що Соборна Україна постане тільки за умов солідарності й творчої невтомної праці всіх українців. Водночас віруючих закликано до релігійної єдності, яка мала б стати духовною основою об'єднання всіх національних сил під час війни. “Ніколи від віків справа з'єднання церков не була такою життєвою квестією і такою пекучою потребою та конечністю нашого національного життя, як саме тепер, - писав митрополит А. Шептицький 1942 р. - Ніколи ще від віків не були всі українці поставлені перед такою безумовною конечністю робити все, що тільки в силі для досягнення національної єдності”³². У ті ж дні, 20 липня 1941 р., галицька преса опублікувала “Послання митрополита до духовенства про організацію парохії і громади”, в якому розглядалися невідкладні завдання священиків у той важкий період: “На першому місці треба подбати про родини й добро арештованих і вивезених більшовиками вірних. їх родинам належить поміч, яку мусить душпастир радо й сам уділити, й так зорганізувати, щоб вдовицям, сиротам або жінкам і дітям, що на довгий час позбавлені опіки батька й мужа, мають право жадати тієї опіки від церкви”. Прозвучало звернення й до праворадикальних політиків: “.. Мусимо від усіх домагатися залишення раз на все всяких партійних роздорів, внутрішньої партійної боротьби. Хто приносить нам домашню війну, той шкодить народній справі навіть тоді, якщо б для неї мав великі заслуги. Всі, що пережили большевицьку навалу, свідомі того, що партійні роздори є національним злочином, якого не можна терпіти”³³. Звернуто також увагу громадськості на необхідність відновлення національної школи, організацію місцевого самоврядування, відновлення діяльності громадських культурно-освітніх

товариств і кооперації.

Під тиском німецької військової адміністрації 25 липня 1941 р. Андрей Шептицький звернувся до живнучих хліборобів: “Команда німецької армії просить мене поручити Всечестивому духовенству, щоб воно проголосило народові відозву німецької господарської комісії... Вірних треба заохотити до усильної і якнайправильнішої праці над своїм рільним господарством, бо від того залежить їх власний майбутній прожиток, покриття всіх видатків, відбудова господарства”. Втім, наприкінці, він таки згадав про “поміч німецькій армії через продаж рільних продуктів до так званих збірних пунктів”³⁴.

Робилися спроби консолідувати праворадикальний український політикум. У серпні 1941 р. у митрополичих палатах відбулося перше організаційне зібрання представників бандерівського і мельниківського проводів ОУН за участю Андрея Шептицького і Йосифа Сліпого, однак безрезультативно³⁵. Єдності не було досягнуто. За сприяння митрополита у 1942 р. у Львові проведено переговори ОУН(р) з представниками польського підпілля. Зустріч відбулася біля дзвіниці на Святоюрській горі. На жаль, знову не було досягнуто координації військово-політичних зусиль проти нацистів³⁶.

У ті дні УГКЦ робила все можливе для духовного зміцнення свого народу, збереження його високих морально- етичних цінностей. Священики закликали плекати родинне християнське життя. “Християнська родина - це школа християнського життя, а також школа суспільного та народного життя”, - писав митрополит у Великодньому зверненні до вірних у квітні 1943 р. церква рішуче засуджувала фашистський терор і репресії як методи політичної боротьби (митрополит був добре обізнаний із антикатолицьким законодавством Райху). Негації до терору і репресій митрополит А.Шептицький виклав у відомому пастирському листі “Не убий” (21 листопада 1942 р.), застерігаючи, що прокляття церкви впаде на всіх, хто проливає невинну кров³⁷.

Протистояння УГКЦ та митрополита Шептицького нацистському режимові проявилось саме з посиленням терору на

окупованих землях. У листі до Папи Пія XII від 31 серпня 1942 р. він з обуренням писав про масові розстріли євреїв в Україні. З осудом геноциду євреїв звертався безпосередньо до Гітлера. Лише заступництво генерал-губернатора Г. Франка врятувало митрополита від арешту. Як свідчать очевидці, з приводу цього звернення Гітлер заявив, що графа Шептицького за такі дії варто було би повісити, але митрополит Шептицький може собі таке дозволити. Варто згадати, що митрополит, переховуючи у своїх палатах, врятував від загибелі львівського рабина Єзекіїла Леві та 150 євреїв у монастирях³⁸. У 1942 р. Андрей Шептицький звернувся до райхскомісара Г. Гімлера з протестом проти використання допоміжних поліцейських підрозділів для облав на євреїв.

Особлива турбота виявлялася у вихованню підростаючого покоління. У липні 1941 р. у Львові відкрито шість дитячих садків, вихованців яких у Святоюрському соборі привітав Андрей Шептицький. З ініціативи церкви дитячі захоронки також створено у Золочеві, Збаражі та інших населених пунктах. Митрополичий ординаріат, ведучи боротьбу з пропагандою атеїзму, закликав священиків до катехизування школярів, заохочував молодь до навчання ремеслу і промислу, організував збіркову акцію на допомогу середньошкільній та фаховій молоді. Архієпископ Йосиф Сліпий, о. д-р Гавриїл Костельник неодноразово відправляли інаугураційні Служби Божі для студентів, панахиди за студентів, жертв більшовицького і нацистського терорів. Відновлено діяльність “Народної лікарни ім. митрополита Андрея Шептицького”, у штаті якої перебувало 82 особи, зокрема 17 лікарів і 18 сестер-йосафаток³⁹.

Продовжено опіку над науковцями. Відновлено науковий збірник “Записки ЧСВВ”. Відбулася перереєстрація дипломів докторів богослов’я. Митрополит постійно зустрічався із провідними науковцями з Києва, Харкова, Дніпропетровська⁴⁰.

Церква допомогла в порятунку від голодної смерті 40 тисячам полонених червоноармійців у німецьких концтаборах на території митрополії, 25 тисячам дітей, евакуйованим з Покуття у часи страхітливої повені та у інших благодійницьких акціях. Греко-

католицькі парафії надавали притулок священикам-утікачам зі сходу України. Створено і взято під опіку дитячі будинки у Збаражі, Золочеві, а також селі Войнилові на Станиславщині, що був організований у монастирі св. Йосафата⁴¹.

Як відомо, 18 листопада 1941 р. Альфред Розенберг надіслав райхкомісару України Еріху Коху секретні інструкції, в яких рекомендувалося заборонити церквам і сектам займатися політикою і робити публічні заяви; єпископи мали бути не представниками українського народу, а фактично чиновниками, призначуваними міністерством окупованих територій Сходу. Його нові інструкції від 13 травня 1942 р. вимагали дозволяти існування релігійних громад лише за умови, якщо вони не займатимуться політикою і будуть безпечними для німецької влади⁴². Подібною була нацистська політика і до релігійних громад дистрикту “Галичина”, що входило до Генеральної губернії (ств. 12 жовтня 1939 р.).

Громадсько-культурне, зокрема церковно-релігійне життя майже 4,3 млн греко-католиків Генеральної губернії, прагнув координувати Український Центральний Комітет (ств. 1940 р. у Кракові на чолі з професором-географом Володимиром Кубійовичем) та його регіональний представник - Український Крайовий Комітет у Львові (діяв до 1942 р.)⁴³. Духовенство відіграло помітну ідейно-організаційну роль у соціальній діяльності згаданих політичних структур. Зокрема, практично всі 32 делегатури УЦК в дистрикті “Галичина” в різний час очолювали греко-католицькі священики: на Самбірщині - о. декан Ю. Плешкевич, у Старому Самборі - о. М. Юзвяк, в підльвівських Брюховичах - о. С. Лещинський, у Коломиї - о. декан М. Русин, в одному з районів Львова-о. І. Годунько⁴⁴.

Для вирішення соціальних і територіально-організаційних проблем, що виникли у зв'язку з новими умовами релігійного життя, весною 1940 р. при УЦК створено дорадчий орган - Колегію для справ Греко-католицької церкви. Представники колегії допомагали матеріально священикам-уніатам зі Сходу, розміщали

їх по греко-католицьких парафіях, влаштовували на роботу у світських установах, клопотали про грошову допомогу від уряду у довоєнному розмірі. Однак не вдалося стабілізувати ситуацію на Холмщині, де частина греко-католицьких парохій, яких тут було небагато, самоліквідувалася⁴⁵.

Церква продовжувала застерігати громадян від нерозважливих вчинків, бути політично витриманими, не піддаватися на міжетнічні провокації нацистів і польських шовіністів, окремих повстанських провідників. Щоби відвернути молодь від радикальних дій (йдеться, очевидно, про польсько-український конфлікт на Холмщині та Волині 1942-1943 рр.), А. Шептицький відверто говорив: “Ми були свідками навіть страшних убивств, сповнених молодими людьми, може навіть в добрих намірах, але з жажливими намірами для народу. Ми бачили не раз людей, що передавали неначе накази народних провідників та наказували для добра справи когось убивати... На жаль, такі випадки виробили в молоді фальшиві пересвідчення про те, коли кому можна життя відібрати”⁴⁶. Застереження впливало із загальної настанови церкви, яка в час спустошення людських душ і знецінення людського життя активно виступала проти найстрашнішого гріха-людиновбивства. Про це йшлося на третьому і четвертому архієпархіяльних соборах 1942-1943 років. Зокрема, третій собор на основі декретів “Про п’яту заповідь”, “Про ліберальну совість” ухвалив вісім правил про людиновбивство; четвертий собор уже ґрунтовно зайнявся богословсько-пасторальним опрацюванням п’ятої заповіді “Не убий!”, пошуком шляхів покращення існуючого морально-психологічного стану суспільства⁴⁷. П’ятий собор 1944 р. знову звернув увагу краян на поборюванні незгод, ворожнечі й ненависті між народами, що “при шалючій бурі війни тільки ще ростуть і множаться без кінця”⁴⁸.

УГКЦ прагнула всіма можливими методами відродити релігійне життя, а також легально очолити духовне життя народу, сприяти його національно-культурному розвитку. 1943 р. навіть створено Церковну археографічну комісію як осередок

дослідження об'єктивної історії українських церков. До неї ввійшли авторитетні науковці Іван Крип'якевич, Дмитро Дорошенко, Олександр Оглоблин та ін.⁴⁹ Однак розгорнути масштабну роботу їй так і не вдалося.

Ієрархія Греко-католицької церкви намагалася вести діалог з Українською автокефальною православною церквою і Автономною православною церквою, які діяли в західному регіоні у роки Другої світової війни. Слід відзначити, що не лише у Галичині, але й на Наддніпрянщині німці досить спокійно сприйняли відродження Української православної Церкви. “Торкаючись церковної політики окупантів, - доповідав М. Хрущову у березні 1943 р. нарком внутрішніх справ УРСР Сергієнко, потрібно сказати, що на початку свого приходу німці приглядалися до обстановки, вивчали її; церковну ініціативу, з яких би кіл вона не надходила, підтримували, але обережно спрямовували її у потрібному для себе напрямку”⁵⁰. Окупаційна влада повернула віруючим захоплені сталінським режимом храми, монастирі, дозволила відновити діяльність знищеної більшовиками УАПЦ, на чолі з архієпископом П. Сікорським, розбудову церковних структур інших конфесій, навчальних закладів, видавництва, які видавали релігійну літературу рідною мовою. Архівні документи свідчать, що радянське керівництво отримувало детальну інформацію про церковну політику Берліна на окупованих землях, що викликало занепокоєння у Сталіна і змусила його терміново вжити необхідних заходів.

Восени 1943 р. кремлівські зверхники радикально змінили свою церковну політику. До цього спонукали, крім вказаного, ще й інші фактори, важливі в умовах виснажливого кровопролиття. Вибух війни засвідчив низький морально-політичний дух армії, підірваний насильницькою колективізацією, голодомором, масовими репресіями і терором власного народу сталінським керівництвом. Одним із наслідків цього були мільйони бійців і командирів Червоної армії, які в перші ж місяці війни опинилися в полоні, важкі поразки, мільйон радянських людей у лавах вермахту

і поліції. Отож, Сталіну довелося взяти на озброєння пропаганди давні національні традиції, згадати раніше затаврованих російських полководців, відновити у Червоній армії гвардію, колись ненависні погони. Щоб піднести морально-політичний дух армії і народу довелося забути на якийсь час комуністичні постулати на зразок “релігія - опіум народу”, переглянути ставлення до релігії й церкви. Важливим фактором був і вплив союзників - членів антигітлерівської коаліції: США, Англії, Франції, які не сприймали брутального ставлення Москви до релігії, що грубо порушувало права людини, декларовані Конституцією й актами Ліги Націй.

4 вересня 1943 р., вперше за останні 20 років, відбулася зустріч глави радянської держави Сталіна з ієрархами Руської Православної церкви, котрі вижили після жахливих репресій, на чолі з митрополитом Сергієм. Цікаво, що між ними був так званий митрополит Київський і Галицький Николай (Ярушевич Б.Д.). Було узгоджено важливі рішення щодо підтримки церкви державою: про скликання Собору, відкриття храмів і духовних навчальних закладів, розширення прав і свобод релігійних громад, визволення з тюрем і концтаборів репресованих церковних діячів. При Раднаркомі СРСР створено Раду у справах РПЦ. Головою Ради Сталін призначив полковника НКВС Г. Карпова. Таке ж посередництво між урядом держави і церкви для втілення сталінської моделі свободи совісті і віросповідань, через деякий час утворено й в УРСР⁵¹. Безперечно, головною метою “релігійного відродження” в СРСР, започаткованого Сталіним в роки війни, було використання церкви та її авторитету серед співвітчизників для здійснення прагматичних політико-ідеологічних планів у країні та за її межами. Комуністичний режим ніколи не допускав церкву до ідеологічної сфери суспільства, виховання радянських людей. Власне він перетворив панівну Руську Православну церкву у державну інституцію, знаряддя імперської політики.

У комуністичних зверхників Москви і Києва на цей час вже сформувалося специфічне ставлення до Української Греко-католицької церкви. Вона асоціювалася з “українським буржуазним

націоналізмом”, оскільки ще з часів Унії залишалася носієм української національної ідеї, дієвим чинником формування свідомості західних українців. У київських і московських архівах зберігаються численні документи, зокрема доповідні записки, повідомлення, листи до Сталіна з церковних проблем. Серед них - чимало про діяльність УГКЦ. Москва вважала її колаборантом, аргументуючи тим, що всі 32 делегатури дистрикту “Галичина” очолювали уніатські священники; що церква брала участь у формуванні української дивізії “Галичина” в складі вермахту, підтримувала контакти з німецькою адміністрацією, водночас допомагала “бандерівцям”⁵². Як відомо, при Військовій управі дивізії “Галичина” діяв відділ духовної опіки. Його очолив віцекоректор Львівської духовної семінарії, професор Львівської богословської академії, доктор теології Василь Лаба, котрий підписувався у діловій документації як “референт душпастирства при Головній Бойовій Управі стрілецької дивізії “Галичина”⁵³.

За дорученням єпископа Григорія Хомишина на початку липня на площі у Станіславові майбутніх дивізійників благословив єпископ Іван Лятишевський, діяч Української національної обнови “Нова зоря” та її органу, і декілька священників. У квітні 1945 р. цей факт став підставою для арешту і численних допитів діяча “націоналістичних сил”, а відтак заслання у Джамбульську область Казахстану⁵⁴.

Щодо “бандерівщини”, то дійсно, протягом усього періоду нацистської окупації греко-католицькі священники не лише активно діяли на ниві культури і освіти, піклувалися духовним станом вірних але й допомагали українському рухові Опору в особі ОУН-УПА. Монастирі і церкви були духовною і матеріальною опорою повстанців і підпільників у їх боротьбі проти гітлерівського, згодом сталінського режимів. Виходячи із засад християнської моралі, митрополита консисторія заборонила духовенству брати участь у збройній боротьбі. Але воно, тісно пов’язане з народом, не стояло осторонь трагедії краю. Монастирі надавали допомогу пораненим бійцям УПА. У монастирі Чину студитів у с. Угневі

Перемишлянського району на Львівщині діяв підпільний шпиталь для хворих повстанців⁵⁵. Душпастирську обслугу віруючих повстанців священники-капелани виконували за місцем бойових дій підрозділів УПА. Наприкінці війни, влітку 1944 р., до складу широкопредставницької Української Головної Визвольної Ради церква рекомендувала о. І.Гриньоха, члена Центрального проводу ОУН(б).

Підтримувались контакти із повстанцями та українськими органами влади на сході України. Всеукраїнська Національна Рада (ств. 5 жовтня 1941 р. у Києві за участю ОУН - М) намагалася гармонізувати й церковно-релігійне та національне життя⁵⁶. З цією метою сформовано Українську Церковну Раду, яка на початку 1942 р. ухвалила просити Шептицького стати Патріархом. Як відомо, відроджені автокефальні єпархії були украй бідні, і матеріально (бракувало церковної утвори, Богослужбених книг) і організаційно (не вистачало кадрів, навчальних закладів). Це прохання офіційно вручив митрополитові у квітні у Львові о. Й. Кладочний⁵⁷. Однак пропозицію не прийнято. Він, згадає Кладочний, “сказав, що не має у него сили фізичної, щоби тепер їхати до Києва... Митрополит зачинає 78-й рік життя, є хворий і вже багато років прикутий до крісла, стояти, не може зовсім, не володіє майже зовсім правою рукою. Час від часу і лівою не володіє, і підписує документи, беручи перо в уста...” По друге, “Шептицький був тієї думки, що Патріарха треба вибирати з-перед самих автокефалістів. І якщо новообраний Патріарх підчиниться Папі, тоді Митрополит є готовий підчинитися владі новообраного Патріарха”. Водночас він не відмовлявся від допомоги автокефалістам, зауваживши що “нез’єднані, які приймуть віру католицьку не відрікаються віри православної, але доповнюють її наукою церкви католицької, загальної соборної”⁵⁸.

Уже згаданий о. Йосиф Кладочний підтримував у Києві стосунки із головою Всеукраїнської Національної Ради М. Величківським, головою міста Києва проф. В. Багазієм, заступником голови Проводу Українських Націоналістів, археологом і поетом О. Ольжичом-Кандибою, українським діячем

Кубанського краю 1917-1921 рр. С. Манчжулою. Спільно з Кладочним душпастирською діяльністю у столиці займався греко-католицький парох Юрій Процюк. У 1941- 1942 рр. закладено греко-католицькі парохії для десятків тисяч галичан, що мешкали у Кам'янці-Подільському, Проскуріві, Вінниці, Житомирі й навіть Чернігівщині⁵⁹.

На жаль, керівництву церкви не вдалося порозумітися із командуванням Армії Крайової, бойовики якої завдали немало кривд окремим парохіям і патріотично налаштованим мирянам не тільки на Закерзонні й Волині, але й в Галичині. Як свідчить о. Роман Каспришин, навесні 1944 р. в монастирі Студійського уставу у Львові на Кайзервальді (нині - Шевченківський гай) аківці підклали на лаві гарну пачку з годинниковою міною, від вибуху якої одразу загинув брат Волянський, осліп брат Горбулінський, а невдовзі помер травмований третій монах. Цілком можливо, що це була помста польської боївки із сусідніх Кривчиць за відвідини монастиря представниками української поліції⁶⁰.

Щоправда, церковне керівництво прагнуло порозумітися з відновленою радянською владою восени 1944 р. У жовтні важкохворий Андрей Шептицький надіслав відповідного листа до Ради у справах релігії при уряді СРСР. Але митрополит помер 1 листопада 1944 р. у розпалі діянь щодо збереження церкви у новій ситуації. Його величний похорон у Львові, на який, до речі, прибув М. Хрущов з вінком від Сталіна, перетворився у демонстрацію могутності Греко-католицької церкви в західному регіоні. Святоюрський митрополичий престол зайняв Йосиф Сліпий, котрий у листопаді привітав “визволителів”, а в грудні 1944 року надіслав до Москви поважну делегацію греко-католицьких ієрархів, на чолі з архімандритом Климентієм Шептицьким. Делегацію прийняла Рада у справах релігійних культів при уряді СРСР. Під час переговорів глава комісії передав послання митрополита до Сталіна, в якому, зокрема, зазначалося: “Західна Україна понад 300 років живе відмінним від Східної України життям і внаслідок цього у неї інші звичаї.., життя, культура і релігія, а тому необхідно зміну

робити обережно”⁶¹. В іншому посланні до уряду докладно обґрунтовувалося прохання не перешкоджати діяльності УГКЦ. Делегація передала також 100 тис. крб. у фонд Червоного Хреста. Після консультацій з Молотовим і Хрущовим, голова Ради І.Полянський (полковник держбезпеки) від імені радянського керівництва заявив, що Українська Католицька церква має рівні права з іншими конфесіями, діючими в СРСР і може діяти в рамках існуючого законодавства. Зрозуміло, що про хід п’ятиденних переговорів (22-27 грудня) І. Полянський детально інформував Сталіна. Очевидно, “вождь народів” у зв’язку з війною не хотів вступати у відкритий конфлікт з УГКЦ. Але, як слушно відзначав історик Іван Білас: “Його кінцеві наміри були однозначними: знищення Греко-католицької церкви, яка на противагу РПЦ, насмілилася його застерігати, - мовляв, необхідно брати до уваги особливості Західної України і “переміни робити обережно”. До того ж, церква ця відстоювала ідеї національної державності, сприяла створенню військових формувань на окупованій ворогом території. Такого Сталін не прощав нікому. До того ж, йому була притаманна відразу до України і українців”⁶².

У ході наступу Радянської армії на Львівщині, у липні 1945 р., ОУН-УПА поширила листівку “Українці греко-католики” з попередженням: “Хай добре зятялять собі всі зрадники і перевертні, що доки ще ми, українські повстанці, ходимо по світі, доти ми всіх сталінських агентів і вислужників, що допомагають більшовикам закладати ярмо на шию народам, провчатимемо нашим повстанським звичаєм, незалежно від того, хто це було”⁶³. Зрозуміло, що церковна ієрархія намагалася стримати масове кровопролиття в регіоні, що не подобалося окремим повстанським командирам.

За підтримку “буржуазного націоналізму” в 40-50-х роках лише з Станиславівської єпархії близько 200 священників репресовано. “Своєю підтримкою як духовної особи та Службами Божими, - згадували селяни Сосулівки на Тернопільщині о. Миколу Когута, - він додає їм сили та впевненості в боротьбі з двома

лютими ворогами - німецькими зайдами та більшовицькими окупантами”⁶⁴. Не залишали своїх вірних у цей важкий час і духовні владика, що передавали свої пастирські послання їм навіть з далекого сибірського заслання, прохаючи “держатися своєї батьківської віри, своєї рідної батьківської землі, своїх церков і своїх хат, своєї мови і божої правди”⁶⁵.

Отже, після звільнення західного регіону від гітлерівських загарбників починається новий етап в історії церкви. Зміна сталінського курсу щодо релігії в ході війни (1943 р.) визначала перехід влади від жорсткої конфронтації до більш гнучкої політики щодо церкви і віруючих. Причини переходу на рейки “партнерства” полягали не в спробах демократизувати режим, а в прагненні закамфлювати його репресивну сутність, підретушувати образ повоєнного “соціалістичного” суспільства в очах світової громадськості. Втім, у перші повоєнні роки чимало вірних і частина духовенства була репресована. Характерно, що згідно з судовими вироками, вони каралися не за душпастирську діяльність, а як “вороги народу”. Водночас духовенство і віруючі постійно перебували під наглядом органів держбезпеки, які прагнули перетворити “сепаратну” церкву на інструменти для зміцнення тоталітарного режиму в нових областях УРСР.

Відносно толерування радянською владою церкви тривало недовго: 1946 р. режим організував львівський “собор”, яким фактично загнав УГКЦ у підпілля, яке тривало до кінця 80-х років ХХ ст.⁶⁶ Примусова конфесійно-інституційна трансформація найбільшої церкви регіону була викликана не стільки воєннополітичними обставинами, як аргументами стратегічного плану - необхідністю нейтралізації патріотично налаштованого священицтва, яке не сприймало комуністичні суспільні ідеали, політику радянізації, й духовно підтримувало українських повстанців.

4.3. Руйнування церковно-релігійного комплексу Греко-католицької церкви в УРСР (друга половина 40-х рр.)

Політичний режим, який утвердився 1944 р. у західно-українському регіоні носив тоталітарний характер і діяв виключно командно-адміністративними та репресивними методами. Компартійна влада, більшість якої становили новоприбулі росіяни зі сходу, взялася за форсовану уніфікацію суспільно-політичного, економічного та церковно-релігійного життя краю відповідно до загальносоюзних взірців. У зв'язку з цим започатковано масові депортації патріотично налаштованих українців до Сибіру, а також акції щодо дискредитації греко-католицького кліру та нового владики УГКЦ Йосифа Сліпого. У відповідь провід ОУН звернувся у липні 1945 р. до населення не під даватися на перехід до російського православ'я: “Українці греко-католики! Наш лютий ворог Сталін придумав нову штуку. Цим разом він хитро добирається до Української Греко-католицької церкви, до духівництва, до сумління людей... їм це потрібно для того, щоб, перевівши Греко-католицьку церкву на російську православну і підпорядкувавши її московському енкаведистському патріархові Алексєєві, можна було насилати на українські галицькі села тисячі московських зайдів... Хай живе здорова українська національна суспільність, згуртована в Українській Греко-католицькій і Українській Автокефальній православній церкві!”.

У кампанії по ліквідації УГКЦ влада застосовувала випробувані методи: масові репресії проти духовенства і їх родин, насильницьке навернення у православ'я, протиунійна наклепницька пропаганда і агітація. Вирішальна роль відводилася Львівському псевдособору 1946 р., який започаткував катакомбний період в історії УГКЦ.

Відносно толерування радянської влади УГКЦ у перші повоєнні місяці тривало недовго. Вже 2 березня 1946 р. голова Ради у справах РПЦ Г. Карпов отримав завдання з Кремля підготувати для Сталіна пропозиції щодо взаємовідносин між католицизмом і

православ'ям, відтак вирішити проблему Греко-католицької церкви. 15 березня він опрацював і скерував Сталінові під грифом "Цілком таємно" доповідну записку "Про заходи щодо приєднання греко-католицьких парафій у СРСР до Руської Православної церкви, використання старокатолицької церкви для створення опозиції Ватикану у західних республіках СРСР, зміцнення впливу Руської Православної церкви за кордоном та організації всесвітньої конференції християнських церков". Йасамперед у ній давалася історична довідка про відносини між Католицькою і Православною церквами, паплюжилася роль Ватикану, Католицької, зокрема Уніатської церкви, як засобу окатоличення західних районів СРСР. У боротьбі з уніатством пропонувалося використати Руську Православну церкву. Вважалося доцільним організувати у Львові православну Єпархію на чолі з єпископом, котрий мав би великі права і пільги на теренах Західної України. Пропонувалося розгорнути широку пропаганду серед греко-католиків для їх переходу у православ'я. Серцевиною плану була пропозиція "організувати у середовищі Уніатської церкви ініціативну групу, яка повинна була декларативно заявити про розрив з Ватиканом і закликати уніатське духовенство до переходу у православ'я"⁶⁷. Наступного дня цей документ прочитав Сталін і власною рукою написав: "Товаришу Карпову. З усіма заходами згоден. 16 березня 1945 р."

Реалізація планів ліквідації УГКЦ розпочалася тотальним пропагандистським наступом, серед якого важливе місце мала стаття Ярослава Галана "З хрестом, чи з ножом?", опублікована 8 квітня 1945 р. усіма газетами регіону і видана окремою брошурою масовим накладом. "Вороги українського народу, вдягнені в ряси уніатських священників, - зазначалося у статті, - є організаторами банд українсько-німецьких націоналістів, агенти міжнародної реакції. Вони шкодять народу в його святій творчій роботі. Кривава діяльність цих злочинців мусить бути рішуче припинена"⁶⁸.

Щоб позбавити УГКЦ керівної верхівки, 11 квітня 1945 р. органи НКВС здійснили безпрецедентну акцію - заарештували

митрополита Й. Сліпого, єпископів М. Будку, М. Чарнецького, Г. Хомишина та його помічника І. Лятишевського, невдовзі Перемиського єпископа Й. Коциловського і його помічника Г. Лакоту, 25 травня - професорів Богословської академії та Духовної семінарії у Львові. Ризикуючи життям, жоден з них не піддався спокусі перейти у православ'я. У березні 1946 р. Ієрархи УГКЦ були засуджені Військовим трибуналом на тривалі терміни ув'язнення за “зраду”, “співпрацю з нацистами”, “буржуазним націоналізмом” та інші “злочини”. Зрештою єпископ Г.Хомишин помер у київській тюрмі задовго до суду. Мученицькою смертю загинули у в'язницях і концтаборах Й. Коциловський, І. Лятишевський, Г. Лакота, М. Будка, М. Чарнецький, П. Вергун, вбито енкаведистами єпископа Т. Ромжу⁶⁹.

Отже, репресивна машина радянської влади набирала обертів. У інструкції голови Ради у справах релігійних культів І.Полянського для уповноваженого Ради в У РСР І. Вільхового від 8 травня 1945 р. наголошувалося: “Греко-католицька церква (уніатська), в особі митрополичого управління, зайняла абсолютно нетерпиму у політичному плані позицію і стала на шлях боротьби з Радянською владою, активно підтримуючи антирадянський націоналістичний рух. У зв'язку з цим, зараз проводяться заходи, скеровані на ліквідацію впливу повністю окатоличеного духовенства і переходу віруючих у православ'я”⁷⁰.

Згідно планів Кремля, 28 травня у Львові була створена так звана Ініціативна група у складі керівника-настоятеля Преображенської церкви доктора філософії о. Г. Костельника, генерального вікарія Перемиської єпархії о. М. Мельника і декана із Станіславської єпархії о. А. Пельвецького, на яку було покладено роль “Троянського коня” в УГКЦ. Очевидно, ці діячі церкви були змушені піддатися примусу і шантажу влади і органів безпеки. Адже о. Г.Костельник неодноразово висловлював антирадянські заяви у минулому, критикував політику Сталіна, засуджував комуністів за голодомор в Україні 1932-1933 рр., енергійно відстоював інтереси і права Греко- католицької церкви під час

переговорів у Москві в грудні 1944 р., надсилав відповідні листи у різні інстанції. Наприклад, у листі до І. Полянського, він зазначав, що у Галичині близько 5 мільйонів вірних УГКЦ, якими не можна нехтувати⁷¹.

За слушним зауваженням відомого історика церкви Василя Ленцика, на позицію о. Г. Костельника вплинув тиск органів НКВС. Акція масових арештів діячів УГКЦ навесні 1945 р. зачепила і його особисто. Репресивні органи радянської влади небезпідставно вважали Г. Костельника потенційним ворогом, який у роки німецької окупації відверто писав: “Жадна держава так не мучила своїх підданих, як більшовицька... Як же нам було не бажати, щоб цей чортівський млин розпався вкінці на наших очах”. Отож деякий час він провів у більшовицькій в’язниці у Львові, де й напевно його духовно зламали⁷². Шантаж церковного діяча органами НКВС підтверджують львівські вчені М. Кашуба та І. Мірчук. У дослідженні про Г. Костельника вони повідомляють, що 1940 р. енкаведисти арештували і вивезли до Сибіру його 17-річного сина Богдана. Звичайно, вони довідалися, що 1943 р. два його сини добровільно вступили до дивізії “Галичина”, яка згодом билася проти Червоної армії⁷³.

Зауважимо, що Г. Костельник відстоював ідеї Унії, був відвертим противником як польського католицизму, так і московського православ’я, виступав за приєднання всіх православних церков Східного обряду на засадах УГКЦ до католицької церкви, яка “існує від апостольських часів і завжди була вселенською”, про що свідчать його твори⁷⁴.

Створення Ініціативної групи вважалось значним успіхом центру і важливим кроком у ліквідації УГКЦ. Про це свідчить лист М. Хрущова до Сталіна (грудень 1945 р.): “Будучи у Москві, я інформував Вас щодо проведеної роботи по розкладу Уніатської церкви і переходу уніатського духовенства до православної церкви, писав він. У результаті проведеної роботи із середовища уніатського духовенства створилася “ініціативна група”. Ця група надіслала на адресу Раднаркому УРСР документи... При врученні

документів працівнику НКВС, який представився як референт у справах віросповідання при РНК УРСР, - Даниленко, вони просили...” Далі йшлося про звернення групи до Раднаркому і відповідь Києва. Насамкінець М.Хрущов писав: “Якщо у Вас будуть якісь вказівки по тексту уніятських документів, ми зуміємо через нашого представника ці зауваження ввести”⁷⁵. Зауважимо, що у відповіді Раднаркому зазначалося: Ініціативна група є єдиним тимчасовим церковно-адміністративним органом, якому дається право керувати у повному обсязі існуючими греко-католицькими парафіями у Західній Україні. Водночас зобов’язано усі правові питання у сфері керівництва парафіями УГКЦ і возз’єднання з Православною церквою “узгоджувати з Уповноваженим Ради у справах РПЦ при Раднаркомі УРСР х Ходченком П.С.” І напевно, головне: Надсилати Уповноваженому Ради у справах РПЦ при РНК УРСР списки усіх деканів парафій і настоятелів монастирів, які відмовляться підпорядковуватися юрисдикції Ініціативної групи Греко-католицької церкви по возз’єднанню з Православною церквою”⁷⁶.

Слід відзначити, що у зверненні до духовенства члени Ініціативної групи аргументували перехід до православ’я необхідністю вивести церкву зі стану “безвластя та дезорганізації”, у якому вона опинилася внаслідок арешту ієрархії. У зверненні до уряду УРСР вони попереджували: “Годі думати про моментальне перетворення нашої уніятської церкви у православну. На це треба часу, щоб зберегти особисту честь священників, щоб священників переконати і перевиховати, вірних успокоїти і приготувати”⁷⁷. Але до них ніхто не прислуховувався. І взагалі, цю групу режим використовував для виконання певних політичних завдань. Коли УГКЦ була офіційно ліквідована, усі троє загинули: отець Г. Костельник начебто від руки бойовика ОУН у центрі Львова, а інші за невідомих обставин.

Незважаючи на широкі заходи, включаючи насильницькі методи, перехід греко-католицьких священників до православ’я відбувався повільно. Планам Москви опирались як духовенство, так

і віруючі. Активним противником приєднання до російського православ'я був архимандрит о. Климентій Шептицький. За його ініціативою 60 львівських священників і всі настоятелі греко-католицьких монастирів надіслали листа до Молотова, у якому просили радянський уряд облишити УГКЦ, наголошуючи, що духовенство не підтримує діяльність цієї групи. У листі до М. Хрущова в липні 1945 р. секретар Львівського обкому партії І. Грушецький скаржився, що реакція суспільства на створення Ініціативної групи здебільшого негативна. Особливо небезпечною для реалізації планів ліквідації УГКЦ, на його думку, є група ієрархів на чолі з архимандритом К. Шептицьким та о. М. Галянтом. Секретар обкому наводив відверті виступи проти об'єднання з православною церквою бродівського декана о. М. Туркевича, професора Богословської академії К. Чеховича й о. Д. Сечишина, які затримані органами НКВС⁷⁸. Рішуче виступили проти цих підступних намірів Москви монахи ЧСВВ, на чолі з керівником Галицької провінції о. В. Градюком, колишні члени Українського Католицького Союзу. Негативно сприйняла заходи щодо ліквідації УГКЦ більшість західноукраїнської інтелігенції, зокрема академіки В. Щурат і Ф. Колесса, історик Крип'якевич, географ О. Степанівна та ін. Не допомогли справі навіть арешти непокірних діячів церкви, священників.

Процес переходу до православ'я затягувався. На липень 1945 р. у Станіславській області із 419 греко-католицьких священників перейшли до православ'я лише 16, у Тернопільській із 336 - 17⁷⁹. Зокрема, в багатьох деканатах збори з нагоди переходу в православ'я скликалися декілька разів, оскільки приходило менше половини священників; в основному це були парохії гірських районів, де ще діяли загони УПА та боївки ОУН. Лише за третім разом скликано збори в Станіславі. Не з'явилися на повторні збори парахи Косівського та Городенківського деканатів. Тож деякі священники, бачачи загрозу існування своєї церкви, подалися до повстанських загонів. Серед них о. Мирослав Ігнашик (села Бабин і Соколівка на Косівщині), що приєднався до боївки "Бомби" Миколи

Луканюка. Парохи нерідко постачали повстанцям продукти і одяг, працювали зв'язковими, налагоджували підпільні друки⁸⁰. Зокрема, дочка священика М. Томина із Косівщини Леся Паєвська стала зв'язковою для особливих доручень між окружним Проводом Буковини і Проводом Коломийської округи ОУН, отримавши псевдо “Орися” та код “М-35”; вона була автором низки агітаційних статей і новел, які розповсюджувалися листівками. 1952 р. підпільницю арештовано і того ж року розстріляно, а неповнолітнього сина Юрія засуджено на 25 років каторги.

Репресивні акції з боку місцевих органів влади й НКВС дещо прискорили процес знищення греко-католицьких парафій. У жовтні 1945 р. перейшли до православ'я з 1684-х - 810 священиків. Але, як слушно зауважував у листі до патріарха Алексія Г. Костельник, стали православними за переконанням лише половина з них, “інші зробили це тому, що немає іншого виходу з ситуації, що склалася⁸¹.”

За вказаних обставин 12-18 грудня радянське керівництво скликало у Києві спеціальну нараду Уповноважених Рад у справах РПЦ і релігійних культів за участю членів Ініціативної групи і працівників НКДБ. На нараді було прийнято радикальне рішення - зібрати у Львові Собор греко-католицького духовенства, на якому прийняти постанову про розрив з Ватиканом і перехід до православ'я, тобто остаточно знищити Українську Католицьку церкву. В існуванні УГКЦ комуністичний режим вбачав насамперед політичний аспект її підпорядкування Ватикану, який небезпідставно сприймався як ворог Радянського Союзу. Крім всього, церква була своєрідним бар'єром на шляху радянзації Західної України та русифікації її населення. Це й спонукало якнайскоріше ліквідувати УГКЦ. Для введення в оману світового співтовариства, обрано підступний випробуваний шлях “добровільного” розриву з Римом, денонсації Берестейської Унії і повернення в лоно Православної церкви.

Силові засоби ліквідації Греко-католицької церкви супроводжувалися пропагандистськими заходами переорієнтації масової свідомості на православ'я. Перед скликанням Львівського

собору видано книги авторитетних діячів церкви та істориків. Зокрема, видруковано праці Г. Костельника “Апостол Петро і римські папи, або догматичні підстави папства”, М. Грушевського “Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI-XVIII вв.”, В. Антоновича “Що принесла Україні унія?”, а також Я. Галана, С. Тудора та інших. У них підкреслювалася негативна роль і оцінка Унії для українського народу, зверталася увага на діяльність УГКЦ і співпрацю з “антинародними” режимами на основі тенденційно підібраних фактів з історії церкви.

Церковний “Собор” УГКЦ, проведений за ініціативою і під керівництвом владних структур 8-10 березня 1946 р. у Львові, супроводжувався грубими порушеннями канонів церкви. Зокрема, без участі греко-католицьких єпископів. Щоправда, напередодні, 22 лютого 1946 р., у Києві під час акції переходу до православ'я, 13 греко-католицьких священників, двоє з них отці А. Пельвецький і М. Мельник, були наречені єпископами, але вже православними. За дорученням Москви керували роботою Собору працівники Рад у справах РПЦ. У телеграмі до Львова з Москви Г.Карпов наголошував: “Відповідальною особою є Уткін, якому слід разом з Ходченко і Вишневським провести необхідні заходи”⁸². Вони опиралися на представників духовенства РПЦ та органів державної безпеки. 225 “делегатів” розселено у кращих готелях Львова, де харчувалися за рахунок держави і були під пильною охороною органів безпеки. Вони представляли волю 997 із 1270 священників усієї Греко-католицької церкви, тобто 78%, які самостійно, або під тиском влади й ситуації висловили згоду на перехід до православ'я⁸³.

Мотиви приєднання до православ'я різні доповідачі висловлювали майже однаково. Г. Костельник у “Доповіді про мотиви возз'єднання Греко-католицької церкви з Руською Православною церквою” відзначав: Ватикан використав Берестейську Унію, щоб поглинути православ'я і не відповідав інтересам українства. “Прагнення українців до православ'я є закономірним, оскільки православ'я є історичною вірою слов'ян, -

говорив він. Аналогічні думки висловлював А. Пельвецький, який зауважував: “Коли національне визволення українського народу від вікового поневолення стало довершеним фактом, то воно мусіло потягнути за собою і церковне возз’єднання українського народу, а саме ліквідацію Берестейської унії, розрив з Ватиканом і возз’єднання з Руською Православною церквою”⁸⁴. Як і слід було очікувати, усі постанови, а саме: “Про анулювання Берестейської Унії 1596 р.”, “Про розрив з Ватиканом”, “Про повернення до православ’я і возз’єднання з Руською православною церквою” були схвалені одноставно. Відтак учасники Собору стали православними. Між іншим, за успішне проведення цієї акції Г. Карпов пропонував радянському уряду нагородити орденами і медалями отців Г. Костельника, А. Пельвецького, М. Мельника та архієпископа Макарія.

“Порушення прав і свобод церкви і віруючих рішенням Львівського церковного собору 1946 р., - слушно зауважив дослідник О. Уткін, - свідчать про рівень базисних відносин і різних деформацій соціалізму, орієнтації масової свідомості на “знищення віри”. Закони про релігію і церкву, що діяли в умовах централізованого управління, відображали рівень суспільної свідомості, ідеологічні та політичні установки того періоду”⁸⁵. Цей акт комуністичного режиму викликав негачі світової громадськості. Його засудили: Ватикан, ряд світських міжнародних організацій, громадсько-політичні діячі різних країн. Вони вимагали від Кремля, дотримуючись прав людини, відновити УГКЦ.

Зауважимо, що всупереч надіям Москви і Києва, Львівський собор, як і Мукачівський релігійний з’їзд 1949 р., не асимілювали в УГКЦ в комуністичну систему УГКЦ. За підрахунками історика І. Винниченка, у жовтні 1946 р., тобто через півроку після собору, лише на Львівщині 101 священник не перейшов у православ’я. Значна частина душпастирів чинила опір пасивно: обмежилися заявою про перехід до православ’я, насправді залишаючись уніатами, дехто перейшов до світського життя. Різко зменшилась

кількість діючих церков. У Львівській області з 533-х залишилося 269, з них православними стали 231. Не перейшли до православ'я усі монастирі. За таких обставин у Західній Україні посилювались репресії. За період ліквідації УГКЦ було репресовано 10 єпископів, 1400 священників і 800 монахів⁸⁶. З Радянською адміністрацією солідаризувалася ієрархія Руської Православної церкви. Відлуння собору докотилося до прокомуністичних Румунії, Чехословаччини, Польщі, Угорщини, де також було ліквідовано Греко-католицьку церкву, а це погіршувало відносини з Ватиканом і штовхало католицизм до антикомуністичних акцій⁸⁷.

Після нищівних ударів тоталітаризму Греко-католицька церква на прикарпатських землях не згинула. Вона реорганізувалася у катакомбах і майже півстоліття служила українству підпільно.

4.4. Перехід церкви у підпілля та участь греко-католиків в опозиційному русі 50-80-х рр.

Політичний режим, який утвердився 1944 р. у західно-українському регіоні, носив тоталітарний характер і діяв виключно командно-адміністративним і репресивним методами. Компартійна влада, більшість якої становили новоприбулі росіяни зі сходу, форсувала уніфікацію суспільно-політичного, економічного та церковно-релігійного життя краю відповідно до загальносоюзних візців. У зв'язку з цим започатковано масові депортації патріотично налаштованих українців до Сибіру, а також акції щодо дискредитації греко-католицького кліру та нового владики УГКЦ Йосифа Сліпого. У відповідь провід ОУН звернувся у липні 1945 р. до населення не піддаватися на перехід до російського православ'я: "Українці греко-католики! Наш лютий ворог Сталін придумав нову штуку. Цим разом він хитро добирається до Української греко-католицької церкви, до духовництва, до сумління людей... їм це потрібно для того, щоб, перевівши Греко-католицьку церкву на російську православну і підпорядкувавши її московському енкаведистському патріархові Алексеєві, можна було насилати на

українські галицькі села тисячі московських зайдів... Хай живе здорова українська національна суспільність, згуртована в українській греко-католицькій і українській автокефальній православній церкві!”⁸⁸

Отже, діяльність Української Греко-католицької церкви у підпіллі, катализатора національно-державних прагнень - одна з найяскравіших сторінок новітньої української історії. Адже в умовах тоталітарного режиму, репресивно-каральний апарат якого контролював будь-які опозиційні виступи, вона зуміла зберегти структуру, виховала два покоління патріотично налаштованого духовенства, не втратила підтримки значної частини галичан і закарпатців⁸⁹. “Від 1946 р. УГКЦ була не лише найбільшою забороненою релігійною спільнотою у світі, - наголошував ректор Львівської богословської академії о. Борис Гудзяк, залишилася єдиною поширеною в Україні інституцією, яка уникала контролю офіційних радянських установ”⁹⁰.

Загалом катакомбний період діяльності церкви можна поділити на три етапи:

- 1) опір репресивним акціям влади, 1946-1953 рр.;
- 2) організаційне відродження структур і активізація підпільної діяльності, 1953-1963 рр.;
- 3) боротьба за збереження церкви та її легалізацію, 1963-1989 рр.

Найважчими, на нашу думку, були останні роки сталінського режиму. Ще до Львівського “собору”, у квітні 1945 р., вся вища церковна ієрархія - митрополит Йосиф Сліпий і десять єпископів - були заарештовані і, за вироком Військових трибуналів у Києві, ув’язнені на довгі терміни⁹¹. Зауважимо, що жоден із них не зрікся своєї віри і вірності Апостольському престолу в обмін на обіцяну енкаведистами волю. У тюрмах і на засланні загинули владики Григорій Хомишин, Йосафат Коциловський, Микита Будка, Григорій Лакота. Мукачівського єпископа Теодора Ромжу вбито восени 1947 р.⁹² Протягом 1945-1946 рр. радянські органи безпеки заарештували понад 800 греко-католицьких священників та кинули

їх у тюрми і концтабори⁹³. Серед них члена митрополичої капітули, члена УНДО Олександра Ковальського, настоятеля Святоюрського собору, члена УНДО Омеляна Горчинського, ректора Львівської духовної семінарії Івана Чорняка, канцлера митрополичої консисторії Миколу Галянта⁹⁴.

Головним приводом для арешту був опір наверненню у православ'я. Владними “аргументами” служили звинувачення у “співпраці” з нацистами (Й. Сліпий благословив вояків дивізії “Галичина” на боротьбу з Червоною армією), а також - з українськими повстанцями, в середовищі яких діяли капелани. Як приклад наведемо доповідну записку уповноваженого у справах Православної церкви у Станіславській області Бельнова до Києва від 30 квітня 1946 р.: “Точних даних щодо співучасті колишнього уніатського, тепер православного духовенства Станіславської області з бандитською діяльністю українсько-німецьких націоналістів я в цей час не маю, однак мені відомо, що колишнє керівництво греко-католицької Станіславської єпархії - єпископ Хомишин Григорій і його заступник Лятишевський Іван, священник із м. Снятина - Оренчук Ілля та інші, нині арештовані органами НКВС священники, являються злісними ворогами радянської влади, вони благословляли німецьких загарбників на боротьбу проти нашої великої Батьківщини, підтримували і благословляли бандитів українсько-німецьких націоналістів, закликали віруюче населення області вступати в утворену німцями спеціальну галицьку дивізію СС і підтримували тісний зв'язок з українсько-німецькими націоналістами, усіяко підтримували їх і вели контрреволюційну роботу проти радянської влади серед віруючих”⁹⁵.

Внаслідок опору з боку греко-католицького кліру й віруючих реалізація рішень Львівського “собору” розтягнулася на кілька років. Наприкінці 1947 р. лише 1124 із 2700 священників прийняли православ'я⁹⁶. Зволікали з наверненням до православ'я 312 парафій⁹⁷. Згідно інформації із Львівської області на кінець 1946 р. відмовилися перейти на православ'я 101 парох, крім того 55 осіб були арештовані. Значна частина священників перейшли до

світського життя. В області різко скоротилася кількість діючих церков - до 269, тобто удвічі лише за 1946 рік. Така ж картина спостерігалася в Закарпатській області, де 1947 р. ліквідовано Малоберезнянський і Боронявський монастирі, а 173 парахи з 299 відмовилися залишити рідну церкву навіть після того, як 128 із них були заарештовані й заслані в Сибір або Казахстан⁹⁸. В одній з доповідних ЦК КПУ стверджено “випадки, коли уніатські священники в ряді сіл Отинянського, Тлумацького, Болахівського, Більшівцівського і Яремчанського районів Станіславівської області з метою утримання віруючих від возз’єднання, намагалися навіть привести їх до присяги на вірність уніатській церкві”⁹⁹.

І все ж за активною участю правоохоронних органів більшість греко-католицьких парафій перетворено в православні. Зокрема. 1946 р. православними стали 1685 храмів, у 1947 р. - 222, 1948 р. - 56, 1949 р. - 327; в 230 “невозз’єднаних храмах церковну службу припинено”¹⁰⁰. Це дало підстави архієпископу Львівському та Тернопільському Макарію зухвало стверджувати: “Духовенство західних областей користується кожною нагодою для того, щоб церковно-канонічно оформити своє возз’єднання з Руською Православною церквою. І цей процес практичної реалізації постанови Львівського собору відбувається з великим успіхом”¹⁰¹.

Напередодні перших арештів керівники митрополії подбали про збереження церковної ієрархії. Навесні 1945 р. митрополит Йосиф Сліпий призначив одразу чотирьох адміністраторів митрополії - своїх наступників: єпископів Микиту Будку (1877-1949) і Миколу Чарнецького (1884-1959), архимандрита Климентія Шептицького та віце-провінціала чину Редemptористів Й. де Вохта¹⁰². Після того як органи НКВС у квітні 1945 р. заарештували обох єпископів разом із митрополитом, митрополію очолив о. Климентій Шептицький. Внаслідок його арешту в червні 1947 р. управління перейшло до о. И. де Вохта, громадянина Бельгії, якому довелося покинути Галичину наприкінці 1948 р. Обов’язки керівника митрополії він поклав на о. І. Зятіка. Але органи МДБ і його заарештували та вивезли в Сибір, де в 1950 р. священник помер

від побоїв. Обов'язки підпільного керівника церкви взяв на себе о. М. Хмільовський, який під псевдонімом Михайло Лаврівський переховувався в уцілілих жіночих монастирях, звертався до кліру і вірних з листами, піднімав їх дух у боротьбі за збереження церкви в катакомбах. Водночас він співпрацював з українським підпіллям ОУН і УПА. Проте й М.Хмільовський у 1949 р. був схоплений і засуджений на заслання¹⁰³. Залишившись без вищої ієрархії, місцеві структури церкви продовжували діяти.

Подібні заходи щодо призначення своїх наступників ужив перед арештом у квітні 1945 р. Станіславський єпископ Григорій Хомишин¹⁰⁴. Він висвятив на єпископів-помічників професорів Духовної семінарії отців С. Лукача, С. Ваповичата І. Слезюка та призначив генеральним вікарієм єпархії о. Г. Балагурка, який мав стати його наступником. Однак вже в 1945 р. Г. Балагурко, С. Лукач та І. Слезюк були заарештовані, звинувачені “за співробітництво з німцями”, “організацію нелегального єпископату”, “нелегальні зв'язки з Ватиканом” та засуджені на довгі терміни ув'язнення. Лише о. С.Ваповичу вдалося уникнути арешту і втекти в Карпати, але керувати дієцезією він уже не зміг. Така ж ситуація склалася в Закарпатті. Єпископ Теодор Ромжа напередодні трагічної загибелі висвятив на єпископа Олександра Хіру. Але вже 1949 р. спадкоємець був заарештований і засланий у Сибір (помер 1983 р.)¹⁰⁵.

20 вересня 1948 р. при виході із Преображенської церкви у Львові було вбито одного із “ініціаторів” “собору” 1946 р. о. Гавриїла Костельника. Обставини його загибелі та організатори акції не викриті й сьогодні. У львівських архівах, зокрема Служби безпеки України, відсутні навіть документи слідства. Влада звинуватила в організації терористичного акту ОУН (вбивця В.Паньків нібито наклав на себе руки) і використала це для розгортання нової хвилі репресій проти визвольного руху та нескореної церкви. Секретаря “групи” Сергія Хруцького виселили у Кемеровську обл. Ще одного “ініціатора” невдовзі отруїли в потязі, коли він повертався з Москви. Не своєю смертю померли й

інші учасники групи¹⁰⁶. Наступ на священництво ще більше посилювався після вбивства 1949 р. Ярослава Галана у зв'язку з причетністю до акції вихідців зі священницьких кіл. У цей драматичний період були репресовані митрополит, 10 єпископів, 1400 священників і 800 монахів та монахинь УГКЦ. Зафарбовувалися навіть греко- католицькі ікони¹⁰⁷.

Незважаючи на фізичні погрози силових структур лише половина (116 із 235) греко-католицьких священників Закарпаття до 1949 р. прийняли юрисдикцію Московського патріархату. Тому в березні 1949 р. влада ініціювала звернення “До всечеснішого духовенства і всіх побожних вірних греко- католицької церкви на Закарпатті”, яке підписали настоятелі шести церков і монастирів на чолі з архидияконом Іринеєм Кондратовичем (1881-1957), колишнім членом Компартії Угорщини (1919). Ці священники виконували аналогічні функції, що й група Г.Костельника у Львові. А вже 28 серпня 1949 р. група із 35 священників проголосила ліквідацію Ужгородської унії 1646 р. та возз'єдналася з РПЦ. Того ж дня про цю “радісну” акцію довідалися тисячі віруючих, що традиційно збиралися на свято Успіння Богородиці до Святомиколаївського монастиря на Чернечій горі в Мукачевому¹⁰⁸. І лише майже 80 парафій з 44 церквами Мукачівської єпархії, що опинилися 1944 р. у межах Словаччини, були оформлені в Апостольську адміністрацію Мукачівської єпархії (генеральний вікарій А.Тинк), яку Рим канонічно підпорядкував юрисдикції Пряшівського єпископа¹⁰⁹.

Попри переслідування, значна частина греко-католицького духовенства надалі чинила впертий опір комуністичному режимові. Він мав різні форми та методи: активні - відверті відмови прийняти православ'я, агітація серед вірних, або пасивні - офіційна відмова від своїх парафій та підпільна відправа церковних обрядів¹¹⁰.

Керівництво ОУН-УПА, хоча і з деяким запізненням, але повело рішучу боротьбу проти насильницького навернення краян у православ'я, відверто погрозувало нововерненим парохам, а інколи чинило проти них терористичні акції. Зокрема, у

Станіславській області до 1952 р. було вбито чотирьох священників¹¹¹. Значна кількість священників, зокрема й тих, які змушені були перейти у православ'я, тісно співпрацювали з українським підпіллям¹¹². Монахи Гошівського монастиря лікували поранених повстанців, збирали для них гроші¹¹³. Наприкінці 1952 р. на Станіславщині під впливом боївок ОУН 63 парахи відмовилися залишити УГКЦ. Тут діяли 70 церковних громад. Тоді ж 22 священники повернули Станіславському православному єпископу посвідки про прилучення до православ'я¹¹⁴. Тож цілком слушно наголошувалось у постанові бюро Львівського обкому партії “Про стан антирелігійної пропаганди і агітації в області” від 14 квітня 1948 р.: “Після об'єднання греко-католицької церкви з православною, яке сталося 1946 р., у нашій області до цих пір вона має у своєму підпорядкуванні ряд церков і монастирів, які являються і досі натхненниками антирадянських наклепів, опорою українсько-німецьких націоналістів і куркульства”¹¹⁵.

Широкомасштабними силовими і пропагандистськими акціями вдалося повернути до православ'я 1124 священників і передати РГЦ близько 2500 церков Західної України. За ініціативою уряду СРСР 1948 р. ліквідовано греко-католицькі парафії у Румунії, а в квітні 1950 р. заарештовано ієрархів Пряшівської єпархії Греко-католицької церкви у Чехословаччині, багатьох монахів вивезено до концтаборів, а вірних насильно навернено до православних парафій (близько 100 із 300 вящеників перейшло у православ'я). Засуджені на довічне ув'язнення єпископ Павло Гойдич помер у в'язниці; єпископ-помічник В.Гопко був звільнений лише під час “празької весни” 1968 р., коли Греко-католицька церква легалізувалася¹¹⁶ (помер 1976 р.). У 1944-1956 рр. фактично призупинено діяльність греко-католицьких громад й на території Польщі (лише 1967 р. створено Генеральний вікаріат, 1991 р. - Перемиську єпархію, 1996 р. - Перемисько- Варшавську митрополію УГКЦ)¹¹⁷.

Чи не найбільший опір чинили тоталітарній владі монахи, серед них лише декілька осіб зреклися унії. Попри жорстокі репресії

та утиски, до кінця 40-х років на Львівщині утримувалися три, а на Станіславщині - шість греко-католицьких монастирів (Підмихайлівці, Гошів, Войнилів, Станіслав)¹¹⁸. До чоловічого і жіночого монастирів у Гошеві Болахівського району постійно приходили віруючі з навколишніх сіл, де греко-католицькі громади було вже ліквідовано. Відтак священики та монахи продовжували релігійну діяльність як парохі, катехити.

Занепокоєння такою ситуацією уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР по УРСР П. Вільховий виклав у 29 вересня 1949 р. у доповідній Микиті Хрущову. А на початку грудня того ж року його прийняв заступник голови Ради міністрів УРСР Леонід Корнієць, з яким обговорено “пропозиції про ліквідацію всіх монастирів”. Відтак “уповноважений” підготував пропозиції щодо закриття трьох греко-католицьких монастирів на Львівщині, а 9 грудня 1949 р. Корнієць надіслав голові Львівського облвиконкому Семену Стефанику “вказівки для вжиття заходів”¹¹⁹. Однак він не дуже прагнув йти проти громадської думки. Найдовше протрималися жіночі монастирі, зокрема в Суховолі (до 1952 р.) та Львові (до 1957 р.). Діяльність усіх інших органи радянської влади припинили в 1950 р., коли в результаті масових репресій близько ста монахинь і сорок сестер- служебниць були арештовані і депортовані в Сибір та на Далекий Схід, 29 з них загинули в засланні¹²⁰. Ті, хто залишився на волі, створили невеликі згромадження, здебільшого у приватних міських помешканнях. Вони продовжували працю як медичні сестри, швачки, прибиральниці й водночас служили як зв'язкові між підпільними священиками та мирянами. “Особливо велика заслуга у підпільному душпастируванні в Галичині, - відзначав А.Сапеляк, - належить священикам - Василям, Редемпто- ристам, Студитам”¹²¹.

Таким чином, до початку 50-х років радянська влада офіційно ліквідувала п'ять греко-католицьких єпархій і дві апостольські адміністрації, ув'язнила всіх владик. З греко- католицьких єпископів залишився на волі (перебував у Ватикані) Іван Бучко, якого 1945 р. Папа іменував екзархом та апостольським візитатором

для українців-католиків у Західній Європі. Як свідчить довідка уповноваженого в справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР по УРСР П. Вільхового від 6 жовтня 1949 р. у західних областях закрито всі існуючі греко-католицькі храми, зокрема у Дрогобицькій-658, Станіславській - 567, Львівській - 522, Тернопільській - 539, Чернівецькій - 2, Волинській - 2, а також більшість монастирів¹²². А втім, лише третина священників перейшли на православ'я, 15% врятувалися втечею або еміграцією, половина усунених від служби були репресовані або перейшли в церковне підпілля¹²³. “Українську церкву загнано в катакомби, - писав о. Ісидор Нагаєвський. - Скриті священники ночами хрестять дітей, вінчають молодих супругів та уділюють хорим Найсвятіші Тайни, а померлому кладуть на домовину грудку землі, що над нею в укритті відправляє священник похоронний обряд. Католицька Єрархія, що діє в катакомбах, застосувала всі досвіди і практику первісної Християнської церкви під час поганських переслідувань”¹²⁴.

За цих умов парафіяни здебільшого зберігали в душі вірність вірі своїх батьків, тому нерідко визнавали лише своїх колишніх парохів і бойкотували православних священників. Внаслідок цього, наприклад, лише в Жовкві на Львівщині у 1946-1949 рр. змінилися вісім священників¹²⁵. У Станіславській області в 1949 р. на 605 церков було лише 276 священників. За наступних чотири роки ситуація не покращилася: в 1953 р. на 614 діючих церков налічувалося лише 240 священників¹²⁶. Брак священників РПЦ покривала за рахунок нашвидкоруч влаштованих 3-6-місячних курсів. Їх випускники виявляли дивовижну некомпетентність у релігійних питаннях, до того ж нерідко відзначалися ненайкращими моральними якостями.

Поширеним явищем стала відправа православними священниками, на вимоги парафіян, служби за греко-католицьким обрядом. Це була одна з форм спротиву радянській владі і РПЦ. У цьому зв'язку в 1950 р. Московський патріархат розгорнув заходи щодо ліквідації залишків “уніатства” в церковній практиці.

Львівський архієпископ Макарій і Дрогобицький єпископ Михаїл розпорядилися звільнити “нарешті церковні служби і самі церкви... від латинських нововведень, що суперечать догмам і духу нашої материнської Церкви”¹²⁷. Але ще в 1952 р., тобто через шість років після навернення церков на православ’я, у повідомленнях до Києва наголошувалося, що служба у православних церквах Галичини проходить без змін, як за старих часів.

Потрібно відзначити, що збереженню підпільних Церковних структур сприяли певні заходи репресованої ієрархії. Зокрема, митрополит Йосиф Сліпий у складних умовах заслання надсилав кліру й вірним пастирські листи, які розповсюджувались у краї. Так, з нагоди Різдва 1947 р. закликав всіх греко-католиків стійко витримати переслідування влади, залишатися вірними батьківській вірі й церкві, яка завжди віддано служила своєму народові¹²⁸. Крім моральної підтримки, миряни знаходили у листах митрополита й чимало практичних порад. Зокрема, греко-католикам Жидачева, які залишилися без священика у першій половині 50-х років, він рекомендував збиратися у приватних помешканнях і самим співати Службу Божу; дозволив також тримати Найсвятіші Тайни вдома у свідомих релігійних людей¹²⁹. Разом із митрополитом відбували тоді заслання десятки опозиційних священиків, які продовжували душпастирську діяльність у тюрмах, концтаборах, на поселеннях. Смерть Сталіна у березні 1953 р. породила в широкого загалу надії на легалізацію церкви. Того ж року зафіксовано появу перших скарг віруючих і духовенства про повернення причтових будинків, що були передані колгоспам і різним організаціям. А церковна громада с. Ланчин Станіславської обл. навіть вимагала повернення землі, якою до 1947 р. володів священик¹³⁰. Москва в особі “реформатора” Л.Берії навіть розпочала переговори з митрополитом Йосифом Сліпим¹³¹, про що свідчить його лист тодішньому секретарю ЦК КП України М.Підгорному, надісланий до Києва в січні 1961 р. “Після 8 літ лагерів, - писав митрополит, - впродовж яких примінювано до мене найжорстокіше поведіння, як до каторжника, так що я переніс на собі всі жахливі тортури тюрми і лягерів, починаючи від арешту,

брутальної грубої поведінки, до голоду, холоду і ламання кісток. За вісім літ мене ограблено дощенту, і то при допомозі конвоя, та обвезено через Харків і Москву по Сибірських лагерьх до Свердловська, Вятки, Печори, Інти і інших місцевостей, де я перемучився до 1953 р. Тоді умер Сталін, і я скінчив 8 літ каторги”.

Далі митрополит повідомляв, що у травні 1953 р. його привезли до Москви, де високі чиновники МВС розпочали переговори. (Як виявилось-за ініціативою і наказом Л.Берії.) Митрополиту запропонували допомогти уряду СРСР у налагодженні взаємин із Ватиканом. Владика погодився за умови, що “Греко-католицька церква буде даліше признавана Урядом, що я буду реабілітований і признаний не тільки як митрополит, але і як кардинал...” Крім того Й.Сліпому запропонували написати історію церкви, дозволивши попрацювати з цією метою в Державній бібліотеці ім. В.Леніна. Однак після розстрілу Л.Берії, його наступник генерал Круглов вимагав, аби він відрікся від Папи. Коли ж митрополит відмовився, його повернули на заслання до Красноярського краю. Перед від’їздом він вручив представникові МВС генералу Г. Жукову меморіал, у якому заявив, що хоче створити об’єктивну й повну історію церкви, висловити, “на чому опираємося, і що ми так рішучо обстоюємо, готові завжди навіть на кровні жертви”¹³². У неволі митрополит справді написав ґрунтовну “Історію Вселенської церкви на Україні”, яка була конфіскована органами МВС, а її автор у 1959 р. був засуджений ще на вісім років заслання.

27 березня 1953 р. з’явився указ Президії Верховної Ради СРСР про амністію ув’язнених до п’яти років. А вже вересневий указ надав Верховному суду право переглядати сумнозвісні рішення “трійок” НКВС і “особливої наради НКВС-МДБ-МВС СРСР, від чого постраждала більшість репресованих греко-католиків. Відтак у період хрущовської “відлиги” до рідного краю повернулися десятки тисяч вигнанців, зокрема звільнені греко-католицькі священики - Микола Хмільовський (член УГВР, співпрацював із Р. Шухевичем, В.Куком), Володимир Градюк,

Володимир Грицай (особистий секретар А.Шептицького), Теодор Банах, Данило Микитюк, Володимир Тимошук, Йосиф Данилович та ін.¹³³ До березня 1957 р. у Галичину прибули 65,5 тис. українців, чимало священників. 6 серпня 1956 р. у листі до голови Комітету у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР з Києва повідомлялося, що із репресованих 344 уніатських священників на захід України повернулися 243. Значна частина з них вже розгорнула релігійну діяльність, відправляла службу, агітувала проти РПЦ і її патріарха Олексія. До владних структур надходили численні заяви від віруючих з вимогами реабілітації УГКЦ, реєстрації церковних громад згідно з Конституцією¹³⁴. Львівський обком партії неодноразово доповідав ЦК КПУ про пожвавлення діяльності уніатського духовенства. Зокрема, відзначалося, що повернувся із заслання о. М. Хмільовський, колишній генеральний вікарій митрополії. Він активно відновлював діяльність нелегальної УГКЦ, відправляв богослужіння у своєму будинку, встановлював контакти з кліром. Водночас колишній протоігумен Василянського чину у Львові В. Градюк, М. Когут та інші збирали навколо себе монахів, а попередній секретар митрополита Андрея Шептицького В.Грицай згуртував священників і монахів, підтримував постійний зв'язок із митрополитом Й.Сліпим, допомагав йому та іншим засланим матеріально¹³⁵.

Отож, слід погодитися із дослідниками в тому, що 1953 р. можна вважати останнім роком внутрішньої кризи, у якій опинилася репресована церква після так званого Львівського “собору”¹³⁶.

Репресованих священників-уніатів матеріально і морально підтримувало римо-католицьке духовенство Закарпатської, Дрогобицької та Львівської обл. Для католиків східного обряду в дні православних свят нерідко проводилися церковні служби за греко-католицьким обрядом¹³⁷.

Велике значення мало для катакомбної церкви повернення ієрархів, зокрема єпископа М.Чарнецького до Львова в 1956 р., єпископа І.Лятишевського - до Станіслава, а єпископа О.Хіри - до Мукачева. Незважаючи на постійний нагляд і загрозу репресій, вони

перш за все відновлювали церковні структури, зміцнювали церкву організаційно, дбали про поповнення кліру для роботи у підпіллі. Єпископ М. Чарнецький за два роки діяльності до смерті у квітні 1959 р. висвятив півсотні священиків. Ще 280-300 священиків він прийняв до УГКЦ з Православної церкви. Вони побажали повернутися до рідної церкви, офіційно залишаючись поки що на службі¹³⁸. Єпископ І. Лятишевський (1870-1957), хоча відповідні радянські органи стежили за ним та брали на облік усіх відвідувачів, згуртував навколо себе священиків на Станіславщині, утворив ініціативну групу за відродження УГКЦ, яка подавала численні заяви до влади. Кількість невоз'єднаних парохів у області зросла до 84¹³⁹. Вони вели широку душпастирську роботу, хоча влада їх переслідувала, проводила обшуки, конфісковувала церковні книги, накладала стягнення. Нерідко громади, які не перейшли у православ'я, самочинно відкривали свої церкви, в яких підпільні священики відправляли Службу Божу (зазвичай на великі релігійні свята). 1958 р. на Станіславщині напівлегально діяло 14 греко-католицьких церков¹⁴⁰. Поширеним явищем стало спільне прослуховування релігійних радіопередач із Ватикану, яке було організовано спеціально для греко-католиків України.

Зрозуміло, що процес повернення із заслання опозиційного духовенства надзвичайно турбував органи влади західних областей України. 6 квітня 1955 р. секретар Львівського обкому партії М. Лазуренко в листі до Москви доповідав, що до краю повернулися 30 колишніх священиків УГКЦ і колишній генеральний вікарій митрополії М. Хмільовський, таємно висвячений єпископом, засуджений у 1950 р. за співробітництво з ОУН -УПА і зв'язок з Ватиканом на 10 років ув'язнення. М.Лазуренко скаржився, що майже всі вони ведуть “ворожу радянській владі діяльність”, підтримують зв'язок із митрополитом Й.Сліпим та іншими ієрархами УГКЦ в засланні, надають їм матеріальну допомогу. Він підсумовував, що повернення греко-католицького духовенства “вкрай небажене” і має бути максимально обмеженим¹⁴¹.

В іншій відповідній записці до Ради у справах РПЦ при уряді

СРСР від 4 січня 1957 р. М.Лазуренко слушно відзначав, що попри арешти і заслання єпископів та 344 священників УГКЦ із 590, що відмовилися прийняти православ'я, возз'єднання церков виявилось формальним, і “уніатські порядки залишилися незмінними”. За його твердженням, повернення із заслання 286 священників різко ускладнило релігійну ситуацію на Львівщині. УГКЦ у підпіллі активізувала свою діяльність, деякі громади навіть подавали заяви про реєстрацію уніатських парафій, посилаючись на незаконну ліквідацію унії. Особливу роль у цих процесах відіграли єпископи І. Лятишевський, М. Чарнецький, О. Хіра, М. Хмільовський, які повернулися із заслання і очолили реабілітаційний релігійний рух. Доповідач також зазначав, що митрополит Й.Сліпий, перебуваючи у Красноярському краї, підтримує зв'язок із цими діячами та фактично керує церквою, а віруючі з нетерпінням очікують на його повернення. М. Лазуренко наголошував, що, незважаючи на лібералізацію суспільного життя, не можна допускати “відновлення у будь-якій формі діяльності греко-католицької церкви”, й підкреслював, що цієї думки дотримуються керівники органів у справах культів Польщі, Чехословаччини й Румунії¹⁴².

Повернувшись із місць позбавлення волі, греко-католицькі священники активно включилися в діяльність катакомбної церкви. У звіті до Москви від 10 грудня 1956 р. уповноважений Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР Корчовий доповідав: з 267 священників, що повернулися, лише 14 погодилися очолити православні парафії, а решта здійснювали підпільні богослужіння у греко-католицькому обряді, до того ж стали “моральною базою оунівського підпілля”¹⁴³. Відтак органи радянської влади вживали всі заходи для боротьби з УГКЦ, залучивши до цього Російську Православну церкву. Спеціальне засідання Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР 10 квітня 1959 р. ухвалило секретну постанову про посилення роботи для “ліквідації залишків унії в західних областях УРСР”, що передбачала активізацію Московської патріархії православного священництва супроти підпільної УГКЦ. Священникам пропонувалося викривати Ватикан як ворога

православ'я і натхненника “холодної війни”, боротися з підпільною діяльністю уніатів, передавати їх справи до суду, виселяти за межі областей, реєструвати лише православні церковні громади, припинити виплати пенсій сім'ям виселених священників¹⁴⁴.

Однак вказана контрпропаганда була малоефективною. Відтак Уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді міністрів УРСР К. Полоник 29 грудня 1959 р. щирозсердечно доповідав секретареві ЦК КПУ А. Скабі: “Певна частина уніатів з православною церквою не об'єдналася, обслужується католицьким духівництвом, отже, з під впливу католицизму не вийшла, а навпаки, ще більше впливові піддається. Приміром, настоятель Станіславського костьолу визнає, що більшість його парафіян становлять уніят. Вони не тільки відвідують богослужіння в костьолі, а й сповідаються в ксьондза, виконують усі католицькі обряди. Інакше кажучи, православна церква не закінчила процесу відриву західноукраїнських уніатів від католицизму, хоч з часу ліквідації уніатської церкви минуло вже 13 років. Те, що я бачив і чув у Львові і Станіславі, примушує зробити висновок, що ієрархи православної церкви мало що зробили, щоб знищити властиві уніатській церкві риси войовничого католицизму і українського націоналізму, навпаки, вони їх зберігають”¹⁴⁵.

Проти беззаконня в СРСР виступала й міжнародна громадськість. У грудні 1962 р. на зустрічі з М. Хрущовим посланець президента США Н. Казенс передав прохання Д. Кеннеді і Папи Івана XXIII звільнити митрополита Й. Сліпого. Тож на початку лютого 1963 р. митрополит виїхав до Риму, де взяв участь у 11 Ватиканському соборі як глава УГКЦ. Дорогою, під час короткого перебування у Москві, він висвятив на єпископа редемптористського ігумена Василя Величківського й призначив його керівником УГКЦ у підпіллі.

Василь Всеволод Величківський народився 1 червня 1903 р. у Станіславові. Закінчивши богословські студії у Львові, прийняв з рук митрополита Андрея дияконські свячення і вступив до монастиря отців Редемптористів, що в Голоску під Львовом.

Одержавши священство від єпископа Йосифа Боцяна, упродовж двох років сповняв обов'язки учителя колегії отців Редемптористів. У 1925-1935 рр. був священником-місіонером у Ковелі на Волині, бував у Колодяжному. 1935 р. призначений ігуменом у Станиславові. У період німецької окупації скерований митрополитом у Кам'янець-Подільський, де обняв муровану ще давніми уніатами Святомиколаївську церкву. 1942 р. став ігуменом монастиря у Тернополі, де 1945 р. його заарештували радянські органи. У 1955 р. після заслання на шахтах Воркути звільнений. Таємно висвячений на єпископа, служив у Луцьку. У 1968-1972 рр. за "антидержавну діяльність" відбув нове покарання. Після звільнення проживав у Римі і Канаді, де й помер 30 червня 1973 р.¹⁴⁶

У Римі розгорнув активну діяльність митрополит Й. Сліпий. Вже 1963 р. там було засновано Український католицький університет св.Климентя Папи, наступного року відкрито монастир для монахів-студитів, згодом посвячено собор Святої Софії - духовний центр українських греко-католиків, налагоджено видання журналу "Богословія". Митрополит підтримував зв'язок із краєм (здебільшого через Польщу), надсилав пастирські листи, діставав інформацію про діяльність релігійного підпілля. Папа Павло VI іменував Й. Сліпого Верховним архієпископом Української Католицької церкви і кардиналом. Призначення Сліпим В. Величковського на посаду архієпископа виявилось надзвичайно вдалим вибором. Він спричинився до широкої розбудови УГКЦ в катакомбах. За його ініціативою розпочався процес повернення священників, що примусово прийняли православ'я. "Величковський закликає деяких священників до розриву з православ'ям і переходу на бік Ватикану, - стурбовано доповідав у квітні 1964 р. уповноважений комітету у справах РГЩ в Києві В. Сухорін. - За останній час в округах Львова й Івано-Франківська під впливом пропаганди з православ'ям порвали 8 священників"¹⁴⁷. В.Величковський заснував три таємні жіночі монастирі у Львові: Служебниць, Василянok і св.Вікентія, де дівчата складали чернечі обіти. В таємній резиденції у Львові він зустрічався з генеральним

вікарієм у Перемишлі В.Гриником, через якого підтримував регулярний зв'язок із кардиналом Й. Сліпим. На випадок нового арешту (а він вже відбув 10 років заслання), В.Величковський висвятив 1964 р. на єпископа Володимира Стернюка та на єпископів-помічників - І. Чорнія, Н. Дейнеку, П. Козака та Й. Гірняка. У 1967 р. він доповідав кардиналу Й. Сліпому, що в Галичині й Закарпатті діють 150 парохів, понад 100 василіян, 60 студитів, 54 редемптористи. У 14 таємних домівках перебували 240 монахинь-василіянок. З православ'я перейшло близько 50 священників, ще 40 були таємно висвячені¹⁴⁸.

Однією з найгостріших проблем катакомбної церкви у 1960-х роках було поповнення складу греко-католицького священництва. На цей час вичерпався резерв колишніх семінаристів, ченців, які уникли арештів. Саме із цього середовища єпископ М.Чарнецький висвятив після короткотермінового навчання півсотні священників. Відтак, назріла потреба готувати священників із молоді нової генерації, яка виросла в умовах тоталітарної системи, панування атеїстичної ідеології. На підпільні семінарійні курси підготовки здебільшого залучалися сини і родичі греко-католицьких священників та миряни-активісти церкви. Крім того, практикувалося навчання кандидатів у православних семінаріях, а також римо-католицьких - у Ризі й Каунасі.

Підпільне навчання тривало 4-6 і більше років у приватних домівках з кількома, а часом із одним кандидатом. Лекції читали підпільні єпископи В. Величковський, С. Дмитерко, І. Гірняк, П. Василик, священники А. Масюк, Є. Пелех, М. Косило та інші. Зокрема, для підпільних семінаристів у Стрию викладали отці ЧСВВ Д.Богун, Є. Тимчук, С. Дмитерко, М. Гринь, Ю. Янтух¹⁴⁹. Програма включала традиційні предмети, що викладалися в духовних семінаріях: катехизм, мирянську та пастирську теологію, літургію, канонічне право, церковно-слов'янську, грецьку, латинську мови, історію Біблії, історію України тощо. Успішно склавши іспити перед старшими священниками, слухачі допускалися до висвячення, яке здійснювали єпископи В. Величковський, В.

Стернюк та інші. З конспіративними цілями практикувалося висвячення кандидатів із Львівщини у станіславських єпископів і навпаки.

Зауважимо, що в умовах підпільної діяльності церковна структура, зокрема система підпорядкування, мала свої особливості. Так звані “старі” священники, висвячені до 1946 р., визнавали верховенство єпископів своєї дієцезії, тобто як і раніше, в легальних умовах. Висвячені в підпіллі підпорядковувалися тим єпископам, які їх висвятили. Священники діяли самостійно, причому майже ніхто не працював у рідних місцях. Час від часу організовувалися таємні наради, зокрема у Львові - в помешканні Олени Кульчицької або на Закарпатті. У них брали участь і ті священники, які формально прийняли православ'я. Діяльність УГКЦ зближувала ієрархію зі священництвом, єпископи працювали безпосередньо серед народу, що позитивно впливало на український соціум, сприяло його консолідації.

Хоча протистояння Греко-католицької церкви і радянської влади ніколи не припинялося, все ж таки доба хрущовської “відлиги” та перші роки після його зміщення в 1964 р. принесли певне послаблення антирелігійного тиску. Це дозволило відновити структуру попередньої митрополії. Владика В.

Величковський керував Львівською архієпархією до свого арешту в 1969 р. Він мав помічників отців А.Зофійовського та І.Чорняка, а в 1964 р. висвятив наступником редемпториста о.Володимира Стернюка. Івано-Франківською єпархією правив єпископ Іван Слезюк (1893-1973), який висвятив помічником і наступником о. С. Дмитерка. Мукачівсько-Ужгородською єпархією керував єпископ О. Хіра. За підрахунками о. Б. Боцюрківа, у 1968 р. в Україні діяли кількасот греко- католицьких священників, близько 480 монахинь, які згуртувалися в 14 таємних релігійних будинках. Ядро церкви становили монаші чини - близько 240 василіян, студитів, редемптористів. Були висвячені 40 священників, 50 повернулися із православ'я, 20 кандидатів проходили навчання. У деяких місцевостях греко-католики самочинно відкривали замкнені

храми, запрошували для служби підпільних священиків. На заході України фактично діяли 88 греко-католицьких церков¹⁵⁰. У спеціальній постанові ЦК Компартії навесні 1970 р. наголошувалося: останнім часом у Львівській області активізувалася діяльність уніатів, частина з них порушує радянське законодавство про культу, самочинно захоплює церковні приміщення, створює нелегальні монастирі, а подекуди намагається вести антирадянську, націоналістичну пропаганду¹⁵¹. Наприкінці 1960-х років на Львівщині проживали 144 греко-католицьких священики, понад 200 ченців із ліквідованих уніатських монастирів¹⁵².

За цих обставин урядові інституції прийняли ряд важливих рішень щодо боротьби як із “нелегальною діяльністю уніатської церкви та сектантів”, так і з релігією взагалі. 1969 р. було заарештовано єпископа В. Величковського, а також відомих священиків П. Городоцького у Львові і Р.Бахталовського в Коломиї, здійснені обшуки в єпископа В. Стернюка, у помешканнях десятків священиків і ченців. Були зняті з реєстрації багато церков. Наступ на релігію і УГКЦ тривав упродовж наступних років, щоправда, у менш брутальних формах. КДБ широко застосовувало провокації, аби дискредитувати греко-католицьку ієрархію, зокрема єпископа Володимира Стернюка. У 70 закритих храмах західного регіону влада облаштовувала антирелігійні, насамперед антиуніатські музеї та галереї, які поряд з іншими чинниками здійснювали ідеологічну обробку населення¹⁵³.

Зустріч М. Підгорного з Папою Павлом VI в 1967 р. та події в сусідній Чехословаччині 1968 р. й відродження там Греко-католицької церкви активізували діяльність духовенства і вірних УГКЦ на заході України. Не допомогло й розповсюджене уповноваженим Ради у справах релігії повідомлення, в якому однозначно стверджувалося, що греко-католицькі громади не будуть реєструватися, оскільки УГКЦ ліквідована, а священики й ініціатори самочинного відкриття уніатських церков каратимуться

ув'язненням до 10 років. Заяви щодо легалізації УГКЦ продовжували надходити. Органи влади були серйозно занепокоєні виступом українських дисидентів на захист УГКЦ. На початку 70-х років Москва розгорнула широку кампанію боротьби з “українським націоналізмом”. Вбачаючи у пробудженні національної свідомості пряму загрозу тоталітарному комуністичному режимові, радянська влада вдалася до арештів та інших репресивних акцій з метою залякати народ і зупинити національний рух. Пік репресій припав на 1972-1973 рр. У грудні 1973 р. були заарештовані єпископи С. Дмитерко та І.Слезюк, декілька священників. Невдовзі підступно вбито підпільних священників І. Кривого та П. Чучмана.

Гельсінські угоди змусили Кремль послабити наступ, з іншого боку, вони дали поштовх легальному руху за права людини. Прихід на Апостольський престол Папи Івана Павла II в 1978 р. активізував політику Ватикану на захист УГКЦ. У листі до радянського уряду Святіший Отець, посилаючись на Загальну декларацію прав людини, яку підписав Л. Брежнев у 1975 р., закликав не чинити перепони віруючим. Особливо гостро сприйняла Москва резолюцію Синоду українських єпископів у Римі від 2 грудня 1980 р. про неканонічність рішень Львівського “собору” 1946 р. Виступаючи на всесоюзній конференції з національних проблем у червні 1982 р., тодішній завідувач відділу пропаганди ЦК КПУ Леонід Кравчук наголошував: “Розрахунок робиться на те, щоб воскресити уніатство і використати його в ролі релігійно-націоналістичної опозиції... Під впливом ворожої пропаганди активізувалася діяльність католицького кліру. Колишнє уніатське духовенство постаралося розгорнути психологічну підготовку віруючих до виступу з домаганням відновити діяльність уніатської церкви”¹⁵⁴. (Через десять років Президент України Л. Кравчук приїде до Святоюр-ського собору, де поклониться прахові митрополита Й.Сліпого).

Незважаючи на переслідування й арешти, а часом вбивства, як це було в 1980 р., коли загинули греко-католицькі священники А.

Гургула, І. Котик і Є. Восикевич, опозиційна діяльність УГКЦ тривала. 9 вересня 1982 р. було утворено “Ініціативну групу для захисту прав віруючих та церкви”. Нею керували пізніше заарештовані й ув’язнені дисиденти І. Тереля та В. Кобрин, який налагодив видавництво “Хроніки Католицької церкви в Україні”. Активізувався й рух за легалізацію церкви, до якого долучалася Українська Гельсінська група та інші опозиційні структури¹⁵⁵.

Протягом 80-х рр. УГКЦ втратила визначних ієрархів. 7 вересня 1984 р. помер у Римі верховний архієпископ Львівський кардинал Йосиф Сліпий. Його наступником є Мирослав Іван Любачівський, кардинал з 1985 р. У засланні в Казахстані помер єпископ Олександр Хіра. Дещо раніше - єпископ М. Мураній і Й. Федорик. Натомість у єпархіях були висвячені на єпископів І. Семедій та Ф. Курчаба.

Внаслідок демократизації СРСР наприкінці 80-х років були звільнені майже всі політв’язні, зокрема греко-католицькі священники. Вони очолили національний рух за права і свободи людини. Створений 1987 р. у Львові Комітет захисту Української Католицької церкви під керівництвом Івана Геля видавав журнал “Християнський голос”, організував великі віча віруючих, збирав підписи під петиціями за легалізацію УГКЦ. Того ж року група українського католицького духовенства на чолі з єпископом Павлом Василюком оголосила про вихід із підпілля. Відкрито виступили з вимогами щодо відродження УГКЦ владики В. Стершок, С. Дмитерко, І. Маргітч. Цей рух особливо посилювався у зв’язку з відзначенням на державному рівні 1000-ліття хрещення Руси- України. УГКЦ фактично вийшла з підпілля, ставши вагомим чинником українського державотворення. Уже в часи незалежності, влітку 1992 р., Патріарха Йосифа Сліпого перенесли зі Святої Софії, що у Римі, до крипти Святоюрського собору у Львові. Але ми повинні пам’ятати заповіт Патріарха: як тільки це стане можливим, бути похованим у столиці незалежної України. Фактично він заповів своїй церкві довгий страдний шлях повернення до своєї колиски - Київської церкви¹⁵⁶. Шлях, який не всипаний квітами,

екуменічний шлях, на якому треба відкинути чимало своїх галицьких амбіцій, а це, як свідчить недавня історія, найважче.

Отже, у 50-80-ті роки більшість греко-католиків зберігали віру батьків. Сотні священників продовжували душпастирську нелегальну діяльність, яка активізувалася наприкінці 50 - поч. 60-х рр. після повернення значної частини ув'язнених з сибірських таборів і поселень. Репресована церква була виразником загальнолюдських цінностей, на відміну від офіційної РПУ, що була елементом ідеологічної політики тоталітарної системи. Проголошення М. Горбачовим курсу на перебудову та демократизацію суспільства створили умови для церковно-релігійного відродження в УРСР, чим сповна скористалися політична опозиція та мільйони віруючих. Релігійна опозиція підготувала ґрунт для заключного етапу боротьби за демократизацію суспільства, повернення її народу в лоно світової цивілізації.

- ¹ Кульчицький С. Ні, то не був подарунок долі // Високий Замок. - 1999. - 18 серпня.
- ² Литвин М., Луцький О., Науменко К. 1939. Західні землі України. - Львів, 1999, -152 с.
- ³ Реєнт О.ГІ., Лисенко О.П. Українська національна ідея і християнство. - Київ: Бойдана. 1997.-С.94.
- ⁴ Гордієнко В. Сталінізм і Українська греко-католицька церква // Матеріали міжнародної конференції присвяченої життю і діяльності митрополита Андрея Шептицького.-Львів, 1990. -С. 43.
- ⁵ ДДІ АУЛ. - Ф.358, оп. 1, спр. 112,114,118,119,124,126,128,129,132; Макарчук С.А. Этносциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. - Львов. 1983. - С. 146-148; Ковалюк В. Культурологічні та духовні аспекти "радянзації" Західної України (вересень 1939 - червень 1941) // Український історичний журнал. - 1993. - № 2. - С. 10.
- ⁶ Липинський В. Релігія і церква в історії України // Католицький щорічник 1996.-Київ: Кисво-Могилянська академія, 1996.-С. 130.
- ⁷ Комуністична освіта. - 1940.-№ 9.-С. 18.
- ^{*} Див.: Депортації. Західні землі України кінця 30-х - поч. 50-х рр. Т. 1. - Львів, 1996; Депортації українців та поляків: кінець 1939 - початок 50-х років,-Львів, 1998.-С.74-76.
- ⁹ Сурмач О. Державно-церковні відносини на західноукраїнських землях (1939—

- 1941) // 1939 рік в історичній долі України і українців. - Львів, 2001. - С. 171.
- ¹⁰ ЦДАУЛ. - Ф. 684, оп. 1, спр. 85, арк. 95.
- ¹¹ Ресн г О.П., Лисенко О.П. Вказана праця. - С. 95.
- ¹² Шептицький Андрей, митрополит. До духовенства// Львівські єпархіальні відомості, - 1939.-№ 9-10.-С. 205.
- ¹³ Гайковський М. Велике протистояння: опір греко-католицької церкви більшовицькому окупаційному режимові (вересень 1939 - червень 1941) // Київська церква. - 1999. -№ 5. - С. 26.
- ¹⁴ ЦДАУЛ. - Ф. 684, оп. 2, спр. 92, арк. 95.
- Західна Україна під большевиками. IX. 1939 - VI. 1941 / Збірник під редакцією М.Рудницької. - Нью-Йорк, 1958.-С. 143. ¹⁶Яновський М. Правда про Іошівський монастир // Нова зоря. - 1994. - Січень.-Ч. 2.
- ¹⁷ Антонюк Н. В. Українське культурне життя в Генеральній губернії (1939- 1944 рр.).-С. 158.
- ¹⁸ ЦДІ АУЛ. - Ф. 201, он. 4, сир. 2632, арк. 18.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Там само.-Ф. 358, он. 3, сир. 12, арк. 12-13.
- ²¹ Там само.-Ф. 201, он. 1, сгр. 104, арк. 2.
- ²² Сапеляк Андрій, владики. Київська церква на слов'янському Сході. - Буенос-Айрес; Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 1999.-С. 168.
- ²³ Див.: Депортації. Західні землі України кінця 30-х- початок 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. Т. І.-Львів, 1996.-С. 8-12; Popinski K., Kokurin A. Drogi smierci. Ewakuacja wi^zien sowieckich z kresów Wschodnich 11 Rzeczypospolitej w czerwcu i lipcu 1941. - Warszawa, 1995. - S. 7-74,98-104.
- ²⁴ ЦДІ АУЛ. -Ф. 201, ori. 1, спр. 4342, арк. 25-40.
- ²⁵ Політичний терор і тероризм в Україні.-Київ, 2002.-С.579; Галичина у Другій світовій війні (1939—1945 рр.). - Івано-Франківськ, 2002. - С. 18-32.
- ²⁶ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. - Львів; Київ, 2001. - С. 126.
- ²⁷ Церква і суспільне питання. - Львів, 1999. - Т.2. - Кн.2. - С.924.
- ²⁸ Пилипів І. Українська греко-католицька церква в період німецької окупації (1941-1944 рр.) //Галичина. - 2002. -№ 8. - С. 108-115.
- ²⁹ ЦДІ АУЛ. - Ф. 358, ori. 1, спр. 11, арк. 25.
- ³⁰ Шептицький Андрей, митрополит. Як будувати рідну хату? Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи (1865-1944). 2-ге видання / За редакцією Заборовського Я.Ю. - Львів; Івано-Франківськ: Олір, 1995. - С. 70-104.
- ³¹ Береславський М.З. З історії Української греко-католицької церкви. - Львів, 1992,-С. 30.
- ³² Шептицький Андрей, митрополит. Послання до духовенства і вірних Архієпархії// Львівські єпархіальні відомості. -1942. - Ч. 1. - С. 9.
- ³³ Малик Я., Сурмач О. Преса про діяльність Української греко-католицької церкви в період німецької окупації// Українська періодика: історія і сучасність.- Львів, 1999.-С. 169-173.
- ³⁴ Там само.
- ³⁵ Архів СБУ у Львівській області. Спр. П-32693 (Сліпий Й.). -С.44-45.
- ³⁶ Потічний П. У ПА та німецька адміністрація // Зустрічі. - 1991. - № 2. - С.137-142.

- ³⁷ Детальніше див.: Кравчук А. Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941-1944: Митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя // Ковчег.-Львів, 2000,- 4.2. - С.224-269.
- ³⁹ ^{3x} Гайова О. Митрополит Галицький. - С. 103; Кравченко О. Велетень до Святоюрської гори.-Торонто, 1963.-С. 103. Малик Я., Сурмач О. Преса про діяльність Української греко-католицької церкви... -С. 172; Дітвора своєму опікунові //Рідна земля. - 1943. - Ч. 35; Краківські вісті.-1942.-Ч. 146,262; 1943.-Ч. 4; Львівські архієпархіальні відомості. - 1942. - Ч. 5. - С. 93; Ч. 6. -С. 131.
- ⁴⁰ Малик Я., Сурмач О. Преса про діяльність Української греко-католицької церкви.-С. 172.
- ⁴¹ Антонюк Н.В. Українське культурне життя в “Генеральній губернії” (1939-1941).-Львів: Наукова бібліотека ім. Стефаника, 1997.-С. 166; Державний архів Львівської області. - Ф.3, оп. 1, спр.71, арк. 118.
- ⁴² Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр.-С. 13.
- ⁴³ Антонюк Н. В. Українське культурне життя в “Генеральній губернії (1939- 1944 рр.). - Львів, 1997. - С. 16-28; Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. - Львів, 1992.-С. 117; Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії. 1939-1941. Історія Українського Центрального Комітету. - Чикаго, 1975. -С. 3-12; ШаблійО. Володимир Кубійович: Енциклопедія життя і творення. - Париж; Львів, 1996. - 704 с.; ЦДАУЛ. - Ф.408, оп. 1, спр.631, арк.2-8.
- ⁴⁴ Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні. 1943-1946.-С. 21.
- ⁴⁵ Антонюк Н. В. Українське культурне життя в “Генеральній губернії” (1939-1944 рр.). - С. 157.
- ⁴⁶ Слово Митрополита // Краківські вісті. - 1943. - Ч. 179; Послання Всепреосв. Митрополита Кир. Андрея до Духовенства і вірних // Львівські архієпархіальні відомості, - 1943.-Ч. 8/9.-С. 109-110.
- ⁴⁷ Антонюк Н. В. Українське культурне життя в “Генеральній губернії”. - С. 164-165; Львівські архієпархіальні відомості, - 1942.-Ч. 12.-С. 205- 208; 1943.-№6/7.-С. 85-88.-Ч. 8-9,-С. 109-110.
- ⁴⁸ Львівські архієпархіальні відомості.-1944.-Ч. 1/3.-С. 3.
- ⁴⁹ Логос. - 1995. - Т.4. - Кн.3. - С. 135-147.
- ⁵⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). - Ф. 1, оп. 23, сир. 45, арк. 16.
- ⁵¹ “Русская православная церковь стала на правильный путь“. Докладные записки председателя Совета по делам Русской православной церкви при СНК СССР Г.Г.Карпова И.В.Сталину 1943-1946 гг. // Исторический Архив. - 1994.-Т. 3.-С. 139-148.
- ⁵² Про душпастирство капеланів у дивізії “Галичина” детальніше див.: Боляновський А. Дивізія “Галичина”. Історія. - Львів, 2001. - С. 118-127. Ми не погоджуємося з автором книги у тому, що митрополит Шегітницький вігав формування цієї дивізії; він лише надав капеланів для проведення богослужінь серед українського вояцтва.
- ⁵³ Там само. - С. 44-45.
- ⁵⁴ На прохання церковних властей 1993 р. Служба безпеки України надала справу № 3526 (том 2) спископа Кир Івана Лятишевського для публікації. Див.:

- Соколовський О. Слуга Божий Єпископ Кир Іван Лятишевський: хронологія останніх років земних скитань // Нова зоря. - 1993. - Вересень. - Ч. 33-34.
- ⁵⁵ ДАЛО. - Ф.3, оп. 1, спр.436, арк. 148. На зов Кисва. - С. 175; Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху... -С. 20-22.
- ⁵⁶ Шкраб'юк П. Виноградник Господній; Історія життя о. д-ра Йосифа Кладочного.-С. 167-168.
- ⁵⁷ Там само.
- ⁵⁴ Там само.-С. 168-170.
- ⁶⁰ Каспришин Р. Іродів ніколи не бракувало // Місіонар. - 2001. - № 2. - С.57.
- ⁶¹ Цит. за: Одинцов М.И. Путь длиною в семь десятилетий от конфронтации к сотрудничеству: государственно-церковные отношения в истории советского общества //На пути к свободе совести. - Москва, 1991. - С. 64. Див. також: ЦДАГОУ. -Ф.1,оп.23,спр.1638,арк.17-18.
- ⁶² Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Кн. 1. - Київ: Либідь-Військо України, 1994. - С. 310.
- ⁶³ Сергійчук В. Нескорена церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. - Київ, 2001. -С.72-75.
- ⁶⁴ Погорілець Я. Отець Когут - священник наших партизанів // Тернопілля 97. Тернопіль: Збруч, 1997.-С. 125.
- ⁶⁵ Сергійчук В. Нескорена церква. - С.27.
- ⁶⁶ Детальніше див.: Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні. 1943-1946 р. - Київ, 1998. - С.245-363; Ковчег. - Львів, 2002. - 4.2. - С. 165-188.
- ⁶⁷ Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). -Ф. 6991, оп. 1, д.29,лл. 101-109.
- ⁶⁸ Росович В. (Галан Я.). “З хрестом, чи з ножом?” // Вільна Україна. -1945. - 8 квітня.
- ⁶⁹ Історія релігії в Україні. Т.4. Католицизм. -С.454-455; Сапеляк Андрій. Вказана праця.-С. 173.
- ⁷⁰ Білас Іван. Вказана праця. - С. 321.
- ⁷¹ Там само. - С. 323.
- ⁷² Ленчик Василь. Собор 1946 р. у Львові // Берестейська Унія (1596-1996). Статті і матеріали.-Львів: Логос, 1996.-С. 122-123.
- ⁷³ Кашуба М., Мірчук І. Гавриїл Костельник // Берестейська Унія (1596- 1996). ...- С.211-212.Я. Дашкевич вважає, що Г. Костельник переходив на православ'я свідомо. Див.: Дашкевич Я. Г. Костельник - постать складна чи ускладнена // Вірюю. -1996. - № 17.
- ⁷⁴ Там само.-С. 213-214.
- ⁷⁵ Російський центр хранения и изучения документов новейшей истории (РЦХИДНИ).-Ф. 17,оп. 125, д. 313, лл. 29-30.
- ⁷⁶ Там само. - Л. 49; Ц ДАГОУ. - Ф. 1, оп.23, спр. 1638, арк. 146.
- ⁷⁷ Діяння Собору Греко-католицької церкви 8-10 березня 1946 р. у Львові. - Львів, 1946.-С. 18.
- ⁷⁸ Людина і світ. -1995. - № 5-6. - С. 6.
- ⁷⁹ ЦДАВОУ. - Ф. 1, оп. 4, спр. 3, арк. 19-20,30.
- ⁸⁰ Арсенич П., Федунків З. Львівський собор 1946 року мовою документів// Нова зоря.- 1994.-Січень.-Ч.3,4.

ЦДАВОУ. - Ф. 4648, оп. 4, спр. 4, арк. 40. *" Білас Іван. Вказана праця. - С. 331.
' ДАЛО. -Ф.Р-1332, оп.1, спр.3, арк.1-20; спр.4, арк.2-32; Львівський Церковний собор. Документи і матеріали. 1946-1981. — Київ, 1984. - С. 97. „Діяння...-С. 60.

Уткін О.І. Львівський церковний собор 1946 р. в контексті тогочасних -лігічних реалій // Український історичний журнал. - 1998. - № 5. - С.

Винниченко І. Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання.-Київ, ^ 1994.-С. 62.

Літопис Голготи України. Т. 2.: Репресована церква. - Дрогобич, 1994. - с₀С. 130; Polska-Ukraina 1000 lat sasiedztwa. Т.3 - Przemysl, 1996.-S. 277-288. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України У боротьбі за віру і державу. - Київ, 2001. - С.72-75 і, ^ам само.

І Удзяк Б. Образ сили духу: Дослідження живої історії підпільного життя Української Греко-католицької церкви. 1946-1989 // Другий міжнародний конгрес україністів. Доповіді і повідомлення. Історія. -Ч.И.- Львів, 1994. - С.125. 91-96. 27 жовтня 1947 р. 36-річний архієрей Мукачівсько-Ужгородської єпархії У супроводі п'яти осіб повертався після богослужіння з Ужгорода на підводі, однак неподалік Мукачєвого на них “випадково” наїхав незареєстрований в органах МВС автомобіль, який завдав смертельної іравми Т.Ромжі. 1 листопада він несподівано помер, а 4 листопада був похований у присутності 2 тис. віруючих, 115 священників, 5 архієреїв, Згодом керівник спецслужби МДБ СРСР П.Судоплатов ствердив, що фізичну розправу (“смертельний укол”) у лікарні над Т.Ромжею здійснено вказівкою першого секретаря ЦК КП(б)У М.Хрущова, який начебто мав інформацію про співробітництво єпископа з націоналістичним Рухом, таємні зв'язки з Ватиканом. А вже на початку 1949 р. Православному архієпископу Макарію передали головні ужгородські ^Рами - кафедральний собор і Цегельнянську церкву, тим самим виконавши постанову облвиконкому за липень 1947р. Див.: Пушшак Іаспо. Кир Теодор Ромжа. Життя і смерть єпископа. - Львів, 2001. - -77-135; Судоплатов П. Разведка и Кремль. -Москва, 1996. -С.299-300; із ^Р^нВ. Україна: новітня історія(1945-1991 рр.).-Львів,2003.- С.72. udziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowienstwo ukraińskiego osciola grecko-katolickiego w podziemiu // Polska - Ukraina. 1000 lat ^siedztwa. - Т.4. - Przemysl, 1998. - С.311 -312,315.

Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція. - Чернівці, 9s 02. -С.1 19.

ДАІФО. - Ф.Р-389, оп. 1, спр.4, арк.79.⁹⁵ Там само. - Ф. 4648, оп. 4, спр.4, арк. 40. ¹⁶

Саме стільки священників налічувала УГКЦ в 1941 р. В архівах УСБУ на Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській обл. є десятки справ репресованих священників.

⁹⁷ Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowienstwo ukraińskiego koscioła grecko-katolickiego w podziemiu. - S.315.

⁹⁸ ЦДАВОУ. - Ф.4648, оп.3, спр.8, арк.34; Бендас Д. Свяшеники мученики, сповідники вірності. - Ужгород, 1999. - С.72-74

⁹⁹ ЦДАГОУ. - Ф. 1, ogi.24, спр.5028, арк. 2-8. Нерідко священники “хворіли”, коли влада та члени “ініціативної групи” проводили збори у Косівському,

- Надвірнянському, Городенківському деканатах. Див.: ДАІФО. - Ф.Р-389, оп.1, спр.2, арк.57; Андрухів І.О. Діяльність "Ініціативного комітету на Станіславщині з підготовки Львівського собору (липень 1945 - лютий 1946 рр.) // Сторінки воєнної історії України. Вип.7. Ч.ПІ. -Київ, 2003. -С. 141.
- ¹⁰¹ Баран В. Україна: новітня історія (1945-1991 рр.).-Львів, 2003,-С.72.
- ¹⁰² Пашенко В. Греко-католики в Україні. -С. 101 -102.
- ¹⁰² Кардинал Йосип Сліпий і сучасність. - Івано-Франківськ, 2002. - С. 125-128; Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946-1989) // Календар "Благовіста" - 1998. - Гурово Іловецьке, 1998. - С.93.
- ¹⁰³ Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowienstwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. - S.312.
- ¹⁰⁴ Г. Хомишин арештований в ніч з 11-12 квітня 1945 р. у єпископському палаці; протягом 21 квітня - 11 вересня спеціальна група НКВС СРСР провела 36 допитів, які тривали понад 210 годин. 28 грудня 1945 р. о десятій ранку важко хворий "в'язень НКВС" помер у Київській тюрмі. Діагноз лікарів: хвороба серця і дистрофія організму. Детальніше див.: Rublowa Natalia. Swiadcetwo wiary... // Polska-Ukraina. 1000 lat sqsiedztwa. Т.5. - Przemysl, 2000. - S. 123-127.
- ¹⁰⁵ Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. 2. - С. 491.
- ¹⁰⁶ Пашенко В. Греко-католики в Україні. - С. 106; ЦДАГОУ. - Ф. 1, оп.24, спр.3613,арк.1-2.
- ^{1,17} Винниченко І. Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання. - Київ, 1994. - С.62; ДАТО. - Ф.Р.3270, он.2, спр. 17, арк.30.
- ¹⁰⁸ ЦДАВОУ - Ф.4648, оп.3, спр.80, арк.31; Пашенко В. Греко-католики в Україні. - С. 126-129; Сергійчук В. Нескорена церква. - С. 155.
- ¹⁰⁹ Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т.2. - Рим; Львів, 1997. - С.324.
- ¹¹⁰ ДАІФО. - Ф.Р-389, оп. 1, спр.6, арк. 123; ДАТО. - Ф.П 1, оп. 1, спр.2345, арк.76.
- ¹¹¹ Андрухів Ігор. Галицька Голгофа. - Івано-Франківськ, 1997.-С.38.
- ¹¹² Немало священиків УГКЦ стали повстанськими капеланами. Зокрема, о. Василь Шевчук із Перемиського повіту, який ще в часи Другої світової війни у 1944 р. вступив в УПА й був капеланом повстанського куреня "Байди" (М.Савченка) у Закерзонні. Його захопили в полон і за вироком польського суду 13 вересня 1948 р. розстріляли.
- ¹¹³ ЦДАГОУ. - Ф. 1, оп.24, спр. 13, арк. 1-14. За 150 метрів від монастиря до 1947 р. діяв бункер ОУН-УПА. Андрухів Ігор. Галицька Голгофа. - С.38.
- ¹¹⁴ ДАЛО. - Ф.П-3., оп.2, спр.387, арк. 104-106.
- ¹¹⁵ Ісіченко І., архиеп. Історія Христової церкви в Україні. - Харків, 1999. - С.200; Пекар А. Нариси історії, церква Закарпаття. Т.2. - С.282-380; Магочі П. Пряшівська греко-католицька єпархія: русинська чи словацька церква? // Ковчег. 4.IV. - Львів, 2003. - С. 170-173.
- ¹¹⁶ Див.: Ukraincy w najnowszych dziejach Polski(1918-1989). Т.1 / Pod red. R.Drozda. - Slupsk; Warszawa, 2000. - S. 159-184; Drozd R. Polityka wladz wobec Ludnosci ukraińskiej w Polsce w Latach 1944-1989. - Warszawa, 2001 - S.30-307; Козак М. Пом'яни, Господи, душі слуг твоїх. - Перемишль; Львів, 2002. - С. 14-22.
- ¹¹⁷ ЦДАВОУ. - Ф.4648, оп.3, спр.80, арк.34; ЦДАГОУ. - Ф. 1, оп.24, спр. 12, арк.96-105.

- ¹¹⁴ Сергійчук В. Нескорена церква. - С.232; ЦДАГОУ. - Ф. 1, оп.24, спр. 12, арк.97-99.
- ¹²⁰ Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946- 1989). - С.94; Сергійчук В. Нескорена церква. - С.253-260.
- ¹²¹ Сапеляк Андрій. Київська церква на слов'янському сході. - Буенос- Айрес-Львів, 1999.-С. 188.
- ¹²² Сергійчук В. Нескорена церква. - С.220.
- ¹²³ Ісиченко Ігор, архисп. Історія Христової церкви в Україні. - С.200-201; Архів УСВУ по Львівській обл. Спр. о.Матея (Шипітки). П-34395, арк.57, 69,107,269.
- ¹²⁴ Нагасвський І., о. Католицька церква в минулому і сучасному Україні. - Філадельфія, 1950.-С.68.
- ¹²⁵ ЦДАВОВУ. - Ф.4648, оп.3, спр.70, арк.28.
- ¹²⁶ Андрухів Ігор. Галицька Голгофа. - С.38-50.
- ¹²⁷ Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946- 1989).- С.95.
- ¹²¹¹ Мартирологія українських церков. - Т.П: Українська Греко-католицька церква.-Торонто; Балтимор, 1987.-С.470.
- ¹²⁹ Історія релігії в Україні: у 10-ти томах. Т. 4. Католицизм. - Київ, 2001. - С.476-477.
- ¹³⁰ Пашенко В. Греко-католики в Україні. - С. 144-145. У заупокійній службі патріарх РПЦ Олексій “Генераліса Йосипа” назвав “генієм”, “великою, моральною, суспільною силою” і це, на нашу думку, була подяка за певні свободи, надані після вересня 1943 р.
- ¹³¹ Працював сторожем будинку інвалідів на станції Маклаково в Красноярському краї. Навесні 1953 р. митрополита “возили в Київ на додаткові допити, пробу і спокусу”, однак він “не зламався” - згадував один із в'язнів. Див.: Пашенко В. Греко-католики в Україні. -С. 151.
- ¹³² Сліпий Й., митр. Історія Вселенської церкви на Україні. - Т.4, ч. 1. - Рим, 1996. - С. 1-3; Архів Служби безпеки України. - Спр.87, т. 10, арк.278; т.5, арк.295.
- Сергійчук В. Нескорена церква. - С.285-288; Пашенко В. Греко- католики в Україні. - С. 146-147; Арсенич П. Йосиф Сліпий та його соратники - репресовані священники // Кардинал Йосиф Сліпий і сучасність.-С. 126-127.
- ¹³³ ЦДАГОУ. - Ф. 1, оп. 24, спр. 4263, арк. 202-205.
- ¹³⁴ Там само. - Спр.4081, арк.2-5.
- ³⁶ Пашенко В. Греко-католики в Україні. - С. 143.
- ¹³⁷ Сергійчук В. Нескорена церква. -С.236; Пашенко В. Греко-католики в Україні. - С. 168-169.
- ¹³⁸ Бойко І. Владика Миколай Чарнецький: ісповідник, мученик, чудотворець.- Львів, 1997.-С.61.
- ³⁶ ДАІФО. -Ф.Р-389,011.2, спр. 18, арк. 102-103.
- ⁴⁰ Андрухів І. Г алицька Голгофа. - С.55-56.
- ¹⁴¹ ЦДАГОУ. - Ф. 1, оп.24, сгір.4081, арк.2-5.
- ¹⁴² Центр хранения современной документации России. - Ф.5, оп.33, д.53, л.1-3.
- ¹⁴³ ЦДАГОУ. - Ф. 1, оп.24, спр.4263, арк.288-300.

- ¹⁴⁴ Там само. - Оп.24, снр.5028, арк.65-67.
- ¹⁴⁵ Сергійчук В. Нескорена церква. - С.333-336.
- ¹⁴⁶ Чернега М. Життя і терпіння Єпископа Величківського // Нова зоря. - 1997. - 27 травня; Сергійчук В. Нескорена церква. -С.402,403,404,412, 416,422. ЦДАВОВУ. - Ф.4648, оп. 1, снр.446, арк. 144.
- ¹⁴⁸ Gudziak B., Hurkina S., Turij O. Hierarchia i duchowienstwo ukraińskiego kościoła grecko-katolickiego w podziemiu. - S.323.
- ^{146*} Стоцький Я. Монастир Отців Василян Чесного Хрес та Господнього в Бучачі 1712-1996.-Львів, 1997.-С.135.
- ¹⁵⁰ Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946-1989).—С. 102.
- ¹⁵¹ ЦДАГОУ. - Ф. 1, он. 16, снр. 149, арк.30.
- ¹⁵² Баран В. Україна 1950-1960-х рр.-Львів, 1996.-С.287.
- ¹⁵³ Пашенко В. Православ'я в новітній історії України. 4.2. - Полтава, 2001. - С.306.
- ¹⁵⁴ Боцюрків Б. Українська Греко-католицька церква в катакомбах (1946- 1989).- С. 114.
- ¹⁵⁵ Пашенко В. Православ'я в новітній історії України. 4.2. - С.318; Історія України. Вид. 2-е.-Львів, 1998. -С.381-401.
- ¹⁵⁶ Дідула П. Щоб не зрадити ідеї патріархату // Патріархат. - 2002. - № 3. - С.12-13.

РОЗДІЛ 5

УГКЦ ЯК ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНА ІНСТИТУЦІЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

5.1. Особливості та хід процесу легалізації церкви у 1987-1990 рр.

Адекватно представити суспільне місце і державотворчу роль греко-католицизму в незалежній Україні на початку третього тисячоліття неможливо без ретельного аналізу глибинних трансформаційних процесів у релігійній сфері держави та західного регіону останніх десятиліть. Як відомо, до 1988 р. офіційна влада СРСР-УРСР здійснювала політику примусової секуляризації населення. У 1988-1991 рр. ознакою релігійної політики влади була релігійна фаворизація Російської Православної церкви. Щоправда, в західних областях цей процес закінчився в 1989 р., його продовженням стала короткотривала фаворизація Української Автокефальної Православної церкви. Політична поразка прокомуністичних сил на виборах до місцевих рад 1990 р. у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях стала початком періоду релігійної плюралізації. В загальнодержавному масштабі релігійна плюралізація суспільства проголошена у 1991 р., час проголошення незалежності. Однак різкий відхід державної влади від традиційної донедавна церковно-релігійної політики був викликаний не стільки демократизмом її заяв, скільки реальною загрозою значних соціальних заворушень на етнорелігійному ґрунті.

Важливою складовою національно-визвольного руху кінця 80-х - початку 90-х років став широкий суспільний рух за відновлення діяльності Української Греко-католицької церкви, який “за своїми масштабами вийшов за рамки суто релігійного питання, набувши політичного характеру”¹. Сорок чотири роки вона діяла у підпіллі після насильницької ліквідації 1946 р. Тисячі непокірних її

священиків і монахів на чолі з єпископами і митрополитом Йосифом Сліпим ув'язнені у концтабори, сотні парохів змушені були прийняти православ'я, а найрадикальніші пішли у підпілля. Радянська історіографія та компартійна преса намагалися сформувати спотворений образ УГКЦ, залякуючи віруючих латинізацією та денаціоналізацією. Могутній комуністичний пропагандистський апарат і промосковська церква здійснювали широкомасштабний ідеологічний тиск на віруючих українців. Тоталітарно-атеїстична система намагалася викорінювати релігійність населення західних областей, жорстоко боролася з Греко-католицькою церквою, яка віками була оплотом національної свідомості, чинником самозбереження і консолідації українського етносу. Церкву загнали у катакомби, її храми закрили, зруйнували, або перетворили у господарські приміщення. "Пощастило" тим храмам, які стали православними або ж музеями. Тоталітарна система була впевнена у незворотності цього руйнівного процесу на західноукраїнських землях, як, зрештою, й у Центрально-Східній Європі.²

Проте УГКЦ виявила виняткову життєздатність, а її духовенство і вірні - незламну віру у відновлення батьківської церкви. Запорукою відродження церкви було існування діючої підпільної організації. Згідно з даними Глави УГКЦ в Римі кардинала Мирослава Любачівського наприкінці 1980-х рр. її підпілля нараховувало десять ієрархів, близько тисячі священиків, тисячу двісті ченців і черниць та 4,5 млн. віруючих³. Інші дані містять звіти офіційних органів влади: 1988 р. у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській та Закарпатській областях було 260 священиків, 385 ченців і черниць та лише 100 тис. віруючих греко-католиків⁴.

Рух за легалізацію УГКЦ не припинявся від самого Львівського "собору" 1946 р. Та особливого розмаху він набув з початком реформ Михайла Горбачова, який 1985 р. в умовах явної соціально-економічної кризи радянської тоталітарної системи розпочав радикальні зміни у політиці з метою її збереження. Було проголошено курс на демократизацію суспільства, гласність і

плюралізм у рамках соціалістичного ладу. Та, за влучним висловом харківського владики УАПЦ Ігоря (Юрія Ісіченка), горбачовські реформи заклали під комуністичний режим потужну вибухівку⁵. Новий курс не міг оминати змін у церковно-релігійній політиці влади, перебудові державно-церковних відносин.

Поворотним пунктом стала зустріч М. Горбачова з ієрархами РПЦ 29 квітня 1988 р., на якій генсек заявив про скасування дискримінаційних актів щодо релігії, повернення громадам узурпованих храмів, підготовку нового закону держави про свободу совісті. Він підкреслив, що перебудова, гласність і демократія цілком, без якихось обмежень, стосуються державно-церковних відносин⁶. До такого рішення, крім всього, спонукало ще і відзначення на державному рівні 1000-ліття хрещення Русі-України. До речі, з цієї нагоди Папа Іван Павло II у липні 1988 р. у соборі св. Петра відправив Літургію українською мовою для 15 тис. присутніх греко-католиків Заходу⁷. Ці події, а також помпезне відзначення Московською патріархією за підтримки влади 40-річчя Львівського собору спричинили нову хвилю релігійного руху галичан і закарпатців за відновлення УГКЦ.

Щоб уникнути загострення церковно-релігійної ситуації, керівники УГКЦ у Римі здійснили спроби нав'язати контакт і порозумітися з керівництвом РПЦ в СРСР. Зокрема, 6 листопада 1987 р. кардинал (з 1985 р.) Любачівський звернувся до православних ієрархів з пропозицією про примирення, прощення і взаєморозуміння. З аналогічним закликом виступив Синод єпископів УГКЦ, що проходив у Ватикані з 24 вересня до 8 жовтня 1988 р.*¹ На жаль, це не знайшло відповіді РПЦ.

Зрештою, ще у серпні 1987 р. група львівських священників вийшла з підпілля і подала колективну заяву до Москви щодо легалізації УГКЦ. Цей рух, підхоплений широким загалом греко-католиків очолив єпископ з Івано-Франківська Павло Василик, який за підпільну діяльність десять років перебував у таборах Мордовії разом з кардиналом Йосифом Сліпим (нині владика Павло - єпископ-ординарій Коломийсько-Чернівецької єпархії)⁹. Того ж

таки 1987 р., посилаючись на декларовану Конституцією СРСР свободу совісті, два єпископи і 23 священники оприлюднили заяву-звернення до Папи Івана Павла II про вихід із підпілля і прохання сприяти “всіма можливими способами справі легалізації Української Католицької церкви в СРСР”¹⁰. У жовтні 1988 р. делегація Івано-Франківської єпархії підпільної УГКЦ прибула до Москви і вела переговори у Раді в справах релігії при Раді Міністрів СРСР щодо легалізації церкви. Але вони закінчилися безрезультатно, оскільки влада тоді розцінювала подібні заяви і факти виходу парафій із підпілля проявами релігійного екстремізму. Більше того, за вказівкою Москви, партійні органи України намагалися нейтралізувати активність вірних підпільної церкви. Засоби масової інформації посилили пропагандистську кампанію, щоб дискредитувати УГКЦ, терміново видруковано праці антиунійного змісту”, зокрема монографію О.Уткіна “Унія: шлях зради і боротьби” (Ужгород, 1987).

Суспільно-релігійний рух на західноукраїнських землях впливав у могутній потік загальноукраїнського національного відродження кінця 80-х років. Прагнення радянської влади до демократичного іміджу у світовому співтоваристві змушувало її можливості у боротьбі з ним. Москва була змушена у 1987 р. звільнити близько 300 українських політ’язнів з 350-ти, які користуючись формальними засадами гласності рішуче включалися у подальшу боротьбу з тоталітарною системою. Провідники Української Гельсінської групи, Ініціативного комітету за звільнення в’язнів сумління Л. Лук’яненко, В. Чорновіл, І. Гель, М. Горинь, С. Хмара активно підтримали легалізацію УГКЦ. “Ряд націоналістично налаштованих осіб (Хмара, Горинь, Тереля), які звільнені з ув’язнення, - доповідав Києву Львівський обком КПУ у серпні 1987 р., - намагаються блокуватися з уніатами-екстремістами, використовуючи їх у ворожих цілях для проведення спільних провокаційних акцій. Не виключено, що буде відновлено діяльність так званого “комітету по захисту католицької церкви на Україні”¹². Перший секретар обкому В. Добрик не помилився.

Наприкінці того ж року недавній політв'язень Іван Гель заснував Комітет захисту УГКЦ, до складу якого увійшли й діячі церкви. З метою активізації суспільно-політичного руху за відродження церкви він налагодив видання часопису "Християнський голос"¹³.

"Особливістю заключного етапу національно-визвольного руху в Україні, - відзначав львівський історик Юрій Зайцев, - стало розгортання опозиційної діяльності, зростання її масовості, прагнення людей реалізувати нагромаджені роками неволі емоційний, волелюбний, державотворчий потенціал, утворення політичних партій, вихід з підпілля заборонених церков"¹⁴. Потенціал українського народу спрямовувався на національне і культурно-релігійне відродження. Його ідеї генерували представники нової національної еліти і патріотично налаштоване духовенство. Серед методів їх діяльності були масові заяви-звернення до партійних і державних органів, ініціювання багатотисячних мітингів, демонстрацій і Богослужень. У відкритому листі до М. Горбачова від 5 серпня 1987 р. В'ячеслав Чорновіл наголошував на праві існування легальної опозиції, необхідності докорінної перебудови національної політики Москви стосовно України, усунення її комуністичного керівництва на чолі з В. Щербицьким¹⁵.

Каталізатором легалізації підпільної церкви стали перешкоди владних структур у відзначенні віруючими тисячолітнього ювілею хрещення. 1987 р. греко-католикам вдалося провести несанкціоновані владою масові богослуження в Грушеві Львівської області (понад 30 тис. осіб) і Зарваниці Тернопільської області¹⁶. Це ще раз привернуло увагу антикомуністичної опозиції та широкої громадськості до проблеми дотримання прав віруючих на свободу віросповідання в СРСР. Відтак, хвиля нових богослужень релігійно-політичного характеру прокотилася багатьма населеними пунктами Львівщини, Івано-Франківщини і Тернопільщини. Населення цього регіону часто їздило у Польщу та Югославію, де Греко-католицька церква була вже легалізована. Секретар Івано-Франківського обкому партії І.Посторонко 1 серпня 1988 р. стурбовано повідомляв

ЦК, що “в області уніатством заражено 35 населених пунктів, у яких проживає близько 85 тис. жителів” Його непокоїли також численні заяви про реєстрацію греко-католицьких громад¹⁷.

Групи греко-католицьких ієрархів і священників неодноразово зверталися з вимогами легалізації церкви у вищі інстанції держави і міжнародні організації. У січні 1989 р. Івано-Франківський єпископ П. Василик знову звернувся до М. Горбачова з проханням про зустріч і переговори щодо “наболілих питань, пов’язаних із організацією нашої церкви”¹⁸. У травні того ж року делегація єпископів і священників УГКЦ прибули до Москви з петицією для М. Горбачова про відновлення церкви, а також вели переговори у Раді в справах релігії. Коли ж делегація не отримала позитивної відповіді, група греко-католиків почала у Москві голодування, яке тривало з червня до кінця листопада 1989 р. Крім того, надіслано петиції до учасників Віденського і Паризького форумів держав-учасниць наради з питань безпеки і співпраці Європи. Особливої ваги набули акції на честь 1000-ліття хрещення Руси-України. Коли у Римі відбулася зустріч президента М.Горбачова з Папою Іваном Павлом II і встановилися дипломатичні відносини між СРСР і Ватиканом, стало можливим поставити питання про легалізацію УГКЦ і реєстрацію її громад на найвищому рівні. Внаслідок цих заходів Кремль погодився підготувати новий Закон про свободу совісті, який узгоджувався б із міжнародними правовими актами з проблем прав людини і релігійних свобод¹⁹.

Відродженню УГКЦ активно сприяли українські громадсько-політичні формування: Народний Рух України, Гельсінська спілка, Український Християнський демократичний фронт та ін. Перший збір Руху у вересні 1989 р., який об’єднав у своїх рядах близько 280 тис. членів, прийняв ухвалу “Про церкви в Україні”. Вона декларувала свободу віросповідання, наповнювала реальним змістом закон про відділення церкви від держави, звинувачувала РПЦ у прислужництві комуністичному режимові, вимагала легалізації УГКЦ та засуджувала Московський патріархат за перешкоди у відродженні національних церков²⁰. А втім, Другий

збір Руху 1990 р., коли проблема легалізації вирішилась й розпочався процес відродження і розбудови Українських Греко-католицької та Автокефальної Православної Церков, відзначив важливу роль релігійних чинників у державному будівництві²¹. Ця орієнтація на пріоритет національно-патріотичних устремлінь насамперед пов'язувалась з історією Грекокатолицької церкви, яка протягом віків була чинником самозбереження і консолідації українського етносу. Саме вона зуміла у вкрай несприятливих умовах зберегти національну форму у побуті, обрядах, традиціях. Століттями вона суттєво впливала на форми суспільної та індивідуальної свідомості, соціальні відносини, спричинилися до ідейно-політичної єдності українського народу. Отже, взаємозв'язок національного відродження України з відродженням національної церкви став необхідною умовою державотворчого процесу.

Усвідомлюючи небезпечний для системи розвиток подій в Україні, зокрема у західних областях, партійні та правоохоронні структури запобігали наростанню греко-католицького руху. Вони покладали великі надії на православну церкву, ієрархія якої відверто виступала проти легалізації УГКЦ. Митрополит Київський та Галицький Філарет тоді навіть залякував суспільство: “А що буде як, не дай Боже, легалізується Українська Католицька церква? Нові месії розведуть таку ворожнечу, що ми усі будемо не раді”²². Отже, компартія, влада і РПЦ єдиним фронтом виступали проти відродження УГКЦ. Зрозуміло, що їх аргументи радикально змінилися, зникли явно безпідставні звинувачення у “співробітництві з німецькими окупантами”, “антинародній діяльності”, “зв'язках із Ватиканом - ворогом СРСР” тощо. Негативна позиція компартії щодо легалізації церкви у заяві її ЦК кваліфікувалася як “не обмеження, заборона для віруючих, а недопущення використання релігії в антисоціальних, націоналістичних цілях... Партійні і радянські органи, особливо західноукраїнського регіону, відносяться до спроб реанімації уніатства як релігійно-політичної організації на націоналістичній

основі різко негативно. Категорично проти цього РПЦта інші релігійні об'єднання"²³. Безперечно, верхівка РПЦ не бажала втрачати свого впливу на західний регіон, адже в 1986 р. там було сконцентровано 1852 з 6747 (27%) релігійних громад РПЦ - половина із 4 418 (1988 р.) православних парафій в Україні. Повернення їх до УГКЦ могло завдати серйозного удару престижу та матеріальному становищу російського православ'я. Отож антиунійна кампанія на державному рівні, до якої долучилися ієрархи РПЦ, тривала до кінця 1989 р. За цей час агонізуюча держава встигла передати РПЦ у Галичині близько 800 недіючих храмів, аби уникнути в майбутньому на них претензій з боку греко-католиків. Але й серед православної ієрархії не було єдності. Наприкінці 1989 р. архієпископ РПЦ Кирило наголошував: "Кожна людина має право молитися Богу так, як вона бажає, і закони повинні це право поважати. Тому, не сприймаючи унії з богословської точки зору, я переконаний у необхідності надання українським католикам східного обряду можливостей молитися відповідно їх традиціям"²⁴.

Церковно-релігійні антагонізми в регіоні викликали негації світового співтовариства. На засіданнях комісії з прав людини у Женеві підіймалися питання щодо переслідування УГКЦ, порушення релігійних свобод і прав людини, віруючих греко-католиків. На вказаних підставах 14 американських сенаторів офіційно звернулися з листом до М. Горбачова. На початку липня 1989 р. керівник відділу ЦК КПУ А. Меркулов у доповідній записці "Про негативні наслідки ситуації, що склалася навколо Української Католицької церкви" нарешті

зробив висновок: підстав для заборони реєстрації УГКЦ згідно з законодавством немає, а "подальше затягування цього питання веде до підриву авторитету Компартії України і Радянської влади і може негативно відбитися на політичному кліматі в західному регіоні України в період виборів 1990 р."²⁵

Другій половині 1989 р. характерні масові виступи греко-католиків, скоординованих ієрархами на чолі з Місцєблостителем

Архієпископа Володимиром Стернюком²⁶ багатолюдними релігійними акціями. Її апогей - 250-тисячна маніфестація 17 вересня у Львові під гаслами легалізації УГКЦ. Процес самолегалізації переріс у повернення батьківських храмів. Першими в регіоні перейшли у власність УГКЦ 29 жовтня Преображенський собор у Львові й церква Св. Трійці у Щирці на Львівщині. Усвідомлюючи, що процес відродження церкви зупинити неможливо, партійно-державні чинники намагалися скерувати його під свій контроль. 21 листопада 1989 р. Рада у справах релігії при Раді Міністрів УРСР оприлюднила заяву, за якою дозволено реєструвати греко- католицькі громади, їм надано всі права, встановлені законом для релігійних об'єднань. Водночас, відзначалося у заяві, “питання про утворення греко-католицької церкви східного обряду як самостійної церковної організації” відкладалося до переговорів РПЦ з Ватиканом²⁷.

2 грудня 1989 р. це рішення уряду схвалив М. Любачівський, а 4 грудня - Комітет захисту УГКЦ. Відтак архієпископ В.Стернюк скликав 23 січня 1990 р. у Львові церковний собор УГКЦ за участю шести єпископів і 150 . священників. Він проголосив легалізацію церкви, визнав неканонічним Львівського псевдособору 1946 р., висловив вимоги реабілітувати репресованих представників греко-католицького духовенства, повернути церкві її храми та визнати церковну організацію УГКЦ²⁸. Довгоочікуваний акт спричинив лавиноподібний процес масового переходу віруючих із православ'я та реєстрацію греко-католицьких громад. Вже у лютому надійшло понад 435 заяв щодо реєстрації відновлених парафій. А до кінця року відроджено 1677 греко-католицьких громад²⁹. На початку 1989 р. легалізував душпастирську діяльність у Івано-Франківську єпископ Софрон Дмитерко (у 1973-1975 рр. - радянський в'язень), що за часи підпілля рукоположив понад 65 священників³⁰. 4 лютого 1990 р. УГКЦ нарешті передали Івано- Франківський кафедральний собор Христового Воскресіння, у якому чимало розписів Модеста Сосенка і Антона Монастирського. Хоча ще влітку 1989 р. місцевий “спецназ” розправився з греко-католицькою процесією. А вже 1

грудня 1991 р. у соборі відбулося Архиерейська подячна Служба Божа на честь проголошення незалежної України³¹. 8 січня 1991 р. й чернівецькі греко-католики на чолі з отцем Миколою Сімкайло провели першу легальну відправу біля дверей Успенського собору, а вже 6 жовтня під тиском демократичних сил собор було офіційно відкрито (у тому ж місяці його відвідав кардинал Мирослав Іван Любачівський)³².

Вирішальне значення у процесі легалізації громад зіграла ініціатива демократично обраних місцевих рад, які попри невизначену політику Києва ухвалювали радикальні постанови й сміливо їх реалізовували. Зокрема, 4 травня 1990 р. Львівська обласна Рада народних депутатів прийняла постанову “По релігійні конфесії на Львівщині”. Утверджуючи історичну справедливість та реальні права людини, насамперед свободу совісті, враховуючи реальну ситуацію в області і опираючись на ініціативу мас, народні обранці Львівщини ухвалили: “ 1. На території Львівщини кожна релігійна конфесія, діяльність якої не суперечить міжнародним нормам, має право на реєстрацію, вільне існування та пропаганду власного вчення. 2. Визнати дії органів влади Львівської області по ліквідації УГКЦ у 1946 р. та переслідування віруючих і духовенства Греко-католицької церкви незаконними й аморальними, поновити УГКЦ у всіх правах. 3. Виконавчим комітетом районних та місцевих Рад реєструвати релігійні громади будь-якої конфесії”. Постановою визначено порядок передання храмів відновленим конфесіям, собор св. Юра - історична резиденція митрополита УГКЦ - повертався митрополії. Львівська обласна рада пропонувала Верховній Раді УРСР розглянути питання про відновлення у правах українських національних церков³³. Ця постанова, особливо у питанні передання собору св. Юра, надзвичайно стурбувала Руську Православну церкву. Її ієрархи засипали протестами владні й партійні структури республіки, СРСР та Московського патріарха Пимена. Але процес відродження УГКЦ продовжувався.

Слід зауважити, що відновлення легального статусу церкви, діяльність і розбудова її структур, становлення релігійного життя

греко-католиків відбувалося у складній ситуації громадсько-політичного життя в Україні. Адже десятиліттям комуністична пропаганда таврувала УГКЦ, а широкомасштабна антикатолицька спрямованість режиму становила один з головних чинників його внутрішньої політики. Не можна ігнорувати вплив РПЦ, яка більше сорока років панувала не лише у регіоні, а й у всій Україні. Спільно з партійними і урядовими чинниками вона перешкоджала відродженню УГКЦ, насамперед через перспективу втрат мільйонів віруючих, відтак значних прибутків, та тисяч церковних споруд, монастирів, іншого майна. На початок 1991 р., коли кількість греко-католицьких громад досягла у Львівській області - 907, Івано-Франківській - 375, Тернопільській - 392 і Закарпатській - 127, РПЦ вдалося контролювати близько 600³⁴. Окрім всього, у західному регіоні відроджувалась Українська Автокефальна Православна церква (УАПЦ), ієрархія якої намагалася привернути віруючих до своєї конфесії, відтак претендувала на частину храмів. За словами архи-єпископа Володимира Стернюка, ще перед проголошенням автокефалії на парафії Апостолів Петра і Павла (19 серпня 1989 р.) о. Володимир Ярема (з 1993 р. - патріарх Димитрій) приходив до нього з пропозицією приєднатися до автокефального руху. “Я йому відповів, - згадував В. Стернюк, - що не збираюся міняти віри і переходити до автокефальної церкви, бо дотепер я за неї (УГКЦ-2?.М) терпів, тепер тим паче віри своєї не зміню”.³⁵ В. Стернюк висловив припущення, що одним із організаторів нового антикатолицького руху міг бути й тодішній православний львівський архієрей владика Никодим (Руснак)³⁶. Демократичні перетворення 80-х років дозволили колись ліквідованій більшовиками церкві 20 жовтня 1989 р. зібрати собор у Львові й проголосити своє відродження. Отже, відродження УГКЦ і УАПЦ розпочалося і проходило паралельно. На жаль, їх конструктивна співпраця не склалася. “Шкода, що УАПЦ одразу ж зайняла таку гостру позицію щодо УГКЦ, - писав тодішній голова Львівської обласної В’ячеслав Чорновіл, й двічі шкода, що вони обидві обрали конфронтацію замість розумної релігійної дискусії³⁷.

На час виходу УГКЦ із підпілля і у перший період відновлення вона мала в Україні лише три єпархії: Львівську, Івано-Франківську та Мукачівську, яка через Апостольського нунція в Україні підпорядковувалася Ватикану. Вони склали Львівську митрополію, якою керував архієпископ Володимир Стернюк, Глава УГКЦ - Верховний архієпископ і кардинал Мирослав-Іван Любачівський знаходився у Римі. 3-10 лютого 1991 р. у Ватикані зібрався останній поза Україною Синод усієї ієрархії церкви за участю єпископів із Західної України. Він обговорив ситуацію в Україні й прийняв рішення про переїзд Глави УГКЦ до Львова³⁸. Вже 30 березня митрополит М. Любачівський прибув до історичного центру УГКЦ в Україні й того ж дня провів архирейську Службу Божу в соборі св. Юра, а наступного дня був присутній на величній академії, де його вітали керівники області й тисячі греко-католиків. З цієї нагоди Папа Іван Павло II надіслав кардиналові М. Любачівському послання, у якому зазначав: “Щасливі обставини, що принесли воскресіння Католицької церкви візантійсько-українського обряду і правну відбудову її ієрархії, дозволяють тепер Вашій Емінінції святкувати Пасху в українському катедральному храмі у Львові... Є це поворот, що замикає епоху, позначену героїським свідченням віри і твердої вірності до Петрової Столиці тисяч і тисяч віруючих, які - разом зі своїми пастирями - прийняли хрест, що привів до воскресіння церкви в Україні”³⁹.

Приїзд до України Глави УГКЦ й утвердження його на святоюрському престолі позначив остаточну легалізацію церкви, кінець катакомбного існування і початок нової епохи в її історії. Довголітня боротьба українського народу за відродження національної церкви завершилася перемогою. “Історія має свої невлітні закони, яких не можна зупинити ні бісівською комуністичною ідеологією, ні мілітарними силами, - говорив у вітальному слові В'ячеслав Чорновіл. - Сталося те, що мусило статися: до свого дому повернувся Верховний Архієпископ Української Греко-католицької церкви Блаженніший Мирослав

Іван Кардинал Любачівський. Це стало можливим внаслідок боротьби нашого народу за волю взагалі, і зокрема Галичини, яка веде перед у національному відродженні України. Тільки хвили зростаючих змагань за демократію і самостійність Української Держави стали можливими вихід з підпілля Української Греко-католицької церкви і ті здобутки, які ми маємо на сьогодні... Ми надіємося, що з Вашим прибуттям на рідну землю Українська Греко-католицька церква підніметься на ще вищий ступінь і зробить ще більше для торжества віри, торжества ідеї Української самостійної держави”⁴⁰. Повернення Глави церкви в Україну у значній мірі сприяло відродженню УГКЦ, крім того, як слушно зауважив тодішній заступник голови облради, дисидент Іван Гель “сприятиме поглибленню наших контактів з Ватиканом, стане важливим кроком у налагодженні зв’язків і співпраці з національними церквами всіх країн”⁴¹.

23 квітня того ж року Верховна Рада УРСР прийняла Закон “Про свободу совісті та релігійні організації”, що регламентував одну з найважливіших проблем етно-політичного розвитку суспільства. Нарешті відмінили усі заборони щодо релігії та церковних організацій і громадянам республіки законодавчо надавалися права на свободу совісті й віросповідання, інтереси віруючих та релігійних організацій поєднувалися з інтересами держави⁴². Отже, релігія набувала нового суспільного статусу, наповнювалася національним змістом. Розпочалося докорінне переосмислення ролі й місця релігії в суспільстві і державі, повернення в побут народу обрядів, звичаїв та історичних традицій національної духовності. Низкою законодавчих актів в Україні визналися такі релігійні свята як Різдво Христове, Великдень, Трійця.

Таким чином, у 1989-1991 рр. Греко-католицька церква, нарівні з іншими конфесіями України, дістала офіційне визнання й суспільні умови для саморозвитку. Розпочався новий етап її історії - процес відновлення структур, повернення мільйонів вірних по всій Україні.

5.2. Структурування церковної організації

16 липня 1990 р. в умовах глибокої кризи тоталітарного режиму й розпаду СРСР, після запеклої боротьби між демократичним і комуністичним парламентськими блоками Верховна Рада У РСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, в якій проголосила “верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах!”⁴³. Хоча вона не отримала статусу конституційного закону, це був рішучий крок України до незалежності. Спроба кремлівської військово-партійної бюрократії шляхом державного перевороту 19-21 серпня 1991 р. врятувати комуністичну імперію закінчилася провалом і прискорила остаточний розпад СРСР. 24 серпня позачергова сесія Верховної Ради прийняла Постанову та Акт проголошення незалежності України. Україна стала незалежною демократичною державою з неподільною та недоторканою територією з чинними лише власною Конституцією, законами та постановами уряду. У ході всенародного референдуму громадяни України підтвердили одвічне прагнення до незалежності й демократії⁴⁴.

Українська греко-католицька церква, її ієрархи, клір і віруючі з великим ентузіазмом підтримали устремління українства до незалежності. Дослідження Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України підтвердили, що серед греко-католиків прихильників державності й незалежності було 97,4 відсотка, тоді як серед віруючих Української православної церкви цей показник дорівнював 81,1⁴⁵. Із проголошенням незалежності віруючі УГКЦ разом з вірними інших конфесій отримали можливість реалізації своїх прав, як релігійних так і національно-державницьких. З нагоди проголошення незалежності України Патріарх Мирослав-Іван Любачівський 24 серпня 1991 р. звернувся з посланням до українського народу, зазначаючи: “Від сьогодні наш народ самостійно визначатиме своє життя, а Українська Греко- католицька церква докладатиме всіх зусиль для

здійснення кращого майбутнього українського народу та підтримуватиме всі його позитивні сили. Закликаємо всіх вірних в Україні і на поселеннях до активної праці для зміцнення нашої повноцінної і самостійної держави. Українська Греко-католицька церква, як у минулому, так і в майбутньому завжди вірно служитиме Українському Народові”⁴⁶.

Однак у сфері церковних відносин незалежній українській державі від комуністичного режиму залишилися складні міжконфесійні стосунки. На шляху релігійного відродження взагалі, і відновлення й розбудови УГКЦ зокрема, з’явилося чимало перешкод. У ті дні в Україні діяли три головні, найчисельніші християнські церкви: Українська Православна на чолі з митрополитом Філаретом (5031 релігійних громад) підпорядкована Московському патріархатові на правах автономії, Українська греко-католицька (1912 громад) на чолі з патріархом і верховним архиєпископом Іваном Мирославом кардиналом Любачівським і Українська Автокефальна Православна на чолі з митрополитом Мстиславом (811 громад)⁴⁷. Поява на арені релігійного життя українських національних церков УГКЦ і УАПЦ суттєво звужувала вплив Російської православної церкви, тобто її екзархату УПЦ. Українізація релігійно-церковної сфери аж ніяк не влаштувала Москву, й ієрархи РПЦ усіяко чинили перешкоди у розбудові національних церков. Крім того, не склалися відносини святоюрських ієрархів з УАПЦ, яка намагалася утвердитись на західноукраїнських землях. Але у складних міжконфесійних процесах, часом через гострі міжконфесійні конфлікти, УГКЦ продемонструвала дійсно рекордні темпи свого відродження і розбудови. Слід зауважити, що відродження етнонаціонального та релігійного життя в західному регіоні України відбувалось в умовах опанування владних структур національно-патріотичними силами. Зокрема, у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській областях виконавчі органи очолили представники Руху. На виборах до Верховної Ради України демократичний блок переміг у п’яти областях: Львівській (всі 24 кандидати від Руху), Івано-

Франківській, Тернопільській, Волинській і Київській⁴⁸, які змушені були проводити свою політику в релігійній сфері на принципах релігійного плюралізму. Отже, ці процеси ще раз засвідчили, що між етносом і релігією існує тісний зв'язок і відродження в одній сфері спричиняло та прискорювало аналогічні процеси в іншій. Національне та релігійне відродження й утвердження злилися в один потік з політичним пробудженням українського народу, оскільки були “тісно вплетені в контекст боротьби за незалежність та державність України”⁴⁹.

Розправа компартійної влади з Українською греко-католицькою церквою, ліквідація її організаційних структур, навчальних закладів, довголітня інформаційна блокада церкви та інші репресивні заходи радянської влади, імперська діяльність московської РПЦ, породили цілу низку проблем, які постали перед ієрархами і кліром відродженої національної церкви. Головними з них були загальні аспекти національно-духовного відродження, піднесення ролі релігії в духовному житті суспільства, утвердження місця мирян у державотворчому процесі, в консолідації етносу в умовах незалежної

України. Адже проголошення незалежності не увінчало, а, “лише започаткувало процес консолідації віками розшматованого державними кордонами народу, який навіть у таких тяжких умовах відродився як модерна нація і постійно прагнув до єдності”⁵⁰. За цих умов УГКЦ випало відігравати значну роль, насамперед духовного поводиря етносу.

Про конкретні завдання УГКЦ після її легалізації і перших кроків відродження наголосив у інтерв'ю львівським журналістам канцлер отець Іван Дацько, який прибув разом з Главою церкви кардиналом М. І. Любачівським. Першочерговими завданнями він визначив: відновити духовну структуру церкви; відновити аскетичне життя монахів; створити незалежні церковні структури; поставити на достойний рівень духовні заклади; виховати добрих священників, монахів, монахинь; організувати відправку за кордон на теологічні студії; залучити мирян до активного релігійного

життя; поширювати патріотизм, згідно вчення митрополита Андрея Шептицького - любити українців і інші народи; морально оздоровити народ України, повернути йому моральні вартості; розгорнути благодійну працю в лікарнях, сиротинцях, домах престарілих; звернутися до екологічних проблем⁵¹.

Насамперед необхідно було відновити й удосконалити організаційну структуру. Загалом УГКЦ вийшла з підпілля структурованою. Вона мала розгалужену мережу парафій, підпільних семінарій, які поповнювали ряди священництва, осередки монашого життя, згромаджень, а головне широкий загал відданих мирян. На час легалізації УГКЦ мала три єпархії: Львівську, Івано-Франківську і Мукачівську, яка знаходилася у прямому підпорядкуванні Ватикану. Львівська та Івано-Франківська єпархія складала львівську митрополію УГКЦ, яку до приїзду з Риму Глави церкви очолював архієпископ Володимир Стернюк⁵².

За активною участю львівського, івано-франківського і тернопільського земляцтв розбудовувалися греко-католицькі структури на сході держави, зокрема й столиці. 1991 р. київська держадміністрація передала греко-католикам церкву св. Миколая на Аскольдовій могилі, де за літописними переказами поховано першого християнського князя Київської Русі Аскольда, вбитого язичником Олегом у IX ст. Попереднім, несанкціонованим місцем збору греко-католиків столиці був Ботанічний сад біля церкви Пресвятої Трійці. Серед фундаторів громади були народна артистка України Ніна Байко, професор архітектури Лариса Скорик та інші відомі науковці, політики, митці. На думку першого пароха Ігоря Онишкевича (Чин Святого Василя Великого), ця церква “має стати храмом молитви за всіх, хто віддав своє життя за волю України, жертвував себе за церкву Христову” і тому “має перетворитися у престол християнських мучеників”⁵³. До речі, у 1994 р. Товариство “Разом за життя” при парафії У ГКЦ св. Миколая виступило із зверненням до співвітчизників “стати на захист людського життя - від миті зачаття до останнього подиху” й виступило з рішучим осудом безрозсудливих абортів. Тим більше, що у 1992 р.

смертність в Україні перевищила народжуваність на 120 тис. осіб⁵⁴.

Після прибуття в Україну Верховний архієпископ кардинал Мирослав Іван Любачівський у травні 1992 р. скликав перший після 1946 р. Синод єпископів на українській землі. До Львова прибули 28 владик з України і діаспори, які обговорили нагальні проблеми розбудови церкви. Як значне досягнення відзначено зростання греко-католицьких громад до 2700, відновлення діяльності 33 монастирів, п'яти духовних навчальних закладів⁵⁵. Майже всі доповідачі піднімали проблеми міжконфесійних конфліктів, пов'язаних з поверненням храмів та інших належностей, узурпованих у свій час владою та Православною церквою. Зазначено, що у трьох областях Галичини лише 1991 р. зафіксовано 850 гострих конфліктів⁵⁶. Байдуже ставлення певних чинників влади, насамперед Києва, до цього процесу, та запеклий опір ієрархів і кліру УПЦ негативно впливали на релігійну ситуацію в регіоні й гальмували розбудову УГКЦ. Синод ухвалив важливі рішення щодо прискорення розбудови церкви: оголосив недійсними і неканонічними постанови Львівського “собору” 1946 р., заснував Постійний Синод. Із збільшенням релігійних громад утворено чотири нові єпархії УГКЦ: Тернопільську, Зборівську, Коломийсько-Чернівецьку і Самбірсько-Дрогобицьку⁵⁷. За поданням Верховного архієпископа М. Любачівського, у липні 1993 р. Апостольський Престол затвердив єпископів-ординаріїв, відповідно - Михайла Сабригу, Михайла Колтуна, Павла Василика і невдовзі Юліана Вороновського. Це були досвідчені й авторитетні діячі церкви, зокрема Павло Василик, який відбув десятилітнє покарання у концтаборах за підпільну священицьку діяльність, 1974 р. став помічником єпископа в Івано-Франківську, а 1989 р. М. Любачівським призначений коад'ютером з правом спадкоємства Івано-Франківської єпархії⁵⁸. Синод дав поштовх розвитку духовної освіти, яка вже тоді мала духовні семінарії у Львові, Тернополі та Івано-Франківську, де засновано Теологічно-катехичний духовний інститут. У єпархіях налагодилось крім офіційних “Вісників”, видання часописів, зокрема, “Мета”,

“Місіонер” (Львів), “Божий сіяч” (Тернопіль), “Нова зоря” (Івано-Франківськ) та ін.

Визначною подією, яка сприяла піднесенню авторитету Греко-католицької церкви в Україні прискорила її відродження і розбудову, було перенесення останків кардинала Йосифа Сліпого з Риму до Львова у серпні 1992 р. В урочистостях з цієї нагоди взяв участь президент України Леонід Кравчук, який у виступі на Святочній Академії відзначив велику роль Греко-католицької церкви у національному та релігійному відродженні, “церква взагалі і УГКЦ зокрема, як важлива соціальна інституція, - підкреслював президент, - відзеркалює національні устремління українського народу, його історичні традиції, побут, культуру, отже, її роль у нинішньому державотворчому процесі незаперечна”. Водночас він підтвердив, що нормалізація державно-церковних відносин, створення законодавчої бази державою гарантують практичну реалізацію права на свободу совісті, свободу віросповідань, реальні умови для вільного функціонування церкви. “У незалежній державі і церква має бути незалежною від втручання зовнішніх релігійно-політичних центрів”⁵⁹.

Приїзд президента України Л. Кравчука до Львова для участі у цій великій події в релігійному житті західного регіону став визнанням УГКЦ, яка зміцніла і вела розбудову організаційних структур і зайняла провідну роль у етнополітичному та релігійному відродженні української держави. На цьому шляху їй довелося вирішувати чимало складних проблем.

Як виявилось на практиці релігійного життя, Закон про свободу совісті і релігійні організації мав певні недоліки у сфері його дії, що часом не дозволяло долати негативні наслідки попередньої державної політики щодо Греко-католицької церкви. Залишалася невирішеною проблема реабілітації церкви, яка насамперед повернула б добре ім'я затаврованій комуністичною пропагандою УГКЦ та об'єктивно висвітлила її великі заслуги перед українським народом; визнала невинність церкви як юридичної особи і необґрунтованість звинувачень; повної загальної

реабілітації всіх священників, монахів і монахинь, що постраждали за віру й відповідних моральних і матеріальних відшкодувань; визначила б антиукраїнську діяльність Московського Патріархату й РПЦ, яка була знярядям компартійного ідеологічного та радянського державного апарату і призвела б до повного повернення УГКЦ її нерухомості та іншого майна. На цьому, зокрема, наголошував владика Михайл Колтун⁶⁰.

Проблема повернення храмів Греко-католицькій церкві фактично не вирішилася й до сьогодні. Вона ускладнювалася взаємним співіснуванням з православними церквами трьох орієнтацій: УПЦ Московського та УПЦ Київського патріархатів й Українською Автокефальною, які утримували за собою колишню власність УГКЦ. В результаті не вистачало храмів, десятки громад здійснювали обряд на вулиці, або у непристосованих приміщеннях, у деяких місцевостях храми використовувалися почергово греко-католиками і православними. Так, у Самбірсько-Дрогобицькій єпархії 1996 р. для 405 парафій повернуто 265 храмів, 90 утримувала за собою Православна церква, 82 використовувалися почергово⁶¹. У Івано-Франківській єпархії Православна церква відмовилася повернути 94 храми, а в Мукачівській утримувала 212, — більше половини греко-католицьких святинь⁶². Відтак зусиллями ієрархії та священництва після легалізації розгорнулося енергійне будівництво нових церков. За станом на 1996 р. їх кількість сягала за 450⁶³. Ряд культових будівель перебувало також на балансі державних підприємств, організацій та установ, а для їх звільнення необхідно було вирішити питання про надання останнім нових приміщень. Зрозуміло, що з цієї причини значна кількість культових будівель продовжує перебувати в державній власності донині. Щоправда, греко-католицьким громадам передали ряд римокатолицьких костьолів і німецько-лютеранських кірх, які використовувались не за призначенням і перебували у занедбаному стані (більшість німців виїхала на захід в 40-і роки ХХ ст.).

Давалася невирішена проблема отримання УГКЦ статусу Патріархальної. Ватикан, незважаючи на неодноразові пропозиції і

прохання Глави УГКЦ щодо піднесення ступеня автономії до Києво-Галицького патріархату, вагався, хоча цей крок збільшив би значимість Греко-католицької церкви у католицькому світі й у Вселенській церкві, сприяв би розв'язанню нагальних проблем її відродження і розбудови. З поведінкою Риму пов'язана проблема церковно-правового статусу Мукачівської єпархії. Хоча Декретом Конгрегації для Східних Церков у грудні 1995 р. визнано юрисдикцію Верховного Архієпископа і Синоду єпископів УГКЦ на всі греко-католицькі спільноти в Україні, ця єпархія не перейшла у підпорядкування Львівської митрополії й залишалася під безпосереднім контролем Ватикану. А греко-католики Перемисько-Варшавської митрополії та Вроцлавсько-Гданської дієцезії у Польщі належали до юрисдикції місцевих католицьких ієрархів⁶⁴.

На одній з болісних проблем у процесі розбудови церкви - підготовці священників високої кваліфікації - наголошував єпископ Павло Василик. "Жниво поспіло, а женців мало, - говорив він у доповіді на патріаршому Соборі УГКЦ 1996 р. - Мало високоосвічених жертвних священників. Низький рівень підготовки і вихованості молодих священників відчувається на кожному кроці. Наші духовні отці ще не мають належного рівня моральності"⁶⁵. Дійсно, згідно зі статистичними даними за 1996 р., ситуація з наявним кліром, їх досвідом і освітою була складною. Зокрема, у Самбірсько-Дрогобицькій із 184 священників 108 були вихідцями з духовних закладів доби вже незалежної України, 65 перейшли з Руської православної церкви і лише 11 парохів, які вийшли з підпілля, здобули освіту і висвячення до 1946 р., або пройшли вишкіл у підпільних семінаріях⁶⁶. Ще складніша ситуація була на цей час у Тернопільській єпархії, де із 226 священників було 160, тобто 70%, молодих, які закінчили навчання у відроджених семінаріях. 53 парохі перейшли із православ'я і 13 вийшли з підпілля⁶⁷. Не набагато відрізнялася ситуація й у інших єпархіях регіону. Розмаїття вишколу священництва, неоднорідність їх освіти і досвіду роботи негативно впливали на загальний стан церкви.

Слід відзначити, що Консисторія митрополії спільно з

ієрархами церкви в Україні та діаспорі старались поліпшити ситуацію у цій сфері. 1994 р. у Львові відновили Богословську академію (нині - Український католицький університет) й набрали 127 перших її студентів. На сьогодні це потужний духовний навчальний центр УГКЦ. На філософському і богословському факультетах навчалось понад чотирьохсот студентів шести гуманітарних напрямків; 2002 р. започатковано підготовку істориків. При академії функціонувало вісім наукових підрозділів⁶⁸. Серед них - історії церкви, перший недержавний науковий заклад, що досліджував становище церкви в умовах тоталітарного комуністичного режиму. В основу його діяльності покладено методику “живої історії”, тобто збору усних свідчень та їх комп’ютерний аналіз. Інститут видає збірник з церковної історії “Ковчег” (Ч. 1,1993; Ч. 2,2000; Ч. 3,2002; Ч. 4,2003), організував цикл “Берестейських читань”, упорядкував збірники документів “церква в житті суспільства: міжконфесійні та міжнаціональні стосунки в Галичині (1772— 1991)”, “Головна Руська Рада” (1848-1851): протоколи засідань і книга кореспонденції”, “Протоколи генеральних (єпископських) візитацій українських та білоруських церков Київської унійної митрополії ХУН-ХУПст.”⁶⁹. При академії (університеті) також існував Інститут підвищення кваліфікації, у якому священослужителі поглиблювали релігійні знання.

1994 р. для греко-католиків відкрито Інститут вищої релігійної культури при Люблінському університеті (Польща), де 1996 р. навчалось 250 студентів - священників, монахів і монахинь, 45 з них закінчили дволітній курс і отримали дипломи⁷⁰. Десятки галичан здобували вищу релігійну освіту у закладах Риму, Інсбруку, Мюнхена. Плідно працював Івано-Франківський теологічно-катехитичний інститут, у якому 1996 р. навчалось 470 студентів, з них 285 студенток-катехиток та 60 відряджено до закордонних навчальних закладів⁷¹. У Львівській духовній семінарії навчалось майже триста осіб, сто студентів навчалися у Тернопільській духовній семінарії ім. Патріарха Йосифа Сліпого⁷². Усі ці заходи безперечно змінили на краще ситуацію в кадровій проблемі за

короткий час процесу розбудови церкви. Загалом 1994 р. у восьми навчальних закладах УГКЦ здобувало освіту 1678 майбутніх священиків⁷³. Удосконалення цієї сфери діяльності продовжується. У рамках церкви також діяв шпиталь ім. Митрополита Андрея Шептицького, редакція радіо “Воскресіння”, телевізійна служба ТВ “Собор”, видавництва “Місіонер”, “Свічадо”, “Нова зоря” та ін.

Потужним імпульсом для піднесення авторитету УГКЦ, її подальшої розбудови, стали урочистості з нагоди 400-ліття Берестейської Унії. Головні ювілейні заходи відбувалися у Римі, які очолив Папа Іван Павло II, за участю усіх греко-католицьких ієрархів та кардиналів, архієпископів, єпископів Латинської церкви. Під час відкриття 16 листопада 1995 р.

Синоду єпископів УГКЦ у Апостольській Столиці оприлюднено Апостольський Лист Папи, присвячений цій історичній даті. У ньому зокрема зазначалося: “Берестейська Унія відкрила нову сторінку історії цієї церкви, яка сьогодні бажає радісно співати гімн подяки і прослави Тому, хто ще раз перевів її від смерті до життя, і яка з новим запалом бажає далі прямувати шляхом, що його накреслив Другий Ватиканський Собор”. Папа висловлював свою приязнь до УГКЦ. “Йдучи за своїми попередниками, - писав він, - я вважав моїм невідкладним обов’язком підняти голос в обороні її права на існування і вільне визнання віри, яких вона була позбавлена. Ось тепер маю привілей зі зворушенням святкувати разом з нею дні приверненої свободи... Впали тюремні кайдани, і Греко-католицька церква в Україні знову вільно дихає повітрям свободи, повністю віднаходячи властиву їй активну роль у церкві та історії”⁷⁴. У промові на Синоді єпископів УГКЦ, звертаючись до української ієрархії, Папа закликав: “Достойні Брати! Процес оновлення, - а Ви це добре знаєте, - буде довгим і вимагатиме терпеливості та стійкості, але з певністю принесе очікувані плоди. Ви йдете правильною дорогою. Продовжуйте вести до завершення те, що Ви почали”⁷⁵.

Головні святкування Берестейського ювілею в Україні відбувалися у жовтні 1996 р. При вівтарі на площі біля Оперного

театру у Львові кардинал Мирослав Іван Любачівський у присутності представників Ватикану, за участю ієрархів і численного кліру, представників уряду України, керівників владних органів регіону, військовиків Армії України та багатотисячного загалу мирян відслужив урочисту Святу Літургію. Того ж 13 жовтня в Оперному театрі на високому офіційному рівні відбулася урочиста академія, на якій оголошено вітання уряду України та почесних гостей. У них висловлювалися визнання історичних заслуг Греко-католицької церкви перед українським народом та національно-патріотичну, державницьку спрямованість її діяльності у період становлення незалежної України, відродження й розбудови церкви⁷⁶.

Тоді ж, у жовтні 1996 р., митрополит-кардинал М. Любачівський скликав Собор УГКЦ. У ньому взяли участь усі ієрархи України і діаспори, які звітували про діяльність єпархій і екзархатів. Головним гаслом Собору спочатку було: “Моральне і духовне відродження України і екуменізм”. Однак, за рекомендацією Риму, обрано “Нова евангелізація”, що проте не виключило обговорення широкого спектру проблем відродження й розбудови церкви. Глава церкви, зважаючи на релігійну ситуацію в Україні, визначив основні постулати діяльності: реалізм, відвагу й сміливість, виваженість та екуменічне думання. Він ставив завдання шукати ефективні шляхи для духовного оновлення мирян, оздоровлення сім’ї, виховання молоді. Глава церкви закликав клір поширювати гуманні ідеї християнства серед народу, який перебув десятиліття у тенетах комуністичної ідеології, “коли за життєву засаду ставили боротьбу класів і революцій замість миру і свободи”, закликав до наполегливої праці і терпіння, “щоб привести велику руїну до ладу і належного стану”⁷⁷. Від імені уряду України синод уперше привітав голова Держкомітету України в справах релігій А. Коваль, який побажав ієрархам “великої наснаги на ниві відродження духовності і національної самосвідомості, утвердження в суспільстві миру та злагоди, успіхів в душпастирській діяльності на благо церкви і Української держави”⁷⁸.

Звіти архиєпархій, єпархій, екзархатів, монаших Чинів і

Згромаджень засвідчили значні успіхи широкомасштабної діяльності церкви у процесі розбудови, що демонструє таблиця:

Стан УГКЦ у 1996 р.

Структури	заснована	кількість			
		вірних	священиків	парохій	храмів
Україна: єпархії					
Львівська	1708	1607008	460	670	605
Тернопільська	1992	592000	226	525	340
Самбірсько-Дрогобицька	1992	393869	190	405	265
Зборівська	1993	374279	162	380	

Івано-Франківська	1885	550000	250	224	323
Коломийсько-Чернівецька	1993	500000	154	230	167
Мукачівська	1646		132	264	101
Екзархія Киево-Вишгородська	19%	600000	54	100	
Діаспора:					
Єпархії					
Перемисько-Варшавська	XI ст.	32000	56	68	30
Вроцлавсько-Гданська	1996				
Крижевецька	1611	60000	14	60	24
Вінніпезька		143000	28		158
Едмонтонська		26000	32	89	
Торонтська	1910		23	33	
Саскатунська	1951	20000	8	21	131
Нью-Вестмінстеру	1974	4000	17	10	
Філадельфійська	1913	64488	59	79	
Чикаго	1961		52	34	
Стемфордська	1958	32000	47	51	
Парма, Огайо	1983	12000	42	35	
Куритибська		140000	72	222	
Буенос-Айрес	1978	150000	18	15	
Австрагії-Нової Зеландії-Океанії	1982	23000	22		14
Екзархати					
Німеччина-Скандинавія	1959	20000	18	100	
Франція-Бенілюкс-					
Швейцарія	1960		21		
Великобританія	1% 1	14000	14	60	14
Вікаріати					
Румунія	1823	80000	17	17	

Партиарший Собор УГКЦ 1996 р. відзначив також поступ у відродженні й розвитку монаших Чинів, активна діяльність яких в Україні була традиційною до руїни 1940-х років. Найчисленнішим і впливовим був Чин св. Василя Великого, який до 1939 р. складався з трьох провінцій (Галицька, Закарпатська та заокеанська Америко-Канадська), мав 49 монастирів і 650 ченців. На землях України комуністичний режим закрити і присвоїв всі монастирі (31), більшість із 350 монахів репресовані⁶⁸. Після легалізації УГКЦ Василянам в Україні повернули 17 монастирів, які повністю відновили свою душпастирську діяльність, і обслуговували 62 парафії, близько 250 дочірніх церков та 9 місійних станиць у Східній Україні⁶⁴. Величезне значення для церкви мало відроджене Василіанське видавництво, засноване зусиллями митрополита Андрея Шептицького у 1898 р. “У квітні 1992 р. побачило світ перше число відродженого місячника “Місіонар”, - відзначав директор Видавництва М. Лозинський, - поблагословлене главою УГКЦ Блаженнішим кир Мирославом Іваном кардиналом Любачівським. Одночасно з “Місіонаром” у наступному році виходить інше періодичне видання - журнал “Світло”... “Календар “Світла” на 1993 рік” - річник, де порушуються та висвітлюються проблеми, актуальні питання з життя нашої та Вселенської церкви”⁷⁰. Завдяки західній діаспорі модернізована василіанська друкарня у Жовкві, яка за короткий час видрукувала сотні книг релігійного змісту⁷¹.

Крім Василян в Україні відродився Чин Студитів, який до більшовицького погрому мав близько 200 ченців. У середині 1990-х роках він мав дві лаври і 7 монастирів (90 монахів), власне видавництво “Свічадо”, де виходили, зокрема, популярні дитячі журнали “Зернятко” і “Галицький дзвін”. Монастир Студитів у Яремчі щороку оздоровлював 200 дітей-чорнобильців⁷². Така ж доля випала отцям Чину Редemptористів, заснованого митрополитом Андреем Шептицьким 1913 р. Чин мав до 1939 р. 6 домів, 51 священника, 76 братів, 20 студентів-богословів і 115 учнів малої семінарії. Чимало Студитів потерпіли у роки війни та

радянського панування, були репресовані, загинули, працювали у підпіллі. У ході відродження й розбудови відновлено три монастирі, діяльність семінарії, у Львівській провінції нараховується 97 співбратів, з них 42 - отці, 28 студентів навчалися у семінарії Варшавської провінції отців Редemptористів⁷³.

Демократизація суспільно-політичного життя відкрила широкі перспективи для діяльності релігійних Згромаджень, які охоплювали молодь, і відігравали значну виховну роль. Зокрема, Згромадження отців селезіян з центром у Львові нараховувало 17,5 тис. членів. Парафія Св. Покрови на Личакові, яку обслуговували три священники-селезіяни, мала близько 20 тис. вірних. Головну увагу вони приділяли виховній праці серед дітей і молоді⁷⁴. Широкомасштабну виховну і благодійну роботу серед мирян проводили спільноти Згромадження Сестер Службниць Непорочної Діви Марії, якому виповнилося більше ста років. 167 сестер Львівської провінції лише за 1995 р. охопили катехизацією 13 тис. дітей, частину з них під час літніх канікулів у Східній Україні⁷⁵. Подібних Згромаджень сестер в Україні діяло півтора десятка.

Плідну діяльність проводили Сестри Чину св. Василя Великого, які до руїни 40-х років мали дев'ять монастирів й близько 330 монахинь, при них діяли 9 народних шкіл, 4 вчительських семінарії, дві гімназії, три інтернати і три сиротинці. Однак у 1992-1996 рр. Чину повернуто лише три будинки. Львівська провінція нараховувала 155 сестер, з них 123 монахині. Незважаючи на обмежені можливості, труднощі з поверненням монастирів, сестри Чину щорічно охоплювали катехизацією півтора десятка шкіл, по кілька садочків і лікарень, близько 4,5 тис. дітей при 15 церквах. Вони виїжджали також на катехизацію у східні області України, на місії до віддалених теренів краю. Щоліта у санаторіях, лікарнях і дитячих таборах під львівських Брюхович вони проводили виховну роботу серед 4 тис. дітей⁷⁶.

Отже, за короткий період, вже у середині 1990-х років Греко-католицька церква в цілому вирішила проблему структурування і

постала перед християнським світом величною будовою з широкомасштабним релігійним життям, з напрацьованою національно-державницькою ідеологією. Вона, маючи великий вплив на мирян західного регіону України, поступово завойовувало прихильників на сході (закладала структури у Києві, Криму, Донецькій, Вінницькій, Херсонській та інших, обл.) і зайняла поважне місце у суспільстві. Слід зауважити, що у ці роки в Україні швидкими темпами розвивалися й інші релігійні конфесії. Цьому сприяла церковна політика відновленої Української держави, прийнятий 1991 р. Закон “Про свободу совісті та релігійні організації”. А втім, за кілька років він виявився недосконалим у деяких аспектах. Це визнав навіть голова Державного комітету у справах релігій Віктор Бондаренко, який пропонував прийняти поправки у відповідності з рекомендаціями Ради Європи, насамперед щодо реституції церковного майна (що забезпечило б повернення храмів до УГКЦ), викладання релігії в школі. Він визнав, що слід нарешті реабілітувати Греко- католицьку церкву⁷⁷. Про динаміку збільшення релігійних громад різних конфесій в Україні свідчить таблиця⁷⁸:

Релігійні громади в Україні

Релігійні громади	1988	1991	1994	1997	1998	2002
Православні	3971	5970	7949	9607	10387	13953
Греко-католицькі	-	2001	2897	3098	3151	3416
Протестантські	1548	2407	2842	4518	4914	6698
Римо-католицькі	102	315	581	716	732	932
Інші	68	117	287	543	596	943
Всього:	5689	10810	14556	18482	19780	25942

Зауважимо, що кількість конфесійних громад - не зовсім

досконалий показник для відтворення об'єктивної картини релігійного життя у державі, оскільки система реєстрації передбачає мінімум 10 віруючих. Це створило ґрунт для поширення маленьких громад, зокрема зарубіжних протестантських течій, які за кількістю вийшли на друге місце в Україні, тоді як кількість членів конфесії лише 5 тисяч. Отже вказаний порядок реєстрації слід змінити. А втім, у цьому процесі проявила активність Православна церква Московського патріархату, яка намагалася утворити якнайбільше своїх громад, бодай невеликих, щоб зайняти недіючі храми та зберегти за собою домінуюче релігійне становище і блокувати відродження УГКЦ і УАПЦ. І їй це вдалося: на 1997 р. вона збільшила число громад до 6882, тобто на 1409, тоді як УАПЦ мала 1167, а УПЦ Київського патріархату - 1529. Греко-католицька церква з 1991 до 1997 р. збільшилася на 1091 громаду і мала 3098 громад. 2000 р. у ній було 3350 громад⁷⁹.

Зрозуміло, що верхівка РПЦ упродовж усього періоду вороже ставилася до УГКЦ і не сприймала компромісів. Коли у зв'язку з святкуванням в Україні 400-ліття Берестейської Унії постало питання про можливість приїзду Папи Івана Павла II, конференція РПЦ на чолі з Львівсько-Дрогобицьким єпископом Августином звернулася до Апостольського Престолу з пропозицією про “скасування Брестської і Ужгородської уній, які штучно розділили нас... Беручи до уваги релігійну ситуацію, яка постала в Україні в результаті процесів зв'язаних з відродженням унії (мається на увазі відродження УГКЦ - В. М.), конференція вважає недоцільним приїзд до України Папи Римського, оскільки його візит може виявитися впливовим фактором дестабілізації релігійного і суспільного життя держави”⁸⁰. Відповідні листи конференція надіслала президентові України Л. Кучмі та митрополиту Київському і всій Україні Володимиріу.

Потужним стимулом активізації релігійного життя в Україні стала підготовка до ювілею 2000-річчя Різдва Христового. Вже у грудні 1996 р. заходами митрополичої Консисторії проведено конференцію Єпископату УГКЦ. З огляду на

значимість події опрацьовано широку програму організаційної, пояснювальної, культурно-просвітницької та видавничої роботи. Ієрархія церкви взяла участь у створеній за ініціативою президента України Леоніда Кучми Всеукраїнській Раді Церков - представничого органу усіх конфесій, яка очолила підготовку до урочистого відзначення історичної дати.

Відзначимо, що президент Л. Кучма уважно слідкував за діяльністю церкви, усвідомлюючи її позитивний вплив на етнонаціональне відродження держави і виховання державницької ідеології, моральність суспільства. Він неодноразово зустрічався з ієрархами Греко-католицької церкви. Показовим у цьому плані був міжконфесійний круглий стіл у лютому 1999 р. у Києві за участю релігійної ієрархії, керівників міністерств і відомств, народних депутатів. Відзначивши у своєму виступі, що в Україні реально забезпечені права конфесій і вірних, він визнав необхідність нового Закону про свободу совісті. Президент висловив стурбованість напругою у міжконфесійних стосунках, причиною яких стали криза у православ'ї, невирішені питання власності на культові споруди, втручання у стосунки політичних партій і влади. Зважаючи на потужний вплив церкви на моральний, духовний стан суспільства, Л. Кучма закликав ієрархів удосконалювати відносини церкви з освітніми закладами, армією, активізувати благодійну діяльність⁸¹. На цій зустрічі єпископ-помічник Глави УГКЦ Любомир Гузар наголосив, що церква може більш активно працювати для зміцнення незалежної України, розвитку демократії і свободи, формування національно-державницької вірних. Водночас він звернув увагу президента на невирішені проблеми, пов'язані з повною реабілітацією Греко-католицької церкви, поверненням їй майна, визнанням і акредитуванням церковних навчальних закладів⁸².

У зв'язку з святкуванням 2000-річчя Різдва Христового, Глава УГКЦ виступив з ініціативою офіційно запросити з візитом до України Папу Івана Павла II. Ця пропозиція обурила Українську православну церкву і проросійські кола. Проти візиту виступив Московський патріархат, відтак підпорядкована йому церква в

Україні, а також деякі інші релігійні діячі. Ігноруючи наявність у державі близько 5 млн. греко-католиків, прихильність Папи до Української держави і бажання сприяти її розвитку, нарешті потребу придбати союзника на міжнародній арені в особі Ватикану, ряд політичних діячів, насамперед лідер компартії П. Симоненко, виступили з протестом проти папського візиту⁸³. Природно, що у цій ситуації зустріч українських греко-католиків з Главою Вселенської церкви улітку 2000 р. не відбулася. Того року, як зрештою і раніше, широко обговорювалося в суспільстві проблеми участі церкви у парламентсько-президентських виборах. Молодий львівський політик, член Народного руху України Тарас Чорновіл навіть звинуватив УГКЦ за те, що у період незалежності вона “швидко відійшла від активного політичного життя”. Позатим, “історичний досвід свідчить, що церква не може цуратися політичного життя світської держави... церква повинна освячувати політику, впливати на формування її засад”⁷⁹. Насправді, як показали тогочасні виборчі перегони, немало греко-католицьких священиків досить прозоро і толерантно виражали свої політичні симпатії, особливо на виборах Президента України. 21 січня 2002 р. Синод єпископів Києво-Галицької митрополії УГКЦ оприлюднив послання щодо березневих парламентських виборів. Керуючись соціальною доктриною церкви, єпископи традиційно уникали вказувати на конкретні структури і прізвища, окреслюючи лише принципи, якими повинні користуватися виборці, не порушуючи громадянської відповідальності та християнської гідності⁸⁰.

В результаті наполегливої роботи, широкомасштабної організаційної та релігійної діяльності усіх структур Української Греко-католицької церкви на початку 2002 року її структура в Україні включала 3289 громад (ще 47 незареєстрованих), 1944 священиків, (з них 53 іноземних), 1123 монахів і черниць, 13 навчальних закладів (1166 слухачів), 2665 культових споруд (ще 305 у студії будови), 735 недільних шкіл⁸¹. Кілька капеланів працювало в армії та на флоті (до 1939 р. їх було восьмеро)⁸².

Керівництво УГКЦ здійснювали патріарші установи

всцерковного значення: Патріарша Курія, Секретаріат Синоду, Синодальні комісії (богословсько-літургійна; канонічного права; екуменічна; беатифікацій і канонізації; у справах мирян; подружжя і сім'ї; катехична; у справах молоді; монашого життя; священничої формації), Патріарші комісії (літургійна; канонічного права; екуменістична; беатифікацій і канонізацій; у справах мирян, подружжя та сім'ї; священничої формації; катехитична; у справах молоді), Рада Вища Настоятелів богопосвяченого життя, Представник зовнішніх зв'язків, Патріарший Греко-католицький Церковний Трибунал.

Основна організаційно-територіальна структура церкви в Україні на початку XXI ст.:

- Києво-Галицька Митрополія (митрополичий Синод, Секретар і керівник бюро зв'язків, Представник Єпископату для духовної обслуги Збройних Сил, Міжнародний благодійний фонд Карітас України);

- Львівська архієпархія (Управління, референгури у справах духовенства, у справах вірних лемківського походження, релігійного виховання; капеланство: координатор капеланів Управління МВС; Координатор військових капеланів; Координатор медичних капеланів та ін.);

- Єпархії: Сокальська, Стрийська, Тернопільсько-Зборівська, Бучацька, Коломийсько-Чернівецька, Мукачівська, Самбірсько-Дрогобицька, Івано-Франківська;

- Києво-Вишгородська і Донецько-Харківська Екзархії;

- Василіанські монастирі (Львів, Бар, Боронява, Бучач, Вільнюс, Володимир-Волинський, Гомель, Дніпродзер-жинськ, Кам'янець-Подільський, Вінниця, Прокоп'євськ);

- Монастирі Отців Редemptористів (Львів, Тернопіль, Гніздичів-Кохавино, Новояворівськ, Івано-Франківськ, Добромиль, Дрогобич, Жовква, Званівка, Золочів, Краснопуша, Крехів, Лаврів, Луцьк, Малий Березний, Гідгірці, Покотилівка, Погоня, Херсон);

- Монастирі Отців Студитів (Унів, Львів, Рудно, Городок, Зарваниця, Підкамінь, Яремне, Полоцьк, Висова);

- Отці Салезіяни (Львів);
- Жіночі згромадження і чини: Згромадження Сестер Служниць Непорочної Диви Марії (Львів, Жовква, Бережани, Вінниця, Дрогобич, Івано-Франківськ, Заліщики, Коломия, Київ, Надвірна, Перегінськ, Стрий, Донецьк, Караганда); Згромадження Сестер Катехин та ін.

Широкою була мережа церковних структур і за кордоном: Архиепархія в Вінніпезі, єпархії в Едмонтоні, Торонто, Саскатуні, Новому Вестмінстері (Канада); архиепархія в Філадельфії, апостольські екзархати у Франції, Швейцарії, Великій Британії, Німеччині і Скандинавії, візантійський ординарій в Австрії, Перемисько-Варшавська митрополія і Вроцлавсько-Гданська дієцезія у Польщі, єпархії в Бразилії, Аргентині; Австралії, Новій Зеландії і Океанії.

Високий морально-етичний авторитет УГКЦ в українському суспільстві та світі підтвердив візит в Україну глави Держави Ватикан, Папи Івана Павла II. 25 червня 2001 р. Святий Отець (до речі, син українки Емілії Качоровської з Вадовиць)⁸³ поблагословив нову греко-католицьку церкву і монастир Отців Василян на Львівській площі у Києві⁸⁴. Високого гостя у столиці привітав Президент України Леонід Кучма, а також Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет, назвавши Папу “миротворцем, який намагається лікувати рани як на тілі церковнім, так і всього людства”⁸⁵. 27 червня 2001 р. на візантійській літургії у Львові Святіший Отець дав зрозуміти півтора мільйонам присутніх і мільйонам телеглядачів і радіослухачів із 120 країн світу, що українцям треба завжди бути собою, шукати розв’язки усіх проблем у своїй спадщині, своїй самобутній культурі. Тобто ще раз наголошено: історична свідомість є найвищою етичною і духовною вартістю людини, нації в цілості. При цьому було відзначено героїзм і “живучість Української Греко-католицької церкви в темні роки переслідувань”, “далекоглядну й ґрунтовну пастирську діяльність Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького”, а також оголошено про беатифікацію дев’яти єпископів, що загинули

за віру в часи комуністичного тоталітаризму, зокрема, владик Миколу Чарнецького, Микиту Будку, Григорія Лакоту, Григорія Хомишина, Йосафата Коциловського, Семеона Лукача, Івана Слезюка, Тодора Ромжу, Василя Величковського і 14 священників⁸⁶. На офіційній церемонії прощання із народом України 27 червня 2001 р. на Львівському летовищі Іван Павло II закликав: “Єдність та злагода! Ось таємниця миру та умова справжнього й стабільного соціального процесу. Завдяки цій взаємодії намірів та дій Україна, батьківщина віри та діалогу, зможе побачити визначеною свою гідність у полі інших народів. Мені приходить на думку слова вашого великого поета Тараса Шевченка: “В своїй хаті своя правда, і сила, і воля”. Українці, в родючу землю ваших традицій заглиблюється коріння вашого майбутнього! Разом зможете його будувати; разом зможете вийти назустріч викликам сучасності, натхненні тими спільними ідеалами, які становлять незгладну спадщину вашої минулої недавньої історії. Спільним є посланництво; нехай же спільними будуть і зусилля всього українського Народу!”⁸⁷

Підготовка візиту Святішого Отця знову активізувала обговорення взаємовідносин УГКЦ із Ватиканом, про що говорили й духовні особи. Зокрема, отець д-р Михайло Димид, виступаючи в Ліонському Католицькому Університеті на конференції “Релігійна ситуація в посткомуністичному українському суспільстві і спадок митрополита Андрея Шептицького” із сумом ствердив: “Греко-католики... не чуються зовсім спокійно в сопричасті з Римською церквою, бо на практиці ця остання не шанує її як помісну своєсправну церкву і не дозволяє їм наслідувати дороговказ митрополита Андрея - шукати і реалізувати подвійне церковне сопричастя і православне і католицьке... Митрополита Шептицького не зрозуміли ні Польща, ні Ватикан, які не поділяли його візій об’єднання Церков. Його теж не сприйняли ті українські націоналісти, котрі хотіли здобути незалежність терористичними методами”⁸⁸. Власне це, на думку о. М. Димида, стало перешкодою на шляху беатифікації (проголошення блаженним) митрополита

Андрея під час візиту 2001 р. Папи Римського в Україну⁸⁹.

Розширилася діяльність церковних структур на сході та півдні України, куди в 40-і роки було переселено тисячі греко- католиків із Надсяння. У травні 2001 р. в Києві на березі Русанівської протоки освячено місце під Собор Воскресіння Христового - Кафедральний собор Української Греко- католицької церкви, фактично головний храм УГКЦ. Відомо, що протягом сторіч таким храмом був і є Святоюрський собор у Львові. Відповідаючи після Святої літургії на запитання журналістів, новий глава УГКЦ Блаженніший Любомир Гузар⁹⁰ дипломатично, але досить прозоро дав зрозуміти, що його резиденція мусить розміщуватися в столиці держави, а не у Львові. Під цей храм на київському лівобережжі виділено площу 1,7 га, на якій окрім собору передбачено побудувати ще й резиденцію кардинала. Власне нині, як зазначив Любомир Гузар, вирішується питання чи Греко-католицька церква і далі має залишатися локальною конфесією, здебільшого віруючих з Галичини, а чи спробує стати справді загальноукраїнською церквою. Він висловив надію, що через кілька років, коли величний храм буде побудовано, до нього ходитимуть всі мешканці навколишніх будинків - оскільки в Україні на той час існуватиме вже Єдина Помісна Українська церква. Майбутнє своєї церкви він вбачав у складі тієї Єдиної Помісної Української церкви. Вирішенням екуменічних проблем займалася міжконфесійна Студійна група Київської церкви, до якої увійшли представники Вселенського Константинопольського патріархату, УПЦ в Канаді, УГЦ у США, колишнього УПЦ в Америці і УГКЦ⁹¹.

Екуменічні процеси спричинили дискусію членів Синоду 2001 р. щодо заміни назви церкви. У дискусії переважав історичний підхід, відповідно до якого у новій назві ключовим складником мав бути слово “Київська”: “Київська церква”, “Київська Вселенська церква”. Слушною видалася також пропозиція о. Д. Блажейовського щодо заміни словосполучення “Греко-католицька” на “Вселенська”; в остаточному варіанті нова назва могла би звучати так: “Українська Вселенська Православна церква”⁹². І справді,

діяльна церква з цією рідномовною назвою, яка відповідає принципів екуменізму, історичним традиціям, ментальності нашого народу, могла б потенційно стати базою для об'єднання всіх гілок українського християнства в Єдину Помісну Українську церкву. Нова назва могла б стати тим містком, який би поєднав західну та східні церкви. Сподіваємося, що гармонізації міжцерковних та державно-церковних стосунків сприятиме новий Указ Президента України від 21 березня 2002 р. “Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав Церков і релігійних організацій”⁹³.

5.3. Екуменічні традиції церкви

Термін “екуменізм-екуменічний” походить від грецького “ойкумене” - тобто весь живий світ-вселенна-вселенський, а в сучасному розумінні означає рух за об'єднання усіх християн у єдину Вселенську церкву. Його гаслом є заклик Євангелії “щоб усі були одно, щоб було одно стадо й один пастир”⁹⁴. Екуменічний рух започатковано після трагічного розколу Вселенської церкви 1054 р. Оскільки до цього історичного моменту християни творили одну спільну церкву під проводом Папи Римського. Головною умовою об'єднання християнських спільнот Апостольський Престол висував визнання його главенства. Саме на такій основі екуменічні процеси дискутувалися на Вселенських Соборах, що й спричинило їх невдачі.

Серед Соборів, які зробили певні внески у справу об'єднання Церков Заходу і Сходу, відзначимо Другий Ліонський Собор 1274 р. за участю 500 єпископів та представників європейських королівств і князівств. Він проголосив формальне об'єднання Церков, яке не реалізувалось внаслідок несумісних позицій Риму і Константинополя⁹⁵. Тоді Українська церква здійснила незалежні від Константинополя кроки. За ініціативою короля Данила Галицького відбулося відновлення єдності Української Галицько-волинської православної церкви з Апостольським Престолом. Та зовнішні

причини не дозволили повністю реалізувати ці наміри.

Вагомий внесок в екуменічний рух зробив Флорентійський Собор 1439 р., на якому проголошено акт з'єднання Церков. Визначну роль у цьому зіграв митрополит Київський і всієї Русі Ісидор. Але знову ж таки з'єднання Церков Заходу і Сходу виявилось нетривким внаслідок зазначеної політики Риму та центробіжних устремлінь світських чинників, поміських церковних ієрархів. За цих умов Берестейський Синод єпископів Української церкви 1596 р. здійснив рішучий крок до унії з Апостольським Престолом, прийнявши акт відновлення єдності з Вселенською церквою. Берестейська унія започаткувала існування Української греко-католицької церкви, яка увійшла повноправною митрополією, згодом, як канонічне Верховне Архієпископство, до Вселенської церкви, про що йшлося у попередніх розділах праці.

Слід зауважити, що невдачі екуменічного руху попередніх століть пов'язувались з непоступливістю Католицької церкви, яка стояла на принципі того, що “поза католицькою церквою немає спасіння”, а повноцінними християнами є “лише її вірні, підпорядковані Папі Римському”. Ця ідеологія не лише гальмувала загальний екуменічний процес, але й робила об'єднання неможливим. Від неї відмовилися лише у другій половині ХХ ст. У цих умовах дехто з богословів, зокрема англійці В. Пальмер і Е. Пусі, у ХІХ ст. висунули ідею існування Вселенської церкви з трьох складових: Католицької, Православної і Англіканської. Але вона не отримала визнання⁹⁶.

Від самого зародження УГКЦ наполегливо розвивала екуменічний рух, насамперед щодо об'єднання українських Католицької і Православної Церков. Найвизначнішими діячами руху були католицький митрополит В. Рутський і православний П. Могила. Вони підтримували ідею утворення спільного Українського Патріархату на чолі з православним ієрархом, який визнавав би главенство Папи Римського і здійснив відновлення Української церкви у складі Вселенської. Але приєднання Православної церкви до Московського Патріархату поховало ці наміри. Майже на три століття екуменічний рух в Україні завмер.

Лише прихід на початку ХХ ст. на Святоюрський Престол митрополита Андрія Шептицького надав йому могутнього і ширококомаштабного імпульсу.

Розглянемо коротко екуменічні погляди Андрія Шептицького. Як відомо, визначну роль у справі християнської єдності виклав ще 1596 р. на прийомі українських єпископів Папа Урбан VIII, коли наголошував: “О, мої Русини, через Вас, надіюся, навернеться Схід”⁹⁷. Його наступники, зокрема Папа Лев XIII, намагався реалізувати давні плани Апостольського Престолу - об’єднати Схід і Захід. Він покладав особливі надії на Греко-католицьку церкву та її главу митрополита Андрія Шептицького, плекав ідею українського патріархату. “Митрополита Шептицького, - писав Лонгин Цегельський 1937 р. - Папа Лев XIII вважав призваним для цієї великої місії навернення Сходу, та сам Митрополит від молодості прагнув до цього. Розгром України червоною Москвою і Польщею перекреслив ці великі замисли ... Є підстави думати, що якби українська держава втрималася, Унія захопила б всю Україну завдяки її українському національному характерові. Між тим, православ’я було і є до сьогодні зняряддям російської імперіалістичної політики”⁹⁸.

Ядром екуменічної концепції митрополита А. Шептицького були ідеї, схвалені світовою християнською спільнотою лише у другій половині ХХ ст.: пошуки опори насамперед на чинники, які об’єднують християнство; спільна праця для побудови єдиної Вселенської церкви навіть за умов різних етнонаціональних відмінностей; усунення розбіжностей виключно за допомогою діалогу, дискусій, компромісів. З приходом на Святоюрський престол митрополит А. Шептицький вважав своїм святим обов’язком поєднати українські Католицьку та Православну церкви, оскільки їх роз’єднання шкодило етнонаціональним інтересам українського народу. “Може ніякий нарід на світі, наголошував він, не терпів стільки від нещасного роз’єднання Церков, що український нарід”⁹⁹. Варто нагадати, що саме в Україні точилася багатовікова боротьба за вірних між Візантією і Римом, згодом між

Москвою і Польщею і взагалі між Заходом і Сходом, яка розколола українське суспільство. Її негативні наслідки відчуваються й сьогодні в незалежній Україні. Отже, слушно відзначав Я. Заборовський, для митрополита найголовнішою ділянкою у справі служіння українському народові і церкві була “боротьба за зближення і єдність двох Церков - Західної і Східної... і однією метою: зробити все можливе і неможливе, щоб ліквідувати церковний розкол в Україні”¹⁰⁰. Ще 1907 р. у пастирському листі “Зближаються часи” щодо проблеми з’єднання Східних Церков він писав: “Зближаються часи, в яких, без сумніву, будемо покликані до переважливості і трудної праці над з’єднанням Східних Церков... Саме положення між Заходом і Сходом вимагає того від нас”¹⁰¹. Таким чином, він надовго визначив завдання і місце УГКЦ як посередника між Сходом і Заходом, і які вона пронесла через усі бурхливі роки й трагічні періоди своєї історії ХХ ст.

Богословський підхід А.Шептицького до проблем екуменізму, зокрема поділеної Української церкви, мав кілька аспектів. Усвідомлюючи усталеність обрядів і вікових традицій, етнокультурну окремішність Православної церкви, він обстоював думку, що національний характер її, зрештою як і інших східних Церков, зовсім не заперечує широкому поняттю вселенськості. Наголошував, що об’єднавшись із Католицькою церквою, східним православним не треба відрікатися від своїх звичаїв, обрядів та інших національних традицій, бо вони зберігають автономію яку мали східні патріархи ще до розколу Церков. У посланні до греко-католицького духовенства Росії щодо справ віри і обряду ще 1908 р. митрополит наголошував: “Слід, щоб православні різних ще не возз’єднаних Церков східних дійсно переконалися, що церковна єдність полягає не в одноманітності зовнішніх форм церковної служби. ...Вселенська церква, маючи одну віру, дотримується різних обрядів; об’єднання всіх Церков в одну зовсім не полягає в тому, щоб в усіх був один обряд, а лише щоб у всіх була одна віра і щоб усі були об’єднані узами цієї віри і узами загальної любові. Вселенська церква ніколи не домагалася, щоб усі були латинянами,

а лише до того, щоб усі були католиками”¹⁰². У статті “Психологія Унії” 1925 р. митрополит ще раз підкреслював: “Нез’єднаним громадам, які повертаються до єдності, Католицька церква завжди лишає всі їхні звичаї, їхнє законодавство, їхню дисципліну, їхній обряд, та ніколи не нав’язує їм дисципліни і законів латинської церкви. Католицька церква терпеливо чекає, щоби дисциплінарні реформи виникли самі по собі в цих громадах...Така глибока розумна практика церкви також показує правильний підхід тим, які би хотіли працювати для Єдності”¹⁰³. Варто зауважити, що зазначена лінія екуменічної доктрини митрополита А.Шептицького не завжди співпадала з постулатами Апостольського Престолу і особливо з церковною політикою польсько-латинської церкви. Але протягом усієї своєї діяльності у цьому напрямку він твердо дотримувався опрацьованої тактики і стратегії екуменічного руху. Про це свідчать його подальші пастирські листи та інші документи. Зокрема, у пастирському листі до духовенства Галицької провінції про обрядові справи від 13 квітня 1931 р. він наголошував: “Католицька наука, будучи наукою Христового Євагелія і Вселенської церкви, є всесвітньою наукою, призначеною для всіх народів і всіх часів”, але православним “бракує того зрозуміння Вселенськості Христової науки. їм видається, що лиш їх форма є правдивою формою Християнства і що католицизм, у сутності своїй, є зв’язаний з обрядом латинським і із Заходом”. Отож, - робить висновок А. Шептицький, - щоби їх до Католицької церкви наблизити чи приєднати, є допровадити їх до того, щоби зрозуміли, що не треба, їм нічого змінити зі своїх церковних чи обрядових, чи національних традицій та звичаїв, що можуть стати католиками, заховуючи у всім свої обряди так, як досі заховували, без ніяких змін”¹⁰⁴.

Митрополит А. Шептицький глибоко усвідомлював, що в екуменічному процесі УГКЦ випала історична місія. Будучи складовою Вселенської церкви у тісному зв’язку з Апостольським Престолом і Папою Римським, вона повинна своїм прикладом свідчити нез’єднаним християнським спільнотам, зокрема

Православній церкві, про збереження національного характеру обрядів, звичаїв, традицій, богослов'я і канонічних прав. Будучи її главою, він багато уваги приділяв впорядкуванню УГКЦ, відновлював втрачені під впливом католицизму східні традиції в обрядах, реформував і закладав нові монаші чини і згромадження, підносив освіту духовенства, культурний і духовний рівень вірних, щедро фінансував і спричиняв широкий розвиток преси, релігійних видавництв, боровся з москофільством, сектанством, ідеологією войовничого комуністичного атеїзму. Ці заходи сприяли піднесенню УГКЦ, її впливу в суспільстві, відтак зближенню Українських Церков.

Головним в концепції екуменізму митрополита А. Шептицького було твердження, що християнська єдність не обмежується одним народом чи державою, а єднає людей різних народів в одну сім'ю братів і сестер у Христі. У цій перспективі помісна церква покликана об'єднувати окремі конфесії й поглиблювати єдність у лоні Вселенської церкви. “До єства церкви належить, щоб була загальною, католицькою..., - зазначав він у пастирському листі “Правдива віра” 1900 р. - церква, зрозуміло як інституція чисто національна, що обіймає тільки один нарід і відлучає його від усіх інших, стає орудником до піддержки роздору, підсилює національні пристрасті та помагає гніту інших націй. Вона веде до боротьби, а не до миру, - до розлуки, а не до з'єднання, - отже й не є Христовою церквою”¹⁰⁵. А. Шептицький пропонував програму релігійного примирення і єднання українських Церков не на конфесійних, політичних чи національних засадах, а на основі великої християнської ідеї вселюдського єднання.

До останніх днів свого життя митрополит продовжував активну діяльність у сфері екуменічного руху, яка не тільки не припинялася в роки Другої світової війни, але й відчутно поживавилася. “Завдяки зусиллям Митрополита Андрея графа Шептицького, - писав о. Іван Шевців, - проблема церковного з'єднання, вдруге по Берестейській Унії, висунулась на українську національну арену, поглибилась і набрала великого значення”¹⁰⁶.

Широка програма діяльності УГКЦ у цьому напрямку викладена у рішеннях Архієпископського Собору в травні 1940 р., зокрема у документі “Праця над з’єдиненням Церков”. У ньому, насамперед, і відзначалося, що на відміну від інших Східних Церков, УГКЦ є “одинокую віткою в Західній Україні, яка заховала вселенську віру й візантійсько-слов’янський обряд, ми найбільше можемо зробити для тої справи, а коли можемо, то ми й обов’язані до цього ...” Об’єднання з Православною у лоні Вселенської церкви, - відзначалося у “Праці”, написаній А.Шептицьким, - “може нам запевнити свободний розвиток національної та релігійної культури і уберегти нас від внутрішніх роздорів та домашньої братовбивчої війни ... Дати свободу релігійного і культурного життя при всіх політичних формах федерації, злуки чи союзу з іншими братами Слов’янами”¹⁰⁷. Митрополит зауважував, що праця над з’єднанням українських Церков є виявом патріотизму. Але любов до свого народу і Батьківщини не перешкоджає любити християнською любов’ю братів- християн інших народів. У зверненні до греко-католицького духовенства він наголошував: “У душпастирській праці обов’язаний кожний священик пам’ятати про діло з’єднання Церков, в тім наміренні жертвувати Служби Божі”¹⁰⁸. Ці ідеї пронизували постанови й інших Архієпархіяльних Соборів у Львові тих часів. Зокрема, Правила до декрету “Про єдність”, затверджені Собором 7 жовтня 1943 р., духовенство зобов’язувалося не втомно працювати” в напрямі усунення роздорів і вироблення національної єдності на християнських засадах - плекати християнську єдність”¹⁰⁹.

Особливі надії покладав митрополит на тісне зближення і об’єднання з Українською Автокефальною Православною церквою, яка відродилася під проводом митрополита Іларіона (Івана Огієнка). Обидва глави українських Церков мали дещо відмінні концепції розбудови національних церков, але внаслідок спільних інтересів щодо піклування українським народом, об’єднання українців у національній державі на християнських засадах, їх погляди відчутно збігалися. У листі до А. Шептицького митрополит Іларіон

у листопаді 1941 р. писав у відповідь, що пройде час, “І тоді Українська Православна церква, позбавлена чужих їй московських принесень, і церква Греко-католицька, очищена від чужих нам латинських добавок, “обидві Українські церкви ці наблизяться одна до однієї, як дві рідні сестри”¹¹⁰. Тоді ж у зверненні “До Православних Архієреїв в Україні” глава УГКЦ ще раз підкреслював: “Для осягнення наших національних ідеалів треба нам єдності...А безперечна релігійна єдність була могутнім товчком в осягненні національної. Тому думаю, що кожний український патріот повинен зробити все, що може допомогти до здійснення такої релігійної єдності”. Далі він виклав конкретні пропозиції реалізації ідеї, насамперед вони стосувалися виховання прагнень духовенства і вірних шляхом душпастирської роботи, налагодження діалогу з умовою взаємних поступок і компромісів”¹¹¹. У березні 1942 р. митрополит оприлюднив лист до української православної інтелігенції, у якому відстоював, що “повна злука греко-католицького і українських православних віросповідань - це справа хіба дальшої майбутності”. А поки що слід працювати у напрямках усунення роздорів, взаємного пізнання і зближення, отож розпочати велику справу з примирення”¹¹².

Варто зауважити, що означена інтелігенція не висловила бажання спільної праці у цій ділянці, виявила недовіру до щирих пропозицій глави УГКЦ, що підштовхнуло митрополита опублікувати відповідь, у якій він аргументовано відкидав звинувачення у бік УГКЦ, опираючись на її історію. У львівських архівах міститься чимало документів-відгуків православних ієрархів, які повністю підтримували екуменічні ідеї і практичні кроки митрополита А.Шептицького у період німецької окупації, коли УАПЦ могла діяти. З відновленням радянської влади вона, як і невдовзі УГКЦ, були ліквідовані.

Важливим кроком на шляху об’єднання українських Церков митрополит А.Шептицький вважав створення Українського Патріархату у Києві, який, визнаючи примат юрисдикції Папи Римського, мав би статус широкої автономії (автокефалії), із

збереженням Українською церквою своїх церковних, обрядових і національних традицій. До того ж претендував на патріарший престол, а пропонував його обраному з православних ієрархів. Передбачалось, що православні українські ієрархи мали безпосередньо приєднуватися до Вселенської церкви, а відповідно УГКЦ-до патріархату¹¹³. Першим підтримав цю ідею президент Карпатської України отець А. Волошин. Схвальну відповідь надіслав у листопаді 1941 р. о. Мирослав Іван Любачівський, голова УНО Т. Омельченко та ін. Отже, вагомий внесок митрополита Андрея Шептицького, якого о. І. Шевців величає “новим Атлантом з’єдинення Української Католицької і Православної Церков, тобто речником українського Екуменізму, а то й промотором з’єдинення цілого Сходу з Католицькою церквою у першій половині ХХ-го століття”¹¹⁴, є особливо цінним здобутком для сучасного екуменічного руху в незалежній Україні.

Проблеми екуменізму, єдності християнських Церков домінували на Другому Ватиканському соборі, скликаному у жовтні 1962 р. Папою Іваном ХНІ у Римі, в якому активну участь узяли єпископи Греко-католицької церкви. У ході його роботи обрано спеціальний орган - Секретаріат для сприяння єдності християн (Унійний Секретаріат), який опрацював декрет “Про екуменізм”. У підготовці його схеми “Про Єдність церкви” значний внесок зробили українські владика на чолі з єпископом Андрієм Сапеляком. Вже на першій сесії на Соборі панував дух вселенськості та екуменізму. У виступах представники УГКЦ, за висловом А.Сапеляка, наголошували, що “елементів, які еднають Католицьку церкву і Православні церкви, є багато більше, ніж тих, що їх ділять”¹¹⁵. Вони сприяли і ствердженню Собором головної лінії - не проголошувати формальне об’єднання Церков, а шукати шляхів єдності усім християнським спільнотам.

Слід зауважити, що у декреті про Східні Католицькі церкви, прийнятому на сесії 1964 р., Собор визнавав: “Свята і Вселенська церква ... складається з вірних, які зібрані в різні, ієрархією

об'єднані угруповання, становлять індивідуальні церкви, себто обряди"¹¹⁶. Маючи етнонаціональні особливості і традиції, вони водночас об'єднані християнською вірою. "Різні церкви, основані Апостолами чи їх наслідниками в різних місцях, з бігом часу зрослися в багато органічне з'єднаних спільнот, які зберігаючи єдність віри та єдину Божу установу вселенської церкви, втішаються власним правопорядком, власним літургічним звичаєм, власною богословською та духовною спадщиною"¹¹⁷. Варто відзначити, що на Соборі вперше утвердилася назва Українська Греко-католицька церква, владики іменовалися не інакше як українські.

На другій сесії Собору, у якій делегацію УГКЦ очолив визволений із сибірського заслання митрополит Йосиф Сліпий, Папа Павло VI у вступній промові наголошував, що одним із головних завдань сучасності є "подолання духовної трагедії церкви: її роздору. Собор відчиняє двері, підносить голос, з тугою очікує"¹¹⁸. Звертаючись до представників Православної церкви, він заявив: "Якщо нам приписувалося яку б вину за цей роздор, то ми покірно просимо Бога прощення і просимо прощення у братів, якщо б вони були ображені нами; і ми готові простити образи, яких зазнала Католицька церква і забути біль, завданий їй у довгій серії незгод і роздорів"¹¹⁹.

На останній сесії 1965 р. Собор прийняв важливі декрети, які визначали шлях до єднання християнських Церков. Насамперед, це декрет "Про екуменізм", затверджений за участю Папи, за який голосували 2137 делегатів при 11 проти¹²⁰. Головні ідеї декрету декларували відновлення єдності між християнами, відзначали шкідливість поділу християн на різні церкви, несумісність з Божими настановами. Собор констатував, що останнім часом широкий загал вірних прагне до християнської єдності, й Апостольський Престол активно підтримує цю тенденцію, висловлює готовність надати усіляку допомогу. Водночас Собор закликав усіх вірних брати участь у екуменічному русі, сприяти християнській єдності, долати перешкоди на її шляху. Вірних

Католицької церкви він закликав шанувати християнські цінності не- з'єднаних братів. Собор відзначив, що співпраця між усіма християнами повинна виявлятися у пошані прав людини, людської гідності, прагненні до добра і миру, впровадженні християнських принципів у суспільне життя. З особливою теплотою декрет відзначив роль Східних Церков, зокрема УГКЦ, яка майже 400 років діяла у повній злуці з Апостольським Престолом¹²¹.

Якщо декрет “Про екуменізм” визначив загальні аспекти католиків до нез'єднаних, зокрема православних, братів по християнській вірі, побудованих на засадах взаємної пошани та християнської любові, декрет “Про Східні Католицькі церкви” пішов набагато далі й набрав глибокого екуменічного, унійного значення. Він дозволяв “співучасть у священних відправах, у речах і місцях поміж католиками й відлученими східними братами”. Причому, вирішення цих питань покладалося на місцеві церковні ієрархії. Відзначав, що ці заходи повинні були “більше причинитися до єдності зі Східними церквами, від нас відлученими”, яка вважалася кінцевою метою. “Ці всі права встановлюються з уваги на теперішні умови, - підкреслювалося прийнятому документі, - доки Католицька церква та Східні відлучені церкви не дійдуть до повної єдності”¹²².

Зауважимо, що ці засади взаємовідносин між католиками і православними пропагував і втілював у життя митрополит Андрей Шептицький ще за півстоліття до Другого Ватиканського Собору. У своєму листі до Екуменічної комісії Ватиканського Собору глава відродженої УГКЦ Мирослав Любачівський наголошував, що своїми ідеями митрополит Андрей Шептицький випередив погляди сучасних екуменістів і ще на початку ХХ ст. свою місію бачив не у наверненні православних до Греко-католицької церкви, а заохочував усіх бути відкритими до діалогу у перспективі на об'єднання. Документи Собору безперечно відіграють позитивну роль у екуменістичному рухові в сучасній Україні, сприяють зближенню українських Греко-католицької та православних Церков.

Розглянемо стан, уроки та перспективи сучасного екуменічного руху. Як уже зазначалось, екуменічний рух Другої половини ХХ ст. й сучасності розвивався під впливом потужних ідей нової концепції, започаткованої митрополитом Андреем Шептицьким, тобто шляхом діалогу і компромісів. Видатна роль у цьому процесі відводилася Українській греко- католицькій церкві. До речі, владика А.Сапеляк слушно зауважив, що назва УГКЦ “сьогодні в часі екуменізму, невиправдана та безнадійно застаріла, відчужує українців “греко-католиків” від “православних”. У той час, коли одні й другі є насправді “православними” за вірою, а відрізняються лише тим, що одні православні у Католицькій або Вселенській церкві, а другі православні некатоліки, відокремлені від Вселенської церкви”¹²³.

Велику історичну роль УГКЦ в екуменічному русі минулих віків і сучасності відзначив Папа Іван Павло II у Апостольському Листі з нагоди 400-ліття Берестейської Унії. Він підкреслив, що цей рух “церква зробила своїм” і висловив задоволення у зв’язку з тим, що після десятиліть переслідувань і заборон УГКЦ знаходиться в “радикально новій політичній і також релігійній ситуації”. За цих сприятливих умов, - висловив впевненість Папа, - можливо “глибше розуміти властиву роль, яку Українська греко-католицька церква покликана сповняти в екуменічному русі сьогодні”¹²⁴. Високе призначення церкви базувалося насамперед на історії її попередньої діяльності, зокрема, за митрополита А. Шептицького, який втілюючи ідеї єдиної християнської церкви, вважав саме УГКЦ потужним знаряддям унійної акції серед нез’єднаних східних церков слов’янського світу. Першим об’єктом відновлення церковної єдності для нього був український народ, поділений тоді протилежними віровизначеннями: католицьким та православним московським. “Ідеалом Шептицького, - зазначав А. Сапеляк, - було відновлення єдиного Київського Патріархату Володимира Великого, який одночасно був і православним і католицьким, приналежним до Вселенської церкви”¹²⁵. Церковну політику митрополита А. Шептицького у сфері і екуменізму

продовжував його наступник Йосиф Сліпий. Обґрунтовуючи свою концепцію він писав: “Наше християнство було від самих початків вселенське, а не православне. Наші найстарші пам’ятники уважають християнську віру на Русі апостольською, вселенського походження... Кирило і Методій своєю католицькою вірою, підчиненням Римові, перекладом Святого Письма і богослужебних книг закріпили цей стан, хоч латинський обряд вже за Ольги, Ярополка і пізніше не був чужим на Русі”¹²⁶.

Другим поважним чинником особливої ролі УГКЦ є геополітичне становище України на перехресті Європи і Азії, двох велетенських християнських спільнот, католицької та православної. Україна, підкреслював отець І. Шевців “це колыска багатьох народів у минулому, а тепер - це синтеза культурних впливів Сходу і Заходу. Найкращий приклад такої синтези - Галичина. В ній ми бачимо поєднання Заходу і Сходу: католицька Віра, західно-європейська ментальність і правопорядок, вбрані в пишні шати візантійського обряду, поєднані разом - творять окремий, відмінний від інших тип людини, народу”¹²⁷. Отож, не випадково ювілейні святкування 400-річчя Берестейської Унії, відновлення єдності з Апостольським Престолом і утворення УГКЦ набули широкого розмаху в Україні. На всіх урочистостях, зокрема Патріаршому Соборі у Львові 1996 р., домінувала думка, що унія відновила єдність Київської церкви з Вселенською, оскільки вона ніколи формально не відокремлювалася від Риму. “УГКЦ завжди була православною, - наголошував А. Сапеляк, перед Берестям, під час Берестя і після Берестя - по сьогоднішній день. Бо її православ’я католицьке, а не московське”¹²⁸.

Проблема екуменізму, насамперед зближення українських Католицької та Православних Церков, розглядалася на Соборі вперше після виходу церкви з підпілля. Відзначалося, що стосунки з православними спільнотами залишалися складними. “Ми в Україні дуже вболіваємо за такий стан, ми б дуже хотіли стати отим мостом порозуміння”, говорив у програмній доповіді владика Любомир Гузар. Він закликав “зробити досвід чотирьох століть

дуже свідомої велетенської єдності важливим елементом у нашій праці”¹²⁹. Варто зауважити, що декотрі діячі Православної церкви щиро відгукнулися на цю подію. “УГКЦ, - писав у привітанні Соборові професор Київської духовної академії Дмитро Степовик, - після нищень і заборон - сьогодні на порозі ХХІ віку, розправляє крила для нового польоту, для свого врочистого служіння Богові й Україні... Православний український схід, наша Наддніпрянина, наша столиця Київ роблять перші, хай ще обережні, кроки назустріч Греко-католицькій церкві... Ця церква позитивно вписалася в панораму релігійного життя Української Держави”. Автор послання відзначає, що питання зближення УГКЦ і УПЦ Київського Патріархату цілком актуальні, “без єдності справа євангелізації не може увінчатися повним успіхом”¹³⁰.

Більш детально проблема єдності українських Католицької і Православних Церков, відтак утворення національної церкви розглядається у розділі праці щодо подолання міжконфесійних стосунків.

Відзначимо, що в Апостольському Листі Папи Івана Павла II з нагоди 400-ліття Берестейської Унії відзначалося, що “єкуменізм бажає працювати у напрямку зростання вже частково існуючої єдності між християнами”¹³¹. Вказуючи на існуючу єдність, Папа мав на увазі УГКЦ, яка вже 400 років діяла у складі Вселенської церкви, а також Католицькі Східні церкви: Мелхитську, Маронітську, Халдейську, Сирійську та інші. Слід відзначити, що Рим завжди прагнув зближення й поєднання Східних Церков з Апостольським Престолом. З 1979 р. діє спеціальна спільна Комісія у справі об’єднання Католицької та Православних Церков. До неї увійшли 30 ієрархів Католицької церкви, з них п’ять кардиналів, чотири архієпископи і шість єпископів (один українець єпископ М. Марусин) та 21 представник православної сторони, серед яких ієрархи Болгарського, Сербського, Московського, Грецького патріархатів та інших¹³². Взагалі, 1979 р. було завдано відчутного імпульсу єкуменічному процесові. На зустрічі з Папою Іваном Павлом II у листопаді 1979 р. православний Грецький патріарх

Дімітрюс, до речі, глава Комісії, схвально відізвався на заходи Риму у справі єдності Церков, й заявив: “Від сьогодні ми відкриваємо нову і надзвичайно важливу фазу. Ми вступаємо у стадію нашого співбратерства та офіційного богословського діалогу між двома церквами, Католицькою і Православною”. У відповіді Папа зауважив, що шлях до повної єдності далекий і тяжкий, але з оптимізмом сказав: “У третім тисячолітті християнства ми знову станемо біля одного престолу, у повній єдності, щоб спільно нести світові Євангелію спасіння”¹³³. Зауважимо, що таке поєднання передбачає, як і пророкував митрополит А.Шептицький, не повне злиття усіх Церков, а на засадах рівноправності і збереження національних обрядів, звичаїв і традицій кожного із них.

За участю Івано-Франківської облдержадміністрації та УГКЦ 26 грудня 1996 р. на Прикарпатті створено Екуменічну раду, до якої увійшли ієрархи всіх існуючих в області єпархій. А вихід із затяжної міжконфесійної кризи підказали ініціативи греко-католицького священика Василя Бобера і православного священика Миколи Курилька з с. Прутівки Снятинського району, де після тяжких непорозумінь між громадянами нарешті запанував спокій. Вірні обидвох конфесій одночасно брали участь у богослуженнях, які почергово відправляли їхні священики¹³⁴. З цією ж метою у греко-католицькій “Новій зорі” опубліковано низку статей і матеріалів, а серед них “Пастирський лист митрополита Шептицького у справі переслідування православних українців польською владою” (20 липня 1938 р.)¹³⁵, великодні послання УАПЦ і УПЦКП¹³⁶, кореспонденцію “Собор єднання українців” (про храм у Підволочиську)¹³⁷. У замітці “Храм на батьківщині Президента” інформовано про спорудження тернопільськими будівельниками Свято-Данилівського храму УПЦ МП у с. Костобобрів Сенявського району Чернігівської області¹³⁸.1, нарешті, вміщено виступ Президента України Леоніда Кучми з нагоди підписання Меморандуму християнських конфесій України 21 липня 1997 р. і сам “Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах, який від УГКЦ підписав Любомир Гузар¹³⁹.

Робилися спроби пов'язати діалог із православними владиками. Як відомо, для конструктивнішого керівництва новими парафіями на сході України 1996 р. створено Києво-Вишгородський екзархат, на чолі якого призначено єпископа Михаїла Колтуна. Введення на престол відбулося 22 грудня 1996 р. у церкві святого Миколая на Аскольдовій горі за участю єпископа-помічника Глави УГКЦ Любомира Гузара. Важливо й те, що на церемонії зачитали вітальне слово від предстоятеля УАПЦ Дмитрія Яреми; виступив також керуючий справами УПЦ КП о. Борис Табачек. Напередодні інсталяції Глава УПЦ МП Володимир Сабодан подарував єпископові Колтуну ікону св. Володимира¹⁴⁰.

Стараннями сестер-служебниць Непорочної Діви Марії 1997 р. у київській парафії організовано великопосні реколекції для молоді, в яких взяли участь не лише греко-католики, але й православні та протестанти¹⁴¹.

6 лютого 1997 р. єпископ-помічник Глави УГКЦ владика Любомир Гузар був прийнятий Главою УПЦ МП Володимиром Сабоданом. На першій конфіденційній зустрічі обох владик стверджено необхідність виховання у вірних терпимості, милосердя і взаємоповаги. Домовлено також “на майбутнє спільно, без втручання сторонніх сил, вирішувати спірні питання стосовно ладу в церквах, розподілу майна”¹⁴². Міжцерковний діалог продовжено у травні того ж року на двосторонніх переговорах Римського Апостольського престолу і Московського патріархату в італійському місті Барі, на яких задекларовано створення в Україні робочої групи на чолі з єпископом-помічником Львівської архієпархії УГКЦ Василем Медвітом і єпископом-помічником Донецьким і Маріупольським УПЦ МП Тларіоном, яка мала за мету зняття міжконфесійної напруги напередодні 2000-ліття Різдва Христового. На жаль, у наступні роки міжцерковний діалог дещо послабився.

Робилися спроби толерантно вести просвітньо-єкуменічну роботу. Зокрема, на сторінках “Нової зорі” опубліковано виважений нарис Мирослави Олійник “З історії сектантства на Прикарпатті”,

де фахово проаналізовано місіонерську діяльність у ХУІ-ХХ ст. баптистів, адвентистів, єговістів та інших протестантських сект. Лекції та круглі столи з єкуменічної тематики стали регулярними й у стінах Українського католицького університету (Львів)¹⁴³.

Важливо й те, що до цього процесу залучалися представники центральної та місцевої виконавчої влади. Зокрема, 19 січня 1999 р. в єкуменічному Йорданському водосвятті в Івано-Франківську взяв участь Президент України Леонід Кучма. Освячення здійснював Єпископ Ординарій Івано-Франківський УГКЦ Софрон Мудрий за участю Єпископа Івано-Франківського УПЦ КП Йосафата Василюва. У той день міський голова Зіновій Шкутяк вручив родині Кучми ікону Богоявлення Господнього, щоб вона оберігала від злого і недостойного¹⁴⁴.

2 квітня 2000 р., у Хрестопоклінну неділю, в Івано-Франківську відбувся черговий єкуменічний Хресний похід, присвячений Ювілею 2000 року і Великому Посту, в якому взяло участь понад 20 тис. християн східного обряду. Подібні акції за участю греко-католиків і православних регулярно відбувалися у Львові, Тернополі та інших населених пунктах регіону¹⁴⁵.

Коли ж помер Мирослав Іван Любачівський (2000 р.) співчуття церкві висловили: Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет, Митрополит Київський і всієї Руси Володимир, президент РЄСК кардинал Мирослав Кияк та ін.¹⁴⁶ Подібна, хоча і не повсюдно, була практика в окремих парафіях.

Завдяки заходам Папи Івана Павла II єкуменічний рух значно посилювався в останні роки ХХ ст., особливо у зв'язку з 2000-м роком Різдва Христового. У ході підготовки його відзначення він видав 12 енциклік і відбув 85 апостольських подорожей по різних країнах планети. У молитві на ювілейний 2000-й рік Папа проголошував: "Дай, Отче, щоб учні Твого Сина, очистивши пам'ять і визнавши свої провини, всі були об'єднані, щоб світ повірив. Хай зростає діалог між послідовниками великих релігій"¹⁴⁷. Могутнім імпульсом в єкуменічному русі сьогодення стала урочиста меса Папи Івана Павла II у соборі Святого Петра в рамках святкування

Римо-Католицькою церквою ювілейного “святого” 2000-го року саме в День прощення, 12 березня. Папа Римський прилюдно вибачився перед світовим суспільством за всі історичні гріхи Римо-Католицької церкви, зокрема, за переслідування та інквізицію, насильницьке навернення у християнство, розкол єдності Вселенської церкви та інші. Водночас він проголосив, що християни готові простити всім, хто століттями чинив їм зло, від кого вони потерпали¹⁴⁸.

Про необхідність поглиблення екуменічного діалогу в ході відзначення 2000-ліття Різдва Христового також йшлося на зустрічі духовенства Тернопільської області з Президентом України Л. Кучмою 8 жовтня 1999 р.: “Ми раді, що після багатьох десятиліть панування на нашій землі безбожної влади, страшних гонінь і утисків нею церкви, Господь повернув нам, всім віруючим, право вільно проповідувати Слово Боже і здійснювати релігійні обряди. Ми вдячні керівництву держави, її Президенту за увагу і турботу про потреби церкви, за велику допомогу у підвищенні її ролі в державотворчому процесі України, піднесенні суспільної моралі і людської гідності.

Ми свідомі цієї великої ролі, а також високої відповідальності за збереження миру в нашій Вітчизні, зміцнення громадського спокою і злагоди в суспільстві, виховання підростаючого покоління в душі патріотизму, працелюбності, дотриманні норм християнської моралі. Ось чому ми підтримуємо курс держави на відродження духовності і моралі нашого багатостраждального народу, його національно-культурної самобутності, становлення України як суверенної і соборної держави, на турботу про людину як творіння Господнє, посилення підтримки словом і ділом тих верств населення, які у цей нелегкий час найбільше їх потребують. Ми заявляємо, що це курс, який відповідає нашим прагненням. У цьому ми ще раз переконалися під час нашої зустрічі з Л.Д. Кучмою в Тернополі 8 жовтня 1999 року. А тому закликаємо мешканців нашої області, усіх людей доброї волі примножувати християнські надбання нашої країни, підтримати курс держави на економічне і

духовне відродження України, на її входження до європейської спільноти. Бо ж йдеться про нашу національну гідність, наші родини, наших дітей та онуків”¹⁴⁹.

Як бачимо, екуменічні традиції УГКЦ не лише ослабили церковні конфлікти, але й сприяли політичній консолідації нації, формуванню громадянського суспільства.

5.4. Проблеми врегулювання міжконфесійних конфліктів

Церковній палітрі України характерна поліконфесійність, яку спричинило насамперед її геополітичне становище між Заходом і Сходом. Внаслідок цього її територія і населення стали об'єктом політичної експансії могутніх сусідів та боротьби між католицизмом і православ'ям. Як вже зазначалося, наші предки прийняли християнство до розколу Вселенської церкви 1054 р. на католицизм і православ'я. Після втрати державності реальна загроза ліквідації етнокультурної ідентичності українського народу змусила ієрархів Київської митрополії вдатися до Берестейської унії й відновити канонічну єдність із Вселенською церквою і Апостольським Престолом. Отже, з 1596 р. в Україні діють дві найвпливовіші конфесії - греко-католицька і православна, яка 1686 р. втратила свою автономію і відійшла до Московського патріархату. Невдовзі, за царювання Петра Першого, з утворенням Синоду Російська православна церква злилася з монархією і на довгі роки стала знаряддям в руках самодержав'я у нищенні української нації.

Тоді як у південно-західній частині України - Галичині, за висловом І. Паславського “Греко-католицька церква протягом останніх віків творила ту унікальну духовну інфраструктуру, через яку найширші верстви українського населення (головно селянство) залучалися до національно-культурного життя і таким чином включалися у загальний процес формування української нації”¹⁵⁰; у підросійській Україні з допомогою церкви йшов зворотний процес. “Російське самодержавство, взявши собі на допомогу страшного спільника - православ'я, - писав поет Володимир Сосюра, -

призвело наш народ до того (майже за 300 років), що він забув своє ім'я,, і коли питали українців, хто вони, то була тільки одна страшна відповідь: “Ми - православні”¹⁵¹. Про реакційність РПЦ писав ще в XIX ст. відомий російський філософ В.Соловйов. Він слушно наголошував, що церква перестала бути самостійною соціальною групою, а злилися в одне ціле з національною державою, засвоїла собі її політичні та історичні функції. Російська православна церква була вірним союзником імперських сил царської Росії, а згодом - комуністичного тоталітарного режиму у спробах знищити “український П'ємонт” - Галичину та її духовний оплот УГКЦ у роки Першої та Другої світових воєн і післявоєнний період. Але зробити це не вдалося.

Український релігієзнавець Олексій Шуба справедливо відзначав, що конфліктність в нинішньому українському суспільстві найбільше проявлялася у релігійному середовищі: “Суб'єктами нинішнього релігійного конфлікту є найвпливовіші в Україні релігійні організації. Найбільшу напруженість у суспільство вносять взаємостосунки православних церков та відносини православних з греко-католиками”¹⁵². Більшість вітчизняних соціологів відзначають, що головні причини міжконфесійних стосунків, які на зламі 80-90-х років набували форм гострих конфліктів, криються у зовнішніх факторах. Довгі віки український народ був розчленований між Росією, Польщею, Чехословаччиною і Румунією. “Мало який нарід так у релігійному житті поділений, - писав митрополит А. Шептицький 1942 р., - як наш нарід, а в тих поділах живуть і діють глибокі антагонізми, що ціле людство роз'єднують на табори, які вічно між собою ведуть завзяту боротьбу і себе взаємно вважають майже за крайніх ворогів. Такі антагонізми, як ті, що ділили Візантію і Рим, Москву і Європу, Схід і Захід, католиків і протестантів, зібралися на українських землях, щоб братів, дітей одного народу й одної землі, роз'єднати й впровадити між ними роздори, ворожнечі, і взаємні, виглядає, безконечні непорозуміння. Усі ті антагонізми заціплені на різности

держав, до яких належали Українці”¹⁵³. Найпотужнішим серед чинників, які загострював міжконфесійні суперечки в Україні, був Московський патріархат, що болісно сприйняв крах тоталітарної системи, утворення незалежної України, відродження національних Церков, особливо Греко-католицької церкви, - головного об’єкту протистояння. “У тому, що в Україні спалахнула, війна між православними і греко-католиками, винна Російська Православна церква, - наголошував архієпископ Віленський і Литовський Хризостом. - У 1946 році її ієрархи пішли на повідку у світської влади і ліквідували Греко-католицьку церкву. Це була незаконна акція... Ні тоді, в 1946 році, ні сьогодні Російська Православна церква не думала про долі мільйонів віруючих, а вірнопідданськи допомагала безбожному режимові творити сваволлю”¹⁵⁴. Всіма заходами, навіть підступними, Московський патріархат намагався втримати владу над православними українцями. Адже, у 30 разів менша за територією і в три рази за населенням, Україна в порівняно з Росією в 1988 р. мала 3971 парафію, що у два рази більше, ніж у Російській Федерації. Ця перевага збереглася й наприкінці ХХ ст.: православні в Україні мали 10350 парафій, 109 монастирів і 30 духовних закладів проти близько 7,5 тис. парафій у Російській Федерації¹⁵⁵. Вихід з підпорядкування Москві українських православних кардинально змінив би геоконфесійну ситуацію у Московському патріархаті, що призвело б до втрати величезних прибутків.

Міжконфесійні конфлікти в Україні поглибилися також низкою внутрішніх причин: бурхливим і часом стихійним розвитком релігійного відродження, відновленням українських національних Церков - Греко-католицької, та православних Автокефальної, Київського Патріархату. Зауважимо, якщо за часів радянської влади в Україні нараховувалося всього 10 конфесій, причому потужно домінувала одна - РПЦ, то в 1997 р. їх зареєстровано 72¹⁵⁶. У ході процесу релігійного відродження відбувався перерозподіл сфер впливу між РПЦ, відновленими і новими конфесіями, а також храмів і церковного майна, що

особливо загострювало міжконфесійні відносини. Слід відзначити, як одну з важливих причин конфліктів, втручання у церковні справи політичних партій, громадських об'єднань та державних структур, які протегують окремі конфесії. Наприклад, перший президент України Леонід Кравчук і його оточення були палкими прихильниками єдиної православної церкви в Україні. “У незалежній державі, - говорив у виступі на Святочній Академії у Львові в пам'ять Йосифа Сліпого президент Л.Кравчук, - і церква має бути незалежною від втручання зовнішніх релігійно-політичних центрів”¹⁵⁷. Влада й сьогодні підтримує УПЦ Київського Патріархату на чолі з Філаретом. Народний Рух України й політичні партії демократичного спрямування, владні структури західних областей України відверто підтримують УГКЦ. Компартія України взагалі не визнає релігійних конфесій, крім УПЦ Московського Патріархату.

Відповідно з уподобаннями політичних сил діють залежні від них державні структури різних рівнів. Розглядаючи проблеми міжконфесійних стосунків, релігієзнавець О.Лисенко слушно зауважує, що втручання “особливо державних органів у вирішенні цих питань приносять більше шкоди, ніж користі, бо, як правило, диктується політичною заангажованістю тих, хто це робить”¹⁵⁸. Конфліктну ситуацію поглиблювала і конфесійна регіоналізація, коли у певних регіонах панівне становище мала якась одна з конфесій. “Таким чином, - підсумовує О. Шуба одну з причин міжконфесійних конфліктів, - зв'язок політики з релігією за умов сучасних суспільно-політичних та конфесійних реалій України, з одного боку веде до посилення політичного і міжцерковного протистояння і зводить майже нанівець інтеграційні можливості релігії в суспільстві. Проте, з другого боку, політизація релігії дає можливість віруючим та духовенству різних конфесій активніше залучатися до процесів розбудови Української держави”¹⁵⁹.

Нагадаємо релігійну палітру сучасної України. Як відомо, за час побудови незалежної держави конфесійна карта кардинально змінилася. Навіть у часи перебудови, коли режим відмовився від

жорсткої церковно-державної політики, пильного контролю за релігійним життям з боку партії і органів КДБ, палітра конфесій в Україні була одноманітною. Домінувала Руська Православна церква, яка мала 1987 р. 3995 релігійних громад, друге місце займала офіційна Римо-Католицька (102 громади), а далі — невеличкі Протестантські організації¹⁶⁰. Вибух релігійного відродження стався у 1989-1990 роках.

Користуючись демократизацією церковно-державних відносин, при підтримці Апостольського Престолу наприкінці 1988 р., після більш як 40-річного перебування у підпіллі, відновилися Греко-католицька церква. Завдяки активній роботі у підпіллі їй вдалося швидко відновитися у західних областях України. Цей процес розглянуто у попередніх розділах праці. Відзначимо, що 2000 р. під проводом кардинала-митрополита Мирослава Любачівського діяло 3350 релігійних громад (парафій), 76 монастирів, 10 духовних навчальних закладів, в яких здобувало освіту близько двох тисяч майбутніх священиків, виходило 27 періодичних видань. До УГКЦ входило сім єпархій і єкзархат. Традиційно у церкві розвивалося чернече життя: більше як 1500 монахів і черниць згромаджені у 17 чернечих інституціях, з яких найвідоміший Чин св. Василя Великого (30 монастирів)¹⁶¹.

З трьох українських православних церков, які утворилися з проголошенням незалежності, найчисельнішою є Українська православна церква Московського патріархату. Вона утворилася в структурі РПЦ у січні 1990 р. Її Предстоятель митрополит Філарет відразу ж обрав курс на незалежну від Москви автокефальну церкву. У листопаді 1991 р. він усупереч Московському патріархату проголосив автокефалію і невдовзі розірвав зв'язки з РПЦ, розпочавши переговори з ієрархами УАПЦ про об'єднання. Нарешті, у березні 1992 р. митрополит Філарет проголосив створення Київського патріархату УПЦ, що викликало обурення Московського патріархату. За прикладом більшовиків, які наприкінці 1918 р. на противагу законній УНР створили у Харкові маріонетковий уряд радянської України й розгорнули агресію,

Москва теж організувала у Харкові в травні 1992 р. зібрання єпископів УПЦ, які проголосили усунення Філарета та створення УПЦ Московського патріархату на чолі з Предстоятелем Володимиром (Сабоданом). Активними діями при підтримці певних сил церква дещо збільшила у 1998 р. кількість громад до 7556, об'єднаних у 34 єпархії. Церква має близько 5,5 тис. священників, 101 монастир, 11 духовних навчальних закладів¹⁶². Таким чином, Московському патріархатові вдалося зберегти під своїм впливом досить потужну Українську церкву, у Статуті якої зафіксовано, що УПЦ складає частину московського Патріархату. Її Предстоятель, хоча і обирається українськими архієреями, затверджується у Москві. Відтак, вона займає негативну позицію в екуменічному діалозі з іншими українськими церквами, підтримана комуністами, вороже ставиться до них. Цьому сприяють низька національна свідомість широкого загалу зросійщеного українського населення, складна економічна ситуація в Україні, політика лівих партій, які все ще ратують за відродження СРСР і церкву під проводом Московського патріархату.

Українська Православна церква Київського патріархату, утворена влітку 1992 р. в результаті об'єднання Автокефальної та частини УПЦ МП, вже через рік розкололася. Після смерті Патріарха Мстислава її главою обрано митрополита Володимира (Романюка), але частина автокефалістів, не визнавши рішення Всеукраїнського Православного Собору, обрали своїм Патріархом галичанина Димитрія (Ярему). У жовтні 1995 р. Всеукраїнський Православний Собор обрав митрополита Філарета Патріархом Київським і всієї Русі-України. Його національно-державницька діяльність, спрямована на зміцнення України та її національної церкви, активна екуменічна позиція, вкрай стурбувала Московський патріархат, який 1997 р. оголосив йому анафему. Внаслідок непорозумінь з УАПЦ і ворожості з боку промосковської УПЦ, церква розвивається з великими труднощами. Слід відзначити, що за висловом владики І. Ісиченка (УАПЦ), у діяльності Патріарха Філарета проявляються негативні ознаки: “УПЦ КП виробляє

власну концепцію як жорстка авторитарна структура з синодальною формою правління, зорієнтована на ідеологічну підтримку державної влади України”¹⁶³. Отже, 1998 р. УПЦ КП мала 2010 релігійних громад, об’єднаних у 26 єпархій в Україні і три за кордоном (Росія, Канада, Франція), вісім духовних навчальних закладів, 20 монастирів, 15 періодичних видань. Церква досить толерантна до інших українських Церков і активно підтримує екуменічну лінію. “Як людині повітря, як сонце і дощ для землі, - наголошує Патріарх Філарет, - Українській державі потрібна єдина помісна національна Православна церква, канонічно незалежна від Московського Патріархату”¹⁶⁴.

Історія Української Автокефальної Православної церкви подібна до новітньої історії УГКЦ. 1919 р. Директорія визнала її Законом незалежною від РПЦ, але лише на Соборі 1921 р. вона була організаційно оформлена на чолі з митрополитом В.Липківським і станом на 1924 р. мала близько 1500 священників і 1100 парафій¹⁶⁵. Але 1930 р. у ході антирелігійної кампанії в Україні радянський режим її ліквідував. Відновилася на короткий час лише під час німецької окупації 1942-1944 рр. Улітку 1989 р. вона фактично відродилася на Львівщині, а наступного року Собор УАПЦ затвердив її незалежне існування, скасувавши акт 1686 р. про приєднання до Московського патріархату, обрав Патріархом Мстислава I (Скрипника). Станом на 1992 рік вона мала вісім єпархій і 1490 парафій¹⁶⁶. Після тимчасового об’єднання з УПЦ КП й відновлення статусу незалежної 1992 р. її керівництво марно домагалася від президента України Л.Кравчука та урядових структур держави визнання УАПЦ. Водночас, зусиллями Патріарха Філарета значна частина духовенства і вірних змушена була підпорядковуватися УПЦ Київського патріархату. Незважаючи на рішення Собору УАПЦ, обрання Патріарха Димитрія, підтримку ряду політичних партій, владні структури лише у червні 1995 р. зареєстрували її як відновлену церкву. 1998 р. вона нараховувала вісім єпархій, 988 парафій, три духовних семінарії¹⁶⁷. Переважна частина її парафій знаходилася у західному регіоні України, що

спричинило міжконфесійні конфлікти з греко-католицькими громадами на ґрунті майнових суперечок. Керівництво УАПЦ дотримується екуменічного курсу й виступає за єдину національну церкву православних України. Водночас зберігає особливе ставлення до УГКЦ.

Ми визначили головні конфесії України, між якими виникли конфлікти та йдуть пошуки порозуміння та злагоди. Більш повну картину стану конфесій в Україні і палітру основних Церков і релігійних організацій ширше представляє таблиця, складена Державним комітетом України у справах релігій станом на 1 січня 1998 р.:

Таблиця І¹⁶⁸.

№ п/п	Назва церкви	01.01. 1998 р.
1	2	3
1	Українська Православна церква	7386
2	Українська Православна церква Київського Патріархату	1901
3	Українська Автокефальна Православна церква	1063
4	Російська Православна старообрядницька церква (Білокриницька згода)	52
5	Російська Православна старообрядницька церква (Безіопівська згода)	12
6	Російська Православна церква	-
7	Російська вільна Православна церква (закордонна)	9
8	Російська Істинно-Православна церква	23
9	Апокаліптична Православна церква	4
1	Релігійні громади іннокентіївців	1
1	Релігійні громади церкви Препороженої Божої Матері (Богородична церква)	6
1	Незалежна православна громада	3
13	Грецька громада У ПЦ	2
14	Українська Греко-католицька церква	3151
15	Римо-Католицька церква	732
16	Союз євангельських християн-баптистів України	1709
17	Релігійні громади колишньої Ради церков євангельських християн-баптистів	37

18	Незалежні релігійні громади євангельських християн-баптистів	60
19	Братство незалежних Церков і місії ЄХБ України	20
20	Релігійні громади євангельських християн	99
21	Релігійні громади духовних християн-молокан	5
22	Релігійні громади назарян	8
23	Всеукраїнський союз християн віри Євангельської (п'ятидесятники) України	917
24	Союз вільних Церков християн Євангельської віри	51
25	церква Повного Євангелія	144
26	Релігійні громади харизматичного напрямку	67
27	церква адвентистів сьомого дня України	623
28	церква адвентистів сьомого дня реформаційного руху	28
29	Релігійна організація Свідків Єгови України	565
30	Новоапостольська церква	49
31	Закарпатська Реформаторська церква (угорська)	98
32	Німецька Євангелічно-Лютеранська церква	28
33	Шведська Євангелічно-Лютеранська церква	1
34	Українсько Євангелічно-Лютеранська церква	5
35	Українсько Євангелічно-Реформаторська церква	2
36	Пресвітерська церква	20
37	Методистська церква	11
38	Релігійні громади менонітів	1
39	Незалежні християнські громади протестантського напрямку	335
40	Собор незалежних Євангельських Церков України	1
41	Собор Незалежних християнських церков України (ІХТЮС)	-
42	Духовне управління незалежних громад євангельських християн України	-
43	Релігійні громади юдейського віровизнання	92
44	Релігійні громади юдео-християн	9
45	Релігійні громади мусульман	255
46	Релігійні громади Товариства Свідомості Крішні	34
47	Релігійні громади буддистів	29
48	Релігійна громада даосистів	3
49	Релігійна громада "Місія Чайтані"	1
50	Релігійна громада "Віра Світла"	1
50	Релігійні фомати РУНВіри	35
52	Давньослов'янська релігійна громада	2
53	Вірменська Апостольська церква	14
54	Вірменська Католицька церква	1
55	Корейська Баптистська церква	1
56	Релігійні громади караїмів	4
57	Релігійна громада кримчаків	1

58	Релігійні громади віри Багаї	8
59	церква Ісуса Христа святих останніх днів (мормони)	39
60	церква Об'єднання	.
61	Релігійна громада Зоресвітнього християнства	1
62	Релігійні громади Всесвітньої Чистої релігії	5
63	Релігійна громада "Наука Розуму"	3
64	Святославна церква	1
65	церква Останнього Заповіту	1
6	Об'єднання християнських церков України "Слово життя"	.
67	Рух "Дхарма Кальки"	1
6	Громада послідовників Шрі Чинмоя	1
69	Громада тантривів	1
70	Громада Шрі Сатї Саї Баби	1
71	Громада українських язичників	1
72	Сатанисти	2
	Всього:	19780

Зауважимо, що кількісний стан громад не відбиває реальної кількості віруючих у конфесії, оскільки для реєстрації достатньо десяти членів парафій. Релігійні громади православних і греко-католицької церкви набагато численніші від релігійних громад інших конфесій. Зокрема, середня кількість віруючих релігійних громад Українських православних і Греко-католицької та Римокатолицької (на Поділлі й Закарпатті) складає 790 вірних. Громади Церков Протестантської, юдеїв та РУН Віри - 150, Східної релігії - 50¹⁶⁹.

Більш реальну конфесійну карту і географію громад У ГКЦ в Україні дає інша таблиця:

Таблиця 2.¹⁷⁰

№ п/п	Області	Конфесії-zareєстровані/nezareєстровані				
		УПЦ	УПЦКП	УАПЦ	УГКЦ	РКЦ
1	Автономна республіка Крим	263	9	1	2	11
2	Вінницька	649	22/1	58	8	113/4
3	Волинська	453	173	12	9	23
4	Дніпропетровська	236	18	6	2/1	4
5	Донецька	261	31	2	15	4
6	Житомирська	425	52	1	3	96/3
7	Закарпатська	500	1	0	286	79
8	Запорізька	152	28	2	0	6
9	Івано-Франківська	22	259	145	654	25
10	Київська	382	208	8	6	15
11	Кіровоградська	163	5	4	0	1
12	Луганська	220	1	2	2	1
13	Львівська	60/1	327/19	377/1	1436/7	123
14	Миколаївська	146	56	3	5	6
15	Одеська	351	22	2	6	8
16	Полтавська	218	35	7	0	1
17	Рівненська	487/14	226/5	14/2	2	14
18	Сумська	275	30	0	1	2
19	Тернопільська	115	137	226	743	68
20	Харківська	195	8	10	3	4
21	Херсонська	172	13	6	6	10
22	Хмельницька	660	35	59	14	114
23	Черкаська	288	40	17	1	6
24	Чернівецька	384	114	0	13	26
25	Чернігівська	327/5	49	0	2	1
26	м.Київ	79/2	56/2	19	6	11
27	м.Севастополь	29	1	1	2	1
Всього:		7512/22	1956/27	982/3	3227/8	772/7
Разом:		7534	1983	985	3225	779

Розглянемо можливі шляхи подолання міжконфесійних конфліктів. Релігійний ренесанс, який охопив Україну з проголошенням незалежності і активним процесом національного відродження, спричинив появу на конфесійній карті держави

відновлених церков, релігійних спільнот, течій. Динаміка їх зростання вражаюча. Якщо у радянській Україні їх було десять, то 1992 р. вже 45, а 1996 - 65. Сьогодні ж їх нараховується понад сто¹⁷¹.

Бурхливі темпи відродження українських Церков, насамперед УГКЦ у західному регіоні України, спричинили напруженість між конфесіями. Саме тут, у зв'язку з виходом із підпілля Греко-католицької, відродженням Автокефальної і УПЦ Київського патріархату Церков ці конфлікти набули найбільшої гостроти. Зауважимо, що маючи близько 20% населення України, у семи західноукраїнських областях зосереджується майже половина її релігійних громад (9487 із 21128)¹⁷². Цей регіон, де у дорадянський період панувала Греко-католицька церква, яка зберегла у великій мірі в підпіллі свою розвинену інфраструктуру, завдяки національно-державницькій ідеології мала великий авторитет і вплив на суспільство, блокував проникнення нових конфесій і продовжував боротьбу проти московської православної церкви. Отже, “висунення в церковно-релігійному житті ідеї традиційної канонічної території, що характерне для відносин православ'я, греко-католицизму і римо-католицизму, - відзначає А.Колодний, - веде до певної регіоналізації України, за релігійними чинниками, а відтак, і до міжконфесійної напруженості”¹⁷³. І все ж відродження УГКЦ стало визначною подією у релігійному житті України другої половини ХХ ст. Викреслена з життя 1946 р., вона, всупереч репресивним заходам комуністичної системи, не вмерла. Мільйони її вірних зберегли віру батьків, саму церкву, її структуру. Але з перших днів відновлення УГКЦ опинилася у центрі міжконфесійних конфліктів в Україні. Менше, ніж за рік після офіційної легалізації у західному регіоні України зареєстровано 1677 греко-католицьких громад, до батьківської віри поверталися разом з парафіями сотні священників. Водночас, у цьому ж регіоні повела боротьбу за вірних відновлена УАПЦ, як протягом 1990 р. вдалося зареєструвати 1100 релігійних громад. У 1400 населених пунктах, селах і містах відбувся розкол парафій на греко-

католицькі і православні, оскільки, крім УАПЦ, намагалася втримати свої позиції Руська Православна церква та поширювала вплив Православна церква Київського патріархату¹⁷⁴.

Особливої гостроти набули міжконфесійні конфлікти УГКЦ з православними церквами у зв'язку з перерозподілом храмів. Власне ця проблема стояла загалом в усій Україні, бо комуністичний режим зруйнував близько 14 тис. культових будівель. Отже, навколо невеликої частини існуючих храмів РПЦ розгорнулася запекла боротьба за їх перерозподіл. 1991 р. лише на Львівщині таких конфліктів було 850, наступного року визначено 72 населенні пункти, де греко-католики самочинно зайняли храми і не допускали до них православних навіть для почергової служби. Протягом 1992 р. у чотирьох областях західного регіону (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська і Закарпатська) гостра релігійна ситуація охопила 446 населених пунктів, з них дуже гострих конфліктів набула у 123-х селах і містах¹⁷⁵.

Відродження УГКЦ з її потужною структурою та ідейним потенціалом, відтак великим впливом на широкий загал віруючих, безперечно звужувало сферу впливу православних церков у західному регіоні. Отже, цей процес усіяко стримували світська влада і Руська православна церква. З відновленням незалежності України її керівництво, насамперед перший президент, Л.Кравчук, будували державно-церковні відносини на пріоритетному розвитку і підтримці створеної практично ними УПЦ Київського патріархату на чолі з Філаретом. УГКЦ ж з її статусом підпорядкування Ватикану, не отримувала належного визнання й підтримки у ході державотворчого процесу, хоча її заслуги у національному відродженні України були загальноновизнані. Власне у своїй церковній політиці керівництво держави дотримувалося російської моделі.

Зауважимо, що новий Закон Російської Федерації про свободу совісті та релігії, який набув чинності 1997 р., відновив державний контроль над релігійним життям в країні і став очевидним відступом від більш демократичного Закону СРСР 1990 р. Для всіх

посткомуністичних країн є характерною тенденцією повернення до національних традицій і релігій, що зумовлено бажанням легітимізувати свої режими і розширити базис своєї влади. Отже, керівництво Російської Федерації на чолі з президентом Б.Єльциним зуміло укласти міцний альянс з РПЦ. Вирішальний вплив на державно-церковні стосунки мали політики-ліберали, лідери компартії, представники старої державно-партійної номенклатури. Вони, як і керівництво церкви, не сприймають релігійного плюралізму західної орієнтації. У зв'язку з цими аспектами новий Закон дає великі привілеї РПЦ і дискримінує інші релігійні конфесії, забороняючи соціальну діяльність. РПЦ продовжує зберігати “всерадянський” характер, зокрема, контролює найбільшу релігійну організацію в Україні - УПЦ Московського патріархату. Політика РПЦ - сприяти офіційній Москві, впливати на втрачені регіони, насамперед Україну і Білорусію, намагатися відновити над ними владу (що частково вдалося в Білорусії), імпонує владним структурам і політичним силам Росії.

Характеризуючи міжконфесійні конфлікти на тлі релігійного відродження в Україні, чимало громадсько-політичних діячів виступили на захист УГКЦ і її прав. Письменник Олесь Гончар 1991 р. у розпалі міжконфесійної боротьби писав: “Злагода, порозуміння, духовна єдність - ось що потрібне зараз Україні. Єдність - понад усе!” Автор знаменитого “Собору” відзначав консолідуючу роль церкви у державотворчому процесі й рішучо захищав УГКЦ, яка переживала період відродження й справедливо домагалася визнання. “Мільйони українських греко-католиків, - писав він, - зазнавали у часи сталінщини та беріївщини чи не найтяжчих переслідувань”, - наголошував, що свобода совісті їх, як і інших конфесій, - “це одне з найприродніших прав людини, це неодмінна передумова нормального життя в цивілізованому демократичному суспільстві”¹⁷⁶. Один з керівників Народного Руху України, тодішній голова Львівської обласної ради першого демократичного скликання В'ячеслав Чорновіл 1990 р., підтримуючи УГКЦ, слушно

зауважував, що в регіоні часом іде боротьба між священиками за парафії, а не за церкви, яка набуває відтак амбітного корисного спрямування. Він відзначав, що брутально ліквідована 1946 р. УГКЦ безперечно повинна бути відновлена у всіх колишніх правах, але повернути відразу усі храми влада не має змоги. А тому пропонував шукати компромісних рішень. Шкодував, що УАПЦ одразу ж зайняла таку гостру позицію проти Греко-католицької церкви, що вони обидві обрали конфронтацію замість розумної релігійної дискусії. В.Чорновіл був палким прихильником церковної єдності. Він стверджував: “Я вірю, буде суверенна українська держава - рано чи пізно прийде до ідеї єдиної церкви... Зрештою, про це колись і Шептицький писав, у котрого зовсім не ідеальні стосунки були з Римом. Я теж думаю, що не буде церква незалежна ні від Москви, ні від Риму, ні від Константинополя”¹⁷⁷.

Слід відзначити, що у міжконфесійному протистоянні Греко-католицької і Православних Церков проявлялися аспекти боротьби за лідерство у національному житті, провідне становище в державі, що надавало певні привілеї. Власне й державі було би більш вигідно мати єдину церкву, про що однозначно заявили її перші керівники. Однак чимало релігієзнавців вважають, що поліконфесійність не загрожує розбудові міцні незалежної держави. “Так розпорядилася історія, що в Україні є і одна з найбільших у світі Православних Церков, і найбільша Українська Католицька церква Візантійського обряду, - писав владика Софрон Мудрий, ЧСВВ, - Національні і духовні інтереси нинішньої України вимагають усвідомлення факту дуалістичній природі нашої християнської спадщини як найціннішого духовного надбання, яке має розвиватися за принципами християнської і демократичної толеранції та взаємозбагачення і взаємодоповнення... Історично Україна була, є й повинна бути багатоконфесійною державою”¹⁷⁸.

Зауважимо, що упродовж багатовікового бездержавного існування створені штучно міжконфесійні колізії поляризували український народ, гальмували процес його інтеграції й робили його, а заодно й церкву здобиччю різних держав. І все ж українські

церкви зберегли ідентичні обрядові традиції та віровчення, етнокультурну ідентичність народу і соборні ідеї. Тернопільський релігієзнавець Арсен Гудима відзначав, що критеріям національної церкви сьогодні відповідають в Україні УПЦ Київського патріархату, УАПЦ і Греко-католицька церква, “які зберігають вікові традиції українського народу, що сягають витоків Київського християнства”. А їх розбіжності, підкреслював він, “стосуються головним чином не міжконфесійних, а міжцерковних відносин, які сформувалися під впливом самозахисних процесів минулого і в наш час у Східному та Західному регіонах України”¹⁷⁹. Відзначимо, що ці церкви дійсно національно орієнтовані, беруть участь у національному відродженні народу і державотворчих процесах, що проявилися, зокрема під час виборів президента і парламенту України. Глави Церков і духовенства 1999 р. закликали всіх віруючих підтримати кандидатуру Леоніда Кучми як державника і провідника позитивної церковної політики. Отже на цьому ґрунті було виявлено одностайність, зрештою як і в деяких інших питаннях суспільно-політичного життя. “Релігія як світоглядна система й моральний імператив, - відзначає О. Лисенко, - не може існувати ізольовано від навколишніх реалій... Лише в системі суспільних координат релігія здатна виконувати свою специфічну роль, тому її не можна відірвати від жодної галузі життєдіяльності людини”¹⁸⁰.

Міжконфесійні конфлікти постійно турбували національно свідоме духовенство Церков, державні структури, громадськість. У їх розпалі в липні 1990 р. група відомих українських громадсько-політичних діячів на чолі з І. Драчем, Л. Лук'яненком, М. Горинем звернулися до українців-християн різних конфесій із закликом до міжконфесійної єдності, усвідомлення пріоритету національних інтересів у доленосну добу боротьби за українську державність¹⁸¹. Євген Сверстюк у січні 1991 р. наголошував на важливості міжконфесійного порозуміння і поєднання у спільній праці на благо українського народу. Маючи на увазі протистояння Греко-католицької і православної церков, він писав: “Маємо дві дуже

близькі українські християнські конфесії. І нині мудрість в тому, щоб вони були взаємно доброзичливими і йшли дорогою висхідною, а там, на вершині, неодмінно піду на зближення”¹⁸². Відтак, діячі Греко-католицької церкви виявили велику настирливість у подоланні міжконфесійних непорозумінь. Її глава Мирослав Любачівський 1995 р. заявляв: “Ми повинні усвідомити суть церкви Христової, суть Господнього Заповіту “Да всі єдино будуть”. Якщо ми хочемо єдності то за словами митрополита Андрея Шептицького - “повинні вчитися мови християнського світогляду”, повинні зрозуміти, що єдність можлива тільки тоді, коли у нас буде вироблено дух взаємної любові і прощення”¹⁸³. Тобто керівництво УГКЦ, опираючись на проголошені А. Шептицьким принципи міжконфесійного діалогу, дискусій, взаєморозуміння шукало шляхи до подолання суперечностей.

З приходом на посаду президента Л.Кучми суттєво змінилася церковно-державна політика Києва. Поштовх для негайного втручання у міжконфесійний конфлікт і радикальних змін стали драматичні події у липні 1995 р. - поховання Патріарха УПЦ Київського патріархату Володимира. Влада пішла на тісні контакти з церквами. За ініціативою президента була створена Всеукраїнська Рада Церков як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган. На Раду покладено завдання об’єднати зусилля релігійних та громадських організацій для подолання конфліктів, шляхом діалогу та участь у розробці проектів з питань церковно-державних відносин та нормативних актів. До неї увійшли 15 керівників найбільш поширених церков в Україні, які представляли 93% релігійної мережі¹⁸⁴. У липні 1997 р. ці діячі уклали і підписали Меморандум про неприпустимість силових дій у міжконфесійних відносин, який було вручено президенту Л. Кучмі. З цієї нагоди президент заявив: “Проголошена Вами спільна воля жити по-християнськи, на основі взаємоповаги й терпимості, у мирі й злагоді виходить далеко за межі виключно міжконфесійних або церковно-державних стосунків... Слово церкви здатне не тільки припинити міжконфесійні протистояння, але й вивести суспільство на шлях

толерантності, взаємодопомоги, узгоджених дій в ім'я спільного блага”¹⁸⁵. У 1999 р. президент Л.Кучма мав дві зустрічі з релігійними лідерами України. На лютневій зустрічі за участю керівників ряду міністерств, відомств, народних депутатів він ще раз відзначив негативні реалії релігійного життя, зокрема міжконфесійні конфлікти. Їх причиною він вважав насамперед кризу в українському православ'ї, яка проявилася у поділі на три самостійні церкви. Іншою причиною він визначив все ще не вирішені питання власності на культові споруди і церковне майно. Хоча держава вже повернула близько трьох тисяч церков зазначав президент, 1/3 громад не мають храмів чи молитовних будинків. Він ще раз закликав ієрархів шукати порозуміння і діяти до згоди, а владні структури надати допомогу¹⁸⁶. На іншій зустрічі у вересні 1999 р. президент виклав церковну доктрину держави, зокрема відношення влади до поліконфесійності в Україні. Держава, наголошував він, відкрита для співробітництва як з православними так і іншими церквами, оскільки основоположним принципом у церковно-релігійній сфері є і залишається однакове відношення до всіх церков і конфесій, забезпечення для них рівних прав. Л. Кучма заявив, що неприпустимо ділити церкви на “наші” і “не наші”, на “позитивні” і “негативні”. Різниця у віросповіданні не повинна вносити у взаємні стосунки громадян навіть найменших ознак непорозуміння, а тим більше, ворожості. Він рішуче засудив подвійні стандарти щодо релігії, спекуляцію на канонічних внутрішніх розбіжностях, закликав ієрархів і духовенство Церков до міжконфесійного діалогу, толерантності, готовності до розумних виважених компромісів¹⁸⁷.

Аналіз чинників міжконфесійного конфлікту й перші здобутки зусиль держави і церкви дозволяють визначити перспективні шляхи його подолання. Насамперед слід подолати кризу в українському православ'ї. Більшість релігієзнавців, зокрема І. Власовський, І. Шевців, О. Шуба, А. Колодій, П. Яроцький вважають найважливішим питанням об'єднання українських православних Церков, зважаючи на їх спільну догматичну і канонічну базу і

особливо УАПЦ і УПЦ КП, між якими, до того ж, не існує розбіжностей у розумінні національних ідей і ставлення до української держави. Головною перешкодою до їх об'єднання на сьогодні є антиукраїнська позиція Москви і Константинополя. Під час зустрічі в Одесі їх патріархів Алексія II і Варфоломія у вересні 1997 р. було відверто проголошено, що Константинополь визнає в Україні лише УПЦ Московського патріархату. За свідченням Патріарха Філарета, Варфоломій надіслав ієрархам УПЦ у США розпорядження, яким заборонив молитовне єднання з УАПЦ і УПЦ КП і найменшу співпрацю з цими "розкольникими"¹⁸⁸. Отже основна проблема об'єднання українських православних Церков - геополітичні чинники. Якщо УПЦ відійде від Московського патріархату й об'єднається з іншими, Помісна Українська православна церква стане найбільшою у світі, чого не хоче ні Москва, ні Константинополь, які бояться сильного партнера. Між іншим, з цих причин Рим, очевидно, не надавав статусу Патріархату УГКЦ.

І все ж відкрите протистояння між УГКЦ і православними церквами поступово відходить на другий план. Проблема забезпечення віруючих обох релігійних конфесій храмами, як одна із головних у конфліктах, вирішується шляхом побудови нових (лише на Львівщині 1997 р. будувалося 305 нових церков) і почергового використання храмів парафіями (на 1999 рік у Львівщині - 202)¹⁸⁹. Позиція УГКЦ щодо об'єднання українських Церков залишається у відповідності з доктриною виробленою митрополитами Андреем Шептицьким і Йосифом Сліпим. "Найближчими нам по вірі і крові є наші православні брати, - писав Йосиф Сліпий у своєму заповіті. - Нас єднає традиція рідного християнства, спільні церковні і народні звичаї, спільна двотисячна культура! Нас єднає спільне змагання за самобутність рідної церкви, за її повноту, якої видимим знаком буде єдиний патріархат Української церкви!.. Отож заповітую вам усім: моліться, працюйте і боріться за збереження християнської душі кожної людини

українського роду і за весь український нарід і просить Всемогутнього Бога, щоб він допоміг нам завершити тугу за єдністю і наші змагання за церковне з'єднання у здвигненні Патріархату Української церкви!"¹⁹⁰

Незважаючи на стабільне становище та великі перспективи в Україні УГКЦ, яка активно включилася у державотворчий процес, активно сприяє духовному і національно-культурному відродженню українського народу, греко-католицизм, що за чотири століття набув етнонаціональних рис в Галичині, охоплює своїм впливом в основному західний регіон з 15 відсотками населення. Концепція її ієрархів щодо об'єднання з православними церквами за умовою входження до Вселенської церкви і підпорядкування Риму, не зустрічає розуміння з боку останніх. Цілком закономірно, що приєднання УГКЦ до православних Церков і перехід у підпорядкування Москви і Константинополя теж неможливо. Отже їх об'єднання є досить проблематичним саме внаслідок зовнішньополітичних геоцерковних чинників. Отже залишається єдиний поки що шлях співіснування, який виклав президент Л.Кучма.

Сучасна Україна впевнено бере курс на плюралізм - політичний, ідеологічний, релігійний. Поліконфесійність в Україні стала об'єктивною реальністю, з якою не можна не рахуватися. Майбутнє духовного життя українського суспільства полягає в розробці та втіленні дієвої програми гармонізації міжцерковних відносин, утвердження справжнього плюралізму, мирного співіснування різних віросповідань, забезпечення однакового їх правового статусу, вихованні терпимості й толерантності у віруючих різної етнічної і конфесійної належності¹⁹¹.

¹ Кобута С. Політичні аспекти легалізації Української Греко-католицької церкви (1987-1991) // Людина і політика. - 1999. - № 3. - С.23.

² Див.: Polska-Ukraina. 1000 lat s[^]siadstwa. Т. 4. - Przemysl, 1998; Т. 5. - Przemysl, 2000; Історія релігії в Україні: у 10-ти томах. Т. 4. Католицизм / За ред. П. Яроцького. -

- Київ, 2001. - С.451 -472.
- 3 Кобута С. Вказана праця. - С.24.
 - 4 ЦДАГОУ. -Ф. 1, оп. 25, спр. 3143, арк. 41; спр. 3330, арк. 9-20; арк. 27.
 - 5 Ісіченко Ігор, архієпископ. Історія Христової церкви в Україні. - Харків, 1999. -С. 205.
 - 6 Правда. -1988. - 30 апреля.
 - 7 Слово Святішого Отця Івана Павла 11 до України. - Львів, 2001. -С.86-92.
 - 8 Пащенко В. Греко-католики в Україні. - С.455; Поступ. - 2000. -13 травня.
 - 9 Бюлетень релігійної інформації. - 1997. -№ 13-14; Герархи Української Греко-католицької церкви в Україні // Поступ. - 1999. - 11 вересня. ЦДАГОУ. - Ф. 1, оп. 25, сир. 330, арк. 9-20.
 - 11 Ржезац Т., Цуркан В. Розшукуються... - Київ, 1989. - С.20-113; Пащенко В. Греко-католики в Україні. -С.446.
 - 12 ЦДАГОУ. - Ф. 1, оп. 25, спр. 3143, арк. 43.
 - 13 Там само. - Арк. 49.
 - 14 Зайцев Ю. Політична опозиція 60-80-х років // Історія України. - Вид. 2- ге. - Львів: Світ, 1998. - С. 396.
 - 15 Там само. -С. 398-395.
 - 16 Пащенко В. Греко-католики в Україні.-С.446-450.
 - 17 Там само. - С.476.,,
 - 18 Документи патріаршого Собору Української Греко-католицької церкви. Перша сесія. Жовтень 1996 рік.-Львів; Свічачо, 1998.-С. 26.
 - 19 Історія релігії в Україні. - Київ: Знання, 1999. - С. 614.
 - 20 Літературна Україна. - 1989. - 19 жовтня; Вістник Руху. - 1990.-№ 5.- С.20.
 - 21 Літературна Україна. -1990. - 1 листопада.
 - 22 Правда Украины. - 1989. - 23 мая.
 - 23 ЦДАГОУ. - Ф. 1, оп. 32, спр. 2659, арк. 7.
 - 24 Московский церковный вестник. - 1989.-№17.-С.3.
 - 25 ЦДАГОУ.-Ф. 1,оп. 32, спр. 2659, арк. 13-14.
 - 26 Одним із організаторів катакомбного життя церкви був єпископ Галицької митрополії Володимир Стернюк. Він народився 12 лютого 1907 р. у Пустомитах поблизу Львова у священничій родині. 1931 р. висвячений на священника і з 1932 р. замешкав у Ковельському монастирі. Напередодні Другої світової війни служив на Тернопільщині та Станіславівщині, а в роки війни - у Львові. 1947 р. заарештований, ув'язнення відбував до 1952 р. у місті Єрцево Архангельської обл. Деякий час працював на різних роботах - сторожем, обліковцем, санітаром, фельдшером. 1967 р. висвячений на єпископа владикою Василем Величківським, після смерті якого прийняв відповідальність за стан підпільної УГКЦ. Від 1972 р. архієпископ Володимир Стернюк став місцєблжостителем та старшим єпископом Галицької митрополії і перебував на цій посаді до повернення в Україну у березні 1991 р. Глави УГКЦ Митрополита Івана Кардинала Любачівського. Похований у Святоюрському соборі. Див.; Владиці Володимиру Стернюку - 90 // Нова зоря. - 1997.- 18 лютого.
 - 27 ЦДАГОУ. - Ф. 1, оп.32, спр.2659, арк.41.
 - 28 Там само. - Спр.2771, арк.9; Пащенко В. Греко-католики в Україні. - С.501.
 - 29 Васьковський В. "Горячі точки"; стан справ і шляхи врегулювання // Людина і світ. -1990. -№10. -С.31.

- ³⁹ Степан Дмитерко народився 1 червня 1917 р. у селі Бичківці на півдні Тернопільщини у сім'ї священика. Навчався у Тернопільській і Станіславській гімназіях. На початку Другої світової війни є іудент-монах із Лаврова опинився у Чехії, де прийнятий до семінарії в Оломовці; невдовзі гестапівцями засланий на каторжні роботи до шахти “Кароліна” (моравська Острава). 1944 р. працював префектом чоловічої гімназії при Василянському монастирі Бучачі. Після відновлення радянської влади змушений був вести нелегальну душпастирську діяльність на Івано-Франківщині та Тернопільщині. 30 листопада 1968 р. в помешканні лікарки Софії Девосир прийняв єпископські свячення з рук владики Івана Слезюка. Див.: “Вірю, що усі з’єднаємося у Христі”: Інтерв’ю з Ординарієм Івано-Франківським Владикою Софроном Дмитерком ЧСВВ з нагоди його 80-літнього ювілею // *Нова зоря*. - 1997. - 27 травня.
- ³¹ *Нова зоря*. - 2000. - 2 лютого. Детальніше про історію храму див.: Грабовецький В. В. *Сторінки літопису Івано-Франківського Кафедрального собору Христового Воскресіння*. - Івано-Франківськ, 2000.
- ³² *Католицький щорічник*. 1996.-С.79.
- ³³ *Постанова Львівської обласної ради // Людина і світ*. - 1990. - № 9. - С. 13.
- ³⁴ Головащенко Сергій. *Історія християнства*. - Київ: Либідь, 1999. - С. 284.
- ³⁵ Юраш А. *Українське православ’я за і після патріарха Дими грія // Поступ*. - 2000. - **6** травня.
- ³⁶ Там само.
- ³⁷ Чорновіл В. *Ідея єдності для мене абсолютна // Відродження*. - 1990. - № 10.-С. 10.
- ³¹ Стоцький Ярослав. *Історичні аспекти відновлення, реорганізації та структурування православних і католицьких церков в Україні у 1988- 1999 роках//Київська церква*. - 1999.-№2-3,-С. 54.
- ³⁹ *За вільну Україну*. - 1991. - Червень. - Спецвипуск.
- ⁴¹¹ Там само.
- ⁴¹ Там само. - 2 квітня.
- ⁴² *Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” // Відомості Верховної Ради УРСР*. -1991. -№ 25. - С. 656-666.
- ⁴³ Зайцев О., Зайцев Ю. *На шляху до незалежності // Історія України*. Вид. 2-ге. -Львів: Світ, 1998.-С.407.
- ⁴⁴ Литвин В.М. *Україна на межі тисячоліть (1991-2000 рр.)*. - Київ, 2000. - С.62-70.
- ⁴⁵ Шуба О. *Релігія в етнонаціональному розвитку України*. - С. 161.
- ⁴⁶ *Людина і світ*. - 1991. - № 10. - С. 3.
- ⁴⁷ Там само. - № 5. - С. 41.
- ⁴⁸ Зайцев О., Зайцев Ю. *Вказана праця*. - С. 406.
- ⁴⁹ Шуба О. *Вказана праця*. - С. 180.
- ⁵⁰ Гринів Олег. *Національно-духовне відродження: історія і сучасні проблеми*.-Львів: Місіонер, 1995.-С. 104.
- ⁵¹ *Людина і світ*, - 1991.-С. 12—13.
- ⁵² Стоцький Ярослав. *Історичні аспекти відновлення, реорганізації та структурування православних і католицьких церков в Україні у 1988— 1999 роках // Київська церква*. -1999. - № 2-3. - С. 54.
- ⁵³ Онницькевич Ігор Ілля “*Ми молемося за єдність українських християн...*” // *Нова зоря*. - 1993. - Вересень. - Ч. 35-36.

- 54 Нова зоря. - 1994.-Лютий.-Ч. 5.
- 55 Людина і світ. - 1992.-№ 11-12.-С. 43.
- 56 Там само.-С. 31.
- 57 Там само. - С. 43.
- 58 Поступ. - 1999. - 11 вересня.
- 59 Людина і світ. - 1993.-№ 1.-С. 6-10.
- 60 Документи патріаршого Собору... -С. 24.
- 61 Там само. - С. 9.
- 92 Там само.-С. 15,37.
- 63 Там само.-С. 15,28.
- 94 Головащенко Сергій. Вказана праця. - С. 300; Див. також; Drozd Roman. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944-1989. - Warszawa, 2001.-380 s.
- 95 Документи патріаршого Собору... - С. 34.
- "Там само.-С. 11.
- 67 Там само.-С. 15.
- 98 Людина і світ. - 1998.-№ 10.-С. 27; Львівська богословська академія.- Львів, 2000.-90 с.
- 99 Див.: Інститут історії церкви Львівської богословської академії. - Львів, 2000. -20 с.
- 70 Документи патріаршого Собору... -С. 5.
- 71 Там само. - С. 29.
- 72 Там само. - С. 4,18.
- 73 Головащенко Сергій. Вказана праця. - С. 300.
- 74 Католицький щорічник 1996.-Київ, 1996. -С. 8-10; Місіонар. - 1996.- № 13.-С. 8-9.
- 75 Католицький щорічник... -С. 30.
- 79 Сапельяк Андрій. Київська церква на слов'янському Сході. - Буенос- Айрес; Львів, 1999. - С. 212-213.
- 77 Документи патріаршого Собору... - С. XI—XII.
- 78 Там само.-С. XXI.
- 98 Там само.-С. 129.
- 99 Там само.-С. 130-131.
- 70 Лозинський Мар'ян. Видавництво отців Василівн "Місіонер" // Жовківщина. Історико-мемуарний збірник. Т. 3. - Жовква; Львів: Балтимор, 1997.-С. 321.
- 71 Документи патріаршого Собору... - С. 131.
- 72 Там само.-С. 135-136.
- 73 Там само.-С. 141-142.
- 74 Там само.-С. 153-154.
- 75 Там само.-С. 198-199.
- 79 Там само.-С. 180.
- 77 Людина і світ. - 1999.-№3-4.-С. 31.
- 78 Стоцький Ярослав. Статистичний і порівняльний аналіз релігійного становища в Україні у 1988-1998 роках // Роль і місце мирян в церкві. Інформаційний бюлетень. - Львів, 1998. - С. 44; Людина і світ. - 2002. - № 1.-С.35-39.
- 79 Стоцький Ярослав. Статистичний і порівняльний аналіз релігійного становища в Україні у 1988-1998 роках // Роль і місце мирян в церкві. Інформаційний бюлетень. -

- Львів, 1998. -С. 45.
- 110 Православний вісник. - 1996.-Травень-Червень. -С. 27-34.
- 81 Стоцький Ярослав. Статистичний... - С. 26-27.
- 82 Там само. -С. 29.
- 83 Там само. - С. 32.
- 79 Чорновіл Т. Церква і політика: грані співіснування // Арка. - 2000. - № 9. -С.4-5.
- 80 Людина і світ. - 2002. - № 3. - С. 35.
- 81 Там само. - № 1. - С. 35.
- 82 Церква і соціальні проблеми. - Львів, 2000. - С.280.
- 83 Левицька Г. Маги Кароля Войтили Емілія Качоровська //Світло. - 2001. - № 7-8.-С. 283.
- 84 Світло. - 2001. - № 7-8. - С. 256.
- 85 Подія історичного значення // Світло. - 2001. - № 7-8. - С. 255.
- 86 Проповідь Папи Павла Івана ІІ на Візантійській літургії у Львові // Світло. - 2001. - №7-8.-С. 290-291.
- 87 Світло. - 2001. - № 7-8. - С. 312.
- 88 Димид М., о.Ми грополита Андрея Шептицького не зрозуміли ні Польща, ні Ватикан // Поступ. - 2001. -21-22 квітня
- 89 Там само.
- 9,1 Блаженний Любомир Кардинал Гузар походить із національно- патріотичної галицької родини. Його дід Любомир Гузар (1858-1923) був нотаріусом Галича перед Першою світовою війною, володів земельною ділянкою біля кам'яниці і десятигектарним полем під Станіславом, де запровадив вирощування маловідомих тоді помідорів і полуниць. У ході Листопадової національно-демократичної революції 1918 р. обраний комісаром Галицької округи ЗУНР, брав активну участь у національно-державному будівництві молодого республіки. Його син, Ярослав Гузар (1896-1963), служив у легіоні УСС і Галицькій армії, на початку 20-х років студіював “заграничну торгівлю” в австрійській столиці, де вступив до “Віденської Січі”, належав до місцевого українського хору, з яким виїжджав для відправ богослужінь в катедрі Лінца. Після повернення до Львова 1925 р. одружився із юною Ростиславою Демчук (дочкою пароха о. Л. Демчука із с. Кального), одержав посаду книговода в Українському Земельному Банку у Львові, записався до хору “Сурма”. 13 липня 1927 р. у них народилася дочка Марта (померла 2001 р.), а 26 лютого 1933 р. син Любомир, який закінчив у Львові Народну школу ім. Т. Шевченка і перший клас гімназії. Дружня родина неодноразово слухала проповіді митрополита Андрея Шептицького у Святоюрському соборі. 1944 р. Гузари емігрували в Австрію, в Зальцбургу Любомир і Марта були активними пластунами. Після переїзду батьків до США Любомир Гузар здобув середню освіту в малій духовній семінарії у Стемфорді. Студіював філософію у Колегії св. Василя, а богослов'я у Католицькому університеті у Вашингтоні. 30 березня 1958 р. отримав ієрейські свячення з рук владики Авросія Сенишина. Протягом 1958- 1969 рр. працював викладачем і префектом Стемфордської духовної семінарії св. Василя. 1967 р. здобув ступінь магістра філософії Фордганського університету. 1969 р. переїхав до Риму, де шлях богословських студій у Ватикані 1972 р. став доктором богослов'я. Його дисертація “Митрополит Андрей - провісник екуменізму” не втратила науково-суспільної актуальності й нині. Навесні 1977 р. вступає до монастиря Студійського уставу “Студіон” в Кастель-Гандольфо (неподалік

- Рима), де патріарх Йосиф Сліпий висвячує отця Любомира в єпископи і призначає архимандритом цього монастиря, відповідальним за монастир Студійського уставу в діаспорі. У 1973-1984 рр. владика викладає у Папському місійному університеті "Урбаніяна". В 1984- 1998 рр. - протосинкел Львівської архієпархії, член Патріаршого крилосу в Римі. 1993 р. владика повернувся на рідні терени, почав працювати духівником у Львівській духовній семінарії св. Духа. 1995 р. заснував монастир Святого Аходора Студита в с. Колодіївка на Тернопільщині. 1996 р. Папа Іван Павло II визнав Л. Гузара повноваженим архієреєм (висвячення кардиналом Йосифом Сліпим не були узгоджені з Апостольською столицею і не визнавалися нею фактично майже два десятиліття); того ж року його призначено екзархом Києво-Вишгородським, а потім єпископом-помічником кардинала Мирослава Івана Любачівського з делегованими правами глави УГКЦ. А вже 25 січня 2001 р. надзвичайний Синод обрав владика Любомира Гузара Верховним Архієпископом УГКЦ (через декілька днів 28 січня, Даною Іваном Павлом II проголошений кардиналом Вселенської церкви). Інтронізація відбулася після ранньої служби Божої в Святоюрському соборі. Того ж дня апостольський нунцій Микола Етерович проголосив: Йапа Римський іменував главу номісної УГКЦ кардиналом (кардинальський капелюх урочисто вручено 21 лютого 2001 р. у Римі). Див.: : Гембарська Віра. Родина Гузарів - зв'язок поколінь // Поступ. - 2003. - 27 лютого - 5 березня; Бик Т. Ювілей Кардинала // Львівська газета. - 2003. - 26 лютого; Патріархат. - 2000. - № 3; 2001. - № 2; Владика Любомир Гузар - Глава УГКЦ // Місіонар. - 2001. - № 2. - С. 51.
- ⁹¹ Гринчишин Т. Студійна група Київської церкви: минуле і перспективи // Патріархат. - 2002. - № 3. - С. 18-19.
- ⁹² Гнатюк В. До нової назви УГКЦ - з позиції єкуменізму // Поступ. - 2001. - 22-23 травня.
- ⁹³ Людина і світ. - 2002. - № 3. - С.39.
- ⁹⁴ Євангеліє від св. Івана.-10.16.
- ⁹⁵ Сапеляк Андрій, владика. Українська церква на Другому Ватиканському Соборі. - Львів: Стрім, 1995.-С.21.
- ⁹⁹ Шевців Іван, о. Збірник. Статті, доповіді, промови. - Сідней; Львів: Свічадо, 1996.-С. 65.
- ⁹⁷ Див.: Паславський Іван. Берестейська Унія і українська християнська традиція.- Львів: Місіонер, 1997.
- ⁹⁸ Цегельський Лонгин. Митрополит Андрей Шептицький. - Львів: Місіонер, 1995.- С.29.
- ⁹⁴ Кравчук Андрій. Еклезіологія і єкуменізм Митрополита Шептицького // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність, церква і церковна єдність. Т.І.-Львів: Свічадо, 1995. -С.Х.
- ¹⁰⁰ Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи (1865-1944) Заред. Заборовського Я.Ю.-Львів; Івано-Франківськ, 1995.-С.57.
- ¹⁰¹ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Церква і церковна єдність...- С.29. ¹⁰¹ Там само. - С. 51.
- ¹⁰³ Там само. - С. 195.
- ¹⁰⁴ Шептицький Андрей, митрополит. Пастирський лист до духовенства Галицької провінції про обрядові справи // ЦДІАУЛ. - Ф.358, ои.І, сир. 18, арк. 25-42.

- 105 Шептицький Андрей, митрополит. Пастирський лист “Правдива віра” // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність, церква і церковна єдність... - С.11.
- 106 Шевців Іван, о. Вказана праця. - С.70.
- **⁷ ЦДІАУЛ. - Ф.201, оп. 1 а, спр.4336, арк. 11-12.
- † Там само. Арк. 13.
- 109 Протокол Архієпархіального Собору: Правила до декрету “Про єдність” // ЦДІАУЛ. - Ф.201, оп. 1 т, сир. 14, арк. 13-13 зв.
- 110 Лист від архієпископа Іларіона до митрополита А.Шептицького // ЦДІАУЛ.-Ф. 201,оі.1т,спр.108, арк. 129-І ЗО.
- 111 Шептицький Андрей, митрополит. Лист до Православних Архирейів в Україні // ЦДІАУЛ. - Ф.358, оп. 1, спр.7, арк.96.
- 112 Шептицький Андрей, митрополит. Лист до української православної інтелігенції // ЦДІАУЛ. - Ф.358, оп.3т, спр. 15, арк. 1.
- 113 Шевців Іван, о. Вказана праця. -С. 70.
- 114 Там само. -С.66.
- 115 Саиеляк Андрій, владика. Вказана праця. - С. 71.
- 116 Мончак Ігор, о. Самоуправна Київська церква. - Львів: Свічачо, 1994-С.98.
- 117 Там само. -С.99.
- ** Саиеляк Андрій, владика. Вказана праця. -С.83.
- 119 Там само.
- 120 Там само.-С. 103.
- 121 Там само. -С. 171.
- 122 Там само. - С. 100.
- 123 Сапеляк Андрій, владика. Київська церква на слов'янському Сході. - Буенос-Айрес; Львів, 1999. - С. 161.
- 124 Місонар. - 1996. -№13,- С.8-9.
- 125 Сапеляк Андрій. Вказана праця. -С. 170.
- 126 Сліпий Йосиф. Погляд на догматичні та історичні основи греко- католицької церкви // Богословія. - 1991. -Т.56. -С.43.
- 127 Шевців Іван, о. Вказана праця. - С.87.
- 12,¹ Сапеляк Андрій. Вказана праця. - С. 213-214.
- 12⁹ Документи Патріаршого Собору Української Греко-католицької церкви. Перша сесія. - Львів: Свічачо, 1998. -С. ХУ1-ХУІІ.
- 1,⁰ Там само. -С.ХХІІІ.
- 131 Санеляк Андрій. Вказана праця. -С. 215.
- 132 Шевців Іван, о. Вказана праця. - С.72.
- 133 Там само.-С. 73-74.
- 134 Пелехатий І. Шлях до миру прокладено, шлях до миру триває // Нова зоря. - 1997. - 7 січня.
- 135 Нова зоря. - 1997.-4 березня.
- 3¹ Нова зоря. -1997. - 22 квітня.
- 137 Нова зоря. - 1997.-3 червня.
- 138 Нова зоря. - 1997.-9 липня.
- 139 Нова зоря. - 1997,- 1 серпня.

- 140 Нова зоря. - 1997. - 15 січня.
- 141 Нова зоря. - 1997. - 15 квітня.
- 142 Нова зоря. - 1997, - 18 лютого; 10 червня.
- 143 Олійник М. З історії сектанства на Прикарпатті // Нова зоря. - 1997. - 28 серпня; 4, П лютого; Ковчег. 4.4.-Львів, 2000.-352 с.
- 144 Нова зоря. - 1999. - 27 січня; 2000. - 26 січня.
- 143 Нова зоря. - 2000. - 5 квітня.
- 146 Нова зоря. - 2000. - 21 грудня.
- 147 Календар Світла на 2000 рік. - Торонто; Львів: Вид-во оо.Василян, 1999. - С. 34.
- 1411 Високий Замок. - 2000. - 12 березня.
- 149 Звернення духовенства області - учасників зустрічі з Президентом України Л. Д. Кучмою 8 жовтня 1999 року до всіх християн Тернопільщини. Прийнято на зустрічі Президента України Л. Д. Кучми з керівниками церков та духовенства Української греко-католицької церкви, Української автокефальної православної церкви, Української православної церкви - Київський Патріархат, Християн віри євангельської, Євангельських християн-баптистів 8 жовтня 1999 року // Вільне життя. - 1999. - 14 жовтня.
- 150 Паславський Іван. Українська інтелігенція і церковна традиція // Ратуша. - 1992.-22 вересня.
- 151 Сосюра Володимир. Третя рота. - Київ, 1988. -С. 260.
- 152 Шуба Олексій. Релігія в етнонаціональному розвитку України. - Київ: Криниця, 1999.-С. 196.
- 153 Шейтицький Андрей, митрополит. Про релігійну єдність народу // Церква і церковна єдність. Документи і матеріали.-Львів: Свічадо, 1995.-С. 373.
- 154 Історія релігії в Україні. За ред. А.Колодного і П.Яроцького. - Київ: Знання, 1999.-С. 598.
- 155 Там само.-С. 599.
- 156 Стоцький Ярослав. Релігійна ситуація в Україні: проблеми і тенденції розвитку (1988—1998 рр.). -Тернопіль, 1999.-С. 5.
- 137 Людина світ. -1993.-№ 1.-С. 6.
- 158 Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні 1943-1946 рр. - Київ, 1998. - С. 6.
- 159 Шуба Олексій. Вказана праця. - С. 205.
- 160 Стоцький Ярослав. Вказана праця. - С. 4.
- 161 Там само.-С. 30; Релігійна панорама.-2002. -№ 3.-С.42.
- 162 Стоцький Я. Вказана праця. -С. 9-Ю.
- 163 Ісіченко Ігор, архієпископ. Історія Христової церкви в Україні. - Харків, 1999.-С. 228.
- ““Стоцький Ярослав. Вказана праця.-С. 29.
Там само.-С. 31.
- ““Тамсамо.-С. 33. “7Там само.-С. 35.
- ““Людина і світ. - 1998.-№ 1.-С. 24-27.
- 164 Стоцький Ярослав. Вказана праця. - С. 104.
- 17,1 Там само.-С. 105-108.
- 171 Єленський В. Скільки релігій в Україні // Людина і світ. -1996. -№ 6. - С. 2; Релігійна панорама. - 2002. - № 3. - с.41 -47.
- 172 Історія релігії... - С. 683.

- 173 Там само. - С. 684.
- 174 Васьковський В. “Горячі точки”: стан справ і шляхи врегулювання // Людина і світ, - 1997.-№ 1.-С. 31.
- 175 Там само.-С. 32.
- 176 Гончар Олесь. Єдність понад усе//Людина і світ. - 1991. -№ 2.-С. 2.
- 177 Чорновіл В'ячеслав. Ідея єдності для мене абсолютна // Людина і світ. - 1990, -№ 10.-С. 10-11.
- 178 Мудрий Софрон, владика. Значення Галицької митрополії і церкви в історії України // Київська церква. - 1999. - № 2-3. - С. 20-22.
- 179 Гудима Арсен. Ідеї нації в контексті історії та духовності українського народу // Київська церква. - 2000. - № 1. - С. 94-96.
- 180 Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні 1943-1946 рр.-Київ, 1998.-С. 3.
- 181 Літературна Україна. - 1990. - липня.
- 182 Сверстюк Євген, владика. Ми вистраждали ідеал єдності //Людина і світ,-1991.-№ 1.-С. 2-3.
- 183 Церква і церковна єдність. Матеріали і документи. Т. I, -Львів: Свічадо, 1995.-С. V.
- 184 Людина і світ. - 1997.-№ 10.-С. 4.
- 185 Український кур'єр. - 1997.-21 липня.
- 186 Людина і світ, - 1999.-№ 3-4.-С. 26.
- 187 Факты. - 1999. - 1 октябрю.
- 188 Філарет, патріарх. Поступ нелегкий, але звиятжний // Голос православ'я. - 1999. - № 014 (Липень).
- 189 Шуба Олексій. Вказана праця. - С. 233.
- 190 Йосиф Сліпий, патріарх. Воскресіння. Спецвипуск “За вільну Україну”. - 1991. -Травень.

РОЗДІЛ 6

УГКЦ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ

6.1. Участь духовенства і церковної ієрархії у формуванні національно-державницької ідеології

Відродження незалежності України викликало хвилю національного та релігійного піднесення, переосмислення ролі церкви у формуванні національно-державницької ідеології суспільства, яке звільнилося від пут тоталітарної системи - рабської психології, комплексу неповноцінності, національного нігілізму.

Духовною основою державотворчого процесу стала українська національна ідея, яка консолідувала націю для вирішення складних проблем державно-духовного відродження. Саме у цій сфері в історії України протягом віків церква відігравала визначальну роль. “Український народ, що на своїй землі є споконвічним автохтоном, витворив свою культуру, мову, традиції, звичаї, прекрасну та глибокозмістовну міфологію, створив свою могутню державу, а далі прийняв і християнську віру. - Зазначав львівський філософ Андрій Пашук. - У цій державі з 988 року була одна і єдина християнська церква східного обряду з підпорядкуванням Київської митрополії канонічній юрисдикції Константинопольського патріархату за повною згодою, підтримкою і благословенням Риму. Християнська церква зрослася з українськими національними традиціями, фактично українізувалася, за характером стала українською і тим самим могутньою духовною силою українства”. Подібної думки притримувався архієпископ УАПЦ Ігор Ісіченко: “Унікальність та універсальність Християнської церкви як чинника державотворчої діяльності українського народу в період відродження держави забезпечує збереження етнонаціональної самобутності, сприяє консолідації суспільства, виступає гарантом присутності нації у світовій християнській цивілізації”².

Отже, розбудова суверенної держави нерозривно пов’язана з утвердженням ідейної єдності й національної свідомості українського народу як необхідних чинників досягнення державно-соборницьких прагнень. Історія свідчить, що церква як соціальна інституція відбиває національні устремління народу і впливає на розвиток українського етносу та утвердження державності. Про велике значення національно-державницької ідеології говорив один із творців Злуки України 1919 р. Головний Отаман Симон Петлюра. У листі до Івана Огієнка, міністра віросповідань УНР, він 1921 р. писав: “Причиною загублення нашої державної незалежності, помимо економічно-політичних причин, було незавершення процесу консолідації української нації, брак єдиної державної ідеології”. Він наголошував, що надає “справі організації

української церкви велике значення з погляду державного” і закликав православних ієрархів “допомогти зміцненню та впливові нашої державності”³.

У формуванні національно-державницької ідеології українського суспільства чи не найбільший досвід має Українська Греко-католицька церква. Зважаючи на цей аспект її діяльності, історик Дмитро Дорошенко (1882-1952) зауважив: “У той час, коли на українських землях, які по розділах Польщі відійшли до Росії, негайно ж із стихійною силою почався рух за навернення до православ’я (московського), то в Галичині й духовенство, і народ залишилися вірні унії, вважаючи її за свою національну церкву. Це забезпечило уніатському духовенству в Галичині на довший час становище провідної верстви, яка відіграла особливо значну роль в національному відродженні XIX віку”⁴. Саме УГКЦ чотири століття зберігала окрему цілість, відмінну від московського православ’я і римського католицизму, була оплотом етно-національної самобутності українства, “творила ту унікальну духовну інфраструктуру, через яку найширші верстви українського населення (головно селянство) залучалися до національно-культурного життя і таким чином включалися у загальний процес формування української нації”⁵.

Зрозуміло, що діяльність УГКЦ у формуванні національно-державницької ідеології, насамперед її складових: національної свідомості, патріотизму, морально-етичних норм на засадах християнської релігії, мала також і загальноукраїнське значення, церква, як правило, спрямовувала національний рух у русло загальноукраїнських інтересів, прагнучи до етнічної та духовної єдності українського народу, відтак державного відродження. Самодержавна, а згодом більшовицька Москва доклали усіх зусиль - від мобілізації православного експансіонізму до масових репресій для знищення греко-католицизму як духовної опори українства. Більше того, вже в умовах незалежності України антидержавні сили продовжували чинити перешкоди відновленим структурам донедавна репресованої церкви. “Недарма її поширенню на схід

України, - зазначав львів'янин Іван Паславський, - так вперто протиставляться сьогодні пропольські елементи у Ватикані і промосковські сили у Києві. Бо де греко-католицизм, там немає місця ні для католицизму в польській оправі, ні для православ'я московської закваски"⁶.

Непохитну позицію УГКЦ у цій проблемі підтримав Другий Всесвітній форум українців, який відбувся в Києві у серпні 1997 р. за участю Президента України Леоніда Кучми, делегатів української світової спільноти й представників національних Церков. У своєму виступі Л.Кучма наголошував: українському народу необхідно глибоко усвідомити національну ідею, сформувати й перейнятися національно- державницькою ідеологією, щоб не звернути з обраного шляху незалежності⁷. У документах Форуму відзначалося, що "відродження та зміцнення самостійної національної Української держави на давніх етнічних українських землях" вимагає, насамперед, "відродження національної, державницької свідомості українського народу..., без цього українська самостійна держава - примара". У резолюції ще раз наголошувалося: "Загальноукраїнською національною ідеєю, що здатна об'єднати всіх громадян України,... услугувати збереженню і зміцненню української державності має стати цілеспрямоване формування громадянського суспільства в Україні"⁸.

Досвід формування національно-державницької ідеології, як уже зазначалося, має глибокі історичні коріння. Насамперед відзначимо позитивну роль Християнської церкви Володимира Великого у справі консолідації українського етносу і зміцнення Русі-України. Православна церква часів Хмельниччини брала участь у національно-визвольних рухах українського народу й розбудові козацької християнсько-демократичної держави. Але в умовах втрати державності, після 1686 р., коли Київська митрополія перейшла у підпорядкування Московського патріархату, вона стала знаряддям антиукраїнських сил й деякий час перестала бути носієм української національної ідеї. Отож, лише Греко-католицькій церкві

шляхом Берестейської унії вдалося в умовах бездержавності, експансії Західної і Східної Церков зберегти національну окремішність, продовжувати боротьбу за реалізацію української національної ідеї, соборну державність. Визначну роль вона зіграла в епоху національного відродження в другій половині XIX ст., про що зазначалося в попередніх розділах праці. “В Галичині у XIX- на початку XX століть, - відзначала Любов Кияновська, - саме священники розбудили в українському народі свідомість своєї Нації, заклали такі важливі суспільні інституції, як школа, театри, наукові осередки - аналогів такого феномену немає у жодній країні Європи. На цьому загальному тлі найважливіше місце належить митрополиту Андрею Шептицькому”⁹.

Національно-державницькі аспекти в діяльності українських Греко-католицької і Православної (насамперед автокефальної) Церков у добу визвольних змагань 1917-1920 рр. спрямовувалися на реалізацію природного права українського народу на державність у формі УНР і ЗУНР, піднесення національної свідомості українського етносу і ролі церкви у цих процесах. У своєму виступі у храмі св. Петра в Римі з нагоди 50-річчя Першолистопадового 1918 р. зриву у Галичині Верховний Архієпископ УГКЦ кардинал Йосиф Сліпий наголошував: “Призначення українського народу на землі є боротьба за українську державу, за християнську державу своєї нації”. Згадуючи відновлення незалежної української держави - ЗУНР, він відзначав: “Це був могутній акт, яким ми нав’язали до славних попередніх часів Святослава, Володимира, Ярослава, Данила й інших і почали думати їх державницькими думками. Наш український народ став знову в ряди вольних народів і в сім’ї незалежних держав... Цей зрив благословила наша церква, бо вона молилася за нього - за створення своєї держави, за її утвердження і розбудову... Ідея відновлення української держави мусить бути провідною у всіх наших думках, змаганнях, стражданнях і досягненнях. Піднесений державний стяг Соборної України нехай повіває над всіма нами на віки вічі!”¹⁰. Якщо в Галичині новоутворена держава в листопаді 1918 р. мала свою національну

УГКЦ, то в УНР постало питання про незалежну від Москви церкву. “Якими б успішними в майбутньому не були наші здобутки та досягнення в площині політичної боротьби, - писав С. Петлюра, - все ідею нашої державної незалежності “по руках і ногах” буде в’язати оця залежність в площині церковній, вражаючи й підтинаючи самостійницькі змагання нашого народу”¹¹.

Взаємовідносини Української православної церкви з відновленою національною державою УНР цілком відповідали ситуації, тобто церква підтримувала її всіма можливими суспільно-моральними заходами. У привітанні православного духовенства С. Петлюри в березні 1921 р. наголошувалося, що взаємини церкви і держави мають базуватися на національно-державницькій концепції У ПЦ, яка спільно з народом бореться за волю України. “Тісне єднання держави і церкви, - підкреслено в привітанні, - єдина умова нашого національного та державного життя”¹². Слід відзначити, що тодішні ієрархи Православної церкви, і особливо міністр віросповідань УНР. Огієнко, пізніше митрополит Іларіон, дотримувалися концептуального погляду, що в умовах незалежності повинна бути незалежна національна церква, тобто автокефальна. Ця ідея найгрунтовніше викладена у листі Всеукраїнської православної церковної Ради до голови Директорії від 25 травня 1920 р. “Державність України матиме під собою лише тоді міцний ґрунт, коли український народ матиме свою власну, цілком незалежну національну церкву...-наголошували автори листа. Мета цього руху завжди була і тепер є одна: утвердження автокефальної соборноправної, національної української церкви, яка разом з тим мусить бути однією з головних підвалин державності українського народу”¹³.

Отже, ієрархи УПЦ намагалися позбавитися залежності від Московського патріархату, російського церковного централізму, здійснити заходи щодо демократизації, впровадження за прикладом УГКЦ богослужінь рідною українською мовою, відродити національні обряди, звичаї, традиції, що декларував декрет УНР про автокефальність. Характерним явищем для того часу був виступ

православних громад Вінниці влітку 1920 р., які просили Симона Петлюру вислати до більшовицької Москви проросійських єпископів Амвросія і Пимена, оскільки вони видали наказ “за всяку ціну не допускати ніякої українізації церкви”. Віруючі ждали заснувати УАПЦ з тим, щоб “виховувати українську людність у національному дусі та прямувати до автокефалії української церкви”¹⁴. Зауважимо, що ці погляди єдності православної церкви і держави у державотворчому процесі УНР, а також Української держави гетьмана Павла Скоропадського¹⁵, поділяли далеко не всі ієрархи. Міністр віросповідань Гетьманського уряду Олександр Лотоцький, визнаючи ідеї автокефальності, наголошував на чіткому розмежуванні функцій держави і церкви у бік обмеження її втручання у світські справи. Першоієрарх УАПЦ В. Липківський вважав неможливою ідентифікацію нації з православною релігією, оскільки український народ - це поняття політичне, територіальне, державне, але не віросповідне¹⁶. Значний внесок у концепцію взаємовідносин між церквою і державою зробив В. Липинський у книзі “Релігія і церква в історії України” (Філадельфія, 1925; Львів, 1933) . Насамперед він відкинув цезареналізм і чітко визначив сфери діяльності церкви (духовна) і держави (матеріальна), роль церкви у боротьбі за державність; назвав національною, українською церквою ту, яка “зможе навчить своїх вірних в їх боротьбі за Українську державу виконувати вічні і загальнолюдські закони творчої громадянської моралі”¹⁷. Взагалі ж концепції українського православ'я доби визвольних змагань щодо державотворення, участі церкви у вирішенні економічної, культурної, виховної, просвітницької програм держави достатньою мірою не обґрунтовувалися і не впливали на державотворчий процес, у той час, коли УГКЦ, навіть в умовах бездержавності свою національно-державницьку доктрину не тільки опрацювала, але й творила матеріальну базу втілення у життя своїх ідей у вигляді національних, кооперативних, наукових, культурно-просвітницьких організацій, а головне - величній будови національної церкви.

Розглянемо коротко національно-державницькі погляди митрополита А. Шептицького. Як відомо, уже на початку XIX ст. серед греко-католицького духовенства в Галичині з'явилися широко освічені, проняті інтересами не лише своєї церкви, але й, насамперед, національними інтересами українського народу діячі, які своєю діяльністю сприяли розвитку української національної ідеї. Найбільш вагомий внесок у формування національно-державницької ідеології УГКЦ зробив митрополит Андрей Шептицький, який протягом майже півстоліття новітньої історії України був провідником церкви і речником інтересів українського народу й світського національного життя. Його заслуги у поєднанні церковних інтересів з національними високо оцінюються вітчизняними й зарубіжними науковцями. Провідне становище в суспільстві митрополитові забезпечували його непохитне прагнення присвятити своє життя і діяльність українському народу, яке він неодноразово висловлював і реалізовував у повсякденні, а також рівень науковця європейського виміру. Написавши численні наукові праці церковного і світського характеру, він згуртував навколо себе найвідоміших у Галичині вчених, серед яких були теологи Й. Сліпий і П. Філяс, історики І. Крип'якевич, О. Прицак і Й. Скрутень, мистецтвознавець І. Свенціцький, археолог Я. Пастернак, юрист Р. Ковшевич, філософ М. Конрадта інші представники української наукової еліти, які зробили помітний внесок у розвиток національної ідеї.

“З приходом у 1900 році на митрополичий престол Києво-Галицький Владика Андрея, - відзначав львівський науковець Михайло Гайковський, на чолі церкви і народу з'явилася людина, яка спричинилася до духовного і національного відродження України, в першу чергу Галичини, і вивела упосліджений в Австро-Угорщині та в Росії український народ на європейську, власне, і на світову політичну арену. З його приходом в Галичині розпочався регенераційний процес державницького відродження української нації”¹⁸. Його діяльність базувалася на глибокому усвідомленні того, що в Україні доля народу і церкви нерозривно пов'язані між

собою. Християнська релігійність українців здавна визнана феноменом у світовому суспільстві. Митрополит висловлював впевненість, що релігійний чинник потужно впливає на процеси формування української нації та української державності. “Що церква чи церкви відіграватимуть важну роль в будівництві Батьківщини, про це не можна сумніватися, - писав митрополит у одному із пастирських листів до духовенства. В християнських народах немає більше виховної сили, ніж сила церкви. Вона то виховує народи, вона вціплює вже в душу дитини ті християнські чесноти, які роблять із неї доброго патріота і мудрого громадянина”¹⁹.

Діяльність митрополита А.Шептицького на чолі УГКЦ розпочалася на зламі XIX-XX ст., у переломний момент в історії суспільно-політичного руху в Україні, коли політизована Галичина перебрала на себе роль “українського П’ємонта”, чому в значній мірі спричиняла суспільна місія церкви. Зауважимо, що період партійно-політичної структуризації руху був надзвичайно складним внаслідок того, що український народ “довгі століття належав до різних держав, був розділений різними (майже ворожими) культурами, різними віросповіданнями”²⁰. Додамо негативний вплив геополітичного фактору, коли на український політикум тиснули могутні імперські сили Росії та Австро-Угорщини, московської православної та польської католицької церков. Проте, наголошував А. Шептицький, “український нарід є одним народом, дехто схоче навіть сказати - одним організмом, тому й належить йому стати і суцільним національним твором”²¹. Опираючись на віковий досвід діяльності УГКЦ, яка століттями була генератором і носієм української національної ідеї й зберігала етнокультурну окремішність народу, він відстоював тісний зв’язок церкви з процесами формування українського етносу, підтримкою національної ідеї і прагненням до власної державності. Глибоко аналізуючи суспільно- політичну ситуацію в Україні, зважаючи на особливості національної психіки українського етносу, митрополит стверджував: в “обсервації нашого національного життя конечно

доходиться до висновку, що є в душі Українця глибока і сильна воля мати свою державу”²².

Присвятивши своє життя і діяльність інтересам українства, митрополит А. Шептицький розробив цільну національно-державну доктрину Греко-католицької церкви. Насамперед відзначимо його “Меморандум” щодо майбутнього устрою Української держави від 15 серпня 1914 р. після того, як царське військо займе території підросійської України.

Звертаючись до австрійського уряду, він писав: “Нам треба розв’язати потрібну проблему: військової, правової і церковної організації країни... для того, щоб ці області якнайповніше відторгнути від Росії і надати їм характеру національної території, незалежної від Росії... Для цієї мети слід використати усі придушені Росією традиції України, і настільки міцно відродити їх у свідомості народних мас, щоб жодна політична комбінація не могла б знищити перемоги”²³.

Щодо військової організації на землях України, то митрополит вважав необхідним побудувати її на традиціях запорозького козацтва, створити українське військо з усіма національними зовнішніми ознаками і духом. Це мало сприяти розвитку національного руху у зросійщеному зденационалізованому краї. Митрополит вважав за доцільне відродити інститут гетьманства²⁴. Він пропонував докорінно знищити російську державну систему, її імперське законодавство, впровадити визнані в Європі австрійські закони з урахуванням особливостей українського національного менталітету, що відразу залучило б Україну в правовий європейський простір²⁵.

У справі церковної організації митрополит передбачав насамперед “відділити по змозі найповніше Українську церкву від Російської.., відірвати духовенство від політично-поліційної діяльності на чисто церковний і християнський ґрунт”. Він наголошував, що в Українській державі повинна зберегтися національна церква з її традиційними обрядами, звичаями, які складають духовну цінність народу, позбавлена московських

впливів. Таким чином, розроблено “досконалий план реорганізації Української православної церкви, - слушно зауважив М. Гайковський, - який не зачіпав канонічних основ ні Православної, ні Католицької Церков, а ставив її в ранг самоуправних, автокефальних Церков”²⁶.

Отже, ще на початку Першої світової війни митрополит А. Шептицький знову озвучив національно-державницькі прагнення поневоленого народу й виклав стратегічний план розбудови майбутньої держави, який мав базуватися на міцному підґрунті: національному війську, європейському правовому полі й Українській церкві. Зауважимо, що саме за ці “сепаратні” погляди російсько-окупаційна влада інспірувала наступ на УГКЦ у 1914-1917 рр. В одному із московських архівів виявлено донесення Департаменту поліції від 7 березня 1915 р., в якому зазначалося, що у мазепинському русі за “відторгнення всієї України від Росії... велику роль відіграло за останнє десятиліття уніатське духовенство під керівництвом Митрополита графа Шептицького”²⁷. Державно-соборницькі ідеї митрополита певною мірою реалізувалися з утворенням у листопаді 1918р. Західно-Української Народної Республіки та Акті злуки УНР і ЗУНР (22 січня 1919 р.). Він особисто брав участь у процесі її утворення і розбудови, був разом з єпископами Г. Хомишином і И. Коциловським членом Української Національної Ради - представницького органу молоді республіки. Митрополит підтримував український політикум національно-державного спрямування й у міжвоєнний період.

Глава церкви не вірив у “німецький рай” і тому вітав проголошення 30 червня 1941 р. Акту про відновлення самостійної Української держави. У пастирському листі до духовенства і вірних від 1 липня 1941 р. він писав: “Зачалася Нова Епоха в житті Державної Соборної Самостійної України ... Український Нарід мусить в тій історичній хвилі показати, що має досить почуття авторитету, солідності і життєвої сили, щоб заслужити на таке положення серед народів Європи, в яким би міг розвинути усі Богом собі дані сили”²⁸. В іншому пастирському листі від 5 липня того ж

року митрополит закликав: “Усі, що почуваються Українцями і хочуть працювати для добра України..., нехай працюють в єдності і згоді над відбудовою так дуже знищеного більшовиками нашого економічного і культурного життя. Тоді в Бозі надія, що на підвалинах солідарності і усильної праці всіх Українців, повстане Соборна Україна не тільки як велике слово і ідея, але як живий, життєздатний, здоровий, могутній державний організм”²⁹. Як відомо, ці надії глави УГКЦ і всього українського народу не здійснилися: самостійна соборна Україна не вписувалася у геостратегічні плани як Сталіна, так і Гітлера. Німецька окупаційна влада розгорнула широкий наступ на український національний рух, репресуючи його учасників. За цих надзвичайно складних і важких для народу умов німецької окупації, великої війни, митрополит А. Шептицький, будучи хворим, вже на схилі життя опрацював і залишив нащадкам документ, який підсумовував національно-державницьку думку Греко-католицької церкви у середині ХХ ст. Це декрет до духовенства “Ідеал нашого національного життя”, відомий під іншою назвою “Як будувати рідну хату?”, написаний у грудні 1941 р. і стверджений Архієпархіальним Собором 1941 р.

Насамперед він визначив державно-соборницьке прагнення вірних: “Ідеалом нашого національного життя є наша рідна всенаціональна Хата-Батьківщина” і пророче ствердив: “Боже Провидіння дасть українському народові виконати його природне право - вибрати собі й установити форму управи своєї Рідної Хати”³⁰. У подальших розділах цієї концептуальної праці викладено, якою повинна бути Українська держава- Батьківщина, - перш за все - економічно могутньою і духовно монолітною, здатною “поборювати тенденції внутрішнього розкладу і успішно захищувати межі від зовнішніх ворогів”, а головне, забезпечити “громадянам правдиве і стале щастя”, що сприятиме необхідній умові державотворення - консолідації суспільства від родини й громади до суспільно-політичних спільнот, товариств, об’єднань, кооперативів, профспілок, “зв’язаних сильними зв’язками

солідарності”³¹.

Майбутнім будівничим Української держави владика радив глибше аналізувати засади національно-культурного життя, здобути глибокі знання законів його розвитку “і нашому народові, а хоч би тільки вірним передавати потрібні знання і виховувати його в усіх тих громадських чеснотах, від яких залежить вартість цілої громадської праці людини”³². По- сучасному виглядає концепція митрополита А. Шептицького щодо національної еліти і державного проводу України. Він вважав, що лише народ повинен обирати, зокрема “плебісцитами чи референдумами форми влади: монархічну, олігархічну чи демократичну. Кожна з них служить насамперед інтересам народу, “встановляє справедливі закони, непротивні Божому праву і загальному добру і загальному добру, та безсторонне і незалежне судівництво”, забезпечує свободу людини, участь у владних структурах якомога більше громадян. Водночас він проаналізував існуючі державні системи, зокрема, монархічну, республіканську й тоталітарну, попереджаючи “не йти за фальшивими гаслами революції і соціалізму, які ведуть до анархії, неволі, нужди і руїни”³³.

Вагомою аргументацією митрополит розвінчав радянську тоталітарну систему, “в якій владу має диктатор і партія чи монопартія (Сталін).., вважає себе за компетентну входити в усі найменші подробиці життя одиниць, хоче все нормувати, все бере в руки і одиниця не залишає ніякої свободи”³⁴. Між іншим, таку ж оцінку держави соціалістичного устрою прозорливо дав Іван Франко, який назвав її “величезною народною тюрмою”, де верховоди зосередять “в своїх руках таку величезну владу над життям і долею мільйонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти”³⁵.

Митрополит А. Шептицький реально оцінював демократичні системи країн Заходу, не приховував їх політичних і економічних вад, зокрема, демагогічний характер декларованих та не завжди реалізованих соціальних обіцянок; але, порівнюючи їх з тоталітарними режимами нацистської Німеччини та більшовицької

Росії, робив висновок: “Тиранія найбільше шкідлива, тому що при несправедливій владі, чим більше в ній єдності, тим то більше народові шкодить”, оскільки “демократія і свобода ... можуть запевнити народу мир, добробут і щастя”³⁶.

Митрополит боровся за єдність українського народу і Українських Церков, які, на жаль, “у релігійному житті поділено, як наш народ”. На його думку, єдність і могутність держави у великій мірі залежали від виховної праці духовенства, від церкви взагалі, які займали важливе місце в системі формування моральних цінностей вірних, їх національної свідомості і державницького мислення. Виокремлено також інші суспільні чинники впливу на формування національно-державницької ідеології українського етносу: міцну родину, громаду, добровільні товариства і спільноти людей. Водночас зауважено, що позитивна їх роль залежить від того, наскільки вони діють вільно, “користуються повною свободою і мають якісь вироблені традиції”. Тому Українська держава повинна вважати їх свободу “найважливішою справою”³⁷. Підняті у пастирському листі проблеми єдності українських Церков, як важливу передумову державотворення, розглядаються у наступному параграфі праці. “Піклування про долю України, - відзначав відомий релігієзнавець Анатолій Колодний, проймало все свідоме життя митрополита Андрея, від Божого поклику стати монахом-василіянином до останнього подиху”³⁸.¹ з цією думкою важко не погодитися.

Розглянемо світоглядну участь УГКЦ в процесі утвердження української державності. Характеризуючи значення церкви у новітньому державотворчому процесі в Україні, слід пам’ятати, що соціально-політичні і економічні аспекти суспільного життя останніх десятиліть тісно пов’язувалися з національно-релігійними. Спроба комуністичного режиму протягом 70-ти років усунути церкву з суспільного життя, або ліквідувати взагалі, як це сталося з українськими національними церквами, виявилася марною. Після проголошення незалежності України вплив церковно-релігійного чинника на суспільство значно посилюється, національно-

державницька ідеологія УГКЦ отримала суспільне визнання. Водночас трансформуються церковно-державні відносини, оскільки провідні чинники держави усвідомили, що сучасні політичні, економічні та культурні процеси, як слушно зауважив київський політолог Сергій Здіорук, “не можуть бути вирішені без урахування релігійних рухів і церковних формувань... Україна не зможе ефективно організувати свою безпеку й реалізацію національних інтересів, допоки Українська церква як церква Національна, котра стоїть на сторожі духовності і моральності української нації, не займе належне їй місце”⁹.

Як уже зазначалося, національно-релігійне життя українського народу в першій половині ХХ ст. зазнало непередбачуваних трансформацій, а фактично нищівної руйнації. Першого удару після жовтневого 1917 р. більшовицького перевороту завдав декрет Леніна від 2 лютого 1918р. про відокремлення церкви від держави і школи, який був засуджений Гіомісним собором РГЦ як початок гоніння на церкву. VIII з'їзд більшовиків 1919 р. прийняв рішення про наступ на “релігійні забобони”, а постанови партії і уряду СРСР 1929 р. розгорнули наступ і ліквідацію УАГЦ, масові репресії духовенства. Відновлена за німецької окупації УАГЦ, як і УГКЦ - національні духовні інституції України ліквідувалися як “колаборантські” й ворожі радянському режимові.

Незважаючи на лояльність тоталітарній системі, РГЦ теж постійно піддавалася утискам. КПРС як пануюча партія войовничого атеїзму вважала непорушним обов'язком кожного комуніста, діяча партноменклатури брати участь у боротьбі з релігією. І лише після 1985 р. у ході горбачовських реформ політичної влади, звільнення режиму від грубих спотворень і деформацій розпочалися позитивні зміни у церковно-державних стосунках. Найважливішими з них були відродження українських національних Церков - УГКЦ і УАГЦ, які зробили вагомий внесок у здобуття Україною незалежності⁴⁰. Соціологічні дослідження Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України

засвідчили, що напередодні історичного Всенародного референдуму 1 грудня 1991 р. ідею незалежності української держави підтримували 97,4 відсотка греко- католиків, 96,9 відсотків представників УАПЦ⁴¹. “Слід відзначити, - писав голова Державного комітету у справах релігії В. Бондаренко, що УГКЦ з перших днів свого відродження знову стала важливим чинником суспільного розвитку. Відтак захід України як регіон розвиненої культури зіграв велику роль у відродженні і становленні молодої української держави”⁴².

Жорстоко переслідувана Греко-католицька церква і в підпіллі продовжувала генерувати українство національно-державницькими ідеями, боролася за цивілізовані церковно-державницькі стосунки. У дискусіях Другого Ватиканського собору 1965 р. щодо “Заяви про релігійну свободу” кардинал Й. Сліпий, владика А. Роборецький та інші греко-католицькі ієрархи внесли низку пропозицій до цього документу. Він регулював стосунки між державою і церквою, зокрема проголошував право особи на свободу релігії й обмеження втручання держави, рішуче засуджував заборону релігії, визнав право батьків виховувати дітей згідно з релігійними переконаннями та ін.⁴³

Демократичні процеси, які розпочалися 1991 р. й продовжуються сьогодні в Україні, “найбільшою мірою знайшли свій вияв у етнонаціональній та релігійно-церковній сферах. Бурхливе етнонаціональне та релігійне відродження вимагало спрямувати його у правове русло й потребувало розробки відповідних політико-правових засад”⁴⁴. Головні зусилля держави і соціуму скеровувалися на подолання наслідків попередніх режимів, насамперед, стосовно релігії, церкви та віруючих, відновлення релігійних інституцій у необхідних для церковного життя масштабах. “Прийняття Конституції України, - відзначив президент Леонід Кучма у виступі на Всеукраїнському християнському форумі 1997 р. - закріпило високі стандарти в галузі прав людини, що стосуються свободи совісті та віросповідань. За роки незалежності держава довела своє неухильне прагнення до співпраці з

церквою, всіляко підтримує служіння, скероване на зміцнення морального здоров'я нації⁴⁵.

Долаючи тяжку спадщину минулого, парламент і уряд України у посттоталітарний період намагалися забезпечити правовий статус Церков, не заважали розвитку церковно- релігійного життя. Одним із перших прийнятих незалежно від Москви документів, був Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”. У його основі лежить право людини на свободу совісті і віросповідань, право батьків виховувати своїх дітей у відповідності з власними переконаннями та ставленням до релігії. Держава взяла на себе обов'язки подолання негативних наслідків минулого, створення належних умов для функціонування церкви. Проголошений принцип відділення церкви від держави не відкинув їх тісної співпраці у всіх сферах суспільного життя, вимагаючи співпраці і взаємної відповідальності. Зауважимо, що у ході державного будівництва та у зв'язку з прийняттям Конституції означений закон вдосконалено. Так, у серпні 1996 р. на засіданні Верховної Ради України розглядався законопроект про внесення змін до Закону. До цього, зокрема, зобов'язувала Європейська конвенція прав людини, процес формування і структурування самостійних релігійних організацій, внормування міжконфесійних стосунків та ін.⁴¹ З метою реалізації державної політики у релігійній сфері при Кабінеті міністрів України засновано Державний комітет у справах релігії. Він намагався співпрацювати з релігійними організаціями в Україні, допомагав їм разом з місцевими органами влади вирішувати складні майнові питання міжконфесійних відносин, забезпечував виконання відповідних державних законодавчих актів. Таким чином, нова влада продемонструвала зацікавленість у повноцінному відродженні духовно-релігійного життя в Україні. Вона розраховувала, насамперед, на національні українські церкви, зокрема, УГКЦ з її потужною структурою і національно-державницькою ідеологією. Адже історія свідчить, що етнонаціональне відродження і піднесення держави, політичне пробудження народу значною мірою залежить від ідеології і

практики церкви. Одним із таких позитивних прикладів стали вибори Президента України 1999 р., коли більшість електорату, насамперед у західному регіоні з його високою релігійністю, не підтримали кандидата від Компартії України.

Національно-державницьку ідеологію УГКЦ схвалили політичні партії та громадські об'єднання, які стояли на позиціях державності, насамперед правого, правочентристського спрямування, а також ОУН. Усупереч твердженням деяких політиків, що ідеологія українських націоналістів нібито заперечує християнський вибір, не ґрунтується на християнських засадах, факти засвідчують про протилежне. Ще у маніфесті від грудня 1940 р. ОУН наголошувала, що бореться “за гідність і свободу людини, за право визнавати одверто всі переконання за свободу всіх віросповідань, за повну свободу совісті”⁴⁷. Її провід стверджував: боротьба за національно-політичне визволення України, побудову незалежної соборної держави співпадає з християнською ідеологією, прагненнями УГКЦ, що церква і релігія, на відміну від політики тоталітаризму, - абсолютно необхідні вартості нації і національної держави. ОУН виступала проти відділення церкви від держави, за впровадження релігії в навчальних закладах, визнаючи в Україні лише дві - Греко-католицьку і Українську православну церкви, вважала можливим їх об'єднання і подальше відмежування від Москви⁴⁸.

Зрозуміло, що державницька політика УГКЦ, УАПЦ і УПЦ Київського патріархату викликала обурення з боку Компартії України. Її провідник П. Симоненко з цього приводу у статті “Комуністи про церкву та її роль у житті сучасної України” в травні 1999 р. ствердив, що його партія не сприймає католицизму в будь-якій формі. “Католицький Захід, - зазначав він, - ворожий православному геокультурному просторові”, що існуванню релігії предків загрожує католицизм; ще одним джерелом загрози є уніатство, тобто УГКЦ. Лідер комуністів високо оцінював Львівський псевдособор 1946 р., схвалював його рішення про ліквідацію УГКЦ. Компартія виступала за непорушну єдність

Православних церков України і Росії, закликала до боротьби з силами, які відривають Українську церкву від Москви, вважаючи своїм союзником Українську Православну церкву Московського Патріархату⁴⁹. Подібні заяви тиражувалися й напередодні візиту Папи Івана Павла II в Україну 2001 р.⁵⁰

Незважаючи на це, УГКЦ продовжувала вважати формування національно-державницької ідеології важливим напрямом своєї виховної роботи. У зверненні до вірних і громадськості України “Про завдання християнина в сучасному суспільстві” від 12 березня 1999 р. єпископи УГКЦ наголошували: “Пашу державу не врятують наймудріші, найсправедливіші закони чи укази, ринкові реформи чи інші засоби, якщо не буде належного числа громадян, які ті приписи та заходи будуть сумлінно сповнювати”⁵¹. Цим ще раз стверджено суспільну важливість громадянського миру і громадянської відповідальності за зміцнення державності й становлення сучасної української нації.

У ході виборчої кампанії до Верховної Ради 2002 р. Синод єпископів Києво-Галицької митрополії УГКЦ оприлюднив для кандидатів у народні депутати і загалом населення наступні суспільні пріоритети церкви:

“1. Добре ім'я держави і, як наслідок, довіра до неї. Добре ім'я - це найбільша цінність, яку батьки можуть передати у спадок своїм дітям. Воно здобувається серйозністю і послідовністю в підході до вирішення життєвих проблем. Добре ім'я держави забезпечує пошану до влади з боку власних громадян і довіру у спільноті народів. Здобуття і збереження заслуженого доброго імені і довіри повинні стати пріоритетами політики, бо без цього не є можливим тривалий розвиток держави.

2. Цінність життя і гідність людини. Україна стала спадкоємицею системи, яка мала на меті позбавити людину власної гідності і переконати її в безвартісності людського життя, тобто відкинути засаду побудови демократичного суспільства. Щоб посприяти викоріненню цього переконання зі свідомості наших

громадян, необхідно юридично захистити життя людини від моменту зачаття до природної смерті.

3. Моральне і фізичне здоров'я нації. З метою збереження здоров'я кожного громадянина, відповідно - всієї нації, держава повинна вжити рішучих заходів щодо припинення масового розповсюдження в країні алкоголю та наркотиків. Окрім того, необхідно так реорганізувати систему охорони здоров'я нашої держави, щоб лікування не допускало корупції і було доступне для всіх верств населення.

4. Категорії мислення. Ми часто говоримо про потребу реформування різних сфер державного життя, не усвідомлюючи при цьому, що фундаментальна реформа можлива тільки після того, як відбудуться зміни у світогляді народу. Стереотипи тоталітарної ідеології - це піщана основа для нашого майбутнього. Розбудовуючи молоду державу, ми повинні орієнтуватися на демократичні засади суспільства. Замало про них говорити: їх необхідно впроваджувати в життя.

5. Ціль держави. На початку ХХІ ст. запитання “Бути чи не бути Україні?” уже є неактуальним, натомість виникає інше питання - “Якою їй бути?”. А це вимагає конкретної мети, яку мусить поставити собі держава і послідовно до неї прямувати.

6. Освіта. Забезпечення високого рівня знань - недостатня умова для побудови кращого майбутнього в нашій державі. Освіта повинна бути спрямована в таке русло, щоб заохочувати і давати можливість випускникам навчальних закладів виявляти ініціативу, самостійно шукати гідних шляхів для своєї майбутньої діяльності. Важливо також, щоб навчання і виховання молодого покоління будувалося на здорових моральних засадах, у випадку України - на християнській традиції, яку витворював і зберігав наш народ протягом століть.

7. Культура. Сьогодні нам нав'язують, насамперед через засоби масової інформації, чужинецьку примітивну культуру. Натомість зміст і форми рідної культури, які плекалися століттями,

ледве животіють: українська творчість, українська книжка, навіть українська мова не втішаються ані державною, ані народною підтримкою.

8. Українська мова. Політика стосовно державної мови, може, найвиразніше показує слабкість і непослідовність нашої влади. Попри конституційний закон, державна мова не знаходить належного рішучого захисту, що спричиняє велике занепокоєння народу.

9. Держава і церква. Це два могутні партнери в служінні народу. Їхні відносини мають великий вплив на членів церкви і держави як цілості. У конкретній, дуже складній ситуації це співвідношення вимагає врегулювання з метою чіткого розмежування творчої співпраці та сфери відповідальності”⁵².

У тому ж пастирському посланні Синоду єпископів конкретизовано місію церкви у виборчих компаніях: “Завдання церкви полягає не в тому, щоб указувати на певних осіб чи конкретну партію, не в тому, щоб їх висувати. Її мета - сприяти створенню такої атмосфери, в якій вибори могли б відбуватися нормально, спокійно, чесно, щоб вони були покликані служити спільному добру... Наш християнський обов’язок - допомогти Україні пережити перехідний період з мінімальними втратами й пришвидшити процес утвердження демократії”⁵³.

Керівництво церкви продемонструвало політичну культуру й під час суспільного обговорення передумов та наслідків польсько-українського конфлікту на Волині 1942— 1943 рр.⁵⁴, засудивши ті сили, які намагалися дістати дивіденди на оцінці тієї трагедії обох народів: “Сили назовні і всередині наших народів, прагнучи здобути односторонні вигоди, штучно плекали, а іноді розпалювали взаємну нехоть і упередження. І українці, і поляки мають власний погляд на спільну історію, позначений гірким досвідом кривд, пацифікацій і насильних переселень. Цю історію не можна ні змінити, ні переписати, ані заперечити. Зрештою, цього і не варто робити... Правда полягає в тому, що нас кривдили. Але правда полягає в тому, що ми теж кривдили. Визнання цих двох сторін правди визволить

нас... Сподіваємося на підтримку державної влади обох народів, на співпрацю керівників і членів усіх Церков і релігійних організацій. Усіх людей доброї волі, бо йдеться не про вузько конфесійну, а про загальнонародну справу. Такі кроки назустріч уже зробили різні народи Європи, що століттями перебували в незгоді, зокрема французи і німці, німці і поляки, - і вони увінчалися успіхом”⁵⁵.

Суспільну місію церкви, політичну культуру її керівників неодноразово позитивно оцінювали високі посадовці держави. Власне це також стало аргументом для написання 2003 р. групою авторитетних депутатів Верховної Ради України листа до Івана Павла II з проханням надати патріарший статус УГПЦ: “Ваша Святосте!.. Сьогодні в незалежній Українській державі відбулося чудодійне відродження й оновлення цієї церкви - усіх її ієрархічних структур, освітніх установ, чернечих згромаджень, мирянських об’єднань; осідок Верховного Архієпископа перенісся із Риму на рідну землю. Тут забуяло багате літургійне життя, відбувається нова євангелізація наших співвітчизників, зокрема молоді, прощі до святих місць збирають десятки, а іноді сотні тисяч паломників. Усе це є ознаками того, що Українська греко-католицька церква є втіленням Бога Живого серед нашого народу, а тому заслуговує на увінчання її патріаршою гідністю”⁵⁶.

І, насамкінець, відзначимо ще одну болючу тему політичного життя держави. На жаль, у посткомуністичній Україні християнські партії мали спорадичні зв’язки з церквою. Більшість із них, що були найчастіше покликані до життя їх лідерами, усвідомлювали привабливість християнських ідей лише сподіваючись на церковну підтримку у виборчих процесах. Тому лідери УГКЦ намагалися не солідаризуватися з більшістю радикальних політиків. Недостатньою, на нашу думку, є присутність священників у місцевих радах народних депутатів. Дієвішою могла бути фінансово-господарська і виробнича активність церковних структур, їх моральний вплив на керівників державної влади і бізнесу.

6.2. Соціальна політика церкви: історичний досвід, проблеми і перспективи

“Я молюся найбільше - працюю”, - зізнався якось православний ієрарх Іван Огієнко (у 30-і роки тісно співпрацював із греко-католицьким видавництвом і друкарнею у Жовкві). Так “молилися тисячі православних і греко- католиків - кращих синів і дочок, аби наблизити справдження відвічної національної мети⁵⁷. І справді, в центрі уваги національних Церков завжди була людина з її життєвими проблемами, соціальними негараздами. Ці аспекти прослідковуються у кожній з книг Біблії; проповіді Христа та його послідовників торкаються всіх сторін людського життя: багатства і убогості, жертвовної праці й справедливості, добра і зла. “Релігійні світогляд і практика, - зауважують О.Реєнт і О. Лисенко, - активно впливають на соціально-економічні, етнічні, політичні, культурні процеси, причому не лише опосередковано, а й безпосередньо, через носіїв християнської ідеї - суттєво змінювати розвиток суспільства, визначати напрями його еволюції на майбутнє”⁵⁸

Тому з розвитком людського суспільства, капіталізацією виробництва соціальні проблеми постійно ускладнювалися. З поглибленням різниці між багатими й бідними, містом і селом, посиленням національних факторів виникали протиріччя, напруженість між спільнотами та суспільними верствами. Тож не дивно, що ієрархи церкви, класики її соціальної науки задовго до К. Маркса і Ф. Енгельса на релігійних засадах створили вчення з соціальних проблем. Фундатори комуністичної ідеології К. Маркс і Ф. Енгельс та їх послідовники В. Ленін і Й. Сталін проголосили авантюрний шлях вирішення проблем - поділ суспільства на ворожі класи та їх боротьба, безпідставне очікування світової пролетарської революції⁵⁹.

Для розв’язання складних соціально-політичних проблем, щозагострилися в епоху індустріальних революцій у Європі та на зламі XIX-XX ст., церква проголосила інші шляхи, які викладалися Апостольським Престолом. Наприкінці XIX ст. у офіційно-моральному вченні Вселенської церкви з’явилися перші соціальні

енцикліки Папи Лева XIII, в яких давалася відповідь на болючі соціальні, політичні та економічні проблеми часу. 1891 р. створено велику соціальну Хартію церкви “Нові речі”, про яку сучасний історик церкви о.Іван Музичка писав: ”Лев XIII своєю енциклікою почав сучасну проповідь церкви щодо соціального питання. Він засудив комунізм, базуючи свої твердження на природному праві людини і на гідності людської особи, ”до якої сам Бог ставиться з великою пошаною”⁶⁰. Енцикліка проголошувала, що лише на засадах справедливості, правди, свободи і любові можливе вирішення складних соціальних проблем. Зауважмо, що зазначена ця та ще п’ять соціальних енциклік Папи Лева XIII були своєчасно перекладені та опубліковані у Львові серед декретів Провінційного Собору 1891 р. й допомогли ієрархам УГКЦ в їх діяльності в Галичині та Буковині⁶¹.

У добу грандіозних воєнних і соціально-політичних катаклізмів ХХ ст., зокрема після Першої світової війни і більшовицької революції в Росії, Апостольський Престол знову неодноразово відгукувався енцикліками з соціальних проблем. Зазначмо, що папське соціальне вчення доповнив і розвинув Глава УГКЦ митрополит Андрей Шептицький. Серед папських енциклік цієї тематики слід відзначити “Расет іп Іетв” Івана XXIII, у якій роз’яснюються важливі аспекти церковного вчення - щодо стосунків між державами, людиною і політичною спільнотою, пріоритет прав людини і особи взагалі. Важливим документом церкви з цієї проблеми є також Конституція Другого Ватиканського Собору 1965 р. “Радість і надія”, що вперше звернена до всіх людей світу. “Також і в економічно-соціальному житті, - писав пізніше, опираючись на текст Конституції, Папа Іван Павло II, - треба пошановувати й розвивати достоїнство і повноту призначення людської особи, як теж добро цільної спільноти. Людина справді є центром і ціллю всього економічно-соціального життя”⁶². Свідченням уваги католицької церкви до соціальних проблем є відомий лист Папи Павла VI з нагоди вісімдесятиліття енцикліки “Нові речі”, у якому проголошено концепцію Апостольського

Престолу щодо нових явищ сучасності, зокрема, урбанізації, проблем молоді і жінки в суспільстві, зростання ролі екології, засобів масової інформації та інших. Папа закликав громадськість не лише проповідувати принципи, але й викривати несправедливість й оскаржувати суспільні недоліки, бо вони “не будуть мати дійсної вартості, якщо не будуть йти в парі з живою сумлінністю власної відповідальності з творчою дією”⁶³.

Особливе місце у визначенні соціальної доктрини церкви на рубежі ХХ-ХХІ ст займала діяльність Папи Івана Павла ІІ, який відвідав десятки країн, ознайомився із соціальними проблемами багатьох народів, мільйонів вірних. Результатом глибокого знання проблеми, комплексного узагальнення ситуації в світі є папські ювілейні енцикліки - “Соціальне вчення церкви з великого й пекучого питання ХХ століття”. Вони стали об’єктом вивчення Організації Об’єднаних Націй, науковців багатьох країн планети. Відзначимо наукову конференцію у Львові в червні 1992 р. “Церква і соціальні проблеми” (Енцикліка “Сотий рік”) за участю наукових та релігійних установ УГКЦ і навчальних закладів України і зарубіжжя, яка стала етапною подією в становленні соціальної науки УГКЦ. Конференцію привітали Президент України Леонід Кравчук та Папа Іван Павло ІІ, схваливши “ініціативу, яка навітлює основні принципи соціальної науки церкви”, а також висловивши надію на “жертвенне старання для піднесення людства його розвитку і солідарності згідно з християнськими засадами”⁶⁴. Соціально-гуманітарна діяльність церкви, зокрема УГКЦ після її відродження у незалежній Україні, набирає все більшого розмаху й ваги, цілком відповідаючи традиціям Вселенської церкви.

Проаналізуємо Внесок митрополита А.Шептицького в теорію і практику соціального служіння УГКЦ. Як відомо, з усіх Глав УГКЦ митрополит Андрей Шептицький був найпоослідовнішим і найнаполегливішим теоретиком і практиком утвердження християнської соціально-економічної політики церкви. Ще будучи єпископом станіславівським він ствердив вплив християнської ідеології на українську соціально-економічну думку, про що

свідчить одне з перших його пастирських послань до вірних єпархії “Християнська робота” від 2 серпня 1899 р. У цій ґрунтовній праці А. Шептицький виклав основи християнського суспільного життя і визначив шляхи участі мирян у вирішенні низки нагальних соціальних проблем. Насамперед він зауважував, що на перше місце своєї діяльності як ієрарх УГКЦ ставить піклування про щастя, добробут, просвіту, здоров’я народу та інтереси спільности, прагнення “понести Вам не лиш слово Боже, але всі сили життя мого, я, брата дорогі, надівсе рад би бачити ту лиху сторону в вашім життю яко полагоджену”⁶⁵. Єпископ повчав віруючих: наука Христа “вчить праці, ощадності та взаємної допомоги”, закликав “триматися своєї землиці ... Лучитися разом, заводіть по ваших селах крамниці християнські, шпиталі громадські і всякі інші пожиточні установи. У нас, священників, знайдете завсігди не лише пораду, але, о скільки оно буде в наших силах, також і поміч”. А. Шептицький, зрозуміло, відстоював право приватної власності, насамперед на землю, вважаючи, що “тільки той народ є багатим і сильним, у якому всі або майже всі є заможні”. Враховуючи матеріальну нерівність у суспільстві, він нагадував багатим, що маєтки свої посідають від Бога, закликав не цінувати “маєтку висше над Бога, над совість”, допомагати бідним. Насамкінець молодий єпископ (йому було тоді 34 роки) радив: “Любіть все своє, свого тримайтеся і про своє дбайте, але стережіться ненависти, бо ненависть це чувство нехристиянське. Стережіться і між собою ненависти і роздору, злишньої партійности, скупляймо свої сили, бо сили розділені завсігди суть слабими... Передовсім, пам’ятайте, що нарід є тим сильніший, чим більше опирається на науці Ісуса Христа”⁶⁶

За слухним висловом львівського економіста Степана Злупка, найповніше використані засади папської енцикліки “Нові речі” у пастирському посланні митрополита А. Шептицького від 21 травня 1904 р. “О Квестії Соціальной”, яке стало визначним документом в історії української суспільно-економічної думки, етапною працею в розвитку християнсько-економічного вчення церкви.⁶⁷ У ній проаналізовано суть соціального питання і християнські принципи

його вирішення, загалом соціальну доктрину церкви, піддано гострій критиці соціалістичну і комуністичну теорію з соціально-економічних питань. Проаналізувавши соціально-економічні катаклізми у світі, насамперед у Європі, Андрей Шептицький наголосив: демократичний рух, який “в цілій Європі під стяг оборони убогих і скривджених покликує всіх благородних”, цілком співпадає з соціальним вченням церкви. “Доктрина Христа..., - писав він, - довгі століття працює над знесенням неволі, пропагує поняття справедливості, рівності людей перед Божим і людським правом”⁶⁸ Економічна ситуація у світі, зауважував митрополит, складна, капіталістичні монополії ведуть боротьбу за більший вплив, зростає майнова нерівність, особливо важке становище населення Галичини. У цій ситуації церква виступала для розв’язання соціальних проблем на засадах “віри і етики Христової”, які, на думку автора, здатні “принести світові мир”. У розділі “Наші обов’язки” він декларує чітку програму діяльності греко-католицького священства щодо вирішення соціальних проблем вірних: “Мусимо працювати над поліпшенням їх долі, над поправою їх матеріального добробуту... Мусимо старатися підносити вартість їх праці, шукати для них нових способів заробкування, організувати правну поміч супротив можливих надужить оподаткування, усильно працювати над піднесенням їх господарки домашньої і рільної. Мусимо учити їх на цілій лінії праці і ощадности, надавати їм напрям як найкорисніший для правдивого поступу економічного. Мусимо боронити їх перед визиском торгівлі і по можливості шукати збиту для продуктів їх праці”⁶⁹

У вказаному посланні А.Шептицький попереджав, що у деяких питаннях доктрина соціалістична збігається з церковною й тому служить оманю для народу. Тому критикувалися соціалісти, які не визнавали право людини на власність, бо “хотіли би відібрати і замінити на спільну власність всьо, що було набуто чи то легальним спадком, чи працею рук, чи працею інтелектуальною, чи вкінці ощадністю”. Для цього вони “підбурюють убогих проти багатих і ставляють принцип, що треба знести всяке приватне

посідане, установити спільну власність, а заряд її віддати представителям громад, або начальникам держави”, й таким чином “наміряють дійти до абсолютної рівності економічної і суспільної всіх людей через знесення приватної власності”. Митрополит назвав комуністичну теорію утопічною, бо вона зробила працюючу людину “невольником суспільності, котрий не має права з своєї праці який-небудь хосен відносин, єсть змушений працювати на саме лиш утриманне.”⁷⁰ Піддано також гострій критиці соціалістичну доктрину, яка проголошувала “владу держави над родиною” і особою, тоді як держава “повинна лише опікуватися правами одиниць”.

На противагу соціалістичній митрополит А.Шептицький виклав соціальну програму церкви, яка охоплювала всі сторони соціально-економічного життя й базувалася на християнських засадах. Однією з головних умов вирішення вказаних проблем він визначив не класову боротьбу, яку інспірували марксисти, а необхідність усунути “братню борбу верств суспільних” й слідувати закону Божому, який “людей єднає, адже “люди всі суть собі братами, природно мають жити не в борбі, але в згоді і любові... Капітал і праця не стоять в суцній і природній суперечности”. Митрополит відкинув марксову економічну теорію, за якою праця є товаром. Він вважав фальшивими твердження, яке “уважає працю за товар, котрої вартість означає пропорція попиту і продажі. Після тої теорії, - зауважує А.Шептицький, - справедливою єсть кожна платня, в котрій робітник може досягнути ... Та теорія служила системі капіталістичній і віддавала робітників фабричних у цілковиту неволю”. Митрополит вважав конче необхідним контракт про працю, що ґрунтувався би на справедливості між робітником і працедавцем, гідною заробітною платнею, піклуванням про духовні потреби працівника. Заборонялося віруючим безоплатно працювати на священика, навіть добровільно. Він звернув увагу на необхідність справедливих світських законів, розпоряджень місцевих органів влади; наголошує на совість, як обов’язковий елемент на рівні з любов’ю до ближнього і

моральністю у системі державного і міського управління. Звертаючись до кліру, митрополит А. Шептицький закликав брати на себе ініціативу у справі “церковної акції суспільної”⁷⁰ і зауважував, що “до впровадження акції суспільної потреби нам солідарно, ревносте науки і великої розваги ... під прапор християнсько-суспільної акції зібрати передовсім вірних християн”; крім того, закликав “передовсім, самим познакомитися з тою справою, і з літературою, щодо неї відноситься”. Водночас він застерігав, що соціально-економічні проблеми не можуть бути предметом проповідей, а “тереном нашого апостоловання поза проповідями”, й дозволяв священикам брати участь у громадському і політичному житті. Більше того, підкреслив важливість праці у сфері економіки. “Священик, що навіть на жадане парахіян не хоче утворити читальні, склепикугромадського і прочих, і всім подібним установам єсть противний, не відповідає своєму становиську”. У заключній частині митрополит зауважив, що, зважаючи на актуальність проблеми, має намір повернутися до удосконалення соціальної доктрини церкви, що й підтвердив у подальшій діяльності.⁷¹

Наукова праця А.Шептицького, а саме так можна кваліфікувати пастирське послання митрополита “О Квестії Соціальной”, набула широкого розголосу в регіоні та за його межами. Поряд із схвальними відгуками, окремі його твердження піддавалися критиці. Грунтовний аналіз послання зробив Іван Франко. Він відзначив позитивним прагнення автора говорити з народом на складні теми соціального вчення, економічної теорії, глибоке знання життя народу, його пекучі проблеми. Водночас, будучи деякий час прихильником марксистської економічної теорії, Каменяр критикував твердження про причини загострення соціального питання, поставив під сумнів думку про приватну власність як вічну категорію. “Приватна власність землі, писав І.Франко, є тільки юридичною фікцією, а дійсним власником землі є зовсім не той, хто записаний у ґрунтових книгах”, дійсними власниками він вважав державу, місцевий та інтернаціональний

капітал. Деякі зауваження митрополита щодо соціальної проблеми, за висловом І.Франка, спрощені, особливо у сфері соціалістичного вчення. А втім, він ствердив неординарність послання “О Квестії Соціальной” в історії української суспільно - економічної думки⁷²

Зауважимо, що свою незгоду з поглядами митрополита А.Шептицького у соціальному плані Іван Франко виклав конкретно, з належною толеранцією. Невдовзі ж соціально-економічна доктрина церкви, енцикліки папи і пастирські послання глави УГКЦ спричинили виступи Каменяра проти догматизму і упередженості соціалістичної теорії Маркса. “Без морально-етичних і національних цінностей людство, - писав він, - зайшло би в глухий кут”⁷³

Розвитку соціально-економічної думки в Україні на зламі ХІХ-ХХ ст. сприяв взаємовплив світських і християнських доктрин. “Під впливом реальних соціально-економічних процесів, - зауважив Степан Злупко, - церковна ідеологія насичувалася економічними ідеями, а світські економічні доктрини, погляди і програми більше уваги приділяли етичним, моральним, загальнолюдським цінностям у трактуванні еволюції господарських форм і її перспективи”⁷⁴ Отже, соціальна спрямованість церкви, практична діяльність ієрархів і священництва давала позитивні суспільні наслідки. Втім, крім митрополита А. Шептицького ці проблеми піднімали у своїх працях й інші церковні діячі. Зокрема, на полеміку І.Франка з А. Шептицьким відгукнувся відомий теолог і філософ Гавриїл Костельник (1886-1946) науковою працею “Границі демократизму”, у якій розглянув проблеми рівності людей, соціалізації майна, громадянських свобод, взаємин держави і церкви. Він обстоював думку, що приватна і суспільна власність взаємодоповнюються. Більше того, він вважав можливим втручання держави у сферу власності, її обмеження і проведення земельних реформ. “Де, отже, переважаюча частина населення є нуждарями, там суспільний порядок відступив від природного призначення землі зі погляду на піддержку людського життя”⁷⁵ Таким чином, Г. Костельник, враховував реалії часу й радикальні зміни в суспільстві після

Першої світової війни.

Керуючись соціальною доктриною церкви, патріотичне греко-католицьке священицтво під проводом митрополитичої Консисторії зробило багато корисного для вирішення соціально-економічних проблем та інтеграції суспільства у повоєнну європейську систему. Соціальна концепція УГКЦ на засадах християнської моралі, етики, справедливості сприяла консолідації національних сил, розвитку українського господарського і культурного життя в краї. Тон у реалізації соціальної доктрини церкви задавав митрополит Андрей Шептицький. Серед ста його пастирських листів до духовенства і вірних значна частина присвячена соціальним проблемам. 1935р. знаний державно-політичний діяч ЗУНР Лонгин Цегельський (1875-1950) з цієї нагоди відзначав послання “не лише чисто релігійного та морального змісту, але й суспільного та патріотичного”, власне, “про соціальні питання та соціалізм, про єдність в житті церковним і народнім, про вибори до парламенту, про політичне вбивство з точки зору заповідей Божих, про небезпеку російської схизматичної агітації серед нашого народу, про обов’язки вірних на випадок війни та російської інвазії, про потребу віри в Бога поміч для народу, що втратив боротьбу за волю-свободу, про шкідливість комунізму і т.д.”⁷⁶

Дбаючи про соціально-економічний розвиток краю, без котрого неможливе вирішення будь-яких соціальних питань, митрополит з перших днів своєї діяльності підтримував зв’язки з політичними, культурно-освітніми та економічними осередками українського національного життя в Галичині, “брав діяльну участь у заснуванні “Земельного банку гіпотечного”, - відзначав о.Кость Панас, - сприяв парцеляції великих земельних володінь серед селян і піклувався про розвиток сільськогосподарської науки. Для сільськогосподарської школи він подарував товариству “Просвіта” великі господарські садиби в Коршові і Милованю, а у Львові заснував Народну Лічницю”⁷⁷. Завдяки піклуванню і жертвності митрополита на Прикарпатті бурхливо розвивалися українські фінансово-господарські структури - “Ревізійний Союз Українських

Кооперативів”, товариства “Сільський господар”, “Маслосоюз”, “Народна Торговля”, “Дністер”, приватна торгівля у селах і містах, що поліпшували умови життя західних українцівTM. Попри перешкоди польської влади, самовіддана діяльність А.Шептицького продовжувалася аж до осені 1939 р. - приєднання краю до СРСР-УРСР.

Митрополит намагався дотримуватися соціальної політики й у роки Другої світової війни, коли митрополія опинилася в умовах радянської, угорської та німецької окупацій. Як уже відзначалося, у його розумінні церква як вчитель моральності й віри була інтегрована в суспільство і не могла стояти осторонь соціальних проблем. Зокрема, й тоді, коли в результаті змови Гітлера і Сталіна об'єднаними силами вермахту і Червоної армії у вересні 1939 р. Польща була розгромлена і поділена, а більшість західноукраїнських земель відійшли до СРСР (Надсяння, Холмщину, Підляшшя, Лемківщину “подаровано” А.Гітлеру)⁷⁹.

“Соціальне вчення і діяльність митрополита А. Шептицького у новому соціально-політичному кліматі, - зауважив канадський науковець Андрій Кравчук, - повинні були значно змінитися, набути інших форм; церква опинилася перед загрозою самого свого існування як інституція, і як релігійна громада. Війна та окупація спонукали митрополита А. Шептицького звернутися до невідкладних соціальних проблем і шукати шляхів їх вирішення”⁸⁰

У період “радянзації” нових земель 1939-1941рр., руйнування попередньої суспільно-політичної та економічної системи, влада ще не наважувалася ліквідувати УГКЦ, враховуючи непевність міжнародної ситуації, популярність митрополита А.Шептицького, внутрішню силу церкви та її суспільний вплив на мешканців краю. Але активною політикою націоналізації, секуляризації та антиклерикалізму релігія систематично і наполегливо усувалася з суспільно-культурного життя. Новий режим намагався підірвати вплив УГКЦ шляхом широкомасштабних обмежень і утисків, тотальної атеїстичної пропаганди. Існують свідчення, що вже 1941р. Москва планувала насильно приєднати її до Руської православної

церкви. Ці заходи спричинили у суспільстві падіння моральності, зростання пияцтва, послаблення основ християнської сім'ї, яка за словами митрополита, опинилася перед “загрозою самих своїх підвалин”, відтак до загострення соціальних проблем”⁸¹ Враховуючи складну ситуацію й жорстокість режиму, митрополит протиставив системі політичну нейтральність й зосередив головні зусилля церкви у соціальній сфері. Власне опір УГКЦ атеїстичному соціальному ладу здійснювався саме на цьому важливому для українського суспільства фронті.

Соціальна спрямованість діяльності церкви в нових умовах задекларована у документах скликаного митрополитом єпархіального Собору у травні 1940р. Центральною ланкою здійснення церковної доктрини А.Шептицький вважав греко-католицьких священників. Він вчив, “щоб церква не тільки жила і працювала, але й нормувала відносини між людьми”, вимагав від кліру задовольняти потреби вірних, підтримувати тісні контакти з парафіянами, наголошував, що соціальні потреби народу повинні завжди бути дороговказом соціальної душпастирської праці⁸². Соціальні питання перебували у центрі уваги декрету Собору “Про конфесію універсальної віри”, який заохочував працю “над поправою і завершенням нашого життя і душпастирської праці”⁸³.

Як бачимо, у 40-і роки митрополит А.Шептицький сміливо втручався у вирішення соціальних проблем, неодноразово звертався з листами до органів німецької і радянської влади, твердо відстоюючи права простих краян-українців, євреїв, поляків. У період німецької окупації за участю церкви створено мережу дитячих садків, захоронок, організовано опіку військовополонених, засновано комітет допомоги придніпрянцям, відновлено діяльність Народної лікарниці ім. митрополита Андрея Шептицького і релігійних часописів⁸⁴.

А тепер проаналізуємо соціальні проблеми енцикліки “Сотий рік” щодо сучасного життя.

З проголошенням незалежності України й виходом УГКЦ з підпілля, поряд з позитивними процесами національного і

релігійного відродження суспільство, внаслідок багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників, переживає нелегкі часи. Не сталося очікуваного радикального поліпшення економічного і духовного життя, більше того, зросло безробіття, упав життєвий рівень молоді, пенсіонерів, працівників бюджетної сфери.

У цей період загострення соціально-економічної кризи збільшується загальна прихильність ідеї про активнішу духовну і соціальну діяльність церкви, місія якої спрямована на духовне вдосконалення суспільства, невід'ємна від національних прагнень українського народу і турбот про кожну людину. Програмою Греко-католицької церкви нової доби стала енцикліка Папи Івана Павла II "Сотий рік", видана з нагоди ювілею послання Папи Лева XIII 1991 р. Вона проголошувала основні аспекти соціальної доктрини Вселенської церкви у новітню епоху. Саме їй була присвячена спеціальна міжнародна конференція у Львові в червні 1992 р. за участю провідних українських вчених і діячів УГКЦ. У привітанні учасників конференції Глава церкви Блаженніший Мирослав Іван кардинал Любачівський відзначив величезну роль енцикліки "Нові речі", яка, за його думкою, започаткувала фундаментальні "науки церкви про соціальне, робітниче і економічне питання". Він підкреслив непересічне значення енцикліки Папи Івана Павла II, яка підсумувала здобутки столітньої боротьби церкви в обороні прав і гідності людини на християнських засадах від наступу різних режимів, насамперед комунізму і соціалізму, в сітях якого опинилася Україна з важкими і трагічними наслідками для її народу і вірних Греко-католицької церкви. Він висловив почуття радості, що саме у Сотий рік "здійснилася перемога правди над людським невіжеством" та надію на те, що "наша Конференція є для відзначення справжньої, здорової соціальної науки, науки про людину, науки про людину і працю, науки про соціальну справедливість, про справжню культуру і твори людини для її кращого життя і гідності у мирі і справедливості"⁸⁵

Енцикліка "Сотий рік", як і перша програмна Енцикліка Папи Івана Павла II "Спаситель Людини", головним об'єктом соціальної

доктрини церкви визнав людину, її велич. Саме на понятті особи, яка перевищує увесь матеріальний світ, Папа будував соціальне вчення. Він ще раз підтвердив декларацію Другого Ватиканського собору: “Все, що існує на землі, треба скерувати до людини, як до свого центру й завершення”. Непохитна позиція церкви у цьому питанні, зауважує Папа, певною мірою відбилася на правозахисному русі, діяльності Організації Об’єднаних Націй, які утворили “великий рух для оборони людської особи і охорони її гідності, що в різноманітних історичних подіях допомогло створити більш справедливе суспільство, або, принаймні, перешкодило несправедливостям і їх обмежило”⁸⁶ Таким чином, церква відкинула як несумісні в нашу епоху постулати комуністичної ідеології, за якими людина - лише частина певної спільноти, - повинна служити інструментом політики держави, її гвинтиком.

Енцикліка проголосила працю покликанням кожної особи, оскільки саме праця творить основний вимір існування людини на землі. Стверджено й право на справедливу заробітну плату. У зв’язку з цим важливе місце займало зауваження щодо права робітництва на профспілки та інші організації. Порушення прав людини на справедливу зарплату названо “диким капіталізмом”. Предметом особливого піклування, наголосила енцикліка, є свобода людини, яка нерозривно пов’язана з приватною власністю - основою автономії і розвитку людської особи. Без неї людина стає цілком залежною від суспільства, держави, чого й прагнула комуністична система шляхами тотальної націоналізації засобів виробництва колективізації сільського господарства, перетворюючи селянина в кріпака. Лев XIII та Іван Павло II засудили один із основних законів марксизму-ленінізму - боротьбу класів, насильницькі революції та війни. “Класова боротьба у марксистському розумінні і мілітаризм, - наголошував Папа Іван Павло II, - мають одні й ті ж корені: атеїзм, нехтування людською особистістю, що приводить до переважання сили над принципами розуму і права.”⁸⁷

Енцикліка підкреслила: суспільство і держава повинні

забезпечити свободу і непорушну гідність людської особи, гарантувати їй відповідний розвиток, стимулювати участь в економічному, політичному і культурному житті, сприяти самореалізації нею своїх здібностей і прагнень. Відтак церква вважала своєю турботою сприяти побудові суспільства, гідного людини. “Справжня демократія, - ствердив Папа, - можлива тільки у правовій державі і на основі істинної концепції особистості”⁸⁸. У заключній частині послання Іван Павло II ще раз стверджує, що церква “поставила гідність людської особи у центрі своїх соціальних послань після Другої світової війни, наполягаючи на загальному призначенні матеріальних благ, на суспільному укладі без пригноблення, що ґрунтувалося б на душі співробітництва і солідарності”. Він відзначив незмінність цього курсу і в третьому тисячолітті.⁸⁹ З відновленням незалежності України і відродженням Греко-католицької церкви в нашому суспільстві склалася нова ситуація. Після довголітнього перебування українських земель на становищі напівколонії в тоталітарній радянській системі розгорнуто процес формування повнокровного українського макросоціуму на національній основі з власною соціальною структурою, інституціями й самостійним вирішенням соціальних проблем народу. Однак він виявився дуже складним і болісним. Адже “довголітня московська неволя, - зазначав колишній діяч УНР І.Мазепа, - скалічила український нарід: знищила його нормальну соціальну будову, і підпорядкувала широкі українські маси культурним, господарським і політичним впливам російського суспільства.”⁹⁰

Реалізація могутніх суспільних потенцій українського народу, реформи на шляху України від тоталітарного режиму до правового демократичного громадянського суспільства, до країни розвиненої ринкової економіки гальмували рештками старих інституцій та ідей, відсутністю чітких соціальних, політичних та економічних орієнтирів. У процесі відродження новітньої української державності ще недостатньо враховано потужний вплив духовних аспектів, моральних чинників, які склали основу

християнської релігії і є одним із головних напрямків діяльності церкви. Між тим, у період економічної кризи початку 90-х рр., падіння життєвого рівня народу, зниження моральності, байдужість певної частини суспільства до національно-державницьких прагнень як ніколи потребували використання ідеологічних і релігійних чинників.

Саме тому відроджена Греко-католицька церква жила проблемами народу, впроваджувала свою соціальну доктрину в нових політичних умовах, "церква розвинула свою власну суспільну науку, - наголошує о.Іван Шевців, - яка є нічим іншим, як тільки кодифікацією і пристосуванням до питань часу вічних принципів права і Євангелії, щоб люди знали, як поступати у всіх пунктах, де соціальне життя входить у контакт - зустрічається з мораллю. І саме тому, а не з мотивів економічних або політичних, церква засудила всі системи, що йдуть у контрасті з цими моральними принципами"⁹¹

Слід відзначити, що керівництво України розуміло, що чимало вагомих проблем у ході розбудови української державності неможливо вирішити без участі церкви, яка поширювала вплив на українське суспільство. Як вже зазначалося, ядром соціальної доктрини УГКЦ є прагнення до гармонії індивідуальних і суспільних інтересів, що співпадало з концепцією відновленої держави. Тож Християнська концепція соціального устрою суспільства на принципах духовної сутності людини має стати надійним дороговказом самовдосконалення людини та українського демократичного суспільства у ХХІ ст. А для цього, на нашу думку, потребує координації соціальна політика всіх церковних структур у поліконфесійному просторі сучасної України.

6.3. Роль священнослужителів у морально-етичному та національно-патріотичному вихованні

Історичний шлях Української Греко-католицької церкви,

розглянутий у попередніх розділах, переконливо свідчить про її великі заслуги у становленні та розвитку української національної ідеї, виробленні державницької ідеології, консолідації національно-патріотичних сил. “Як ідеологія і практика релігійного життя в Західній Україні ХХ ст., - слушно відзначав О. Красівський, - греко-католицизм повністю об’єднується із загальноукраїнським національно-визвольним рухом і відіграє важливу роль у культурно-національному житті народу, розвитку українського християнства”⁹². Саме греко-католицьке духовенство стало натхненником національного відродження західноукраїнського регіону, провідним носієм ідеї української державності. Завдяки активній широкомасштабній діяльності ієрархів і всього духовенства, УГКЦ протягом довгих років бездержавності була духовною опорою поневоленого народу, форпостом боротьби проти польської колонізації та московської русифікації⁹³.

Релігійний чинник мав визначальну роль у формуванні української нації, збереженні її етнокультурних традицій. На цьому наголошували вітчизняні історики, зокрема М. Грушевський, І. Крип’якевич, В. Липинський, ієрархи церкви А. Шептицький, И. Сліпий та ін.⁹⁴ Особливо був він важливий в умовах бездержавності. “Після втрати державності протягом кількох віків, - відзначав український історик і публіцист із Австралії о. Іван Шевців, - Українська церква зі своєю ієрархічною структурою і приналежним до українського обряду населенням, дуже часто визначувала національне обличчя того народу та границі його поселення тобто державної української приналежності”⁹⁵. Отже, духовенство було чи не єдиним незалежним представником українства і таким чином, носієм українських національних ідей.

Як уже зазначалося, Греко-католицька церква займала провідне місце у процесі національного відродження в Галичині у середині ХІХ ст., брала активну участь у морально-етичному і національно-патріотичному вихованні народу, що вилилося у потужне піднесення визвольного руху в першій половині ХХ ст.⁹⁶.

Більш як 400-літній досвід її життєдіяльності переконливо засвідчив великі напрацювання у сфері виховання українського народу, авторитет серед віруючих мас. “Саме Українська Греко-католицька церква протягом довгих століть, - відзначали О.П. Реєнті О.П. Лисенко, - відіграла роль генератора національної свідомості”⁹⁷.

Слід зауважити, що позитивним напрацюванням церкви у галузі морально-етичного і національно-патріотичного виховання сприяло геополітичне становище України, насамперед її духовне тяжіння до Заходу, здобутків європейської культури, скріплене Берестейською унією. Саме таким шляхом, за висловом львівського науковця Олега Гриніва, “була знайдена найоптимальніша форма поєднати Українську Православну церкву з великими здобутками західної Католицької церкви”⁹⁸. Водночас УГКЦ у сфері етнонаціонального розвитку українства зберегла окремішність як свою, так і загалом українського етносу. “Як національна церква, вона... запобігла деформаціям національної психіки українського народу, що йшли від московської царславної церкви, - продовжує О. Гринів. - Нинішні процеси державотворення - найяскравіше підтвердження ролі УГКЦ у житті українського народу як поборниці його національних прав”⁹⁹.

Вагомий вклад у розробку теорії і практику виховної діяльності УКГЦ вніс митрополит Андрей Шептицький. Він постійно тримав у центрі уваги проблеми морально-етичного і національно-патріотичного виховання вірних, присвятив їм багато місця у 150 пастирських листах, посланнях, наукових працях, які містять надзвичайно корисні й актуальні сьогодні повчання і поради. В одному з таких документів - декреті Архієпархіального Собору 1942 р., відзначаючи історичну роль УГКЦ у етнокультурному розвитку українського народу від Берестейської унії, він писав: “Ми, що зберегли передання української ієрархії XVI ст., стверджуємо, що її рішення принесло нашому народові і церкві необмеження добра. Через злуку із Вселенською церквою і західною культурою ми знайшли силу зберегти наш народ і наші

традиції від противників, що нам їх відбирали”¹⁰⁰.

Митрополит постійно відзначав важливість виховання патріотичних почуттів у народі, звертався до прикладів вітчизняної історії, вірного служіння інтересам народу. 5 листопада 1911 р. у промові на могилі отця Маркіяна Шашкевича у Львові, відзначаючи великі заслуги славного подвижника українського національного відродження, він виклав концепцію та завдання церкви щодо виховання патріотизму. “Зворот Маркіяна до народу став для Галицької Руси, а передусім для нашого духовенства, могутим голосом, на який днесь еще дроз зворушення переходить по тілі: в Народ. Днесьеще, з віддалення більше чим 60-ти літ і з кожним днем все більше, то слово стає ся прапором Руского духовенства - йти в народ, щоб його підносити, просвічати, боронити, щоб его спасати, щоб за нього вмирати - се наш ідеал... В Рускім патріотизмі Галичан мало поняття державности, династичности, мало історичних традицій, але зате на цілій лінії вибитеє, характеристичне, елементарне стремління: в Народ. Всі маємо то поняття, що люд - се наша сила; що праця для него - се наша задача; що его добро - се наша будучність”¹⁰¹. У зверненні до духовенства і вірних від 5 липня 1941 р. з нагоди проголошення у Львові Акту про незалежність України, митрополит Андрей Шептицький закликав українців виявити патріотизм і активно включитися у відбудову власної держави: “Усі, що почувуються Українцями і хочать працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні роздори, нехай працюють в єдності і згоді над відбудовою так дуже знищеного большевиками нашого економічного, просвітнього і культурного життя”¹⁰².

Варто відзначити, що високий авторитет і великі заслуги Української Греко-католицької церкви отримали заслужене визнання у світі. У промові з нагоди Синоду єпископів УГКЦ у Ватикані 1995 р. Папа Іван Павло II гідно оцінював героїчний шлях церкви, яка протягом чотирьох століть зберегла непорушну етнодуховну ідентичність народу. “Непорозуміння їх не знеохотили, переслідування їх не зламали, гноблення їх не

пригнітило, - говорив Папа про духовенство і вірних УГКЦ, - навпаки, кров тих, які зуміли віддати своє життя за Євангеліє, стало життєдайним натхненням, що змогло дати оновлену життєздатність церковній структурі”¹⁰³. З великим задоволенням Папа Іван Павло II відзначав відновлення української державності і відродження церкви. “Греко-католицька церква в Україні, - говорив він, - знову вільно дихає повітрям свободи, повністю віднаходячи властиву їй активну роль у церкві та в історії... У такій перспективі Українська греко-католицька церква покликана дати власну багату спадщину віри, молитви і свідчення, яка дозріла протягом сторіч”¹⁰⁴.

У духовному житті українського народу, як свідчить його тисячолітня історія, релігія відіграла надзвичайно важливу роль. Насамперед у довготривалому процесі українського етнонаціонального творення, формуванні національної свідомості, духовної культури. У присвяченій цій проблемі праці “З історії релігійної думки на Україні” Михайло Грушевський на основі вагомих історичних реалій аргументовано підтвердив непересічне значення Української церкви у розвитку етносоціальних і політичних процесів, висвітлив її вплив на формування національно свідомого українського суспільства та піднесення національно-визвольного руху.

Практичний досвід Греко-католицької церкви у сфері виховання національно свідомих патріотів охопив широкий діапазон форм і методів діяльності. В їх основі лежать пріоритетні напрямки, зокрема тісний органічний зв'язок релігійних ідей із визначальними цінностями нації, у захисті яких гуртувався український етнос, утверджувалася національна свідомість. Саме УГКЦ серед інших конфесій найбільше відповідала концепції В'ячеслава Липинського, який у праці “Релігія і церква в історії України”, зокрема, писав: “Україні потрібна релігія і церква, яка найкраще навчить своїх вірних в їх світській боротьбі за українську державу, виконувати вічні і загальнолюдські закони творчої громадської моралі”¹⁰⁵.

Тому виховання патріотизму вірних на християнських засадах

завжди було одним із пріоритетів душпастирської діяльності церкви. “Бог сотворив людину і родину, - писав у своєму “Звіщанні” Патріарх УГКЦ Йосиф Сліпий. Він є творцем також роду, племені і нації. Любов і прив’язання, якими зв’язана кожна чесна людська істота з своєю родиною, належаться також її народові і нації. Патріотизм і дбання про добро своєї нації вважались все за Богом дані обов’язки”¹⁰⁶. Слід зазначити, що концепція патріотизму українського народу, викладена у документах УГКЦ, посланнях її ієрархів, не має нічого спільного з урапатріотизмом, або із антидемократичними проявами у ранніх документах ОУН. В одному з листів ще 1908 р. митрополит Андрей Шептицький наголошував, що патріотизм, любов до своєї Батьківщини і свого народу, не виключають, а навпаки, передбачають пошану до інших народів. Ненависть, або несправедливе ставлення до них “буде відступництвом не тільки від традиції, але й від усякого християнського патріотизму”¹⁰⁷. Саме тому митрополит у посланні 1916 р. писав: “Як кожна деревина, що виростає з ріллі людського серця, - патріотизм потребує культури, праці, без якої буде дичкою, та принесе лиш гіркі овочі”¹⁰⁸. Щось подібне, зокрема, сталося в 30-х роках у Німеччині, де під патріотичними гаслами виросла расова теорія Гітлера й концепція “Німеччина - понад усе!” На це звернули увагу релігієзнавці А. Колодний і П. Яроцький. “Заперечуючи політичний і релігійний націоналізм, - пишуть вони, - УГКЦ, як запевняється в соборному документі, стоїть на тому, що “любов до Бога - це ознака християнства”. Громадяни мають стояти на захисті інтересів своєї Батьківщини-України”¹⁰⁹. Християнська мораль і визначальні засади церкви зобов’язують вірних поважати інші нації й народи. Це особливо важливо для України - поліетнічної та поліконфесійної країни.

Національна свідомість людини є духовною базою патріотизму, а найвищим ідеалом держави визначається консолідація суспільства навколо національної ідеї. Формування національної ідеї й національної свідомості активно розгорнулося в західному регіоні України в середині XIX ст. Саме тоді за активною

участю УГКЦ в українському суспільстві актуалізувалася проблема національної свідомості. Її будителями були західноукраїнські священики “Руської трійці” Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький, а серед наддніпрянців підносився геній Тараса Шевченка. Потужним чинником виховання національної свідомості була їх орієнтація на традиції вітчизняної історії, цінності української національної ідеї та національної культури. Національна свідомість українства базувалася на культурно-історичних напрацюваннях етносу, як суспільної окремішності із своєю історією, культурою, традицією, релігійними обрядами. Наприкінці ХІХ- початку ХХ ст. національна свідомість тісно пов’язується з політичною, з національними прагненнями українського народу до власної державності. Цей процес за активною участю церкви продовжувався до здобуття Україною незалежності 1991 р. Виховання національно свідомих патріотів Батьківщини і сьогодні потребує активної діяльності церкви. Митрополит А. Шептицький неодноразово підкреслював, що поняття Батьківщина і нація - насамперед духовне і моральне. Моральна та фізична стійкість нації, зауважував він, опирається на християнські засади кожного індивідуума, його політичний небайдужості¹¹⁰.

Головним методом формування у віруючих духовної культури, національної свідомості і патріотизму УГКЦ вважала виховання людини на християнських засадах. До основних рис християнської поведінки релігієзнавець з Канади Павліна Диркач відносить такі: “сприятливість, співчутливість, толерантність, терпеливість, чесність і справедливість”. Вона відзначає, що ці риси повинні постійно проявлятися у сімейному, парохіальному і громадському житті. “Миряни повинні зберігати гідність людини в усіх обставинах життя та підтримувати гідність праці, як і гідність людини в обставинах праці”¹¹¹.

Визначальне місце в процесі релігійно-виховної діяльності УГКЦ її ієрархи надавала парафіям, які, за висловом о.

Богдана Панчака, є центрами релігійного культурного,

економічного і громадського життя. Концепція щодо виховної діяльності парафії визначає, що насамперед духовенство і миряни повинні усвідомлювати спільну відповідальність за життєдіяльність церковної громади. Кожному віруючому слід приділяти увагу, визначити його місце у загальному процесі діяльності громад, заохочувати вірних до активної участі в благодійницьких акціях, роботі громаджень, гуртків, сприяти утворенню об'єднань з метою позитивного вирішення соціальних питань, захисту прав і свобод людини тощо. Саме в діяльності мала гартуватися національна свідомість людини. Рекомендувалося також використовувати досвід релігійно-виховної роботи інших Церков та допомогу західної діаспори¹¹². Варто відзначити, що співвідношення ролі церкви і світських чинників у виховній роботі та впливу на суспільство змінюється. “У країнах діаспори, які традиційно були християнського походження, їхній провід бачив переважну роль релігії у формуванні національного характеру і моральних цінностей даної країни, - зауважила П. Диркач. - Але традиційні християнські погляди не є тепер першорядні на політичній арені”.

Подібна ситуація склалася в сучасній Україні на її перехідному етапі від комуністичного режиму до демократичної ринкової системи. Радикальні зміни в політиці, економіці, галузях духовного життя часто супроводжувалися негативними явищами, згубно впливаючи на психологію і економічне становище людей. У цих складних умовах, відзначає П. Диркач, “церква зобов'язана бути джерелом надії і загоювання”. Адже процес національного і релігійного відродження, становлення незалежної України, за висловом автора, “реабілітації людей, суспільства, культури, економіки і політичної сфери” вимагає певного часу, “церква має стати посередником у здійсненні цього завдання”, - підсумовує релігієзнавець. Все це пов'язано з тривалим періодом духовного руйнування і спустошення людини тоталітарним режимом¹¹³.

Ще з середини XIX ст. засновники теорії комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс вважали релігію не тільки несумісною з комунізмом, але й ворожою йому. “Комунізм відразу ж починає з атеїзму”, -

писав Маркс¹¹⁴. Реалізація його вчення розпочалася з перемогою більшовиків в Росії 1917 р. На основі теорії класової боротьби, основного постулату марксового вчення про комунізм, розгорнувся тотальний наступ на релігію як “опіум для народу”, викорінення загальнолюдських і морально-етичних норм християнського вчення. Для більшовиків були не тільки неприпустимими, але ворожими християнська любов до ближнього та інші базові принципи церкви. В ленінсько-сталінській імперії впроваджувалася монополія комуністичної ідеології, яка боролася з релігією, нищила духовно-релігійні традиції народів, зокрема, українців. Атеїзм став у СРСР державною політикою. Під час боротьби за владу більшовики руйнували храми, репресували священиків, страчували ієрархів Української Автокефальної Православної церкви.

Тоталітарна політична війна проти релігії, духовенства і віруючих в СРСР розгорнулася 1929 р., шли антидемократичні протирелігійні законодавчі акти оголосили атеїстичний наступ, в якому брали участь усі чинники держави від партійно-адміністративних до репресивно-каральних органів радянської влади. Злочинний курс сталінського керівництва мав страшні наслідки: масово закривалися храми, які перетворювалися у склади, клуби, чимало з них свідомо руйнувалися, як наприклад величний храм Святомихайлівський у Києві. Монастирі перетворювалися на в'язниці і колонії. Тяжкі випробування випали на православне духовенство, якого до більшовицького перевороту в Росії нараховувалося близько 200 тисяч. У час масової “зачистки” 1937 р. репресовано 136,9 тис. православних священослужителів, з них розстріляно 85,3 тис. Наступного року були арештовані 28,3 тис. і страчені 21,5 тис. За півроку 1941-го, до початку війни репресовано ще 4 тис. і розстріляно 1,9 тис. священиків¹¹⁵. З великим розмахом і жорстокістю кампанія щодо повної ліквідації церкви провадилася в Україні. Лише за першу половину 1938 р., згідно зі звітом наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова, було засуджено і здебільшого страчено 238 священиків¹¹⁶. За підрахунками Олега Гриніва, лише за два роки (1934-1936) в Україні були зруйновані близько 80%

храмів, а на початок 1937 р. вціліло лише п'ять парафій"¹¹⁷. Зауважимо, що паралельно з цими заходами Москва організувала штучний голодомор 1932-1933 р., який знищив мільйони українців. Водночас сталінський режим прагнув завдати нищівного удару духовності української нації - одному з найрелігійніших народів Європи; наполегливо проводилася політика денационалізації українства шляхом теорії "злиття націй", русифікації, витіснення української мови з усіх сфер життя. Поступово зменшувалася частка українців в республіці з 81,5% у 1920 р. до 72,6-у 1939 р."¹¹⁸.

Коли цивілізований Захід практично не реагував на злочини більшовизму в Україні, ієрархи УГКЦ усіма засобами боролися проти політики Москви, викривали її асимілізаційні цілі, особливо у сфері культури, освіти і релігії. "Від початку християнства не було на світі ніякої секти, ані релігії, ані політичної партії, яка б у такій мірі була ворожою... для релігії Ісуса Христа і Його св. церкви, - писав митрополит Андрей Шептицький, у знаменитому посланні "Осторога перед загрозою комунізму" від 2 серпня 1936 р. - Большевики мають за найголовнішу засаду - знищення церкви... нищити в людських душах віру в Бога"¹¹⁹. Митрополит слушно відзначав, що окрім-насильства "їх система опирається на засадничій, всесторонній і безнастанній брехні", водночас "в однім лише большевики щирі, коли висказують ненависть проти Бога, проти об'явленої релігії і коли хваляться, що до кількох літ не буде ні одної церкви в цілій совітській Росії й приневоленій Україні"¹²⁰. (Дійсно, в Кремлі розроблялися плани повністю ліквідувати релігію в СРСР до 1 травня 1937 р.). Дуже точно охарактеризував комуністичний режим митрополит А. Шептицький у листі до кардинала Є. Тіссерана 26 грудня 1939 р., в якому повідомляв про стан Греко- католицької церкви після окупації Західної України Червоною армією і встановлення радянської влади: "Це є система абсолютно позбавлена всього, що є або могло бути милосердям, або, навіть доброзичливістю, хоча б навіть до найубогіших. Здається, все те, що походить від властей, має на меті притіснити, руйнувати, нищити і завдавати болю..., виявляється ворожнеча і ненависть

супроти релігії та духовенства, а також неймовірна ворожість супроти людини взагалі... Вся ця система спрямована на цілковите винищення національного життя”¹²¹.

Процес духовної руйнації і спустошення людини комуністичною системою в Україні спрямовувався перш за все проти молоді. Адже в недавній історії вона мала героїчні національні традиції доби визвольних змагань: Маківку, Крути, Базар, повстанців 20-40-х рр., виховувалася в душі релігійних переконань і національно-патріотичних прагнень народу. Москва унеможливила релігійне виховання дітей у церкві і школі, узурпувала право батьків вільно виховувати нащадків шляхом утворення різних ідеологізованих структур впливу на молодь. “Все починалося з дитинства й продовжувалося протягом життя: жовтенята, піонери, комсомол, профспілки, партія (звісно, комуністична), обов’язкові гуртки політзанять - все було зорганізоване зверху, - відзначав Михайло Косів. - Комуністична партія “опікувалася” людиною “від колиски аж до крематорію”, - писав відомий український поет Микола Вінграновський. Це найчастіше виховувало соціально-психологічні настрої спротиву, але зруйнувало здатність до громадянського самовияву”¹²².

Після встановлення радянської влади в Західній Україні митрополит А. Шептицький намагався зберегти українських юнаків і дівчат від негативного впливу системи. У пастирських листах він закликав молодь триматися християнської віри батьків, зберігати виховані церквою морально-етичні цінності. Зокрема, в грудні 1939 р. митрополит повчав шкільну молодь дбати про свою освіту й знання, але, насамперед, бути християнами, “починати науку від молитви”; наголошував: “Стережіться гріха проти св. Віри, тримайтеся святої церкви. Як зрада проти Батьківщини, так і зрада святої церкви... є мерзенним злочином”¹²³. Між іншим, такі ж поради А. Шептицький давав молодим галичанам, яких вивозили до Райху в роки німецької окупації, де їм загрожувало духовне спустошення. “Тримайтеся святої католицької віри, - писав він у грудні 1942 р. - Бо злочином, не тільки гріхом, є відступати від віри

батьків”¹²⁴. Тоді ж митрополит опрацював декрет Львівського архієпархіального собору “Про виховання молоді”, постулати якого актуальні й сьогодні¹²⁵.

Слід зауважити, що більшовизм боровся не лише з релігійним світоглядом, церквою, Руїна духовності українства велася широким фронтом. Вона охоплювала наступ на українську національну культуру і мистецтво. Гонінням і репресіям піддавалися не лише письменники, художники, композитори, театральні діячі, а й цілі творчі спілки і колективи. Так було у міжвоєнні роки, цей процес продовжувався і після війни, коли гонінням піддавалися письменники О. Гончар, О. Довженко, В. Сосюра, І. Дзюба, І. Чендей, І.Калинець, М. Рильський, А. Малишко, П. Панч, художник О.Курилас, композитор К. Данькевич та десятки інших.

“Незаперечним є сумний факт, - підсумовує о. І. Шевців, - що політична і церковна Москва залишила нам у спадку не лише матеріально-економічну кризу, але ще страшнішу: духовну і моральну руїну одиниці, родини, спільноте”. Якщо в економічній сфері йде процес реорганізації комуністичної планової економіки у ринкову на базі хоча й недосконалої але наявної, то в духовній сфері доводиться починати мало не з нуля, - підкреслює він. Діячі УГКЦ вважають, що у цій ситуації наріжним каменем відродження духовності народу, національно-патріотичного виховання молодих поколінь відчутно зростає роль церкви. “Релігія повинна відіграти роль каталізатора духовносте нашого народу”, - наголошує о. І. Шевців¹²⁶.

Сучасний період національного і релігійного відродження в Україні вимагав радикального оновлення національно- культурного та релігійно-церковного життя, повернення суспільства до високої духовності і моральності українського народу, призабутих народних традицій і обрядів. Визначне місце у цьому процесі належить релігії, зокрема Греко- католицькій церкві, яка опирається на цінні напрацювання і багатий досвід виховної праці. Вона приймає активну участь у відродженні, яке київський науковець і релігієзнавець М. Рибачук охарактеризував як “процес відновлення

релігійної традиції у її найкращих проявах і одночасно її розвиток, збагачення новими якісними ознаками, в цілому - ціннісно культурологічне переосмислення релігійної моралі, фольклору, релігійно-етичних норм і приписів, усього релігійно- історичного досягнення етносу, відповідно до нових реалій соціального життя”¹²⁷.

Характерним явищем нинішнього етапу є формування у суспільстві нового ставлення до релігії, чому сприяла активна участь церкви у державотворчому процесі, все повніше наповнення її національним змістом. Серед інших конфесій України Греко-католицька церква виявилася чи не найбільш відповідною національним інтересам відновленої держави. Вона заслужено завоювала велику повагу й авторитет українського народу і його уряду, зокрема президентів України Л. Кравчука і Л. Кучми. Вони неодноразово зустрічалися з ієрархами УГКЦ і позитивно оцінювали її діяльність у сферах консолідації народу, ідейного формування покоління XXI ст. Не випадково у процесі релігійного відродження “найбільш інтенсивне зростання релігійної мережі відбулося в західноукраїнських областях, - відзначали А. Колодний і М. Яроцький, - що пояснюється порівняно високим рівнем релігійних потреб громадян цього регіону, для яких релігія стала невід’ємним елементом їхнього способу життя і виявом духовної культури”¹²⁸.

Вийшовши з довголітнього підпілля, УГКЦ активно включилася у суспільно-політичні процеси, пов’язані з національним і релігійним відродженням. Одним із найважливіших своїх завдань вона визначає духовне оздоровлення нації на християнських засадах. УГКЦ виходить з передумови, що народ як етнос є найвищою цінністю держави і його фундаментальними правом є свобода віросповідання, право на власну культуру, рідну мову. Цю концепцію виклав владика Любомир Гузар у доповіді на другій сесії Патріаршого Собору в серпні 1998 р. Найважливішими завданнями церкви він визначав виховання національно свідомих,

ревних, гідних XXI століття вірних, які “мають керуватися християнськими засадами і на таких засадах будувати новий світ, а в нашому конкретному випадку громадян України - нову Українську державу”¹²⁹.

Духовне оздоровлення нації в нинішніх умовах вимагало впровадження принципів виховання української людини на засадах національного і християнського ідеалів, формування високої національної свідомості і почуттів національної гідності. До цього процесу, вважають ієрархи УГКЦ, необхідно залучити три основні суб’єкти: родину (сім’ю), церкву і суспільство. Розглянемо концепцію церкви щодо ролі сім’ї у вихованні генерації українців XXI століття.

Півтори сотні років тому “Комуністичний маніфест” Маркса і Енгельса проголосив курс на ліквідацію традиційної сім’ї. Коли 1917 р. більшовики прийшли до влади їх провідники наголошували, що виховання, освіта і утримання дітей у комуністичному суспільстві відійдуть від обов’язків батьків до нього і, таким чином, сім’я повинна відмерти. У ході реалізації цього постулату руйнувалися й інші визначальні основи інституту християнської родини. У перші десятиліття радянської влади навіть державна реєстрація шлюбів оголошувалася “пережитком старих буржуазних взаємин”. Боротьба системи з церквою, оголошення християнської моралі “пережитком”, а релігії “опіумом народу” спричиняли падіння моралі суспільства. СРСР охоплювала, особливо у міжвоєнні й післявоєнні роки, масова дитяча безпритульність.

Ієрархи УГКЦ стурбовано сприймали такі процеси в Україні, оскільки політика руйнації тисячолітніх традицій народу, заходи з метою відділити родинне виховання і релігію, замінити його державним, культивувало бездуховність цілих поколінь українського етносу. У посланні “Пересторога проти комунізму” митрополит Андрей Шептицький звертав увагу вірних і світового співтовариства на те, що в СРСР, де майже повністю знищена церква, зруйнована християнська мораль, завдано могутнього удару по основах сім’ї, яка створюється без церковного благословення, часто без офіційного оформлення, а тому шлюби можуть бути у

будь-який час односторонньо розірвані.

Історичний досвід розвитку людського суспільства свідчить, що від стану інституту сім'ї залежить рівень цивілізації і міцність народів. Саме у сім'ї виростає і виховується людина. Водночас на неї можуть негативно впливати атеїзм тоталітарних режимів, комуністична ідеологія, егоїзм, нужда, міжконфесійні конфлікти тощо. Шлях до подолання перешкод у процесі виховання християнської моралі і етики людини проголошував у своїх документах Апостольський Престол. У "Хартії прав людини", оприлюдненій Папою Іваном Павлом II 1980 р. зазначалося, що церква і держава повинні об'єднати свої зусилля для збереження природних прав родинної клітини¹³⁰. У Енцикліці "Соций рік" 1995 р. Папа Римський ще раз наголосив: "Сім'я - святе в житті місце, де життя - дар Божий. У ній цей дар може бути відповідно зустрінутий, захищений від багатьох нападів, де життя може розвиватися за вимогами людського росту"¹³¹. Проблема сім'ї в сучасну епоху розглядалася на Другом Ватиканському Соборі 1965 р. У прийнятій декларації зазначалося, що "церква має особливу місію у всесторонньому вихованні людини". Собор зобов'язав церкву співпрацювати з державою у вирішенні проблем сім'ї, виховання, освіти, відзначав, що "особливе завдання у вихованні мають батьки"¹³².

Концепція УГКЦ щодо родини конкретизована у багатьох визначальних документах церкви, творах її ієрархів та науковців релігієзнавців. Вона базується на тому, що сім'я - основна клітина церковної громади, суспільства, місце, де закладаються риси християнської моралі кожної людини. Саме у сімейному оточенні здійснюється святість родини, інтегрованої в церковну громаду, суспільство. Аспекти проблеми, актуальної й сьогодні, глибоко досліджені і викладені у фундаментальних творах митрополита Андрія Шептицького, зібраних у серії "Церква і соціальні питання", яка у 1998- 1999 рр. видана у Львові. У світлі його напрацювань Львівський Патріарший Собор УГКЦ у серпні 1998 р. за участю Апостольського нунція Архієпископа Антоніо Франка розглядав

питання “Сім’я та її завдання в ділянці християнізації народу”. При обговоренні проблематики сучасної сім’ї Апостольський нунцій в Україні наголосив: “Неможливо навіть належно оцінити важливість цієї теми, оскільки сім’я є ядром, фундаментом суспільства і церкви”¹³³.

У документах Собору висловлені основні завдання УГКЦ в умовах розбудови церкви та Української держави. “Однією із постійних цілей церкви є обнова родини в Христі, - відзначала релігієзнавець Л. Крип’якевич, - бо тільки відновлена християнська родина може стати основою відродження здорового суспільства, як в окремому народі, так і в усьому світі”¹³⁴. Особливо ж Собор відзначав: “Не існує релігійного виховання в родині без національного, суспільного, господарського, етичного. Все це є одна цілість, що несе печать народу, нації”¹³⁵.

УГКЦ з тривогою сприймала негативні елементи у сучасному стані сім’ї в західному регіоні, які збільшилися у останні роки. За статистичними даними на Львівщині у 1990 р. на 100 зареєстрованих шлюбів припадало 26 розлучень, у 1997 р. їх відповідно було вже 40, а у першій половині 1998 р. - 51. Відтак кожна третя дитина практично позбавлена батька або матері¹³⁶. Лише цей один показник, не враховуючи спаду народжуваності, браку священничих покликань та інших, завдавав болісних ударів основам сім’ї.

Велику турботу про стан сім’ї в Україні висловив президент Л. Кучма на Першому всеукраїнському форумі жінок. “Бережіть родинне вогнище, - закликав він. - Передусім я бачу сім’ю важливою і багатогранною ланкою держави, неповторною клітиною духовного зв’язку, осередком виховання людини. Сім’я - єдина опора в якій можливо зберегти духовний спадок, все, чим вимірюється цивілізоване суспільство. Легковажне ставлення до родини - загроза для нації, міна сповільненої дії. Статистика розлучень є страшна, за нею - уламки сімей, страждаючі діти живих батьків. Це - злочин”¹³⁷.

Вплив родинного виховання на формування національних і християнських ідеалів, почуттів патріотизму є, на нашу думку,

найпотужнішим. Саме в родині виховуються риси, типові для даної нації, закладається національний характер. “А в умовах тоталітарного режиму, - підкреслив О. Гринів, - християнська родина залишалася єдиним осередком виховання майбутніх поколінь нації, їхньою школою, яка зберігала духовність народу”¹³⁸. Вважаючи найвищим законом християнської родини любов до Бога, церкви і свого народу, УГКЦ визначила: у процесі релігійного і національного виховання, формуванні нових поколінь української держави особа, родина і народ - взаємозв'язані й взаємозалежні. Тому виховний процес передбачає спільну роботу родини, церкви і держави. Бо виключення з нього на певний час церкви завдало важкого удару по моральності суспільства, відтак по інституту сім'ї. “Збережіть, а де її розхитано, оновіть в Українському народі справжню християнську родину, - заповідав Патріарх Йосиф Сліпий, - як негасаюче вогнище життя і здоров'я церкви і Народу”¹³⁹.

Згадуваний священослужитель УГКЦ із Австралії о. Іван Шевців автор праць, присвячених виховній діяльності церкви підкреслював, що найпотужнішим чинником виховання дітей, молоді є не школа, навіть не церква, а сім'я: “Найпершим середником виховання дітей є добрий приклад родичів”. Отже, священний обов'язок батьків - “виховувати своїх дітей в релігійному та національному дусі”, - зауважив І. Шевців і закликав їх тісно співпрацювати із школою і церквою, навчати дітей “особистим добрим прикладом вашого життя, як українців-католиків і патріотів нашої України”¹⁴⁰. У статті “Здорові українські родини - підстава нашого майбутнього”, о. І. Шевців знову звертається до проблеми здорової християнської родини. Християнська церква, зокрема УГКЦ, відзначає автор, надають сім'ї, подружжю високої вартості, освячують і благословляють її, піклуються її міцністю. Тому велике занепокоєння церкви викликає розпад сім'ї, розлучення, в основі яких, на його думку, лежать мішані шлюби, а відтак різна духовність, брак спільної віри, минулого, родинних і національних традицій, моралі, іноді спільної

мови, церква критикувала концепцію комуністичної ідеології, за якою заохочувалися мішані подружжя, процеси денационалізації українства, впроваджувався термін “совєтський народ”, що нівелював етно- національну окремішність народів тоталітарної імперії¹⁴¹.

Актуальність проблем сім’ї не тільки збереглася в умовах сучасної незалежної України, але й посилилася. Негативні явища виявилися надзвичайно живучими, чому сприяли економічні негаразди у державі, падіння життєвого рівня, водночас диференціація суспільства на засадах матеріальної нерівності. Поряд з державними офіційними чинниками, які намагаються зміцнити сім’ю, радикально поліпшити виховний процес, великі можливості надано УГКЦ, яка прагнула їх реалізувати у повсякденній роботі.

Протягом усього ХХ ст. УГКЦ велику увагу надавала українській молоді. Концептуальні засади цієї діяльності містять численні послання і наукові праці її глави митрополита Андрея Шептицького. “Від виховної сили церкви, - наголошував він, - ...від напруженості виховної праці духовенства над молоддю... у великій мірі залежить могутність Батьківщини”¹⁴². Ще будучи єпископом Станіславівським 1899 р. у Пастирському посланні до вірних “Християнська робота” він наставляв духовенство і батьків насамперед піклуватися про “моральне виховання молодежи”, прививати “сильні пересвідчення християнські, учить їх бути добрими Християнами”, водночас давати освіту і навчати корисної праці на благо родини і всього народу. Митрополит вважав “пересвідчення релігійні, віра є підставою морального виховання”¹⁴³.

Піклуючись про виховання юнацтва митрополит започаткував потужні акції молодіжного християнського руху, зокрема “Українська молодь Христові”, ним засновані молодіжні католицькі організації, пресові видання. У зверненні до молоді, яка зібралася у Львові в травні 1933 р. на свято “Українська молодь Христові” він наголошував: УГКЦ в молодіжній політиці

переслідує одну мету - виховання на християнських засадах, привити молоді “обов’язки святої віри і християнської католицької моралі”, щоб вона виконувала їх “зглядом родителів, рідні, зглядом українського народу”¹⁴⁴. Керуючись цими прагненнями, митрополит А. Шептицький сміливо і наполегливо виступав з протестами і заявами проти духовної руїни в школах після встановлення радянської влади восени 1939 р. Відстоюючи принципи виховання, декларовані церквою і традиційні в Західній Україні, він надсилав протести в органи місцевої влади, а коли це не допомогло, у квітні 1940 р. звернувся безпосередньо до Сталіна: “Пропаганда безбожництва взагалі, а особливим способом в школах і зглядом молоді, є великою ошибкою советської влади на нашій території. Передусім зражає і відстрашує народ, прив’язаний до своєї віри, як найважнішої частини народної традиції”¹⁴⁵.

Багато уваги виховній діяльності приділяв Патріарх Йосиф Сліпий, добре обізнаний з цією проблемою, оскільки протягом довгого часу очолював Львівську греко-католицьку семінарію та Богословську академію. Головні аспекти морально-етичного виховання він виклав у “Правилах для питомців” семінарії, домінуючим принципом в яких були формування християнських морально-етичних рис. Патріарх наголошував на визначній ролі родини в процесі виховання, щоденні функції якої зростали в умовах панування комуністичного режиму й після ліквідації УГКЦ. “Родина залишалася єдиною передумовою виховання майбутніх поколінь нації, їхньою школою, яка зберігала духовність народу”¹⁴⁶.

Зрозуміло, що широкомасштабна виховна робота церкви розгорнулася після проголошення незалежності України. На початку 90-х років відновлено діяльність Львівської богословської академії. 2000 р. її ректором призначено отця-доктора Бориса Гудзяка, який народився в українській родині в місті Сирокузи (США). Закінчив місцевий університет, отримавши подвійний диплом філософа і богослова. Згодом вступив до Колегії св. Софії у Римі. 1992 р. захищав в Гарварді докторську дисертацію “Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський єпископат і генеза

Берестейської унії”. Відтак переїхав до Львова, де створив Інститут історії церкви, що було першим кроком до відновлення Богословської академії. 1995 р. став її віце ректором. Колишній ректор о. д-р Михайло Димид очолив Інститут канонічного права¹⁴⁷.

У серпні 1990 р. у Івано-Франківську відновлено духовну семінарію (створена на земельній ділянці закупленій 1899 р. А.Шептицьким), а в липні 1991 р. її реорганізовано у Теологічно-катехитичний інститут УГКЦ перший в Україні духовний навчальний заклад¹⁴⁸. До його досягнень можна віднести не лише підготовку фахових богословів і виховників, але й широку просвітницько-культурну діяльність серед молоді Прикарпаття.

24 травня 1994 р. Теологічно-катехитичний духовний інститут спільно з облдержадміністрацією провів науково-практичну конференцію “Релігія і молодіжна політика в Україні”, учасники якої визнали за доцільне: рекомендувати всім освітнім закладам ввести до своїх навчальних планів обов’язкові факультативні заняття з релігієзнавства, християнської етики та моралі; не допускати, під виглядом катехизації, в навчальних закладах політичної агітації, розпалювання міжконфесійної ворожнечі; під час викладання курсу історії України, всесвітньої історії, народознавства та літератури належно висвітлювати роль Христового вчення і Його церкви у розвитку людської цивілізації, становленні та розвитку українського народу, формуванні національної свідомості¹⁴⁹. Важливо й те, що вказані пропозиції не лише декларувалися, але й втілювалися у життя, насамперед у позашкільній виховній роботі.

До речі, досвід релігійно-морального виховання у навчальних закладах Східної Галичини у дорадянський період узагальнила випускниця цього вузу Любов Геник у спеціальній монографії, фундатором якої став єпископ-ординарій Івано-Франківської єпархії УГКЦ, тодішній ректор, доктор канонічного права Софрон Мудрий¹⁵⁰. Цінна праця містить не лише історичний нарис, але й змістовні додатки-теми гімназійних творів, відомості про відомих громадських і духовних осіб, фрагменти статутів “Сокола”,

соціально-стрілецькі пісні, тексти патріотичних коляд, а також практичні рекомендації щодо удосконалення сучасного педагогічного процесу на історичних традиціях українського народу. Зокрема, авторка пропонувала включити до програми шкільного курсу “Релігієзнавство” курс “Християнська етика”, що мало, на її думку, припинити міжконфесійне протистояння.

Серед кращих навчальних середніх закладів, що перебувають під патронатом церкви, можна виділити також приватний ліцей блаженного Климентія Шептицького. Його засновано 1991 р. у Львові з благословення Глави УГКЦ Мирослава Івана Любачівського. Ліцей тоді називався греко-католицьким. Прийняття Конституції України 1996 р., що обумовила відокремлення церкви від держави, зумовило необхідність зміни статуту ліцею - перетворення на приватний навчальний заклад. Його засновником став службовець церковної канцелярії Ігор Ожійвський, а директором призначили Зоряну Шеремету.

Зрозуміло, що навчальна програма ліцею узгоджена з державним освітнім стандартом, а також включає додаткові дисципліни - філософію, культуру і мистецтво, релігієзнавство і низку богословських дисциплін. Класи мають історико-філософське або ж філологічне спрямування. За участю Австрійської кооперації з питань науки, культури та мистецтва запроваджено інтенсивне вивчення німецької мови, найздібніші учні регулярно проходять мовні практики в Австрії та туристично-ознайомчі тури країнами Європи. Стали звичними подорожі до культурно-духовних центрів держави - Києва, Зарваниці, замків Львівщини. Особлива ж увага приділяється гармонізації особистості християнина, розвитку комунікативних здібностей юних громадян, гуманізації стосунків “керівник-учитель-батьки”¹⁵¹.

Як бачимо, у ході національного і релігійного відродження в Україні УГКЦ постійно турбувалася про виховання молоді. Вона керувалася національними інтересами незалежної держави, настановами папи Івана Павла II, який у виступі на Синоді українських єпископів у Ватикані 1995 р. конкретизував завдання у

сфері виховання молодих поколінь. “Дедалі більше спрямовуйте вашу душпастирську діяльність до світу молоді, яка несе у своїх серцях стільки надій і представляє майбутнє церкви та рідної України”, - зазначав він¹⁵². Патріарший Собор УГКЦ у Львові 1998 р. закликав духовенство посилити увагу до проблем молоді, ширше залучати школярів до недільних шкіл, Служб Божих, головну діяльність у цих напрямках покласти на парафії. Особливу увагу звернув на дітей і підлітків з бідних та неповних сімей, допомогу хворим і немічним, безробітним. Духовенство зобов'язувалося до тісної співпраці з віруючими, піклування над підвищенням особистого авторитету і впливу на парафії¹⁵³.

У 1991-1992 рр. відновлено пам'яткоохоронну діяльність, насамперед у зв'язку з перенесенням тлінних останків Патріарха Йосифа Сліпого із Рима в усипальню крипту Святоюрського собору. На прохання кардинала Мирослава Любачівського спільна експедиція Археологічної комісії НТШ та відділу архітектури, будівництва і реставрацій храмів львівського архієпархального управління впродовж чотирьох місяців провела розкопки підземель. Услід за розкопками Ярослава Пастернака 1932 р. вдруге виявлено поховання 15 духовних осіб, зокрема ігумена Чину Святого Василя Великого у Львові Никифора Шептицького, ігумена Святоюрського монастиря Діонісія Сінкевича (поховані у другій половині XVIII ст.), а також останки півсотні осіб, предмети церковного вжитку-дерев'яні нагрудні хрести, вервечки, рештки одягу. Найбільшою знахідкою виявилася дерев'яна скринька із перепохованими кістками людини, а також записка Я. Пастернака 31 серпня 1939 р. на бланку Музею НТШ: “.. Це є тлінні останки основника згаданої катедри (в Крилосі - авт.) галицького князя Ярослава Осмомисла, що помер 1187 р.”¹⁵⁴ 1998 р. у співпраці з істориками і реставраторами на Личаківському цвинтарі відновлено усипальницю діячів УГКЦ¹⁵⁵. «За кращих архітектурно-мистецьких кіл Львова реставрується Святоюрський собор. Результатом аналогічної співпраці стали книги Василя Слободина “Церкви України. Перемиська єпархія” (Львів, 1998), “Жовківщина Історико-архітектурні нариси церков” (Жовква; Львів; Балтимор,

1998), “Церкви Турківського району” (Львів, 2003).

За участю церкви організовувалися мистецькі імпрези. Зокрема, 1997 р. в Івано-Франківському краєзнавчому музеї відкрито експозицію української релігійної вишиванки о. д-ра Дмитра Блажійовського з Риму (нар. 1910 р. на Лемківщині), а невдовзі - його приватний музей вишивки у центрі Львова¹⁵⁶. Музейні експозиції вишивок і писанок відкрито у десятках церков регіону. Церковні видавництва, зокрема “Місіонер” (Львів-Жовква; генеральний директор о. Теодозій Янків)¹⁵⁷ неодноразово спонсорували видрук книг письменників Ірини та Ігоря Калинців, Євгенії Лещук, Петра Шкраб’юка, а також історичні та мистецькі видання.

Церковна громадськість не стояла осторонь численних пам’ятних дат з історії України. Зокрема, Івано-Франківська єпархія 1993 р. у своєму часописі чимало уваги приділила причинам і наслідкам голодомору 1932-1933 років. У редакційній статті “Жнива скорботи нашої” стверджено: тогочасний голодомор - “найбільший злочин всіх часів і народів. Злочин, вчинений пекельними силами комуни проти нації, яка не бажала йти з нею на жодний компроміс. Злочин, який паралізував духовні і фізичні сили цієї нації на довгі десятиліття. Паралізував, але не знищив, бо вона знову оживає, хоч шлях до повної самосвідомості й повнокровного і вільного життя ще дуже й дуже далекий”. Поміщено також добірку кореспонденцій із “Нової зорі” за 1932-1933 рр. про реакцію світового співтовариства галичан і наддніпрянців на страшний злочин “червоної Москви”¹⁵⁸. А 12 вересня Преосвящений ординарій Івано-Франківський Кир Софрон Дмитерко відслужив у катедральному соборі Службу Божу за загиблих. Того ж дня 60-ту річницю трагедії вшановано на конференції Спілки Християнського Відродження Івано-Франківщини (ств. 1991 р.) за участю народних депутатів Зіновія Думи і Василя Костицького, ректора інституту нафти і газу Євстахія Крижанівського та ін. На конференції розглядалися також питання “повної реабілітації УГКЦ”, “єдності українського народу, передусім у сфері релігійній”¹⁵⁹.

Вечір Пам'яті і Скорботи за участю декана о. Никодима Гуралюка і місцевих священників відбувся також у Заліщиках на Тернопільщині. Його лейтмотивом стали хвилюючі слова: Ісус Христос у заповітну пору Зніс на Голгофу непокори хрест... Та не погасне біль голодомору і свята пам'ять наша не помре¹⁶⁰.

Аналогічні акції, приурочені 70-річчю голодомору 1932—1933 рр., відбулися в західному регіоні у 2003 р.

За участю кліру регулярно проходило відзначення річниць УПА, перепоховання українських повстанців, спорудження і освячення символічних могил. Зокрема, 15 серпня 1993 р. у с. Межигірцях Галицького деканату відбулося вшанування пам'яті вояків УПА, які загинули в бою з гітлерівцями 16 серпня 1993 р. по дорозі з Волині у Чорний ліс. У скорботній панахиді взяли участь тисячі краян з Івано-Франківська, Галича, Тисмениці, Бурштина та інших місць¹⁶¹.

З метою національно-патріотичного виховання вірних постійно організовували поїздки до пам'ятних історичних місць України, зокрема Берестечка, Запоріжжя, Києва. 1997 р. о. Володимир Яремчук організував поїздку молоді Болехова до Крут, де у православної церкви св. Параскеви взято участь у Святій літургії за упокій душ померлих, а на символічній могилі відправлено панахиду¹⁶².

Представники церкви щороку брали участь у відзначення уродин провідника ОУН Степана Бандери. 1 січня 1999 р. на відзначенні 90-річчя цього патріота у селі Угринів Калуського району виголосив промову Єпископ Ординарій Івано-Франківський УГКЦ Софрон Мудрий, нагадавши присутнім про жертвність його батька-священника¹⁶³. Як відомо, радянські репресивні органи отця Андрія Бандеру розстріляли 10 липня 1941 р. у Києві¹⁶⁴.

Радіо “Воскресіння” (Львів) готувало щоденні релігійно-інформаційні програми (рубрики “Новини з життя церкви”, “Для батьків”, “Для дітей”, “Віра і наука”), які транслювалися практично на всю територію України; регулярно виходили спецвипуски по

першій і третій програмах Українського радіо. Якісний зв'язок із слухачами 1997 р. забезпечували 55 стерео- і моно передавачів: потужні - у Києві, Львові, Донецьку, Ужгороді, Харкові, Чернігові, менші у містах - Павлограді та Первомайську Дніпропетровської області, Великому Березному і Рахові Закарпатської обл., Бережанах, Чорткові і Шумську Тернопільської обл., Новодністровську і Путилі Чернівецької обл., Ізюмі та Куп'янську Харківської обл. та деяких обласних центрах. Редакція також готувала щотижневий інформаційний бюлетень "Агенція Релігійної Інформації", який поширювався за передплатою¹⁶⁵. Регулярно виходила молодіжна газета УГКЦ "Вірую".

У перші роки незалежності відроджено Зарваницю, один із найважливіших релігійно-культурних центрів України. Це село на Теробовлянщині славалося ще з XIII ст. з'явою Чудотворної Ікони Матері Божої. 1754 р. там збудовано муровану церкву Святої Тройці, а 1922 р. за участю митрополита Андрея Шептицького відкрито величний монастир св. Івана Хрестителя чину Студитів (його ігуменом був Климентій Шептицький). 1930 р., час страшної пацифікації селян, святиню відвідав уродженець тих країв (с. Заздрість на Теробовлянщині) ректор Львівської духовної семінарії Йосиф Сліпий. Після псевдособору 1946 р. сільську церкву перетворено на колгоспний склад, закрито й монастир. Відтак селяни підпільно сходилися на молитви до каплички під лісом. 14 липня 1960 р. її зірвали військові, а вже через три дні, 17 липня, 7 тисяч вірних із Поділля, Галичини і Буковини знову прийшли вшанувати Матір Божу Зарваницьку¹⁶⁶.

На руїнах каплички та біля кринички з цілющою водою усупереч владі постійно відправлялися Богослужіння, лунали молитви за відродження церкви і України. 1988 р., коли відзначалося 1000-ліття хрещення Руси-України, у селі відбулися несанкціоновані урочистості, які організував підпільний владика Павло Василик (згодом єпископ-ординарій Коломийсько-чернівецької єпархії). А вже 23 листопада 1989 р. отець-митрат Василь Семенюк (нар. 1949 р. у Дорі, передмісті Яремчі*) у

співслужінні о. Зіновія Монастирського та о. Івана Якиміва після піввікової перерви знову відправили в місцевій церкві. Завдяки енергійним діям архірея Михайла Сабриги, тодішнього ректора підпільної філії Львівської (згодом Тернопільської) духовної семінарії отця- митрата Василя Семенюка та парафіян Зарваниці й навколишніх сіл, місцевих семінаристів у 1991 р. відбудовано чудотворну капличку, а наступного року - знищений храм. Невдовзі споруджено Хресну дорогу, про яку в 30-і роки мріяв єпископ Будка. 1993 р. Зарваницю відвідав довголітній митрополит підпільної церкви Володимир Стернюк, який ще 1974 р. висвятив на священника поруйнованої Зарваниці

В. Семенюка. Там неодноразово бував кардинал Мирослав Іван Любачівський.

Особливо великий суспільно-політичний резонанс мали Всеукраїнські прощі 1995-1996 рр., що були присвячені 400-річчю Берестейської і 350-річчю Ужгородської уній. Вони збирали у Зарваниці до одного мільйона прочан¹⁶⁷, засвідчивши авторитет відродженої церкви, необхідність подальшої творчої співпраці державних і церковних чинників задля утвердження демократичних відносин у суспільстві, миру і злагоди. Власне на цих урочистостях прочанам неодноразово зачитувалися настанови Святішого отця Івана Павла II: “Бажаю заохотити Вас без жодних зусиль, щоб святкування ювілеїв стали початком і поштовхом до єдності з нашими братами православних Церков та інших християнських спільнот. Дар осягнення єдності не повинен бути нагодою до нових протистоянь, з огляду на історичний час, в якому Українська церква може скористати кращими обставинами...”¹⁶⁸. В організації та проведенні урочистостей, крім керівників церкви, брали участь високі державні посадовці та політики - голова Державного комітету України у правах релігії А. Коваль, голова Тернопільської облдержадміністрації Б. Косенко, заступник голови Тернопільської обласної ради Б. Андрушків (розробляв державні заходи щодо проведення цих прощ), голова Львівської обласної Ради народних депутатів М. Горинь, голова Конгресу Українських Націоналістів

Слава Стецько та ін.

Добре скоординованими були дії центральної місцевої влади, церковної ієрархії під час організації візиту Папи Павла Івана II в Україну (Київ, Львів) 2000 р., його зустріч із молоддю в Сихівському мікрорайоні Львова.

Зрозуміло, що виховна функція церкви потребувала удосконалення і наповнення новим змістом, новою формою. Бо нинішня молодь потребує осучаснених відповідей церковнослужителів на виклики радикально зміненого світу, глобалізації. У зв'язку з цим слід погодитися з думкою західного богослова о. Роберта Тафта, яку він озвучив випускникам Львівської богословської академії 2000 р.: “Минули часи, коли церква могла бути просто гарною обгорткою, яка милує зір і слух обрядами, піснеспівами, ризами і мітрами. Нашу церкву відкинула секулярна культура, така церква тепер в агонії... Абсолютною правдою є те, що в сучасному світі ми маємо справу переважно з добре освіченим міським населенням, якого вже не задовольняє церква, яка нічого добре не робить, хіба що співає “Господи помилуй!”¹⁶⁹ З цією думкою важко не погодитися. І тому виховне завдання відродженої церкви залишається традиційним: давати громадянам - віруючим і невіруючим духовну енергію для зміцнення родини, гармонізації суспільства, міжхристиянського порозуміння, а головне - очищення від скверни - у собі й довкола себе.

6.4. Духовна опіка Збройних сил України

Історичний досвід української державності засвідчує, що лише опора на міцні боездатні Збройні Сили забезпечить її суверенітет і стабільний розвиток. Відтак, з проголошенням незалежності України 24 серпня 1991 р. реорганізація старих силових структур, створення власної армії стало пріоритетним напрямком національного державотворення. “Україна була першою серед

нових країн, що утворилися після розпаду СРСР, - відзначав військовий правник Микола Кравчук, - яка створила власні Збройні Сили. Початок цьому поклали прийняті Верховною Радою України 6 грудня 1991 р. Закони України “Про Збройні Сили України”, “Про оборону України”, 12 грудня “Про альтернативну (невійськову) службу”. Саме ними було стверджено основні принципи будівництва українського війська”¹⁷⁰.

Розбудова власного національного війська змусила концептуально переосмислити не лише воєнну доктрину і функції Збройних Сил, але їх взаємодію з іншими суспільними інституціями, зокрема церквою. Існуюча протягом десятиліть тоталітарно-комуністична система будувала стіну між армією і церквою, створювала атмосферу психологічної несумісності між священнослужителями і військовослужбовцями. Однак і нині співпраця Збройних Сил і релігійних інститутів поки що не знайшли свого втілення у теорію і практику військового будівництва; не розроблені законодавчі засади цього процесу. Однією з причин такого стану, на думку дослідників є “різний суспільний статус: армія є однією з важливих державних структур, а церква, релігійні організації відокремлені від держави”¹⁷¹. На нашу думку, це дещо спрощений погляд на проблему: більш впливовим чинником вказаної ситуації є сформовані колишньою комуністичною системою ідеологічні стереотипи щодо релігії та вищих цінностей “радянської” людини - за сталінським висловом - гвинтика великої державної машини.

Сталося так, що українські Збройні Сили розбудовувалися на базі колишньої Радянської армії, яка виховувалася на постулатах комуністичної ідеології з позицій войовничого атеїзму. Сьогодні ж, коли Україна стала посттоталітарною, посткомуністичною і постатеїстичною країною, за слушним висловом Миколи Хмільовського, “ідея комунізму стала для всіх тим, чим вона завжди була у своїй суті - сурогатом правдивої віри”¹⁷². Замінити її національною ідеєю поки що не вдалося: цей процес вимагав певного часу внаслідок денационалізації та русифікації широкого

загалу українства комуністичним режимом. Позитивні фактори демократизації суспільства - індивідуальні свободи і можливості самореалізації, залучення до активного громадянського життя та інші перспективи, відкриті з утворенням незалежної Української держави, наштовхнулися на політичну і культурну незрілість.

Тому оздоровлення суспільства і армії в часі розбудови незалежної Української держави - єдиний, взаємопов'язаний, складний і довготривалий процес. Відродження і функціонування національних Збройних Сил вимагають системно організованої виховної роботи, яка б ґрунтувалася на правові, моральні і економічні заходи держави й суспільства. Водночас армія, як особливо важлива державна інституція, повинна розвиватися незалежно від темпів загального розвитку суспільства, з його національними і релігійними особливостями. Одним з найважливіших чинників, що сприяють розбудові українського війська є церква. “Перехід до життєздатних Збройних Сил України..., - стверджує М. Хмільовський, - можуть створити церква, нація і держава: мільйони людських “я”, просвітлених вірою в живого Бога”. Чимало інших дослідників цієї проблеми вважають за необхідне залучити до процесу розбудови Збройних Сил України церкву, цілеспрямовано використовуючи традиційну релігійність українського народу, яка суттєво зросла внаслідок національного відродження.

Незважаючи на розбіжність у ряді аспектів церковної політики, виходячи з ідеї, що християнство є релігією любові, усі численні конфесії в Україні засуджують війни. Водночас, враховуючи об'єктивну реальність, вони вважають доцільним існування Збройних Сил для захисту інтересів держави і народу. Більше того, майже всі ієрархи українських церков висловлюються за тісну співпрацю церкви з армією, організацію душпастирської опіки в Збройних Силах. Ще у травні 1994 р. учасники симпозіуму “Духовно-гуманітарні проблеми розбудови Збройних сил України” ухвалили Меморандум, у якому визнавалася необхідність організації капеланської служби в українському війську¹⁷³.

Впровадження військового духовенства, зумовлено двома

аспектами. По-перше, згідно з міжнародними угодами про права людини та Конституцією України, віруючі військові у період служби в армії не можуть бути обмеженими у своїх релігійних потребах. У свою чергу церква зобов'язана надавати душпастирську опіку вірним, які виконують свій військовий обов'язок. Зауважимо, що згідно з чинним законодавством України, командири і начальники частин військових установ повинні забезпечити духовні потреби підлеглих військовослужбовців Збройних Сил. Тобто надавати їм можливості відвідувати храми, спілкуватися із священиками, організувати спеціальне харчування у періоди постів та ін. По-друге, на всіх етапах багатовікової історії українського народу і його війська церква, зокрема Греко- католицька, про що вже відзначалося у праці, відіграла важливу роль у формуванні національної свідомості, патріотизму, бойового братерства, дисциплінованості, без яких не може існувати армія.

Основою тісної співпраці церкви з армією, насамперед Греко-католицької, є багатовіковий досвід її вірного служіння національним інтересам українського народу. Соціальна доктрина УГКЦ базується на визнанні й реалізації принципів розвитку здібностей та ініціативи людської особи всупереч радянської доктрини насильницького колективізму. УГКЦ завжди пропагувала право людини на власну батьківщину, мову, культуру, плекала у вірних любов до своєї родини, рідної землі, власної держави, відкидала крайній політичний і релігійний націоналізм, церква закликає і зобов'язує кожного громадянина захищати інтереси батьківщини - України. Ці базові принципи її державницької політики надають їй право на плідну співпрацю із Збройними Силами України. Безперечно, що в умовах поліконфесійності воно не може бути монопольним, оскільки кількісна перевага сьогодні на боці інших нащадків Київської церкви - трьох гілок православної, які теж мають певний досвід взаємодії з військовими структурами.

Виховна і просвітницька діяльність Української церкви у військовому середовищі в періоди національно-визвольних змагань

народу завжди позитивно відбивалася на боєздатності армії. “Від виховної сили церкви в якомусь краю чи народові, від напруженості виховної праці духовенства, - зазначав митрополит Андрей Шептицький, - у великій мірі залежить могутність батьківщини”¹⁷⁴. Додамо, що церква має великий історичний досвід діяльності у війську. Духovenство Київської православної церкви з давніх-давен діяло у війську. “Зустрічаємо у війську духовенство під час походу на половців 1111 року, коли князь Володимир Мономах приставив попів своїх, щоб їхали наперед війська і співали тропарі та кондаки, - писав Іван Крип’якевич у “Історії українського війська”¹⁷⁵. Військові священники супроводжували козацьке військо в походах Богдана Хмельницького на Польщу. “Багато тогочасних звісток свідчать, - писав митрополит Іларіон, - що православні священники працювали навіть у самому війську, - звичайно, тільки як особи духовні”¹⁷⁶. У битві під Берестечком 1651 р. вони діяли на чолі з митрополитом Йосафатом Коринтським, який загинув у бою. Військові священники задовільняли духовні потреби козаків: відправляли Службу Божу, виголошували проповіді, сповідали, причащали, відправляли панахиди за полеглими. У Запорозькій Січі діяла церква, настоятель якої був духовним провідником кліру, а також монастирі, де доживали свого віку козаки. Видатний історик козаччини Дмитро Яворницький (1855-1940) відзначав, що в походах разом із військом перебували священники-капелани й похідні церкви із грубого полотна. Запорізька старшина захищала ієромонахів від утиску з боку московської влади¹⁷⁷. Інститут українського військового духовенства був ліквідований Російськими імператорами разом із Запорізькою Січчю, а відновлений вже у часи визвольних змагань Наддніпрянської армії в 1917-1921 рр.

Перші українські польові духовники -греко-католицькі капелани, або фельдкурати з’явилися у австрійській армії в українських полках невдовзі після “весни народів” 1848 р. Ініціатором акції став радник міністерства освіти й віросповідань о.Г.Шашкевич. Фельдкурати носили військову форму, мали

ступінь капітана і підпорядковувалися польовому деканові при штабі частини. По службі капелани підлягали польовому єпископу австрійської армії (римо-католикові), а в обрядових справах - своїм греко-католицьким єпископам¹⁷⁸.

З початком Першої світової війни, коли на території Галичини формувався легіон Українських Січових Стрільців, до якого зголосилося 28 тис. добровольців, митрополита Консисторія надіслала до нього польових духовників Андрія Пшепюрського, Миколу їжак, Ю.Фацієвича та П.Боднара. Тож протягом усієї війни вояки легіону УСС були під опікою Греко-католицької церкви. Після повернення із заслання його частини 27 жовтня 1917 р. відвідав митрополит Андрей Шептицький, який урочисто освятив прапор січовиків¹⁷⁹. Десятки капеланів - греко-католицьких священиків служили в українських полках австрійської армії, яких на російському, італійському, сербському та албанському фронтах за підрахунками військового історика Лева Шанковського було більше тридцяти¹⁸⁰. Про їх діяльність на війні єпископ цісарської армії Е.Белік писав: "Я мав нагоду придивитися на діяльність священиків, так на фронті при армії, як також у польових і рухомих шпиталях... і на їх похвалу можу лиш сказати, що вони сповняють свій обов'язок з цілковитою погордою смертю, з найбільшим самопожертвуванням"¹⁸¹.

Та найбільш повчальний досвід слід почерпнути із діяльності польових священиків - капеланів Української Галицької Армії доби національно-визвольних змагань 1918- 1920 рр. У процесі військового будівництва новоствореної Західно-Української Народної Республіки, заходами військового міністерства - Державного Секретаріату Військових Справ 1 січня 1919 р. сформована організаційна схема польового духівництва в Галицькій армії. Наказом міністра полковника Д. Вітовського засновано вищий орган - Зарядче Преподобництва, яке очолив колишній духовник Легіону УСС о. М. їжак. Йому підпорядковано Польове Преподобництво Начальної Команди Галицької Армії. У складі штабів галицьких корпусів створено референтури

духівництва, яким підлягали відділи духівників бригад, що безпосередньо обслуговували полки, курені, сотні, батареї та інші підрозділи¹⁸². Капелани Окружних військових команд, старшинських і підстаршинських шкіл. Кошів, Вишкোলів, шпиталів, тобто всіх формувань запілля безпосередньо підпорядковувалися Преподобництву міністерства. Його прерогативою було загальне керівництво діяльністю служб польових священиків, їх забезпечення, вирішення кадрових питань, присвоєння звань та ін. За зразок взято організацію служби капеланів австрійської армії, оскільки значна частина керівництва і рядових священиків проходили службу у цісарському війську, мали воєнний досвід. “Першими польовими духовниками в рядах УГА, - згадував колишній Начальний духовник УГА, пізніше - української дивізії “Галичина” о. Василь Лаба, - були українські духовники, які воєнні роки прослужили капелянами при українських частинах австрійської армії і в легіоні УСС, в хвилі розвалу Австрії находилися в Галичині або близько Галичини. Вони перевели організацію польового духівництва УГА на австрійський зразок. Початковий і невистаючий стан польового духівництва УГА згодом поповнили українські капеляни австрійської армії, які поверталися з далеких фронтів або з воєнних полонів, та духовники, які зголошувалися добровільно”¹⁸³.

Для капеланів запроваджено спеціальну форму, встановлено звання: польовий духовник, преподобник (визначеного рангу). У правах і привілеях їх зрівняли зі старшинами (сотник- отаман). Аналіз наказів і розпоряджень Державного Секретаріату Військових Справ, Зарядного Преподобництва свідчив про надзвичайно широке коло питань діяльності інституту українських капеланів Галицької армії, яке, на відміну від праці австрійських фельдкуратів, не обмежувалося душпастирською службою. Будучи гідними представниками УГКЦ у Збройних Силах республіки, вони сприяли піднесенню національної свідомості вояків, формуванню у них високих морально- бойових якостей. Як вже згадувалося, крім Богослужень на фронті, які справляли велике враження на

стрілецьтво, інших душпастирських обов'язків, на капеланів покладено облік полеглих, їх гідне поховання. Вони втручалися у всі ділянки військової служби і побуту стрільців і старшин, організовували культурно-освітню роботу в армії. Показували приклад самопожертви задля вірних. Отець Василь Лаба писав, що із майже ста капеланів УГА близько 40 загинули у визвольних змаганнях 1918-1920 рр. “Стовпець полевих духовників в Жалібній книзі поляглих УГА найкраще говорить, з якою посвятою вони служили святій правді здобуття волі і самостійності своїй Батьківщині”¹⁸⁴.

Коли взимку 1920 р. Галицька армія тимчасово увійшла до складу Червоної армії і була скерована на польський фронт, розформувалися Преподобництва, референтури корпусів і відділи бригад. Враховуючи суцільну релігійність галицького стрілецьтва, на деякий час залишено польових духовників у якості “учителів моралі”. 20 квітня того ж року рештки інституту польових духовників Галицької армії були ліквідовані. Загалом польове духовенство УГА відіграло важливу роль у вихованні особового складу в дусі патріотизму, високої моралі і дисципліни. Досвід інституту капеланів УГА заслуговує на глибоке вивчення і використання.

Відродження незалежної Української держави і власного національного війська дозволило відновити службу капеланства в Армії УНР. Ініціатором цього процесу став один із активних організаторів українських Збройних Сил Симон Петлюра. “Не вважаючи на рішучу заборону “Російського Временного Правительства” і спротив тодішнього нашого Українського, занадто соціалістичного. Уряду Всеукраїнської Центральної Ради в Києві, згадував Протопресвітер Армії УНР о. Павло Пашевський, - Симон Васильович Петлюра, після ясно висловленої волі Українських вояків з фронту на другому Військовому з'їзді в Києві, приступив до формування перших українських полків у Києві. Яко державний муж, Симон Васильович ясно розумів, що державу можна створити

тільки з міцним, дисциплінованим військом, вихованим у здоровому національному дусі. А цей дух молодій Українській армії в значній мірі могло надати свідоме українське духовенство. І Симон Васильович почав підшукувати це духовенство”¹⁸⁵. Зауважимо, що на відміну від Галицької армії, використати імперських військових священиків Московської православної церкви з деморалізованого російського війська українські державотворці не могли. Це духовенство насаджувало державне московське православ’я й відданість цареві.

Першими українськими капеланами в національному війську влітку 1917 р. стали о. Павло Пашевський при полку ім. гетьмана Петра Дорошенка і о. Микола Матеюк у Богданівському полку. Але організованої служби капеланів в українському війську за часів Центральної Ради не було¹⁸⁶. Прийшовши до влади внаслідок перевороту наприкінці квітня 1918 р. гетьман Павло Скоропадський більш успішно розгорнув військове будівництво. Але інститут військових священиків не створив, хоча у деяких полках і діяли капелани. Зокрема, у 2-му Запорізькому полку - отець Микола Машняга, полковий панотець, який організував відновлення пам’ятного хреста на острові Хортиця й урочисто відправив для вояків Службу Божу й Панахиду по запорізьких козаках¹⁸⁷.

За часів Директорії Армія Української Народної Республіки розбудовувалася у складних умовах безперервних бойових дій з військами більшовицької Росії, Польщі, Денікіна. Незважаючи на відсутність організованої служби капеланів, у її полках часто діяли військові священики, які разом з душпастирською вели широку виховну роботу. 1919 р. керівництво їх діяльністю покладено на протопресвітера о. Антонія Матеюка, закатованого денікінцями у Жмеринці в листопаді 1919 р. Після нього протопресвітером українського війська став о. П. Пашевський, який з кількома капеланами був у знаменитому Першому Зимовому поході Армії УНР. їх плідну діяльність, яка сприяла піднесенню морально-бойового духу старшин і козаків, відзначав у своїх спогадах командувач армії генерал Михайло Омелянович-Павленко¹⁸⁸.

Хоча із запізненням, але наказом Головного Отамана С. Петлюри влітку 1920 р. у складі Армії УНР створено Уряд військового Українського духовенства на чолі з протопресвітером о. П. Пащевським і Головну управу при ньому, які й завершували структуру служби капеланів. За прикладом Галицької армії спеціальними наказами визначено порядок діяльності, права і компетенції. Зауважимо, що С.Петлюра надавав значної уваги військовим священикам. 18 липня 1920 року він звернувся до них спеціальним наказом і відзначив їх великі заслуги. “Оголосити подяку панотцям Павлу Пащевському, Василю Сухачову і Миколі Мариничу від імені Республіки і Мою за ту релігійно-моральну допомогу, яку вони давали нашій рідній армії під час її незабутнього походу 18 липня 1920 року”, - писав Головний Отаман¹⁸⁹.

Варто відзначити, що саме С. Петлюра декретом від 7 жовтня 1919 р. впровадив Українську Автокефальну Православну церкву як незалежну “ні від московського, ні від якого другого церковного уряду” й Універсалом заснував Український Священний Синод, якому належало “відродити колишню Українську церкву нашу Богу на славу, Україні на користь”¹⁹⁰.

Велику роль зіграло військове священицтво у справі духовної опіки над українськими козаками й старшинами у важкі часи перебування у таборах Польщі інтернованих частин Армії УНР. Разом із душпастирськими обов’язками вони виконували широкомасштабну духовно-просвітницьку роботу. За сприянням міністра ісповідань Івана Огієнка для підготовки кандидатів на військових священиків 1921 р. засновано пастирські курси. Організовано виклади релігії у старшинській та підстаршинських школах Армії УНР, а також у таборових гімназіях і школах¹⁹¹. Після ліквідації таборів інтернованих переважна більшість українських капеланів перейшли під юрисдикцію митрополита Варшавського і Волинського і всієї Польщі Діонісія й отримали парафії в українських згромадженнях на Волині та Поліссі.

Діяльність українських капеланів відновилася у національних збройних формуваннях Другої світової війни. Продовжуючи добру

традицію, вони діяли у перших формуваннях УПА на Волині під командуванням Тараса Борівця-Бульби. Про їх патріотичну роботу в середовищі повстанців свідчить проповідь Головного військового священика армії о.Даміяна на Різдво 1942 р.: “Україна стоїть у тяжкій борні проти таких двох тоталітарних світових потуг як Росія Сталіна та Німеччина Гітлера... Нам треба визволити свою землю з-під чужого ярма, збудувати свою вільну державу... Хай же Милосердний Господь Бог благословить зброю нашої підземної армії та пошле їй повну перемогу над усіма ворогами нашої многотраждальної Батьківщини”¹⁴². Українське військове капеланство залишалося духовною підтримкою повстанцям й у період десятилітньої партизанської боротьби УПА проти сталінського режиму. Серед капеланів були такі патріоти як о. Іларіон, військовий священик групи УПА-Північ, о. П.Скрипник, який загинув на Волині 1947 р., о. Шевчук, що загинув на Закарпатті 1948 р.¹⁹³

Найчіткіше організованою була служба капеланів в українській дивізії “Галичина” (1943-1944), згодом в 1-ій дивізії Української Національної армії (1945)¹⁹⁴. Ще до початку її формування у поданні до Берліну від 12 квітня 1943 р. губернатор дистрикту Галичина С.Вехтер відзначав: “З огляду на глибоке релігійне вірування галицьких українців та їхнє особливе прив’язання до Греко-католицької церкви, доцільно звернути особливу увагу на покликання польових священиків”¹⁹⁵. Цю пропозицію врахувала митрополіча Консисторія. Хоча, всупереч твердженням радянської пропаганди, митрополит Андрей Шептицький не брав участі у прилюдних урочистостях і не давав офіційного благословення акції, створення української дивізії у складі вермахту, згідно із спогадами колишнього члена президії Українського Центрального Комітету М.Демковича-Добрянського, він “позитивно визнав потребу української збройної формації”. Митрополит погодився на призначення Начальним духовником дивізії досвідченого професора Богословської академії о. Василя Лабу і 12 греко-католицьких священиків на посади капеланів¹⁹⁶.

Про це вдале призначення український історик Тарас Гунчак писав: “Для задоволення духовних потреб української молоді митрополит Шептицький, глава Української Греко-католицької церкви, призначив свого надійного помічника о. Василя Лабу служити у Військовій Управі головним священиком - наглядати, аби духовні та моральні потреби військовиків були забезпечені та щоб у дивізії було достатньо священиків. Певна річ, піклування про духовне благополуччя солдатів не було чимось новим для о. Лаби. Він справно служив у австрійській армії під час Першої світової війни, а в грудні 1919 р. став головним священиком Української Галицької Армії. Він був відомим і вельмишановним священиком та богословом у Галичині”¹⁹⁷. Зауважимо, що українська дивізія “Галичина” була єдиною військовою формацією в німецькій армії, в якій існував інститут капеланів. Коли ж дивізійники опинилися у таборі Ріміні в Італії і над ними нависла загроза передання їх на вимогу Сталіна до СРСР, саме священництво встановило зв’язки з українцями польського корпусу генерала Андерса, де діяли й греко-католицькі капелани, зокрема о. Порфир Сивак, а згодом вийшли на Ватикан. Прихильне ставлення папи Пія XII до українців допомогло владиці Іванові Бучкові дістати аудієнцію і викласти прохання про допомогу. В результаті втручання Папи Римського тисячі українських вояків були врятовані. Протягом двох років перебування у таборі українські ієрархи Греко-католицької церкви спільно з капеланами дивізії здійснювали всесторонню опіку над вояками. Вона продовжувалася й під час їх перебування в Англії¹⁹⁸.

Враховувався й досвід діяльності інститутів військових священиків - капеланів у арміях інших країн. Зауважимо, що вони - звичайне явище й необхідна структура у Збройних силах християнських народів. Так у роки Другої світової війни в армії США служили 2453 капелани (з них четверо українських) та у Військово-морському флоті - 817. Вони безпосередньо діяли у фронтових частинах, 76 загинули, 832 відзначено бойовими нагородами. У правах і званні рядовий капелан зрівняний із першим лейтенантом (старшим лейтенантом в українській армії).

Напрацьовані відповідна структура, форми і методи душпастирської роботи, права і компетенції капеланів¹⁹⁹.

Як відомо, в російській армії до 1917 р. теж існував інститут військових священиків Руської православної церкви. Похідні каплиці, ікони використовувалися для відправи церковних обрядів серед військовиків в частинах, де служило чимало вихідців з України. За підрахунками Олексія Шуби в роки Першої світової війни на фронтах перебувало близько 5 тисяч священиків, 1200 з них нагороджені військовими відзнаками²⁰⁰. У 90-і роки керівництво Російської Федерації та її Збройних Сил прагнуло відновити корисне співробітництво з церквою, яке гальмувалося прокомуністичною більшістю Державної Думи. Зрештою, створено спеціальний комітет у складі представників Міністерства оборони і РПЦ з питань взаємодії, засновано журнал “Вера й мужество”.

Повчальним також є досвід співпраці армії з церквою у Польщі. У Війську Польському побудована чітка структура служби військового духовенства. Для обслуговування римо- католиків, яких в Польщі переважає більшість, існує Польська польова військова єпархія на чолі з єпископом. Відповідні структури створено у всіх військових частинах і установах таким чином, щоб особовий склад армії мав повну можливість задовільняти свої релігійні потреби. Зауважимо, що для православних військовослужбовців створено Православне управління Війська Польського. Штатні капелани діють у арміях США, Канади, Норвегії та інших країн. У Німеччині обслуговують духовні потреби військовослужбовців євангельське товариство ім. Корнеліуса.

Доцільно відзначити, що у світі існують міжнародні громадські організації, які об'єднують віруючих військовослужбовців різних країн планети. Зрештою, ще у 1851 р. було створено Британський офіцерський християнський союз, реорганізований у міжнародне товариство - Асоціацію військових товариств Христа, яке поширювало християнське віровчення серед армій різних держав, організувало і проводило до останніх часів

міжнародні конференції і семінари, зараз видає релігійну літературу та інші інформаційні матеріали. Зокрема, на міжнародній конференції Асоціації військових християнських братств 1994 р. у США брали участь представники 92 країн світу²⁰¹. Подібна організація - Братство християн-військовослужбовців створено 1996 р. в Україні, яке співпрацює з Міжнародною асоціацією і провело спільно з Міністерством Оборони України міжнародні конференції (1995, 1997) з проблем співпраці церкви і Збройних Сил України та перспектив впровадження інституту військових священиків в українському війську. До цього спонукає ситуація, яка склалася на сьогодні у нашій національній армії.

Незважаючи на чинне законодавство й прийняті рішення вищими органами управління України, в результаті відсутності організованих релігійних структур у військах, у Збройних Силах не завжди задовільняються конституційні права військовослужбовців щодо духовних потреб. Слід відзначити, що на першому етапі розбудови національній армії у 1991- 1992 рр. ця проблема не стояла так гостро, оскільки рівень релігійності військовослужбовців був невисоким. За підрахунками Інституту соціології Головного управління виховної роботи Міністерства оборони України наприкінці 1992 р. у військах перебувало не більше як 13% віруючих військовослужбовців, здебільшого із західного регіону України²⁰². Та саме в цей час у державі йшов бурхливий процес релігійного відродження, спричинений насамперед виходом із підпілля Греко-католицької і відновленням Української автокефальної Церков. Якщо 1991 р. в Україні вже діяло всього 10810 релігійних громад, з них 2001 греко-католицьких, то 1998 р. їх нараховувалося відповідно 19780 і 3151²⁰³.

Відтак позитивні зміни у церковно-державній політиці, статусі церкви і посиленні її ролі у суспільстві, поглиблення релігійності серед населення сучасної України спричинили різке зростання кількості віруючих у Збройних Силах. Причому соціологічні опитування свідчили про поступове зростання релігійності військовиків. Зокрема, на 1999 р. близько 60% військовослужбовців

визнали себе віруючими, а серед вихідців із західного регіону ця частка ще вища²⁰⁴. Отже, ця непроста проблема, пов'язана зі станом Збройних Сил, потребує вирішення й радикальних змін взаємодії армії з церквою. Однак, як свідчило опитування лише в Хмельницькому гарнізоні, близько 46% солдатів і сержантів строкової служби не мали відповідних умов для задоволення духовних потреб, зокрема, щоб відзначати релігійні свята, 58% не змогли регулярно відвідувати церкву і спілкуватися із священниками, з них 27% взагалі не змогли побувати у церкві²⁰⁵.

А втім, наявність віруючих і неухильна тенденція їх зростання вже є досить вагомим аргументом на користь впровадження служби капеланства у Збройних Силах України. Зауважимо, що й альтернативна служба не користується популярністю. За статистикою 1999 р. нею скористалися лише 3,5 тис. осіб²⁰⁶. Іншим переконливим аргументом є красномовний зв'язок між релігійністю військовослужбовців та їх ставленням до військової служби. Особистий досвід кожного офіцера Збройних Сил України, підтверджений статистикою, свідчить про пряму залежність рівня військової дисципліни від стану релігійності солдатів і сержантів. Між тим, експертними опитуваннями і дослідженнями виявлені слабкість моральних факторів впливу на особовий склад, значне зниження впливу цінностей, притаманних колишній ідеології комуністичної системи. Виховна робота офіцерського складу, прапорщиків і сержантів не відповідає вимогам часу, що поряд з економічними аспектами є головною причиною негативних явищ в армійських колективах. "Це схиляє до думки, - наголошував науковий співробітник Інституту соціології НАН України Е. Афонін, - про доцільність залучення релігійного виховання до виконання завдань духовного розвитку й укріплення особистості молодшої людини"²⁰⁷.

Втілення цієї ідеї в життя підтримувало чимало прихильників впровадження військового духовенства і тісної співпраці церкви з армією. «Я впевнений, - заявляв колишній начальник управління виховної роботи в Збройних Силах України генерал В.Мулява, - що

капелянство все очевидніше стає потрібним у Збройних Силах України”²⁰⁸. Взагалі спектр поглядів на проблему капелянства в армії залишався доволі широким. Зауважимо, що вони постійно змінювалися на користь впровадження. За свідченням Е.Афоніна, у 1992 р., тобто на початку розбудови Збройних Сил України, лише 23% офіцерів і прапорщиків опитаних у Київському і Прикарпатському військових округах, вважали, що впровадження інституту капеланів сприятиме ліквідації негативних явищ в армії, тобто доцільним, а 45% вважали цей захід неефективним²⁰⁹. Невдовзі близько половини офіцерів і прапорщиків визнали: діяльність капеланів принесе користь армії і лише кожен десятий заявив, що це зашкодить військовій службі²¹⁰.

Високо оцінювали перспективу використання цінностей і позитивного впливу релігії на піднесення морально-психологічного стану військовослужбовців представники українською духовенства. Соціологічним опитуванням 1992 р. виявлено: 91% священнослужителів різних церков висловили переконання, що впровадження інституту капеланів у Збройних Силах і виховання військовослужбовців на цінностях релігії створить сприятливий морально-психологічний клімат у військовому середовищі. Близько 81% вважали, що інститут капеланів повинен стати невід’ємною частиною системи виховної роботи в армії²¹¹. Особливо прихильно ставилися до неї ієрархи Греко-католицької, Української православної, Української автокефальної Церков. “Армія і церква повинні докласти всіх зусиль, - наголошував Патріарх Київської і всієї Русі-України Філарет, - щоб душевний і моральний добробут українських воїнів був гарантований і забезпечений. Найкраще це зможе зробити військове священицтво”²¹². Митрополит Володимир висловився конкретно: “Українська православна церква вважає необхідним відродити інститут військового духовенства”²¹³.

Опираючись на визначені вище аргументи, прихильники впровадження інституту капеланів у Збройних Силах України висловили свої пропозиції, опрацювавши шляхи вирішення цієї проблеми. Зокрема, Міжцерковна Рада з питань, душпастирської

роботи у Збройних Силах України у меморандумі (березень 1995 р.) пропонувала всім релігійним організаціям України “чітко й однозначно визначитися у питанні про збройний захист України своїми вірними”. Становлення душпастирської опіки в українському війську Рада пропонувала провести у два етапи: спочатку організувати душпастирську опіку військовослужбовців силами наявних місцевих церковних структур, згодом впровадити капеланську службу. Слід було утворити при Президенті України Комітет з питань душпастирської роботи, який повинен насамперед опрацювати Положення про душпастирську роботу в армії. Кадрові проблеми планувалося вирішувати за рахунок рекомендацій підготовлених священників на службу капеланів, та випускників семінарій, які повинні були пройти курс спеціальної підготовки при Київському військовому гуманітарному інституті. Рекомендовано доповнити курс гуманітарної підготовки офіцерського складу основами релігієзнавства та державно-церковних відносин, а солдатів і сержантів - основами християнської етики, історії релігії, правових гарантій для віруючих²¹⁴. Цікаві пропозиції висловила конференція Міжнародної Асоціації військових християнських братств 1997 р. у Києві. Вона пропонувала невідкладно проаналізувати вітчизняний та зарубіжний досвід, форми і методи духовної опіки військовослужбовців Збройних Сил, створити тимчасові Польові єпископства й впровадити капеланів, у великих військових гарнізонах побудувати власні храми, вирішити проблему підготовки капеланів заснуванням спеціальних кафедр у військових навчальних закладах та в існуючих духовних навчальних закладах УГКЦ, Українських православних церков, відкрити для цього духовну семінарію або богословський інститут у системі Міністерства оборони України, включити в курс гуманітарної підготовки особового складу армії “Основи християнської етики”²¹⁵.

Частину цих пропозицій було впроваджено. Зокрема, єпископ-ординарій Кир Софрон Дмитерко і командування Івано-Франківського гарнізону затвердили Тимчасовий капеланський статут, у вступі якого наголошено: “Капелян має допомагати воїнам

Збройних сил України чесно, свідомо, з великою любов'ю до рідного українського народу підняти свій релігійно-моральний і національний рівень”²¹⁶. Відтак у більшості частин Західного оперативного командування оформлено і освячено каплиці (чи бодай світлиці) з релігійною літературою. Одним з координаторів цієї роботи був Головний капелан Збройних сил у Івано-Франківській області о. Роман Андрій Кияк²¹⁷. Видавництво “Місіонер” (Жовква-Львів) для капеланів видрукувала 2000 р. науково-популярну книгу єпископа Збройних сил Франції монсеньйора Мішеля Дюбоста “Пастир миру: Християнські погляди на війну та армію”, в якій узагальнено роль та місце духовності в діях християнина у збройних конфліктах. Книга містить цікаву бібліографію²¹⁷.

І все ж, у реалізації означеної проблеми виникало чимало об'єктивних (насамперед, правничо-юридичних) і суб'єктивних перешкод, подолати які не вдалося й до тепер. Певна частина суспільства взагалі відкидала ідею капеланства. При цьому одним із головних контраргументів висувалася поліконфесійність України. Дійсно, на 1999 р. у державі зареєстровано 72 релігійні організації, правда, деякі з них малочисельні²¹⁹. Отже, дотримуючись принципу рівності релігій в Україні, згідно з законом, виникало питання про конфесійну приналежність капеланів. Не може бути прийнятною думка прихильників Української православної церкви, які складають більшість, щоб у Збройних Силах впровадити церкву, до якої належить більшість віруючих в Україні (20 млн.)²²⁰ Цю позицію красномовно висловив протоієрей УПЦ В.Заєв: “Враховуючи, що більшість населення була і залишилася православною, а до канонічної частини Православ'я належить понад 30 млн. віруючих, з сімей яких призивають на дійсну військову службу молодих вояків, необхідно більше прислухатися до думки Української православної церкви і враховувати цю обставину при складанні програми катехізації армії”²²¹. Проти подібних пріоритетів для певних конфесій виступають чимало опонентів. “Ми не можемо відчинити двері у військовий дім, - заявив представник військового

відомства Ю. Білієнко, - лише для однієї конфесії, навіть найпоширенішої у країні”²²².

Поліконфесійність України є реальною і довготривалою об’єктивністю, і протиріччя або протистояння між церквами та релігійними об’єднаннями представляють серйозну перешкоду на шляху до впровадження капеланства у Збройних Силах України. Ця проблема пов’язана із ідеями створення національної церкви і взагалі з екуменічним рухом, отже її реалізація потребує часу і правно-політичного врегулювання.

У підсумку слід зазначити, що скорочення й реформування Збройних Сил України, які продовжуються у нинішній час у контексті подальшого розвитку демократичних процесів в суспільстві, вимагають поєднання духовних інтересів військовослужбовців з національно-державними, встановлення партнерських відносин між армією та церквою, активного пошуку та втілення адекватних часу моделей їх взаємодії. Па щастя, церковна ієрархія і командування силових структур нашої держави вже зробили перші кроки назустріч одне одному.

¹ Пашук А. Українська церква і незалежність України. - Львів, 2003. - С.345-346.
- Ісіченко Ігор, владика. Виступ на науковій конференції // Визвольний шлях,- 1995.-№ 11.-С. 1301.

¹ Петлюра Симон. Статті. - Київ, 1993. -С. 213.

⁴ Дорошенко Дмитро. Нарис історії України.-Львів, 1991.-С. 264.

⁵ Паславський Іван. Українська інтелігенція і церковна традиція. -Львів, 1993. - С. 21; Ратуша - 1992. - 22 вересня.

* Паславський Іван. Нова книга отця доктора Дмитра Блажейовського // Київська церква. - 1999. - № 6. - С. 138.

⁷ Визвольний шлях. - 1997,-№ 10.-С. 1169.

"Там само.-С. 1175.

⁹ Кияновська Любов. Пам’яті митрополита Андрея Шентицького// Київська церква. - 1999. - № 6. - С. 133-134.

""Визвольний шлях.-1970.-№5.-С.521-522.

¹¹ Петлюра Симон. Вказана праця. - С. 213.

¹²ЦДАВОВ.-Ф. 1072, он. 1,спр.3, арк. 159.

¹³ Там само. Арк. 12.

- 14 Рибачук М. Ф., Уткін О.І., Кирюшко М. І. Національне відродження і релігія. - Київ, 1995.-С. 8.
- 15 За деякими даними гетьман у 1918 р. розчарувався у нершоісархах православ'я і думав навіть обрати патріархом митрополита Андрея Шептицького, відтак об'єднати обидві українські церкви. Див.: Паіакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. - Київ, 2003.-С. 124.
- 16 Там само. - С. 9.
- 17 Липинський Вячеслав. Релігія і церква в історії України. -Київ, 1995. -С. 11.
- 18 Гайковський Михайло. Сучасне і майбутнє України: думки і візії митрополита Андрея Шептицького // Київська церква. - 2000. - № 1(7). - С. 44.
- 19 Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи (1865- 1944 рр.)Заред. Заборовськош Я. Ю.-Львів, 1995.-С. 88.
- 20 Шептицький Андрей, митрополит. Про релігійну єдність народу // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Т. 1. Церква і церковна єдність. - Львів, 1995. - С.372.
- 21 Там само. - С. 10.
- 22 Там само.
- 23 Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). - Ф. 102, он. 1, сир. ІЗ 1, арк. 109.
- 24 Там само. - Арк. 110.
- 25 Там само; Кравченкж О. Велетень зо Святоюрської гори. - Йорктон, 1963.-С. 124-126.
- 26 Гайковський М. Вказана праця. - С. 45.
- 27 Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Т.ІІ. Церква і суспільне питання. Кн.2.-Львів, 1999. - С. 639.
- 28 Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність ...Т.І.-С. 517.
- 29 Там само. -С. 518.
- 30 Там само.-С. 519.
- 31 Там само.-С. 520.
- 32 Там само.-С. 521.
- 33 Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Матеріали та документи... Т. 1.-С. 77.
- 34 Там само.
- 35 Франко І. Твори в 50 томах. Т. 45. - С. 341-342.
- 36 Шептицький Андрей, митрополит. Як будувати Рідну Хату? ...-С. 5.
- 37 Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність... Т.ІІ. кн. 1. С. 528.
- 38 Колодний Анатолій. Андрей Шептицький про будівництво рідної хати // Київська церква. - 2000. - № 1 (7). - С. 49.
- 39 Здіорук Сергій. Національна церква у контексті державотворення в Україні // Розбудова держави. - 1994. - № 1. - С. 56.
- 40 Див.: Пашенко В. Православ'я у новітній історії України. 4.2. - Полтава, 2001.-С.225-709.
- 41 Шуба Олексій. Релігія в етнонаціональному розвитку України. - Київ, 1999.-С. 161.
- 42 Бондаренко В. Українська держава: співпраця на новому етапі //Людина і світ. -1998. - № 7. - С. 26-27.
- 43 Сагіеляк А. Українська церква на Другому Ватиканському соборі. -Львів, 1995.-С. 162-163.

- 44 Шуба Олексій. Вказана праця. - С. 162-163.
- 45 Людина і світ. - 1997. - № 5-6. - С. 29.
- 46 Там само. - 1998.-№ 2.-С. 28-30.
- 47 Бедрій Анатолій. Український націоналізм і християнство // Визвольний шлях,-1962.- № 1.-С. 43.
- 48 Див.: Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН). Аналітичний огляд. - Київ, 2003. - 64 с.
- 49 Симоненко П. Комуністи про церкву та її роль у житті сучасної України // Голос України. - 1999. - 26 травня.
- 50 Див.: Плющ В. “Ультиматуми Москви не допомогли...”//Світло. -2001. -№7-8.-С.261; Літературна Україна. -2001.-28 червня.
- 51 Людина і світ. -1999. - № 3-4. - С. 33.
- 51 Пастирське послання Синоду єпископів Києво-Галицької митрополії Української Греко-католицької церкви до вірних і всіх людей доброї волі з нагоди виборів від 21 січня 2002 р.// Поступ. - 2002. - 21 -27 березня.
- 53 Див.: Сергійчук В. Трагедія Волині: Причини й перебіг польсько- українського конфліктуй роки Другої світової війни. - Київ, 2003. -140 с.
- 54 Там само.
- 55 Послання ієрархії Києво-Галицької Митрополії Української Греко- католицької церкви до українського і польського сусідніх народів-братів у Христі // Поступ. -2003. - 7 травня.
- 54 Звернення групи народних депутатів до Його Святості Івана Павла II Папи Римського//Поступ.-2004,- 11-17 березня. Підписало понад 150 народних депутатів, зокрема Л.Кравчук, І.Плющ, В.Ющенко, Ю.Костенко, Ю.Тимошенко, В.Пинзеник, Б.Тарасюк, С.Гавриш, В.Пустовойтенко, А.Магвієнко, І.Шурма, І.Юхновський, І.Драч, Г.Удовенко, Т.Чорновіл, Л.Танюк, В.Борзов, О.Білорус, О.Гудима.
- 57 Див.: Литвин В. Творити Україну Велику. - Київ, 2003. - С. 139-140.
- 58 Реєнт О.П., Лисенко О.П. Українська національна ідея і християнство. - і Київ, 1997.- С. 10.
- 59 Див.: Ленін і ленінізм // Світова та вітчизняна етнодержавницька думка. - Київ; Донецьк, 1997. -С. 143-145.
- 60 Музичка І., о. Вступне слово до збірника //Церква і соціальні проблеми. Енцикліка "Сотий рік".-Львів, 1993.-С. 7.
Додаток до Чинностей і Рішень руского провінціального Собору в Галичині, о гбувшегося во Львові в р. 1891. - Львів, 1897. - С. 97-199.
- 62 Цит. за: Музичка І., о. Вказана праця. - С.7-8.
- 63 Там само. -С.8.
Привітання Папи Івана Павла II Його Еміненції Кардиналові Митрополитові Іванові Любачівському //Церква і соціальні проблеми...-С.13. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і Матеріали 1899-1944. Т.2. Церква і суспільне питання. Кн.1.-Львів, 1998. -С.1-2. “Там само.-С. 4-6.
- 67 Злупко Степан. Вплив Енцикліки ”Нові справи” на становлення і розвиток християнсько-демократичної економічної думки в Україні //Церква і соціальні проблеми ... -С. 47.
- 68 Шептицький Андрей митрополит. О Квестії Соціальной // Церква і суспільне питання. Кн.І.-С. 138.

⁶⁹ Там само. -С. 141.

⁷⁰ Там само.-С. 147.

⁷¹ Там само.-С. 167-176.

¹ Франко І. Я. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм // Збір. творів у 50 т. - Київ, 1986. - Т.45. - С. 390.

⁷³ Цит. за: Злунко С.М. Іван Франко - економіст. - Львів, 1992. - С. 154-160.

⁷⁴ Злунко Степан. Вплив Енцикліки... - С. 50.

⁷⁵ Костельник Гавриіл. Границі демократизму. - Львів, 1919. - С. 63-64; про його науковий доробок детальніше див.: Кашуба М., Мірчук І. Гавриіл Костельник: філософські погляди. - Львів, 2002. - 140с..

⁷⁶ Цегельський Лонгин. Митрополит Андрій Шептицький. -Львів, 1995. - 77 С.21.

⁷⁷ Панас Кость, о. Історія Української церкви. - Львів, 1992. - С. 132-133.

⁷¹ Історія споживчої кооперації України. - Львів, 1996. - С. 103-119,250-266; Андрій Палій - будівничий та керманич "Маслосоюзу". Статті, спогади, листи. - Тернопіль, 2001. - 294 с.

⁷⁴ Див.: Литвин М., Луцький О., Науменко К. 1939. Західні землі. - Львів, 1999,-152 с.

⁸⁰ Кравчук Ендрій. Соціальне вчення і діяльність митрополита Андрея Шептицького (вересень 1939 - червень 1941 років) // Записки НТШ. Т.ССХХУІІІ. - Львів, 1994. - С. 309.

*¹ Там само.-С. 3 ІЗ.

⁸⁷ Там само. -С.323.

⁸⁷ Там само.

⁸⁴ Українські щоденні вісті. - 1941. - 13 липня; 2-3 листопада; Львівські вісті. - 1941,- 10 липня, 19 і 30 вересня; 1943.-21-22березня.

⁸⁷ Привітання Блаженнішого Мирослава Івана кардинала Любачівського // Церква і соціальні проблеми ... - С. 16.

Цит. за: Музичка І., о. Вказана праця. - С. 22.

⁸⁷ Там само. - С. 27.

⁸⁸ Там само. -С. 29.

⁸⁹ Там само.

¹¹ Цит. за: Кононенко К. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї 1917-1960. - Мюнхен, 1965. - С. 35-56.

⁴¹ Шевців Іван, о. Збірник. Стані, доповіді і промови.-Сідней, 1996.-С.41.

⁴² КрасівськийОрест. Східна Галичина і Польща в 1918-1923 рр. Проблеми взаємовідносин. - Київ, 1998. - С. 224-225.

^{9,3} Там само. -С. 225.

⁹⁴ Див.: Світова та вітчизняна етнодержавницька думка. (У персоналіях). - Київ; Донецьк, 1997. - 320 с.

⁹⁵ Шевців Іван, о. Збірник. Статті, доповіді, промови. - Сідней, 1996. - С. 128.

⁹⁶ Історія релігії в Україні: у 10-ти т. Т.4. - Київ, 2001. - С. 338-442.

⁹⁷ РесентО. П., Лисенко О. П. Українська національна ідея і християнство. - Київ: Богдана, 1997.-С. 13.

⁹⁸ Гринів Олег. Національно-духовне відродження: історія і сучасні проблеми.-Львів: Місіонер, 1995.-С.156.

Там само.-С. 157.

- ⁹⁹ Шептицький Андрей, митрополит. До духовенства // Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи (1865-1944). - Львів; Івано-Франківськ, 1995.- С. 97.
- ¹⁰⁰ Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899-1944.-Т. 11. Кн. 2.-Львів: Місіонер, 1999.-С. 597.
- ¹⁰¹ Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДА АУЛ). -Ф. 358, он. 1,спр. П, арк. 25.
- ¹⁰² Католицький щорічник. 1996. - Київ, 1996. - С. 28.
- ¹⁰³ Там само. -С. 29.
- ¹⁰⁴ Липинський В'ячеслав. Релігія і церква в історії України //Дзвін, -1995. - №11.-С. 123.
- ¹⁰⁵Сліпий Йосиф. Завіщення //За вільну Україну. - 1990. - 18 серпня.
- ¹⁰⁷ Митрополит Андрей Шептицький.-С. 582.
Там само. - С. 641.
Історія релігії в Україні. Навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного і П. Л. Яроцького. - Київ: Знання, і 999. - С. 624.
- ¹¹¹ Див.: Гайова А. Митрополит Галицький // Український альманах 2001. - Варшава, 2001.-С.99-103.
- ¹¹¹ Диркач Павліна. Церква і світ -апостолят і служіння мирян //Роль і місце мирян в церкві.-Львів, 1999.-С. 52-53.
- ¹¹² Панчак Богдан, о. Церква є одна, і в ній є ми // Роль і місце мирян... - С.42-43.
- ¹¹³ Диркач Павліна. Вказана праця.-С. 55-56.
- ¹¹⁴ Цит. за: Оников Леон. Войну с духовенством и церковью начал Сталин //Вечерняя Москва, - 1996.- 15 июля.
Там само; Пашук А. Українська церква і незалежність. - С.250-251.
- ¹¹⁵Грипів Олег. Вказана праця.-С. 57.
- ¹¹⁷ Там само. - С. 98.
- ¹¹⁸ Там само.
- ¹¹⁴ Шептицький Андрей. Осторога перед загрозою комунізму // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність... Т. 2. Кн. I. - Львів: Місіонер, 1998.-С.486-501.
- ¹²⁰ Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність... Т. II. Кн. 2. - С.892-893.
- ¹²¹ Там само.
- ¹²² Косів Михайло. Сучасний стан і перспективи мирянського руху в Україні // Роля мирян в Українській греко-католицькій церкві. - Львів: Свічадо, 1998.-С. 88.
- ¹²³ Шептицький Андрей, митрополит. До української мелодії // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність... Т. II. Кн. I. - С.378.
- ¹²⁴ Митрополит Андрей Шептицький. Життя і Діяльність... Т. II. Кн. I. -С.384.
- ¹²⁵ Там само. - Т. II. Кн. 2. - С. 990-993.
- ¹²¹Шевців Іван, о. Вказана праця.-С. 169.
- ¹²⁷ Рибачук М. Релігійно-національне відродження // Етнонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персонали. - Київ, 1993. - С. 788.
- ¹²⁸ Історія релігії в Україні... - С. 684.
- ¹²⁴ Роль і місце мирян в церкві. - Львів, 1999. - С. 21.
- ¹³⁰ Шептицький Андрей, митрополит. Пересторога перед загрозою комунізму... - С. 498.

- ¹³¹ Крип'якевич Леся. Сім'я, яку творить мирянин // Роль і місце мирян в церкві...-С. 95.
- ¹³² Сапеляк Андрій, владика. Українська церква на Другому Ватиканському Соборі,- Львів: Стрім, 1995.-С. 205.
- ¹³³ Ролі місце мирян в церкві...-С. 91-92.
- ¹³⁴ Там само.-С. 95.
- ¹³⁵ Там само.-С. 101.
- ¹³⁶ Мокрик Орест, о. Євангелізація в сім'ї, євангелізація через сім'ю // Роль і місце мирян в церкві... -С. 106-107.
- ¹³⁷ Роль і місце мирян в церкві... - С. 98.
- ¹³⁸ Гринів Олег. Вказана праця. - С. 189.
- ¹³⁴ Там само.-С. 142.
- ¹⁴⁰ Шевців Іван, о. Вказана праця. -С. 205.
- ¹⁴¹ Там само.-С. 191.
- ¹⁴² Шегітицький Андрей, митрополит. До духовенства // Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи... -С. 79.
- ¹⁴³ Шептицький Андрей, митрополит. Християнська робота // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність... Т. II. Кн. I. - С. 11.
- ¹⁴⁴ Митрополит Андрей Шептицький. Життя і Діяльність... Т. II. Кн. I. -С.476.
- ¹⁴⁵ ЦДІАУЛ. -Ф. 201, оп. 46, спр. 2632, арк. 41.
- ¹⁴⁶ Гринів Олег. Іосиф Сліпий як історик, філософ, педагог. - Львів, 1994.-С. 143.
- ¹⁴⁷ Бюллетень Львівської богословської академії. - 2000. - 13 вересня.
- ¹⁴⁸ Полек В. Духовна освіта на Прикарпатті // Нова зоря. - 1991. - Листопад. - Ч. 33-32.
- ¹⁴⁴ Нова зоря. - 1994. - Червень. - Ч. 11.
- ¹⁵⁰ Генік Л. Я. Релігійно-моральне виховання молоді в навчальних закладах Східної Галичини (кінець XIX- іоч. XX ст.). - Івано- Франківськ, 2000. - 272 с.
- ¹⁵¹ Пастернак О. Служба Бога, уроки, а потім - розваги // Високий замок. --8 жовтня.
- ¹⁵²Католицький щорічник. 1996... - С. 31.
- ¹⁵³ Роль і місце мирян в церкві... - С. 160-161.
- ¹⁵⁴ Бандрівський М. Пам'яткоохоронна діяльність церкви... - С. 14-15.
- ¹⁵⁵ Нова зоря. - 1999. - 17 грудня.
- ¹⁵⁶ Духовний світ вишивання // Нова зоря. - 1997. - 3 червня.
- ¹³⁷ Отець Теодозій Янків народився 1954 р. в с. Легніца на півночі Польщі. 1973 р. вступив кандидатом до Чину отців Василіян. 1979 р. склав вічні монаші обіти. З 1986 р. - духовний опікун і вихователь іреко-католицьких богословів у Люблінському католицькому університеті. У 1990-1996 рр. - магістр новіціату Отців Василіян у Крехівському монастирі св. Миколая, ігумен монастиря. З 1996 по 2000 р. - Протоігумен Галицької провінції Чину св. Василя Великого, згодом ректор Вищої духовної семінарії св. Йосафата Івано-Франківської єпархії УГКЦ, генеральний директор Видавництва Отців Василіян "Місіонер" (Львів, Жовква, 2002-2004)
- ^{15X} Жнива скорботи нашої; Що писала "Нова зоря" про страшний голодовий мор в Україні 1932-1933 років; Лепкий Б. Вона там є... // Нова зоря. - 1993. - Вересень. - Ч. 33-34.

- 159 Злагода - найбільший скарб // Нова зоря. -1993. - Вересень. - Ч. 33-34.
- 160 Нова зоря. - 1993. - Жовтень. - Ч. 37.
- 161 Пом'янули героїв// Нова зоря. - 1993.-Вересень. -Ч. 33-34.
- 162 Нова зоря. - 1997. - 18 лютого.
- 163 Нова зоря,-1999.-20 січня.
- 164 Кардинал Йосип Сліпий і сучасність. - С. 122.
- 165 Див.: Архів “Агенція Релігійної Інформації” // Нова зоря. - 1997. - 1 серпня.
- 166 Детальніше див.: Мельник А. Зарваниця. -Рогатин, 1926. -82 с.; Сагайдак М., Бубній П. Зарваниця. - Тернопіль, 1993. - 112 с.; Андрушків Б. Зарваниця - святиня землі української. - Тернопіль, 2001. - 192 с.; Ведуть в Зарваницю стежки і дороги. - Тернопіль; Теробовля, 1995.-25 с.
- * У 50—60-і роки Яремче було вагомим підпільним центром УГКЦ, де мешкало сім священників та десять сестер монахинь, діяв підпільний монастир. Отці-студити відправляли Святі Літургії у сусідній з батьківською хаті, які В. Семенюк намагався не пропускати. Див.: Андрушків Б. Зарваниця - святиня землі української. - С. 41.
- 167 У травні 1995 р. прочани прибули до “українського Люрду” на 1500 автобусах, 480 вантажівках і більше 4000 легкових автомобілях. Див.: Андрушків Б. Зарваниця - святиня землі української. - С. 9.
- 168 Див.: Андрушків Б. Зарваниця - святиня землі української. - С. 104.
- 169 Цит. за: Маринович М. Християнська ідея і християнство або коли гарцюють кольорові коні апокаліпсису. - Київ, 2003. - С.403-404.
- 170 Кравчук М.В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993 р. - Івано-Франківськ: Плай, 1997. -С.233.
- 171 Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України. - С.275-288.
- 172 Хмільовський Микола. До питання про душпастирство у Збройних Силах України // Київська церква. - 2000. - № 1(7). - С. 110.
- 173 Там само.-С. 112.
- 174 Див.: Митрополит Андрей Шеитицький. Життя і діяльність. - С.292-294.
- 175 Крип'якевич Іван. Військо княжих часів // Історія українського війська. Ч. 1,-Львів, 1936,-С.54.
- 176 Іларіон, митрополит. Українська церква за Богдана Хмельницького. - Вінніпег, 1956.-С.42^13.
- 177 Апанович Олена. Розповіді про запорізьких козаків. - Київ: Дніпро, 1991.-С.213.
- 178 Футулуйчук Василь. Служба преподобництва УГА // Українські варіанти. - 1999.-№ 1-2.-С. 70.
- 174 Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. - Львів: Каменярь, 1990.-С. 129.
- 180 Шанковський Лев. Українська армія у боротьбі за державність. - Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. -С.88-104.
- 181 Там само.
- 182 Вісник Державного Секретаріату Військових Справ (ДСВС).- 1919,- № 6.- С.6.
- 183 Лаба Василь. Заслужена роля польового духівництва // Українська Галицька Армія.

- Матеріали до історії. Т.Ш. - Вінніпег, 1963.-С.72-75.
- 184 Там само.
- 185 Пашевський Павло, протопресвітер. Участь Українського Військового духовенства в боротьбі за визволення України // церква і Нарід (Крем 'янець). - 1920. - Ч. 10. - С.327-330.
- 187 Борщевич Володимир. Українське військове духовенство // Сурмач. - Лондон, 1997.- С.36.
- 187 Там само. -С.37.
- 188 Див.: Омелянович-Павленко Михайло. Спогади українського командира. - Київ, 2002. - С.242.
- 184 ЦДАВОВУ. - Ф.2428, огі. 1, сир. 1, арк.23.
- 185 Борщевич Володимир. Вказана праця. - С. 17; Капелан УПА о. Василь Шевчук-Кадило.-Дрогобич: Відродження, 1998.-С. 9,18.
- 186 Гунчак Тарас. В мундирах ворога.-Київ: Час України, 1993.-С. 170.
- 142 Демкович-Добрянський М. Митрополит Андрей Шентицький і дивізія "Галичина" // Патріархат. - Ч. 7-8. - С. 12-13; Зінько Василь, о. Душпастирська служба в українських арміях // Світло. - 1995. - № 10, - С. 346-347.
- 143 Гунчак Тарас. Вказана праця. -С. 50.
- 144 Див.: Боляновський А. Дивізія "Галичина". Історія. - Львів, 2000.-528 с.
- 145 Федик Ігор. "Робімо добро, а найбільше одновірним" / ап. Павло // Світло.- 1995.-№ 10.-С. 335.
- 146 Степан Ярмусь. Збройні сили і феномен військового капеланства // Л юдина і світ. - 1995. - № 5-6. - С. 6.
- 147 Гунчак Тарас. Вказана праця. -С. 52-60.
- 148 Боляновський А. Дивізія "Галичина". - С.354-390.
- 144 Там само.
- 261 Шуба Олексій. Релігія в етнонаціональному розвитку України. - Київ: Криниця, 1999,- С. 280.
- 201 Контакт. - 1997. - Березень. - С. 1.
- 202 Афонін Е.А. Становлення Збройних Сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми.-Київ, 1994.-С. 218.
- 203 Стоцький Ярослав. Історичні аспекти відновлення, реорганізації та структурування православних і католицьких церков в Україні у 1988— 1999 роках // Київська церква. - Київ; Львів, 1999. - С. 54.
- 204 Ситник В. Духовно-гуманітарна політика у Збройних Силах України та шляхи її вдосконалення // Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання. - Київ, 1995. - С. 17.
- 205 Валігурський Ю. Конфліктні питання свободи совісті та віросповідання у Збройних Силах України //Там само. - С. 124-125.
- 2ПЛ Шуба Олексій. Вказана праця. - С. 276.
- 2.17 Афонін Е.А. Вказана праця. - С. 40.
- "•Мулява В. Армії потрібні капелани//Наша віра. - 1993.-№ 19/20. -С. 7.
- 2> Афонін Е.А. Вказана праця. - С. 213.
- 2.0 Там само. -С. 221.
- 2.1 Там само.-С. 235.
- 2.2 Контакт. - 1997. - Березень. - С. 8.

- ^{2.2} Там само.-С. 9.
- ²¹⁴ Хмільовський Микола. Вказана праця. - С. 112.
- ²¹⁵ Шуба Олексій. Вказана праця. -С. 282.
- ²¹⁷ Кияк Р. Канелянська служба у Збройних силах України // Нова Зоря. - 1996,-Серпень.- Ч.2Г
- ^{2.7} Там само.
- ^{21<} Дюбост М. Пастир миру: Християнські погляди на війну та армію. - Львів, 2000.- 104 с.
- ²¹⁴ Там само.-С. 277.
- ²²⁰ Історія релігії в Україні / За ред. А.М.Колодного і П.Л Лроцького. - Київ: Знання, 1999.-С. 601.
- ²²¹ Зав В. Захисник Вітчизни воїн Христовий // Армія і духовність... -С. 34.

ВИСНОВКИ

Історико-джерелознавчий аналіз засвідчив, що окремі складові досліджуваної теми висвітлено в працях вітчизняних і зарубіжних істориків. Водночас історіографічний огляд діаспорної та зарубіжної, насамперед польської та російської літератури, підтвердив: інтерпретація світськими дослідниками та богословами окремих аспектів теми має дискусійний характер, а комплексне дослідження конфесійно-етнічних трансформацій на тлі суспільно-політичного життя західноукраїнського регіону і загалом державно-соборного процесу в Україні, відсутнє. Зрозуміло, що у радянський період спеціальних фахових досліджень з історії Греко-Католицької Церкви не було. Науковці вивчали лише окремі проблеми з історії християнства. Численні пропагандистські брошури, які виходили в Москві, Києві та Львові масовим накладом на замовлення компартійних керівників тоталітарного режиму, хоч і містили деякий маловідомий конкретно-історичний матеріал, мали інше завдання: ізолювати “нову історичну спільність” - радянський народ від багатомістових християнських цінностей, народних релігійних традицій і тим самим насадити комуністичну ідеологію з войовничим атеїзмом, інтернаціонально-пролетарською культурою.

Тимчасом джерельна база пропонованого міждисциплінарного дослідження є цілком задовільною, багатоплановою і багатовидовою (за класифікацією джерел). Важливим мотивом

пошуку стала також суспільна дискусія, що розгорнулася на початку 90-х рр. ХХ ст. щодо релігійного чинника незалежності України, можливості створення Помісної церкви, розвитку релігійно-культурних традицій.

Отже, греко-католицизм як суспільний продукт внутрішнього розвитку українського християнства органічно синтезував східну і західну християнські традиції й досить рельєфно проявив українську національно-культурну індивідуальність у Центральній-Східній Європі. Він дав можливість західним українцям упродовж п'яти століть залишатися православними у вірі й традиціях, католиками - в любові й богоспасенними - в надії на етнодуховне визволення та соборність земель. Відродження Української церкви на національно-культурних засадах відбувалося не через реформу християнського вчення і церковний сепаратизм, як це було в Німеччині, Англії та Росії, а шляхом примирення східного і західного християнства, на основі синтезу всіх головних церковних традицій, засвоєння європейського суспільно- історичного досвіду.

У першій половині ХІХ ст. Греко-католицька церква заініціювала і найбільше спричинилася до прискорення національної ідентичності західних українців. Завдяки духовенству, його патріотичній агітації з вівтаря та просвітницькій праці, у другій половині століття було досягнуто національного "пробудження" на західноукраїнських землях і цим самим досягнуто вищої (політичної) стадії розвитку національного руху, яку деякі історики (зокрема, чех Мирослав Грох) називають "фазою Б".

Національно-визвольний рух зародився за умов переходу Австрійської імперії від неабсолютизму до конституційної форми правління. Важливою умовою, яка суттєво вплинула на суспільно-політичну активність священиків та парафіян, було те, що в Галичині склалися можливості для реалізації демократичних засад громадської діяльності. Тому церква та перші українські товариства - "Просвіта", НТШ та ін. стали не лише носіями, але й пропагандистами реалізації національної ідеї.

Однак на рубежі ХІХ-ХХ ст. греко-католицьке духовенство

Галичини поступилося провідною роллю у національному русі світській еліті. Засновуючи сільські читальні та релігійні громадські культурно-освітні товариства і кооперативи, що мали виразно національний характер, священники сприяли розвитку освіченості селянської бідноти, котра вже більше не відчувала потреби в патерналістській опіці своїх душпастирів. Тоді ж посилилася критика окремих парохів та Церкви загалом, консервативні погляди яких усе більше входили у суперечність із дедалі популярними соціалістично-атеїстичними ідеями. Їх носіями та пропагандистами нерідко були відомі громадсько-політичні члени Української соціал- демократичної партії, письменники тощо. Відтак загал духовенства був відсунутий на задній план тим самим національним рухом, яке воно само ідеологічно започаткувало та організаційно зміцнило у середині XIX ст.²

І тим не менше “криза” 90-х рр. XIX ст. загалом позитивно вплинула на церковну структуру, оскільки змусила ієрархів зайнятися зміцненням власних духовно-організаційних підвалин, що потребували очищення як від польсько-латинських так і москвофільських впливів. Як відомо, у літургійно-обрядовому житті греко-католиків ХУІІІ-ХІХ ст. послабилися богословські та канонічні традиції Київської церкви. Реформування за єзуїтськими планами Василянського Чину, активізація польських єзуїтів у Галичині викликала нові протести української громадськості й навіть скарги до Римської курії.

Прихід станіславівського єпископа Андрея Шептицького на Святоюрський митрополичий престіл 1901 р. урівноважив і навіть зміцнив роль духовенства і трьох мільйонів вірних у національно-суспільних процесах. Упродовж перших шести років архиєрейства він відновив автентичні форми східного чернецтва, заснувавши 1904 р. монастирі з суворим дотриманням уставу св. Теодора Студита; зробив перші кроки до заснування Російської Греко-католицької церкви. Водночас розгорнуто широкі культурно-освітні та науково богословські програми: створено Національний музей, організовано низку археологічних і етнографічних експедицій, зміцнено власну друкарсько-видавничу базу. Сотні

богословських та світських книг видрукувало до Першої світової війни видавництво Отців Василян “Місіонер”.

На зламі століть почала формуватися нова генерація священнослужителів - громадських діячів, яка услід за українськими радикалами та націонал-демократами усвідомила необхідність боротьби за національно-політичний суверенітет України, а відтак відокремлення українських земель від польських, запровадження загального виборного права, рівноправності української мови. А це вимагало консолідації громадських, політичних і церковно-релігійних лідерів. Тож цілком закономірно, що священство було представлено у Галицькому сеймі та Віденському парламенті, підтримувало парамілітарний сокільсько-стрілецький рух молоді. Десятки духівників, прийнявши національно- демократичну ідеологію, вступили в ряди Української націонал-демократичної партії, найактивніші обиралися до її керівного органу-Тіснішого народного комітету.

На відміну від Австро-Угорщини Греко-католицькій церкві не вдалося захистити вірних і свої організаційні структури на підросійських теренах - Холмщині та Підляшші у ХІХ - початку ХХ ст., де уніатську Холмську єпархію об'єднано з Російською православною церквою. Водночас під тиском зросійщеного православ'я сотні тисяч місцевих українців почали втрачати автохтонну національно-культурну ідентичність і переходити в католицизм. Отож слід погодитися з окремими дослідженнями у тому, що поступова полонізація уніатів Холмщини і Підляшшя була не лише наслідком русифікації, але й своєрідною протидією їй. Знайомство автора із сучасною релігійною ситуацією у вказаному регіоні, спілкування зі священниками та парафіянами (“тутейшими”) українсько-білорусько-польського походження ще раз підтвердило вказаний висновок.

Завдяки особистій заангажованості митрополита Андрея Шептицького у Визвольні змагання 1914-1923 рр. Церква знову змогла відновити свій суспільний авторитет, хоча, як слушно зауважують деякі дослідники, тут також виникали конфлікти - між на той час уже політично структурованим визвольним рухом та

християнсько-гуманістичним поглядам архиєрея³. У складі представницького революційного парламенту - Української національної ради церковно-служителі-депутати стали творцями Західно-Української Народної Республіки, вони обиралися до місцевих органів самоврядування, служили капеланами спершу в легіоні УСС, а в 1918-1919 рр. у лавах Галицької армії, немало їх загинуло на фронтах українсько-польської та українсько-більшовицької воєн, у таборах інтернованих у Польщі.

У міжвоєнний період Греко-католицька церква відновила статус незалежної морально-духовної та суспільної сили, котра була тісно пов'язана з національно-визвольним рухом - насамперед центристським УНДО, і водночас зберігала критичну порцію як до лівих, так і правих радикальних сил, в арсеналі форм боротьби яких застосовувався фізичний терор.

Національно-патріотична позиція Греко-католицької церкви спричинила протидію польських шовіністичних сил. Бельведер прагнув нейтралізувати вплив лідерів церкви, насамперед Андрея Шептицького, на маси: робилися підступні спроби протиставити його єпископату, зокрема Григорію Хомищину, або усунути з суспільно-політичного життя і навіть з митрополичого престолу. Влада ніяк не могла йому вибачити місійно-дипломатичні поїздки на захист ЗУНР в країні Західної Європи і Америки у 1920-1923 рр., в яких він критикував соціально-політичну та національно-культурну політику Польщі, спрямовану на денационалізацію кількох мільйонів українців, протестував проти колонізації краю польськими осадниками. Проаналізований документальний матеріал ще раз підтверджує те, що Греко-католицька церква, зокрема її наукові, навчальні та видавничі структури, три тисячі парафій були центрами національно-патріотичної діяльності, ставши духовним фундаментом національно-визвольного руху в Західній Україні.

Розв'язання українського питання церковне керівництво вбачало в територіальній та духовній соборності українських земель. У виступах Андрея Шептицького, публікаціях релігійної преси засуджено політичні репресії в УРСР, зокрема проти ієрархії

Української автокефальної православної преси, а також галичан, що виїхали на схід у період “українізації”. Підтримано діяльність Комітету рятунку України (Львів), який намагався морально і матеріально допомогти жертвам голодомору 1932-1933 рр. Про демократичні засади формування і функціонування ієрархії та загалом церковної структури свідчили взаємини між станіславівським єпископом Григорієм Хомишиним і Андреем Шептицьким, який не завжди сприймав нормалізаційні ініціативи першого. Втім, офіційна Варшава намагалася протиставляти в суспільстві обидві харизматичні постаті, підтримуючи нормалізаційну програму станіславівського владика, його окцидентальні релігійні погляди. Однак розколу в церкві не сталося: 1937 р. єпископ таки приєднався до заяви українських громадсько-політичних і релігійних діячів, що засуджувала польські репресії проти поневолених західних українців. Загалом безуспішно виявилася й ініціатива Григорія Хомишина щодо створення окремої клерикальної партії консервативного спрямування - Української католицької народної партії (з 1932 р. - Українська народна обнова). Її діяльність, на нашу думку, лише розпоршувала український політикум як у щоденному громадському житті, так і в парламенті.

Духовенство намагалось створити необхідні умови не лише для духовного і господарського розвитку мирян, але й фізичного виховання, здорового способу життя. Десятки священнослужителів були опікунами молодіжних парамілітарних товариств “Сокіл”, “Січ”, “Січові стрільці”, “Пласт”, “Луг”, “Орли”, з якими греко-католицькі громади єднали християнсько-етичні засади діяльності. Морально-духовний авторитет і організаційні можливості церкви засвідчив масовий зліт “Українська молодь Христові” (Львів, 1933), який заініціював Католицьку асоціацію української молоді, що намагалася зберегти підрастаюче покоління від полонізаційного впливу урядової концепції однонаціональної унітарної Польської республіки.

Священики були серед ідеологів і співорганізаторів антиалкогольного та антинікотинового рухів, на чолі яких в міжвоєнні роки стояло товариство “Відродження”, що пропагувало

безалкогольні фестини та антинікотинові акції. Рух за тверезість західних українців сприяв не лише покращенню соціально-економічного розвитку окремих господарств, але й морально-психологічному оздоровленню галицьких сіл. Він також засвідчив здатність української нації до самозбереження, духовного і демографічного оновлення.

Політика німецької окупаційної влади щодо Греко-католицької церкви на території Галицької митрополії та частині Перемиської єпархії, що увійшла до Генерал-губернаторства Апостольських Візитатурах на Лемківщині та Волині, зумовлювалася необхідністю проведення позитивного впливу на західноукраїнське населення з метою проведення практичних заходів щодо експлуатації багатих природно-матеріальних і трудових ресурсів Карпатського краю. Згідно з інструкцією імперської канцелярії (грудень 1941 р.) діяльність церков, окрім політичної, на території України не заборонялася. Відтак віруючим повернуто більшість культових споруд, відновили роботу Богословська академія та Богословське наукове товариство у Львові, редакції “Місіонаря” і “Богословія”, священникам знову дозволено катехізацію дітей у школах. І все ж проаналізований документальний матеріал дає підстави ствердити недемократизм і антиукраїнськість церковної політики Берліна. Митрополичий ординаріат (не рахуючи окремих заяв тактичного характеру) сприйняв гітлерівську окупацію, зокрема масові розстріли українців, поляків і євреїв краю, як світову загрозу й Греко-католицькій церкві зокрема. Навіть у цей складний військово-політичний час А. Шептицький не забував проблему з’єднання церков. У митрополичому посланні “Як будувати рідну Хату” (грудень 1941 р.) було зазначено, що єдність церков - початок духовно-релігійного єднання співвітчизників. Із цією метою А. Шептицький налагодив контакти з православними ієрархами, з якими обговорював можливість створення патріархату в Києві, що мав стати на захист православних обрядів і звичаїв, а також важливим етнодуховним чинником визволення поневоленого народу. Однак цьому протидіяла німецька адміністрація.

Важливими причинами ліквідації радянським режимом Греко-католицької церкви стали: необхідність нейтралізації небезпечного джерела поширення націоналістичних ідей, духовного союзника антитоталітарної сили - У ПА, у лавах якої були греко-католицькі душпастирі; бажання Кремля і керівництва Православної церкви Московського патріархату уніфікувати національно-релігійне життя в СРСР-УРСР.

Львівський “собор” 8-10 березня 1946 р., ініціатором та організатором якого стали партійно-репресивні органи СРСР, ліквідував офіційні структури УГКЦ організаційно, але не фактично; “самоскасування” унії де-юре не відбулося. Неканонічність “собору” забезпечили представники Ради у справі релігійних культур (її керівники, зокрема генерал-майор Г. Карпов, як правило, призначалися з органів держбезпеки) і Московського патріархату. Голова так званої “ініціативної групи”, відомий філософ та історик релігії о. Г. Костельник став жертвою жорстокого шантажу радянських силових структур. Необґрунтованими є документи “групи” про бажання забезпечити рідну церкву від можливої латинізації та целібату. Втім, можливо, таким чином Г. Костельник, М. Мельник, А. Пельвецький мали намір врятувати тисячі священнослужителів і мирян від жорстоких репресій і депортацій, які започаткувала влада вже у 1944-1945 рр. Отож слід погодитися із тими дослідниками, які вважають “ліквідацію унії” не церковно-релігійною, а політичною дією.

Катакомбне існування більшості церковних структур свідчило про ідейно-організаційну згуртованість священництва та мільйонів вірних, небажання служити комуністично-імперській Москві. Вірність церкві та національній ідеї продемонстрували на засланні митрополит Й.Сліпий та сотні священнослужителів. Катакомбний архієпископ В.Стернюк зумів налагодити координацію душпастирів, їх навчання. Немало греко-католиків (Ігор та Ірина Калинці, И.Тереля, І.Гель та ін.) влилися у лави антикомуністичної опозиції 50-80-х рр., ставши чинником національно-духовного пробудження мільйонів українців у період горбачовської

перебудови.

Політика „радянзації” західного регіону України в 40-і роки спричинила нові етноконфесійні трансформації, розвал усталеного релігійно-церковного комплексу.

До 1988 р. офіційна влада СРСР-УРСР здійснювала політику примусової секуляризації населення. У 1988-1991 рр. ознакою релігійної політики влади була релігійна фаворизація Російської Православної Церкви. Щоправда, в західних областях цей процес закінчився в 1989 р., його продовженням стала короткотривала фаворизація Української Автокефальної Православної Церкви. Політична поразка прокомуністичних сил на виборах до місцевих рад 1990 р. у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях стала початком періоду релігійної плюралізації. В загальнодержавному масштабі релігійна плюралізація суспільства проголошена у 1991 р., час проголошення незалежності. Однак різкий відхід державної влади від традиційної донедавна церковно-релігійної політики був викликаний не стільки демократизмом її заяв, скільки реальною загрозою значних соціальних заворушень на етнорелігійному ґрунті.

Перше десятиліття етнополітичного трансформаційного процесу, зокрема його важлива церковно-релігійна складова, свідчило про поступальний рух незалежної України до громадянського суспільства, формування правового поля церковно-державних стосунків. Конституційно-законодавче забезпечення свободи віросповідання, увага політичного керівництва держави до розв'язання проблем міжконфесійного характеру створили необхідні передумови для відродження і організаційної розбудови УГКЦ, її соціальної та духовно-культурної місії. Поступово набули партнерського характеру, особливо на релігійному рівні, взаємини між церквою, державними органами та силовими структурами. Закон “Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 р. надав церковним структурам право на просвітницьку, добродійну, виробничо-господарську та іншу суспільно-корисну діяльність. По ініціативі громадськості та депутатського корпусу скасовано статті Кримінального та Цивільного кодексів України, які

безпідставно обмежували права релігійних організацій, що одержали статус юридичної особи. Постійно удосконалювався механізм судового розв'язання скарг церковних структур на дії органів влади і посадових осіб (здебільшого з питань власності бувших структур УГКЦ, землекористування, митного проходження добродійної допомоги).

Системного характеру набули щорічні зустрічі Президента України та голів облдержадміністрацій з керівниками церков, зокрема й УГКЦ. Серед невирішених питань, які порушувала церква, - державна акредитація Богословської академії (нині Український католицький університет) та теологічних інститутів вищого рівня, визнання їхніх дипломів, зближення світської середньої та духовної освіти, повернення предметів культурного вжитку і богослужбової літератури з державних архівів і бібліотек, повнокровне функціонування капеланів в армії та на флоті. Розв'язання цих проблем, на нашу думку, вимагає удосконалення відповідного правового механізму як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях, враховуючи конкретні реалії регіону.

Загалом за кількістю громад та монастирів УГКЦ посідала в Україні друге місце, практично повністю відновивши свої структури довоєнного періоду. Майже всі громади перебували в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській областях та на Закарпатті, де вони становили окрему Мукачівську єпархію, що безпосередньо підпорядковувалася Ватикану. Якщо на початку 1942 р. УГКЦ була представлена в 13 областях і Києві, то у 2000 р. її громади діяли у всіх областях, крім Кіровоградської. Динамічно структурувалося релігійне життя на сході України та країнах Центрально-Східної Європи і СНД. Конструктивними були міжнародні зв'язки з релігійними організаціями, місіями, фондами.

Суспільна активність греко-католиків особливо зросла у час підготовки та проведення візиту Папи Павла Івана Другого 2001 р. в Україну. Його служба у візантійському обряді у Львові за участю півтора мільйона громадян засвідчили внутрішньо-церковний потенціал греко-католиків, їх бажання піднести УГКЦ до

патріаршого статусу. Останню вимогу підтримала велика група народних депутатів Верховної Ради України, колектив Наукового товариства ім. Т.Шевченка у листах-зверненнях до Святійшого отця Папи Павла Івана II (2004). Плідною, але напевно, передчасною була й церковно- громадська дискусія щодо можливої зміни назви церкви; найчастіше пропонована назва - Київська церква - і хоча має історичне коріння, однак не була підтримана загалом вірних, особливо старшого покоління. Непростим, а для багатьох вірних регіону і несподіваним для політиків стало рішення Любомира Гузара про будівництво величного патріаршого храму у столиці України, який заплановано завершити 2005 р.

Про суспільний авторитет церкви свідчило бажання низки партій та блоків, насамперед національно-демократичного спрямування, заручитися підтримкою священництва на парламентських і президентських виборах. Однак, як свідчило пастирське послання синоду єпископів Києво-Галицької митрополії УГКЦ від 21 січня 2002 р., завдання церкви полягало не в підтримці чи висуванні певних осіб і партій, а створенні такої атмосфери, в якій вибори могли б відбутися нормально, спокійно, чесно. Політичну мудрість і культуру продемонструвало послання УГКЦ від 5 травня 2003 р. щодо оцінки та подолання наслідків польсько-українського конфлікту на Волині у 1942-1943 рр.: наше минуле ми маємо взаємно пробачати, а нас, сучасних, приймати такими, які ми є.

Підсумовуючи, слід зауважити, що в 90-ті роки ХХ ст. фактично склалася загалом прийнятна схема стосунків Греко-католицької церкви і Української держави: при взаємному представницькому визнанні - повна самостійна діяльність. Ці стосунки загалом відповідали внутрішнім законам церковного життя і рівневі самоорганізації демократичних спільнот на рубежі тисячоліть.

Сучасне керівництво церкви вважає, що метою єкуменічного руху є створення Патріархату Української Церкви, основою якого мали б стати національні церкви - Православна та Греко-

католицька. УГКЦ, спираючись на вивірені століттями християнські цінності та моральні засади, прагне виховати не лише багату духовно, але й національно свідому особистість шляхом формування системи ідей і вартостей, які можуть бути прийняті суспільством як засадничі умови його відродження. Велика увага приділяється відродженню традиційних вартостей української родини, яка потребує особливої уваги як церкви, так і держави. Загалом українська Греко-католицька церква використовує всі наявні в її арсеналі засоби з метою піднесення національної гідності українців, відродження історичної пам'яті, утвердження духовної соборності та державності незалежної України.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Авакумов Ю. 57
- Августин, єпископ 287
- Ададуrow В. 129
- Акерович П. 72
- Александр 34
- Александрович В. 126
- Алексевич С. 154
- Алексій, патріарх 219,225,331
- Ангелович А. 93
- Андрієнко О. 66,126
- Андрусяк М. 10,56
- Андрухів І. 30,60,255,256,257
- Андрушків Б. 60,404,429
- Антоній, єпископ 155
- Антонович В. 34,143,183,226
- Антонюк Н. 251,252
- Апанович О. 430
- Аркас М. 34
- Аркуша О. 133,134
- Арсенич П. 23,59,133,134,254,257
- Аскольд, князь 275
- Афонін Е. 419,431
- Бабій Ю. 186

Багазій В. 215
Багрянородний К. 66
Бадяк В. 156
Бажанський П. 117
Базилівчї. 103
Байко Н. 275
Байса Г. 189
Балабан Гедеон, єпископ 79
Балагурко Г. 232
Балудянський М. 104
Банах Теодор 239
Бандера А. 402
Бандера С. 100,402
Бандрівський М. 22,59,195,429
Баран В. 254,255,257
Барвшський Б. 11,183,186
Барвшський О. 121,125,134,183
Бахталовський Р. 247
Бачинський Д. 9
Бачинський Г. 154
Бедрш А. 425
Бендас Д. 255
Бендасюк С. 11
Бердяев М. 47,63
Береславський М. 251
Бер1я Л. 85,198,238,239
Белш Е. 410
Бик Т. 337
Битов В. 10,56
Бшавнч Г. 24,60
Бшас І. 36,217,253,254
Бшас Я. 32,61
Бший Б. 58
Бшенко Ю. 423,431
Білорус О. 425
Бшьчевський Ю. 165
Блажейовський Д. 61,400
Блонський Т. 117
Бобер В. 309
Бобрецький. 41
Бобринський О. 152
Бобринський Т. 117

Богун Д. 41,245
Боднар Г1. 158,409
Бойко І. 257
БойкоМ. 29,60
Боляновський А. 26,252,430
Бондаренко В. 286,356,425
Борачок С. 119
Борзов В. 425
Борщевич В. 430
Боцюрюв Б. 246,255,256,257
Боцян Й. 154,243
Бочковський О. 45,52,63
Брежнєв Л. 248
Бубній П. 60,429
Будзиновський В. 120,137
Будка М., єпископ 21,220,221,230, 232,292 Бучко І. 39,236,416
Ваврик В. 11
Ваврик М. 43,61,135,189
Вагилевич І. 100,106,383
Валігурський Ю. 431
Вапович С. 232
Варфоломій, патріарх 331
Василик П., єпископ 245,249,261, 263,276,279,403
Василинів І. 311
Васьків А. 194
Васьків Р. 58
Васьковський В. 333,340
Вахнянин А. 115
Вацеба О. 193
Великий А. 93,94,98,99,105,113,129,130,131,132,133,135,189, 190,195
Величківський М. 215
Величковський В. 244,244,245, 246,247,292,333
Вербицький М. 117,134
Вергун П. 221
Верещинський М. 95
Верига В. 92,98,114,129,130,131, 132,133
Вехтер С. 415
Винницький С. 129
Винниченко В. 165,191
Винниченко І. 227,254,255
Витанович І. 19
Вишневський 226

- Вільховий І. 221
Вільховий П. 235,236
Вінграновський М. 388
Вітвицький С. 111
Вітовський Д. 410
Власовський І. 129,330
Вовк Ф. 183
Вовчок М. 183
Возняк М. 183
Войнаровський Т. 112,119
Войтила К. 336
Волинець О. 32,61
Волковинський В. 190
Володимир Великий, князь 66, 345,408
Володимир, митрополит 287,311, 329,420
- Волошин А. 302
- Волянський І. 174
- Воробкевич С. 117
- Вороновський Ю. 276
- Восикевич С. 248
- Вохта Й. 232
- Вульпіус Р. 189,443
- Гавриш С. 425
Гайдаш А. 63
Гайковський М. 189,200,250,348, 350,424,443
Гайова О. 17,187,188,252,427
Галан Я. 12,56,220,226,233,253
Галицький Данило 156,295,345
Галуцинський Т. 174,184
Галянт М. 224,230
Ганкевич М. 154
Гебей П. 29
Гелей С. 57
Геллер Е. 45,52,63
Гель І. 126,261,270,440

Гембарська В. 337
Геник Л. 23,59,428
Гентош Л. 194
Герасимович В. 117
Герасимовичі. 188
Гердер Й. 95
Гижа С. 180
ГинилевичГ. 108,111,132
Гімлер Г. 208
Гірняк Й. 244,245
Гітлер 208,352,372,383,414
Глин Л. 10
Глистюк Я. 57
Гнатишак Г. 152
Гнатюк В. 137,337
Гнот С. 59,194
Гоголь М. 104
Годунько І. 210
Гойдич П. 29,235
Головацький Я. 100,102,103,106, 108,383
Головащенко С. 48,49,50,63,334, 335
Голуховський А. 110
Гончар О. 326,340,389
Гонко В. 235
Горбачов М. 250,260,262,263,265
Гордієвський І. 154
Гордієнко В. 195,250
Горинь М. 261,328,404
Горнікевич М. 154
Городоцький П. 247
Горук С. 125,135
Горчинський О. 230
Гоцький В. 154
Грабовецький В. 23,59,127,128, 133,134,334
Градюк В. 41,224,239,240
Гребінка С. 99,104
Греков Б. 46,63
Грекович А., митрополит 82 Григорій 11, митрополит 73
ГриникВ. 244
ГринівО. 14,31,60,63,334,379, 380,386,394,427,428
Гринчишин Т. 337
ГриньМ. 245

- Гриньох І. 214
Грицай В. 239,240
Грицак Я. 98,131,187
Грицюк Л. 189
Грозний Іван 71
Громницький В. 154
Грушевський М. 34,46,54,63,65,
70,84,89,99,119,126,127,129,131,137,145,152,160,183,189, 190,226,379,382
Грушецький І. 224
Гудзяк Б. 14,15,57,64,229,254, 255,257,396 Гудима А. 327,340
Гудима О. 425
Гузар Л., кардинал 43,57,63,288, 293,309,310,336,337,390,442
Гулак-Артемівський П. 99,101
Гулашевич І. 117
Гумецький Ю. 152
Гунчак Т. 415,430
Гура Д. 154
Гуралюк Н. 401
Гургула А. 248
Гуркіна С. 57,254,255,257
Гушалевич І. 111
Грох М. 433
- Даниленко С. 56,222
- Данилович Й. 239
- Данькевич К. 389
- Дацій Ю., єпископ 122
- Дашкевич В. 175
- Дашкевич Я. 36,62,89,129,253
- Дворянин Г. 186
- Девосир С. 334
- Дейнека Н. 244
- Десятинський Р. І. 191
- Демкович-Добрянський М. 102,131,415,430
- Демчук Л. 336
- Демчук Р. 336

- Дженокід. 173
ДзеровичН. 180
Дзерович Ю. 43,59,200
ДзьобанО. 58,195
Дзюба 1.389
- Димид М. 292,293,336,340
Димитрій, патріарх 268,319,334
Диркач П. 384,385,427
Дідула П. 257
Дімітріус, патріарх 308
Діонісій, митрополит 414
Дмитерко С. 245,246,248,249,267, 333,334,401,421
Дмитрук К. 56,443
Добжанський О. 134
Добрик В. 262
Добричева В. 56
Добрянський А. 11
Довженко О. 389
Дольницький І. 152
Дольницький О. 154
Дорожинський Д. 10
Дорош Ю. 22
Дорошенко Д. 9,88,100,101,128,131,190,211,342,423
Дорошенко П. 412
Драган М. 145,185
Драгоманов М. 45,51,63,183
Драгомирецька А. 192
Драгомирецький П. 135 Драч 1.328,425
Дрібниця В. 131
Дрозд Р. 335
Дума З. 401
Дуткевич Є. 119
Дуткевич Т. 116
Дуткевич Ю. 116
Дуткевичі 119
Дутчак П. 194
Дюбост М. 422,431
Енгельс Ф. 363,385,391
- Євлогій, єпископ 153,155

- ЄвсєєваТ. 127
- Єгрешій О. 20,58,188,192
- Єжов М. 386
- Єленський В. 42,340
- Єремія II, патріарх 74
- Єремія, патріарх 78
- Жан Й. 31
- ЖеменюкФ. 161,189,190,193
- Жуков Г. 239
- Жуковський А. 252
- Заборовський Я. 22,59,188,191,297,338,424
- Заброварний Б. 61
- Заброварний С. 58
- Завірач В. 127
- Загайкевич М. 134
- Засв В. 422,431
- Заїкін В. 10,55
- Зайцев О. 334
- Зайцев Ю. 262,333,334
- Залоїєцький В. 10,17,117
- Зашкільняк Л. 62
- Здіорук С 355,424
- Зілінський 3.62
- Зінкевич М. 154
- Зінкевич О. 34,61
- Зінько В. 430
- Злупко С. 134,366,370,426
- Зофійовський А. 246
- Зубик Р. 11,186
- ЗубрицькийМ. 119 Зятюк І.232
- Іваненко Д. 36

Іванишин В. 85,128
Ігнашик М. 224
Ізяслав, князь 69
Іларіон, митрополит 301,338,346,415,430
Ільницький В. 117
Іпатій Потій, митрополит 75,77, 80,82
ІсаєвичЯ. 126,127,128
ІсаївП. 83,127 Ісидор, митрополит 295
ІсиченкоІ. 256,260,332,340,423

Іщак А. 10

ЇжакМ. 158,166,409,410

Іосиф II 92 Іосифович Д. 117

Казимира Б. 22,58
КаковськийІ. 194
Какурін 0.251
КалинецьІгор 389,400,440
Калинець Ірина 400,440
Калиниченко П. 61
Калинович І. 9,55
Калужський О. 129
Кальба В. 119
Кальницький М. 127
Каменецький Ю. 181
Канчалаба О. 62
Карачко С. 17,57,130
Карпенко О. 62
Карпов Г. 213,219,220,226,227,439
Каспришин Р. 216,253
Касьянов Г. 44,63,130,192,425
Катерина II 34,87
Качала С. 119,133
КачарабаС. 20
Качковський Михайло 133
Качмар В. 143,188
Качоровська Е. 336
Кашуба М. 29,60,222,253,426
КеннедіД. 243
Керенський О. 157,160

Керничний П. 41
Кирило 67,265,306
Киричук О. 134
Киричук Ю. 253
Кирчів Б. 117
Кiryюшко М. 90,129,424
Кияк М. 311
Кияк Р. 61,422,431
Кияновська Л. 344,423
Кінах Г. 10
Кіндрат К. 59
Кладочний Й. 27,215,253
Кливак І. 154
Климова К. 62
Кметь В. 60,127
Кмицикевич С. 152
Кміт Ю. 117
Кобилянська О. 129
Кобрин В. 249
Кобринська Н. 112
Кобринський Й. 119
Кобута С. 332
Коваленко А. 52,63,64
Коваль А. 404
Коваль І. 22,59,195
Коваль Я. 23
Ковальський О. 230
Ковалюк В. 250
Ковшевич Р. 348
Когут М. 41,217,240
Козак М. 34,256
Козак П. 244
Кокотайло Р. 152
КолессаФ. 145,224
Колодій А. 330
Колодний А. 13,42,50,52,63,65, 126,191,324,339,383,390,424, 427,431
Колтун М., єпископ 276,277,309
Комар Ю. 60
Кондратюк К. 56
Коновалець С. 169
Кононенко К. 426
Конрад М. 348

Копергинський І. 119
Копистенський М., єпископ 79
Кордуба М. 9,10
Коринтський Й. 408
Коріатович Ф. 103
Корнієць Л. 235
Королевський К. 10
Короленко В. 157
Кормовий 242
Косенко Б. 404
Косика В. 61
Косило М. 245
Косів М. 388,428
Костельник Г. 26,28,43,60,63,205, 209,221,222,223,225,226,227,233,253,370,371,426,439
Костенко Ю. 425
Костецький К. 63,130
Костицький В. 401
Костомаров М. 88,101
Коструба Т. 31
Котик І. 248
Котляревський!. 98,101
Кох Е. 209
Коциловський Й., єпископ 21,50, 122,155,159,162,167,174,220, 221,230,292,351
Коцюбинський Ю. 170
Кочан Н. 88,128
Кравченко О. 252,424
Кравчук А. 36,57,251,338,426
Кравчук А. 61
Кравчук Л. 248,276,277,316,319,325,365,390,405,425,
Кравчук М. 429
Красівський О. 22,158,190,378,426
Красовський К. 62
Кревецький І. 10,56,62,185
Крив'як Б. 62
Крижанівський Є. 401
Криницький Р. 178
Крип'якевич І. 10,31,126,128,172,185,195,211,224,348,379,408, 430
Крип'якевич Л. 393,428
Крохмаль А. 36
Кругій-Вігоринський І. 10,56,192
Кубаєвський Л. 52
Кубійович В. 210,252

- Кугутяк М. 20,58,134,189,191, 192,193
Куземський Г. 111
Куземський М. 104,105,106,108,111,131
Куїловський Ю., єпископ 124
Куком В. 239
Кульчицький С. 250
Кумановський М. 117
Кунцевич Й., архієпископ 82
Купранця О. 61
Курас І. 8
Курилас О. 389
Курилько М. 309
Курманович В. 100
Курчаба Ф. 249
Кучма Л. 287,288,291,309,310, 312,328,329,332,339,343,356, 390,393
- Лаба В. 166,191,214,410,411,415, 430
Лаврецький Т. 94,129
Лавринович С., митрополит 113
Лаврівський М. 232
Лазуренко М. 241,242
Лакота Г. 10,21,58,220,221,230, 292
Лапчинський Ю. 170
Лахман Т. 134
Лебедович І. 43,190,191
Левинський І. 145
Левицька Г. 336
Левицький І. 119
Левицький Й. 111
Левицький К. 125,137,164
Левицький М., митрополит 96,97, 98,110,130
Леві Є. 208
Легнер Й. 17
Ленін В. 150,363,425
Ленчик В. 200,221,253
Лепкий Б. 117,134,183,429
Лещинський С. 210
Лещук Є. 400
Липинський В. 25,87,128,197,250
Липківський В. 319,347
Лисенко О. 25,26,49,50,60,63,250,252,253,316,328,340,363,
Лисяк-Рудницький І. 48,63
Литвин В. 190,334,425
Литвин М. 58,61,135,189,190,191, 250,426,430

Литвиненко С. 183
Литвинович С., митрополит 111, 123,132
Лициняк В. 181
Ліщинський І. 134
Лозинський Й. 111
Лозинський М. 135,183,284,335
Ломницький С., єпископ 122,154
Лончина М., єпископ 122
Лончина Г. 34,61
Лотоцький А. 185
Лотоцький О. 23,190,347
Лубенський Г. 62
Лужицький Л. 10
Лужницький Г. 13,57,163,190
Лук'яненко Л. 261,328
Лукавецький З. 175
Лукань Р. 10,11,31,39,56
Лукач С. 232,292
Лукіянович Д. 183
Луцький О. 250,426
Любавин І. 119
Любачівський М., кардинал 43,57, 130,249,259,260,266,267,269,
270,272,275,276,281,282,302, 305,311,317,328,333,337,375,398,403,425,426
Любенецький А. 154
Любенецький Й. 154
Людкеви чМ. 152
Лютак М. 41
Лягишевський І., єпископ 124,214, 220,221,240,241,253
Магочі П. 256
Мазепа І. 31,377
Мазур М. 57
Мазур О. 189,190
Майер Й. 90,129
Майковський І. 163
Макарій, архієпископ 227,231,237
Макарчук С. 169,189,191,250
Максимовичі. 156
Максимович М. 99
Максимовичі. 129
Малаков Д. 127
Малашенко Н. 195
Малик Я. 20,60,251,252

Малиновський М. 105,132
Малишко А. 389
Мальчинський І. 119
Манчжула С. 215
Маргітич І. 249
Маринович М. 413,429
Маркс К. 363, 370,385,391
Мартинович Й. 193
Мартиню кМ. 62
Марунчак М. 22,59,61
Марусик Т. 30,255
Марчук В. 20,58,61
Масловський В. 56
Масюк А. 245
Матвієнко А. 425
Матвієнко В. 154
Матейко Р. 57
Матекж А. 413
Матеюк М. 412
Матковський М. 152
Матлашенко Н. 187
Матюк В. 117
Матяш І. 62
Мацюк О. 36
Машняга М. 413
Медвідь Ф. 52,63,64
Медвіг В. 310
Мельник А. 429
Мельник М. 221,226,227,439
Мельник Я. 57
Мельничук П. 195
Меркулов А. 265
Мегодій 67,306
Метгерніх, канцлер 104
Мигович Т. 56
Микитюк Д. 239 Микола II, цар 151,156
Микола Миколайович, великий князь 152
Мисик В. 163
Михаїл, єпископ 237
Мишанич О. 128
Мишковський Т. 11
Мілюков П. 157,160

- Міронович І. 88
Мірчук І. 29,60,222,253,426
Могила П. 31,82,296
Могильницький А. 111
Могильницький В. 163
Могильницький І. 96,97,98,106
Мокрик О. 428
Молотов 216
Монастирський А. 267
Монастирський З. 403
Монцібович С. 180
Мончак І. 338
Москалюк М. 57
Мохнацький С. 163
Моцюк В. 24,59
Мочар-Андрієвич С., митрополит 120
Мудрий М. 129,133 Мудрий С. 43,127,132,310,327, 340,398,402
Музичка І. 88,128,364,425,426
Мулява В. 419,431
Мураній М. 249
Нагасвський І. 68,72,126,127,189, 191,236,256
Нагірний Є. 145,189
Назарко І. 31,43,61
Назарш С. 190
Назарук О. 21,40,174,184
Науменко К. 135,189,190,250,426, 430
Наумович І. ІІІ
Негребецький Ю. 111
Неманцевич А. 203
Нижанківський О. 119,163
Николай, митрополит 213
Никон, єпископ 157
Новаківський О. 145
Нога О. 189
Носковський В. 154,164

Няроді Д. 29,60

Огієнко І. 13,31,56,61,145, 173, 188,301,342,346,363,414
Ошоблин О. 9,55,211
Огоновський О. 125
Одинцо в М. 253

Ожівський І. 398
Озаркевич І. 112
Окуневський І. 129
Олег, князь 275
Олексій, патріарх РПЦ 239,256
Олесницький Є. 125
Олинський П. 41
Олійник М. 310,339
Ольга, княгиня 306
Ольжич-Кандиба О. 215
Ольховський Б. 11,183
Омельченко Т. 302
Омелянович-Павленко М. 413,430
Онишкевич І. 129,275,334
Онишкевич С. 112
Оніков Леон 427
Оренчук Ілля 230
Орлай І. 104
Орлевич І. 134
Оргинський С., єпископ 122,123
Острозький К., князь 77,79,81
Охримович В. 120,125
Павлик М. 120
Павлишин О. 190,191
Павло І 34
Паєвська Л. 224
Паліїв Д. 180
Палій А. 57,426
Пальмер В. 295
Пан С. 19
Панас К. 70,127,372,426
Панч П. 389
Панчак Б. 384,427
Панчишин М. 23,181
Панчук М. 192
Паньків В. 233
Пап С. 126,131
Папа Бенедикт XV 155,159,162
Папа Григорій VII 69 Папа Євген IV 73
Папа Іван Павло II 248,260,261,263,269,280,287,288,291,292,
305,308,311,333,336,337,340,359,362,364,365,374,375,376, 381,392,404,425,442,
Папа Іван XIII 302 Папа Іван XXIII 243

Папа Інокентій IV 70
Папа Климент III 69
Папа Климент VII 80,81
Папа Климентій VIII 78
Папа Лев XIII 121,122,125,135, 137,296,364,376
Папа Олександр II 73
Папа Павло V 87
Папа Павло VI 244,247,303
Папа Пій IV 73
Папа Пій IX 110,113
Папа Пій VII 93
Папа Пій XI 175,176,177
Папа Пій XII 202,203,206,208
Папа Пій X 142 nanaCnKcrlV 76
Папа Урбан VIII 296
Папакін Г. 21,58,424
Пасічник Я. 26
Паславський І. 50,76,77,84,126,
Пастернак О. 428
Пастернак Я. 10,59,145,173,185,195,348,399
Пастушенко А. 193
Патері. 189,190
Патрило І. 61,129,135
Пачовський М. 183
Пашук А. 15,16,127,128,135,341,423,427
Пашук В. 133
Пащевський П. 412,413,430
Пащенко В. 27,56,60,255,256,257,333,424
Пекар А. 18,57,255,256
Пеленський С. 9
Пелех В. 11
Пелех С. 245
Пелех М. 41
Пелехатий І. 188,339
Пелеш Ю., єпископ 124,138
Пельвецький А. 221,226,227,439
Перевезій В. 20,58
Петлюра С. 185,342,345,346,412,
Петляков П. 56,443
Петрів І. 130
Петро І 87
Петрушевич А. 111,118

ПетрушевичЄ. 100,125
Петрушевич К. 119
Петрушевич М. 117
Петрушевич С. 163,164
Пилипів І. 20,58,251
Пилипович В. 130
Пимен, патріарх 268
Пинзеник В. 425
Пинчук Ю. 128
Підгорний М. 238,247
Піддубний В. 45
Пілсудський Ю. 167,176
Пінчук Ю. 61
ПісецькийІ. 163
ПлешканІ. 117
Плешкевич Ю. 210
Плющ В. 425
Плющ І. 425
Погорілець Я. 253
Подолінський В. 18,57,108
Полєк В. 23,59,130,135,428
Політало В. 53,64
Полонник К. 242
Полонська-Василенко Н. 61,71,98, 101,110,126,127,131,132,137, 187
Полянський. 216,221

Полянський Т. 111

Полянський Ю. 185

Пономарьов А. 45

Понятишин П. 22,59

Попівський К. 251

Посторонко І. 263

Пострига чМ. 155

Потій І. 78,127

Потічний П. 251

- Потоцький А. 141
- Пріцак О. 173,348
- Прошок Ю. 215
- Прус Е. 62,171,192,295
- Пустовойтенко В. 425
- Пушкар П. 60
- Пушкаш Ласпо 254
- Пушкін О. 183
- Пшепорський А. 158,409
- Раковський Й. 119
- Расевич В. 57,134,189
- Ратич І. 155
- Реєнт О. 25,49,50,60,61,63,98,131,250,363,379,425,427
- Ржезац Т. 333
- Ржеменюк Ф. 158,171
- Рибачук М. 90,129,389,424,428
- Рильський М. 389
- Роборецький А. 356
- Рогоза М., митрополит 80
- Розвадовський Т. 165
- Розенберг А. 209
- Розумійко І. 41
- Романчук Ю. 137
- Романюк В., митрополит 318 Ромжа Т., єпископ 29,60,221,230,232,254,292
- Росович В. 253
- Рудницька М. 251
- Руси н М. 210
- Руснак Н. 269
- Русов С. 160
- Рутський В. 15,296
- Рутський Й, митрополит 10,82,87
- Сабодан В. 309,310,318
- Сабрига М. 276,403
- Савицький Л. 155

Савченко М. 256
Савчук Б. 24,60,187,194
Сагайдак М. 60,429
Сагайдачний П. 81
Сайко Д. 130
Сапеляк А., єпископ 15,57,61,67,73,79,81,83,96,126,127,128,
130,187,188,236,251,253,256, 303,305,306,335,337,338,339, 425,428
Сарницький К. 121
Свенціцький І. 183
Сверстюк Є. 91,129,328,340,
Свенціцький І. 173,348
Святослав, князь 34
Сембратович Й., митрополит 18, 114,118,120,121,123,124,125, 129,138,181
Семеді Іі. 249
Семенюк В. 403,429
Семчишин Д. 224
Сеник С. 127
Сенишин А. 336
Сенкевич Г. 183
Сергій, митрополит 213
Сергійчук В. 62,63,128,253,254, 255,256,257,425
Сивак П. 416
Сигизмунд ІІІ, король 77,78
Симоненко П. 358,425
Ситник В. 431
Сікорський П. 212
Сімкало М. 126,267
Сінкевич Д. 399
Січинський А. 115
Січинський М. 141 Скаба А. 242
Скарга П. 78
Скорик Л. 275
Скоропадський П. 21,58,346,412, 424
Скочиляс І. 17,57,134,195
Скрипник М., патріарх 169,272, 318,319
Скрипник П. 415
Скробач В. 57
Скрутень В. 174
Скрутень Й. 11,31,39,348
Слезюкі. 232,246,248,292
Сливка Ю. 62,192
Сліва В. 62

- СліваТ. 36
Сліпий Й. 10,12,15,31,42,43,50, 84,85,88,127,128,185,203,205,208,209,216,219,220,229,
238,240,241,242,243,244,248,249,255,257,259,261,276,303,306,331,337,338,340,34
5,348, 356,379,382,394,396,399,402, 427,429,439,
Слободян В. 400
Смаль-Стоцький С. 129
СмолійВ. 61,126,128
Смотрицький М. 10,82
Снігурський 1.96,97,130
Сокіл М. 23
Соколовський О. 194,253
СоловійовВ. 143,313
СосенкоМ. 267
СосюраВ. 313,339,389
Сохоцький, 99
Сочинський Р. 62
Стадіон Ф. 104
Сталін Й. 200,216,217,219,220, 222,228,238,352,353,363,372, 414,416
Стахів М. 13,57
Стеблецький С. 34,61,128
Стеблій Ф. 18,56,57,58,131,133,
Степень С. 36,58,62,192
Степанівна О. 224
Степанков В. 128
Степанович О. 192
Степовик Д. 69,86,126,128,307
Стернюк В. 244,245,246,247,249,266,268,269,333,403,440
Стефанік С. 235
Стецько С. 404
Стецько Я. 205
Стоколос Н. 14,32,61,128,192,194
Стоцький Я. 257,334,335,336,339,340,431
СтрикТ. 36
Студинський К. 179,183
Ступарик Б. 24,59
Субгельний О. 252
Судоплатов П. 254
Супінський Й. 18
Сурмач О. 24,60,250,251,252
Сутгір Е. 90,129
Суханова З. 187,195,413
Сухи йО. 132,133,135,189

Сухорін В. 244
Табачек Б. 309
Танюк Л. 425
Тарасюк Б. 425
Тарнавський М. 23
ТафтР. 404
Геофан, патріарх 76
Тереля Й. 249,440
Терлецький В. 111,133
Терлецький К. 77,78
Терлецький О. 120,188
Терлецький П. і К. 80
Тимінський І. 129
ТимішЛ. 56
Тимочко М. 58
Тимошенко Ю. 425
Тимошук В. 239
Тимчук Є. 245
Тинк А. 234
Тинячкєвич Д. 119
Тіссеран С., кардинал 387
ТожецькийР. 35
Токарі. 163
ТомашівськийС. 13,174,183
Томин М. 224
Трофим'як Б. 193
Трух А. 31
Труш І. 145
Тудо рС. 226
ТурійО. 14,64,105,131,132,133, 189,254,255,257

Туркевич М. 224

Туркул Т. 95

Удовєнко Г. 425
Українка Леся 183
Уляновський В. 190
Умінський Й. 62
Уткін О. 56,90,129,226,227,254,261,424
Фацієвич Ю. 158,409
ФедакС. 179

- Федик І. 430
Федорик Й. 249
Федорів Ю. 13,57,75,127,129,133, 190
ФедунківЗ. 192,194,254
Федькович Ю. 129
Фердинанд І 104
Филипович Л. 188
Філарет; патріарх 264,272,291,311, 316,317,318,319,325,331,340, 420
Філяс ІХ, єпископ 122,138,155, 162,348
Фоліс Й. 112
Фортуна В. 111
Франк А. 393
Франк Г. 208
Франко І.31,57,102,108,119,120, 131,132,137,145,183,353,369,370.424.426
Франц Йосип І, цісар 92,107,118, 130,138,140,144

ФурсаМ. 128

ФутулуйчукВ. 191,430

Химка І.-П. 33,61,62,138,187,188, 189
Хіра О. 232,240,241,246,249
Хмара С. 261
Хмельницький Б. 31,75,128,408
Хмільовський М. 232,239,240,241,242,406,429,431
Ходченко П. 223,226
Хома І. 190,191
Хомин П. 10,22,59
Хомишин Г., єпископ 20,42,43,58,
124,140,153,158,159,162,165,167,174,179,182,188,192,214,220,221,229,230,232,255,292,
436,437,
Хризостом, архієпископ 315
ХруцькийС 233
Хрущов М. 201,211,216,222,224, 235,243,254

ЦвенгрошГ. 191
Цегельський Л. 22,59,125,144,
Цегельський М. 43,155,160,163

Цибульський Й. 18

Цинкаловський О. 11,186

Цуркан В. 333

Цьольнер Е. 132

Чайковський А. 183

Чайковський М. 14,181

Чапельський І. 136

Чарнецький М., єпископ 203,220,221,232,240,241,245,257,292

Чендей І. 389

Чепіль М. 59

Черкес Б. 189

Чернега М. 257

Чернецький В. 118

Чехович К., єпископ 156,224

Чорній І. 244

Чорновіл В. 261,262,269,270,326, 334,340

Чорновіл Т. 336,425

ЧорноволІ. 132,135

Чорняк І. 230,246

Чубатий М. 9,10,13,43,56,61,68, 73,126,127,185

Чучман П. 248

Шаблій О. 252

Шалабавна М. 22

Шанковський А. 129

Шанковський Л. 409,430

Шараневич І. 59,118

ШахС. 191

Шашкевич Г. 409

Шашкевич М. 100,101,102,380, 383

Швагуляк М. 193

Шевців І. 190,300,302,306,330, 337,338,339,377,379,389,394,426,427,428

Шевченко Т. 17,114,292,383

Шевчук В. 255,415,430

Шекспір В. 183

Шендрик І. 11,183,186

Шептицький А. 10,11,12,15,16,17, 18,19,21,22,26,27,28,35,39,
40,42,43,50,57,58,59,62,86,88,100,117,123,124,128,129,

- 137,139,140,141,144,147,150, 153,154,157,158,159,161,162,
164,167,168,172,173,174,175, 176,177,178,179,181,182,183,
185,186,187,188,189,191,192,
195,197,199,200,201,202,204,205,206,207,208,209,210,215,
216,239,240,243,250,251,274, 284,292,296,297,298,299,300,
301,302,305,306,308,314,327,
329,336,337,338,339,347,349, 350,352,353,364,365,366,367,
368,369,370,371,372,373,374, 379,380,381,382,384,387,388,
391,392,395,396,397,402,408, 409,415,423,424,426,427,428,
430,434,435,436,437,438,443
Шептицький І. 188
Шептицький К. 146,203,216,223,224,232,398,402
Шептицький Н. 399
Шептицький С. 165
Шеремета З. 398
Шиш А. 56
Шкраб'юк П. 26,31,60,253,400
Шкутяк З. 311
Шпилька П. 163
Шрумило Е. 156
Штюрмерг 151
Шуба О. 45,46,47,50,51,63,314,316,330,334,339,340,416,425, 429,430,431
Шумлянський Й. 10
Шумський О. 170
Шурма І. 425
Шухевич В. 183
Шухевич Р. 100,239
Щепанюк М. 193,194

Щербицький В. 262

Щурат В. 31,183,224

Юзвяк М. 210

Юраш А. 334

Юристовський 168

Юрій Львович, князь 70

Юрков О. 127

Юхновський І. 425

Ющенко В. 425

Яворницький Д. 409

Яворська І.. 130

Якимі Іі. 403

Якимович Б. 190

Янів В. 61

Янків Т. 187,400,429

Яновський М. 251

Янтух Ю. 245

Янушевич Л. 22

Ярема В. 268

Ярема Д. 309,318

Яремич Г. 60

Яремко Д. 154

Яремчук В. 401

Ярмусь С. 430

Ярополк, князь 306

Ярослав Мудрий, князь 68,345

Ярослав Осмомисл, князь 400

Яроцький М. 390

Яроцький П. 13,50,63,187,195, 330,332,339,383,427,431,

Ярушевич Б. 213

Ясіновський Ю. 58,130

Яхимович Г., митрополит 105,107,111,112,131

ЯшанВ. 43

ЗМІСТ

Вступ	7
РОЗДІЛ 1	
СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ	12
1.1. ІСТОРИОГРАФІЯ.....	12
1.2. ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ	40
1.3. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	46
РОЗДІЛ 2	
БОРОТЬБА ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ЯК СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ	66
2.1. РОЛЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦИЗМУ В ПОЄДНАННІ ТРАДИЦІЙ СХІДНОГО ТА ЗАХІДНОГО ХРИСТІЯНСТВА	66
2.2. РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ ХІХ СТ.: СТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ САМОБУТНОСТІ В ЦЕРКОВНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ, ВЛАДНО-ПАРЛАМЕНТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ, КУЛЬТУРНО- ПРОСВІТНИХ ТРАДИЦІЯХ	91
РОЗДІЛ 3	
ВНЕСОК У КОНСОЛІДАЦІЮ ДЕРЖАВНО- СОБОРНИЦЬКИХ СИЛ (ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)	133
3.1. СУСПІЛЬНА МІСІЯ ЦЕРКВИ В ПЕРІОД ПОЛІТИЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ ЗАХІДНИХ УКРАЇНЦІВ	133
3.2. ПІДТРИМКА ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА НАЦІОНАЛЬНО- ДЕМОКРАТИЧНИХ РЕВОЛЮЦІЙ 145	
3.3. УЧАСТЬ У ДЕРЖАВНОМУ БУДІВНИЦТВІ ТА ЗАХИСТІ СУВЕРЕНІТЕТУ ЗУНР	158
3.4. ГРЕКО-КАТОЛИКИ В ДРУГІЙ РІЧІ ПОСПОЛИТІЙ: ЗМІНА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЕГІТИМАЦІЇ В ПОЛЬСЬКІЙ ДЕРЖАВІ	165
РОЗДІЛ 4	
КОНФЕСІЙНО-ЕТНІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ	

ТРАНСФОРМАЦІЇ В ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ (1939-1989).....	191
4.1. ДУХОВНА ОПОЗИЦІЯ ПОЛІТИЦІ “РАДЯНІЗАЦІЇ” В СРСР-УРСР (1939-1941).....	191
4.2. ДІЯЛЬНІСТЬ У ПЕРІОД ГІТЛЕРІВСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ.....	198
4.3. РУЙНУВАННЯ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОГО КОМПЛЕКСУ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УРСР (ДРУГА ПОЛОВИНА 40-Х РР.).....	213
4.4. ПЕРЕХІД ЦЕРКВИ У ПІДПІЛЛЯ ТА УЧАСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИКІВ В ОПОЗИЦІЙНОМУ РУСІ 50-80-Х РР.	222
РОЗДІЛ 5	
УГКЦ ЯК ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНА ІНСТИТУЦІЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ	251
5.1. ОСОБЛИВОСТІ ТА ХІД ПРОЦЕСУ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЦЕРКВИ У 1987-1990 РР.	251
5.2. СТРУКТУРУВАННЯ ЦЕРКОВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ	264
5.3. ЕКУМЕНІЧНІ ТРАДИЦІЇ ЦЕРКВИ	287
5.4. ПРОБЛЕМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ МІЖКОНФЕСІЙНИХ КОНФЛІКТІВ	305
РОЗДІЛ 6	
УГКЦ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ.....	332
6.1. УЧАСТЬ ДУХОВЕНСТВА І ЦЕРКОВНОЇ ІЄРАРХІЇ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ	332
6.2. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЦЕРКВИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ	354
6.3. РОЛЬ СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛІВ У МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ.....	368
6.4. ДУХОВНА ОПІКА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ	394
ВИСНОВКИ.....	420
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	432